Т. LXXVIII. Р. 1907 кн. IV. Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXVIII. 1907, IV B. XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 10(23)/VIII

Т. LXXVIII. Р. 1907 кн. IV. Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ҐРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXVIII. 1907, IV B. XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 10(23)/VIII

Зміст LXXVIII тому.

1. Зміст тому . . . . с. 3—4
2. По катастрофі 1708 року: Розквартированнє російських полків на Україні, написав Олександр Грушевський . . . . с. 5—25
3. Львівська Русь в першій половині XVI віку, написав Іван Крипякевич, IV—V . . . . . с. 26—50
4. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.), написав Др. Мирон Кордуба . . . . . с. 51—89
5. Студії над українськими народніми піснями, подає Др. Іван Франко, XIV—XXI . . . . . с. 90—145
6. Трильоґія проф. А. Кримського, написав Володимир Розов . . . . с. 146—171
7. Miscellanea: а) З житя старої школи, под. І. Свєнціцкий; б) Причинок до характеристики літературної творчости Івана Головацького, под. І. Кревецький; в) Богдан Бучинський, посмертна згадка, под. М. Грушевський . . . . . . с. 172—178
8. Наукова хроніка: Етноґрафія в західно-европейських часописях за 1905 р., подає Др. Зенон Кузеля (реєстр часописей див. на с. 237) . . . . с. 179—202
9. Бібліоґрафія (рецензії й справоздання, зміст на с. 238) с. 203—239
10. Оголошення . . . . с. 240—244

Inhalt des LXXVIII Bandes.

1. Inhalt des Bandes . . . . S. 3—4
2. Nach der Katastrophe vom J. 1708. Einquartierung der russischen Regimente in der Ukraine, von Alexander Hruševśkyj . . . . . . S. 5—25

3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, IV—V . . S. 26—50
4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyćkyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba . . . S. 51—89
5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI . . . . . S. 90—145
6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymśkyj, von Vladimir Rosov . . . . S. 146—171
7. Miscellanea, von H. Svěncickyj, I. Krevećkyj, M. Hruševśkyj . . . . S. 172—178
8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Register siehe S. 237) . . S. 179—202
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 238) . . S. 203-239
10. Annonce . . . . S. 240—244

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

По катастрофі 1708 р.

Розквартированнє российських полків на Україні.

Написав Олександр Грушевський.

На початках шведської війни театром военних подій було балтийське побережє й через се російський уряд звернув особливу увагу на зміцненнє своїх военних сил на сій границї держави. Між иньшим пересунуто було в сю країну й деякі військові віддїли з України й таким чином місцева военна охорона України тимчасово зменьшила ся.

Як тільки пізнїйше виявило ся, що Карл XII повертає з своїм військом на Україну та тут відбудуть ся головні події дальшої фази війни, треба було на ґвалт зібрати війська на Україні й знов починає ть ся спішне пересуваннє військ з иньших країн на сей новий театр военних подій. Разом з тим відживає і стара підозріліс ть московських дипльоматів до „всегдашньої шатости“ української людности, підогріта безпере станними скаргами гетьмана Мазепи. Таким чином російські полки на Україні окрім головної цїли — боротьба з армією Карла XII — мають ще й другу — забезпечити российському уряду вірність української людности та запобігти всякій „крамолї й шатости“ зі сторони непевних „Черкас“.

Отся друга цїль российського війська на Україні — здержати українську людність від усяких ворожих замірів та вчинків — виступає на перший плян зараз же після переходу Мазепи на шведську сторону. Сей несподіваний вчинок Мазепи не дуже змінив відношеннє военних сторін, але непевними та підозрілими стали тепер настрій й симпатії україн-

ської людности. Все тут було поки що непевне й неясне; через те стягнутим тепер на Україну росийським військам випало нове завданнє — покарати винних, налякати нерішучих та непевних, показати всім велику силу росийського уряду й забезпечити надалї вірність місцевої людности.

„Зѣло, мой Государь, нужно Вашего регименту войска зборъ, дабы Малороссійской народъ, слыша, что при Васъ войска, былъ въ доброй надеждѣ, такожъ бы и непріятель имѣлъ пострахъ“ [1]). Сї слова з листа Ґоловкіна до Скоропадського добре з'ясують одну сторону тодїшньої дїяльности росийської воєнної власти: скупити війська на Українї й тим самим підтримати серед місцевої людности спокій та певність в своїй безпечности. Треба завважити ще деякі сумнїви росийських ґенералів до українських військ: хоч вони й зостали ся вірні царю, але хто знає, чи нема серед них якої небудь „шатости“, що може виявити ся в небезпечну хвилину? Для більшої певности війська козацькі сполучали ся з росийськими полками та всюди мали брати участь разом: таким чином се був контроль за українськими козацькими кадрами та їх настроєм. Вже мали се на увазї Петр та його військова старшина, рекомендуючи гетьману Мазепі тримати ся разом з Ґоліцином та його росийськими полками [2]). Ще більш потрібним стало таке сполученнє козацьких та росийських і контроля над першими після переходу Мазепи на шведську сторону. Ось наприклад Ґоліцин зоставляє в Київі відділ козацького війська — 200 козаків Гадяцького полку, „дабы отъ нихъ какой шатости не произошло“ [3]).

Таким чином присутність росийських військ на Українї мала метою змінити воєнну охорону України та ослобонити місцеву людність від ріжних страхів перед Шведами, далї—здержати

---

[1]) Судіенко, Матеріалы II, с. 103. Про деякі сумнїви української людности та страх перед Шведами див. Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 159 (Малороссійскій народъ имѣетъ нѣкоторое опасеніе о томъ, что знатная часть войскъ Малороссійскихъ взята изъ Украины къ симъ мѣстамъ въ совокупленіе съ нашими великороссійскими войски, також и великороссійскіе всѣ наши войска въ дальнемъ разстояніи обрѣтаются отъ Украины и егда непріятель на Украйну обратится, то оному противно стати и боронити Украйны будетъ нѣкому...) пор. с. 162 (для обнадеживанія Малороссійскаго здѣшняго краю и народу: зѣло сумнѣвается, что отъ Вашего Сіятельства весьма оставленъ въ наступленіе непріятельское...).

[2]) Бантышъ-Каменскій. Источники, с. 162.

[3]) Матеріалы Военно-Ученаго Архива I, с. 636.

козацькі війська від можливих вагань та забезпечити российському уряду вірність сих козацьких українських полків під час воєнних подій. Нарешті висуваєть ся ще одно завданнє — заховати місцеву людність від шкідливих впливів — з початку від шведських емісарів, потім від Мазепи та мазепинців, далї ще й від Запорожців, що перейшли на сторону Мазепи: знов тут российським військам надаєть ся велике значіннє. Таким чином, залоги козацькі разом з российськими мали стояти по ріжних місцях та доглядати, щоб не були „отъ непріятеля какія факціи"[1]). З переходом Мазепи на шведську сторону треба було мати на увазї ще мазепинців та їх „прелестныя письма". Против сих „прелестних універсалів" шведського короля та Мазепи написано було у відповідь российський універсал від Петра I та розповсюднено його відбитки між місцевою людністю[2]). Також приказано було, де знайдуть ся сї шведські універсали, збирати їх та віддавати для знищення российській військовій старшинї[3]). Нарешті заведено пильний догляд, щоб не було сталих безпосередних зносин між мазепинцями та українською людністю. Про се мусїли однаково дбати як українські, так і российські військові відділи. Треба було поставити усюди „крѣпкія заставы" та трусити усїх підозрілих, чи нема при них яких небудь листів, універсалів або що. Нарешті, коли прийшли певні відомости, що запорожцї перейшли до шведського короля, треба було взяти під пильний догляд і цїле Запороже, щоб не

---

[1]) Бантышъ-Каменскій II, с. 191, пор. Матеріалы Военно-Учен. Арх. I, 563: Меньшіков пише полк. Скоропадському — „во всемъ своемъ полку подъ смертною казнью извольте о томъ вскорѣ заказать, чтобы отнюдь никто ни съ чѣмъ въ непріятельское войско ѣздить не дерзалъ и на помянутые непріятельскіе прелестны универсалы не склонялись, и длятого извольте поставить крѣпкія вездѣ заставы".

[2]) Перша відповідь на шведські „універсали" — в маніфесті Петра I від 9/XI 1708 р. П. С. З. N. 2212. Бантышъ-Каменскій II, 187—193; далї відповідь на шведські „універсали" та разом на лист Мазепи до Лєщиньского з роз'ясненнєм мотивів переходу гетьмана на шведську сторону — в маніфесті Петра I від 21/I 1709 р. П. С. З. N. 2221, Бантышъ-Каменскій 194—196 (пор. у Судієнка Матеріалы II, с. 109); нарештї знов відповідь на універсал Карла XII про Мазепу (Бантышъ-Каменскій II, с. 206–212) в маніфесті Петра I від 3/II 1709 р. П. С. З. N. 2224, Бантышъ-Каменскій II, с. 215—221 (пор. у Судієнка Матеріалы II, 112, 115).

[3]) Ґоловкін Скоропадському — „изволить по городамъ приказать, если такіе иные явятся, тобъ брали и къ намъ присылали" — Судієнко Матеріалы II, с. 112.

було звідтіль шкідливих впливів та зносин. Знов з'являють ся на сцену „письма къ развращенію ихъ Запорожцевъ отъ Мазепиной прелести“: написавши такі листи треба „разметать въ удобныхъ мѣстахъ, дабы тѣ письма достались въ руки Запорожцамъ, изъ которыхъ бы они Запорожцы могли выразумѣть прелесть измѣнника Мазепы и воровство Кошеваго“. Знов ставлять „крѣпкія заставы“, щоб не було безпосередних зносин з Запорожем — „въ пристойныхъ мѣстахъ поставить заставы, чтобы никто изъ Малороссійскаго народа къ нимъ Запорожцамъ какъ водою, такъ и сухимъ путемъ ни съ чѣмъ отнюдь не ѣздилъ“; сї застави мусїли також нїкого з тої сторони „на сю сторону Днѣпра не перепускать“ з підозрілих людий; знов беруть велику участь в сїм российські полки — „для усмиренія тамошнихъ шатостей посланъ изъ Кіева въ Чигиринъ г.-м. князь Григорій Волконскій съ драгунскимъ полкомъ и велѣно ему имѣть тамо перестерогу и жителей той стороны Днѣпра отъ возмущенія Кошеваго и его единомысленныхъ унимать и на сю сторону Днѣпра не перепускать“[1]). Таким чином кождий раз российський уряд звертаєть ся до тих самих способів боротьби з шкідливими впливами та забезпечення вірности місцевої української людности.

Після Полтави Шведів на Україні вже не було і безпосередньої небезпеки для российського уряду також не було, але сумнїви в українській вірности не зовсїм розвіяли ся і мазепинцї та запорожцї не давали спокою і на далї. „Богоотступные[2]) измѣнники Запорожцы“ можуть напасти — бояв ся російський уряд — на українські землї та зробити велику шкоду, а з другого боку — можуть ввійти в близькі зносини з українською вірною людністю та вплинути на її настрій. Российський уряд дбає запобігти такому лиху та охоронити українську людність від небажаних впливів. Всїм відповідним урядникам наказано доглядати, щоб від Запорожців не було „подсылокъ и побужденія къ возмущенію“[3]). І знов — для більшої певности — в такім догляданню беруть велику участь і российські полки.

Таким робом окрім зміцнення місцевих военних сил України під час небезпеки — российські війська своєю присутністю на Україні мають забезпечувати вірність української люд-

[1]) Судіенко Матеріалы II. 326, 119, 120, 280.

[2]) Вираз манїфеста з 26/V 1709 р. П. С. З. N. 2233. Бантышъ-Каменскій Источники II, с. 225.

[3]) П. С. З. N. 3686 (1720 р.).

ности російському уряду та здержувати можливі ворожі тенденції і настрої. Ся ціль присутности російських військ на Україні не була тимчасовою: доглядати за місцевою людністю російський уряд вважав потрібним і після Полтави, і се завданнє лежало на російських військах в Україні.

Але хоч і не було реальної небезпеки для України від сусідних держав, всеж таки часами сусідні відносини здавали ся непевними; тоді зі страхом очікували ворожих вчинків. Через те від часу до часу приходило ся знов зміцняти воєнну охорону України, пересуваючи туди—з инших країн російські полки.

Ось кілька прикладів. Найбільш непевними та небезпечними були для України після Полтави відносини татарсько-турецькі. На якийсь час пляни Карла XII зійшли ся з замірами константинопольського уряду і можна було чекати втручення в російсько-шведську боротьбу також і Турції. Як тільки турецька ворожнеча ставала більш сьміливою, зараз же почувала ся небезпека для українських земель з боку татарських границь і треба було присувати українські козацькі та російські війська з середини України на границї. Свійська військова охорона України була захитана та ослаблена, козацькі війська посилано у всїх напрямах і через те гетьман мусить прохати, щоб було ще прислано російських військ для ліпшої охорони українських земель.

Так уже при кінцї 1710 р. відносини російсько-турецькі стали менш певними, стало складати ся на війну. Були про се сповіщені і кн. Дмитро Ґоліцин і гетьман Скоропадський: разом з тим було вказано, яких треба ужити засобів обережности, щоб захистити українські границї. Сповіщаючи про се гетьмана Скоропадського та вкупі з тим радячи вести справу так, щоб не накликати у Поляків підозріння, кн. Дмитро Ґоліцин пише: „Также какъ я слышу о приготовленіи непріятельскомъ, какъ о томъ розглашаютъ, понеже Турки и Татаре на войну готовятся, и Ваше Превосходительство регименту своего козакамъ велѣлъ идти наскоро къ Днѣпру, и хотя я о томъ подлинно и несвѣдомъ, токмо надобно разсудить, чтобъ тѣмъ подозрѣнія какого народу не учинить...“ Гетьману призначено було з козацькими військами та „салдатскими“, що були в нього, йти на Переяславль та „стоять тамо въ такомъ мѣстѣ, гдѣ бъ могли Украину отъ непріятельскаго наступленія охранить“. Разом з гетьманом ішли й деякі инші російські військa зміцнені трома тисячами солдат з залог: частина з сих російських військ

мусіла йти охороняти Азовську ґубернію і з тою ж метою гетьман мав додати від себе дві тисячі козаків з Полтавського та Гадяцького полків. Таким чином ми бачимо, що російські та українські полки в часї небезпеки мусїли нести однаково службу коло захищення українських границь. Гетьман не міг зріктись від такої служби, тільки прохав, щоб „ради малолюдства въ томъ полку Полтавскомъ“ послано було замість полтавських козаків тисячу лубенських козаків; разом з тим прохав гетьман, щоб для більшої охорони полтавського полку, „яко пограничного отъ турецкой области“, послано було туди віддїл російського війська. На оба сї прохання уряд російський згодив ся. З другого боку кн. Дмитро Ґоліцин прохав гетьмана прислати на правобічну Україну частину його, гетьмана, російських військ. Гетьман посилає дійсно козаків з полків Прилуцького, Чернигівського та Переяславського, але пізнійше задля зміни плянів Петра I гетьману приходить ся послати далеко більший контінґент козаків. Самому гетьману призначено було йти з ґен. Бутурлїним та з козацькими і російськими військами до Новобогородицького та стати там з усїма військами чекаючи кримського хана; але пізнійше призначено йти до Каменого-Затону, не дозволити татарському хану сполучити ся з турецькими військами, та готовити ся на далї до походу в Крим одночасно з нападом самого царя з армією в турецькі границї. Сї пляни царя закінчили ся прутською несподїванкою і гетьману довело ся нї з чим вертати ся на Україну. Занотуємо тут одну подробицю: у козаків, що були з гетьманом, не достало провіянту, гетьман писав про се і одержав в відповідь дозвіл взяти для козаків провіянт з інтендантського маґазину в Каменім-Затонї (сю фортецю треба було знищити після прутської угоди), але з тою умовою, щоб усе узяте для козаків було б пізнійше повернене козаками в Київі: „уповаю, — додає Ґоловкін — что нетяжко имъ то учинить, ибо уже по возвращеніи на Украйну не будутъ они никакова дѣла имѣть и тотъ провіантъ могутъ заплатить...“ [1]).

В початку 1712 р. знов стало заноситись на війну, знов для української людности вставала небезпека від Татар, а до того ще прилучила ся і небезпека від Запорожцїв, що разом з Татарами можуть напасти на Україну. „Война турецкая — писав Шереметєв Скоропадському — противъ Царскаго Вели-

[1]) Сї факти з 1711 р. П. С. З. N. 2322. Судієнко, Матеріалы II. 22, 26—32, 170, 171, 175, 179. Матеріалы Военно-Ученаго Архива, 711—720, 546. Сборникъ военно-историч. матеріаловъ I, с. 318.

чества въ Бендерѣ оглашена и имѣютъ съ почaтку на Кіевъ наступать... того ради Ваше Превосходительство, яко охранитель Украины, изволите приказать въ всякой осторожности быти и регименту своего въ пограничные городы указами предлагать, чтобъ заранѣе съ поль сѣно и хлѣбъ весь свозили въ мѣстечка и ничего не оставляли: длятого, ежели, отъ чего Боже сохрани, Татары спадать будутъ въ Украину, тогда-бъ не могли оные въ томъ себѣ довольства имѣть..." Разом з тим нагадує Шереметєв Скоропадському, щоб полкам, які стоять по українських містах, заготовлено було заздалегідь провіянт „для всякихъ случаевъ, какъ выше сего показуется". Козацькі війська мусіли сторожити: Шереметєв нагадує гетьману „предложить указами, дабы имѣли опасность и крѣпкіе караулы и разѣзды чинили и стоящіе драгунскіе полки на Украинѣ могли закрывать, какъ о томъ и прежде сего Вашему Превосходительству доносилъ, понеже зѣло опасность показуется, дабы Татары, внезапно напавъ, зла не учинили..." З другого буку небезпечністю загрожувала та обставина, що „богоотступные измѣнники Орликъ и съ ними многіе и до нынѣ въ области Салтана Турскаго живуть" та в звязку з турецькими плянами й замірами можуть і самі щось учинити шкідливого: „сѣченцы — пише Їоліцин Скоропадському — не такъ за торговымъ промысломъ ходятъ, какъ за провѣдываніемъ о вѣстяхъ, чтобъ какую прелесть и шальварство учинить, и чаю, и всѣ оные такого состоянія, и хотя уже имъ вѣрить Турская сторона и не будетъ, токмо пристерегать надобно..." Розуміє се і гетьман і прохає додати для охорони України ще российських військ, „чтобъ быть при немъ бригадѣ или полку къ прежнимъ въ прибавку, ибо воры измѣнники Орликъ и Петрикъ со всѣми такими жъ единомышленниками увѣдавъ, что при немъ полковъ мало обрѣтается, и Орликъ хочеть въ Чигиринѣ себя офундовать..." [1]).

Поліпшеннє в сих татарських відносинах було лише тимчасове. При кінці 1712 р. небезпека знов побільшала: треба знов стягнути війська на Україну задля зміцнення її охорони. Указом сенату від 14/XII 1712 р. призначають ся на український театр воєнних подій корпуси гр. Шереметєва та адмірала Апраксіна, для доповнення їх призначено солдат з залог, а на місце сих в залоги — взяти з ляндміліції. Указом від 24/I

---

[1]) Факти з 1712 р. П. С. З. N. 2467. Судієнко, Матеріали 46, 204, 352–355. Доклады и приговоры Сената II. 2, с. 390.

1713 р. цар сповіщає гетьмана Скоропадського, що „Турки не смотря съ стороны Нашей, по учиненному съ ними мирному трактату, во всемъ исполненіи, безъ всякой данной причины, оной миръ неправедно нарушили и паки войну противъ насъ объявили“ і через те треба, щоб гетьман „съ Малороссійскими регименту своего войсками были въ всякой къ походу готовности...“ По пізнїйшим диспозиціям „для охраненія Малороссійскихъ городовъ“ має стояти на р. Мерлї ген. Вайсбах з трома полками кавалерії та з трома українськими полками — Миргородським, Лубенським і Полтавським. Знов ріжні страхи перед Запорожцями приносили звістки, що Запорожцям „велѣно быть къ походу во всякой готовности“, що „Орликъ и Горленко намѣреваются въ Украину ворваться“. Через те вважалось конче потрібним мати під особливою увагою небезпечні місця, як наприклад Полтава „самый пограничный городъ къ Запорожью и всякіе опасности будуть происходить, чего ради еще [в] вспоможеніе тому гарнизону и драгунскіе полки поставлены; ибо запорожцы, какъ объ нихъ слышно, весьма для всякихъ своевольствъ приходятъ и Татары около слободскихъ городовъ пребываютъ, переходя въ разныя мѣста...“ [1]).

З таких прикладів — а їх можна було б набрати далеко більше — легко зрозуміти, що в воєнній охоронї України брали велику участь і российські війська. Тому що козацькі полки посилано по иньших місцевостях, в хвилину небезпеки для України отсих козацьких полків не знаходило ся під руками в потрібнім числї і треба було кликати і российську поміч.

Але се мало свою вигідну сторону для российського уряду: российські полки стояли на Українї для забезпечення вірности місцевої людности, утримувала сї полки українська людність, а коли се ставало важким і Українцї скаржили ся на скрутні обставини, прохаючи полегкости, їм відповідали, що сї війська поставлено на Українї власне на користь їх самих — Українців[2]).

Між тим утриманнє российських військ поставлених на Українї коштувало багато і було важке для місцевої людности. Вона бачила тут певний звязок з сею довгою та важкою шведською

---

[1]) Факти з 1713 р. П. С. З. N. 2627, 2643. Барановъ, Опись, N. 245, 246. Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 274. Судіенко, Матеріалы II, 376, 382, 451. Доклады и приговоры Ш. 1, с. 66, 70, 72, 131, 285, 301 і д.

[2]) Бантышъ-Каменскій II, 160, 233, 234, 279. Судіенко II, 154.

війною, але мета російського уряду була далека та не дуже зрозуміла для місцевої людности і через те вона не знаходила для нових податкових тягарів розумного об'ясненння.

Скарги на скрутні обставини та на нові тягарі починають ся дуже рано і тягнуть ся цілий час панування Петра I. Ще ранійше, до Петра I, московському уряду доводило ся чути скарги на тягар податків, але тоді легко було, не вглубляючись більш детально в розслід причин, представляти се наслідком фінансового безладя та надужить української адміністрації. Дуже легко було у відповідь на сї скарги звернути увагу місцевого гетьманського уряду та рекомендовати певні зміни в фінансовій орґанізації українського скарбу. Знали про се на місці, на Україні і через те систематично запевняли, що властиво нічого такого нема і що українському народови живеть ся добре. Наприклад, ніхто так, як Мазепа, не вмів відчувати бажань та натяків московського уряду і все він квапить ся довести до відомости московського уряду про зроблені полегкости. Таке саме ми бачимо і в відомій справі знесення аренди: уряд московський береть ся опікувати ся українською людністю й боронити її від утисків та податкових тягарів. Се було тим лекше, що хоч гетьман запевняв московський уряд в безпідставности скарг, але незадоволеннє людности було трівке й прокидало ся від часу до часу яснійше[1]).

Як тільки виявили ся пляни Мазепи та надумали звернути ся з проклямаціями до української людности з роз'ясненнєм подій, зараз же виникла гадка підкреслити в сих проклямаціях царського уряду всї його добродійства для Українців: се була добра нагода показати українській людности ту велику ріжницю, яка істнує між центральним царством і місцевим гетьманським урядом. „При семъ же объявляемъ, что извѣстно Намъ, Великому Государю, учинилось, что бывшій Гетманъ, хитростію своею, безъ Нашего Указу, аренды и многіе иные поборы наложилъ на Малороссійской народъ, будто на плату войску, а въ самомъ дѣлѣ ради обогащенія своего, и тѣ тягости повелѣваемъ мы нынѣ съ Малороссійскаго народа отставить". Таж сама гадка, але в більш яскравім висловленню — се славна фраза пізнійшого маніфеста від 9/XI 1708 р.: „ни единого пѣнязя въ казну нашу..."[2]).

---

[1]) Костомаровъ, Мазепа, с. 17 (витяг з джерел). Бантышъ-Каменскій II, 5 - 14.

[2]) Бантышъ-Каменскій II, 173, 192, 215, 230.

Сї гарні фрази та красномовні запевнення не зробили дійсність більш легкою. Обіцянка — „тѣ понесенныя трудности и убытки Нашего Царскаго Величества милостію за ваши къ Намъ вѣрныя службы награждены будутъ“ — поки що не принесла ніяких реальних полекшень, і не вважаючи на „особливую милость и призрѣніе“ жило ся на Українї в ті часи не легко. На скарги людности вже ранїйше в відповіди було сказано, що „въ такомъ нынѣ съ непріятелемъ Нашимъ, королемъ шведскимъ, военномъ случаѣ, того весьма обойтись не возможно, и того ради надлежитъ вамъ, для общей государственной пользы (для которой Мы и персоны своей, принимая всякія трудности, не щадимъ), то снесть и сею Нашею милостивою грамотою Васъ, вѣрнаго подданнаго Нашего, Гетмана и Кавалера, и все войско Запорожское и народъ Малороссійской обнадеживаемъ своею, царскаго Величества, неотмѣнною милостію“. Роки йшли, війна тягнулась далї, і десять лїт пізнїйше цар знов в відповідь на українські скарги та бажання полекшень нагадує, що „надлежитъ и Малороссійскому народу, яко вѣрнымъ Нашимъ подданнымъ, въ сіе военное время чинить всякое вспоможеніе...“ [1]).

Такимъ „вспоможеніемъ“ української людности було постачаннє провіянту для російських полків, і се лягало важким тягарем на українську місцеву людність. Треба зауважити, що за браком певних відомостей та реєстрів людности не можна було триматись якогось постійного крітерія в рівномірнім розкладї військ. Лишали ся тільки скарги та заяви місцевої людности, що сї військові відділи для неї важко утримувати, але таким заявам та скаргам не завсїди давали віру. Ось, наприклад, як прийняв Бутурлїн скаргу ченця Афанасія, городничого Печерського монастиря; той казав Бутурлїну, що „всего три села и тѣ малолюдны, дворовъ со сто“, через те „прокормить солдатъ и лошадей, начальныхъ людей и солдатскихъ, ни по которому образу не возможно“. „И я, Государь мой, — пише Бутурлїн Скоропадському, — не понялъ ему вѣры; и того-жъ числа писалъ изъ Смѣлаго Симбирского полку Подполковникъ, не нявъ вѣры, былъ самъ и смотрѣлъ селъ и проситъ меня, что прокормиться солдатамъ и лошадямъ не возможно“. Таким чином, скарга була справедливою, але цікаве се недовірє, сї підозріння. Певно, не один лише Хв. Кочубей скаржив ся, що

---

[1]) Бантышъ-Каменскій II, 56—57, 279. Судіенко II, с. 62.

в його селах богато поставлено солдат і не один лише сей городничий Афанасій зустрічав від російських урядників недовіре до своїх скарг та заяв[1]).

Прохання зменшити контінґент російських військ на Україні та разом з тим полекшити податковий тягар української людности починають ся дуже рано і через те Петр I вельми цікавить ся практикою утримання козацьких військ за попередніх гетьманів: які на се збирали ся з людности української податки та скільки всього збирало ся і видавало ся на сю ціль. І дійсно, для сього збирали ся відповідні відомости, але що військовий скарб не мав детально розробленої бухгальтерії, через те такі відомости не могли бути вповні докладними[2]).

Коли після Полтави небезпека для України зменшила ся, Скоропадський звертаеть ся до царя з проханнем вивести частину російських військ з України та зменшити тягар военної служби козацьких полків. „Для нынѣшняго раззоренія Малороссійскаго краю, милосердствуя Его Царское Величество объ ономъ, указалъ нѣнѣшнее лѣто войско увольнить отъ воинскаго походу, кромѣ развѣ самой крайнеи нужды, и то нѣкотораго числа, ко охраненію сего краю, по требованію случая“ — була відповідь на се прохання. Се було в 1709 р. На другий рік гетьман знов просить про се: вивести принаймнї один російський полк з двох, яким призначено було завсїди бути при нім, гетьмані. „Изъ двухъ солдацкихъ полковъ, — відповідає Іоловкін — которые по указу Его Царскаго Величества нынѣ при Васъ, прикажите, Ваша Милость, для скудости въ Глуховѣ квартиръ и кормовъ быть въ Глуховѣ только одному, а другой разставить на квартиры въ окружныхъ близъ Глухова селѣхъ и деревняхъ, а въ Великороссійскіе городы вывесть нынѣ еще невозможно. Понеже хотя мирные договоры съ Туркомъ и подтверждены, однакожъ король Шведскій еще въ Бендерѣ и для того не есть безопасно“.

В 1714 р. на Україні був неврожай і гетьман, прохаючи зменшити війська російські на Україні, підкреслює отсю обставину. Ще весною пише про се гетьман Іоловкіну і той згоджуеть ся з гетьманом про потребу вивести російські війська

[1]) Судіенко II, 442. Матеріалы Военно-Ученаго Архива с. 790, 613.

[2]) Бантышъ-Каменскій, Источники II, 230, 235, 295. Судіенко II, 163.

„съ квартиръ изъ Малой Россіи въ сіе лѣтнее время въ поле за недостаткомъ хлѣбнымъ у обывателей тамошнихъ". Разом з тим Ґоловкін сповіщає про се Шереметєва, щоб той „войско, подъ командою его обрѣтающееся, съ квартиръ приказалъ свесть и стоять имъ велѣлъ въ полѣ у Переяславля, у Чернигова и у Нѣжина и доволствовалъ ихъ нынѣ провіантомъ изъ магазейновъ в тыхъ городѣхъ обрѣтающихся". Шереметєв пристає на се, „понеже уповаю, что нѣсколько мѣсяцевъ могутъ гварнизоннымъ провіантомъ прокормиться; и хотя въ конскихъ кормахъ и небезобидно будетъ обывателямъ, токмо того преминуть никоимъ образомъ невозможно и трудно". Але обставини не змінили ся і в літку й через те знов треба було випрошувати полегкости для України, „объявляя о неурожаѣ въ Малой Россіи сего лѣта хлѣба озимаго и яроваго и что народъ отъ того гораздо оскудѣлъ". Гетьман прохав, щоб „изъ опредѣленія въ Малороссійскихъ городѣхъ полковъ Янбурскій да лейбъ-регментъ расположить на квартирахъ въ Великороссійскихъ городѣхъ", доводячи Ґоліцину та Ґоловкіну, що Україна і без того занадто обтяжена, але на сей раз бажаннє гетьмана не сповнено.

Одним з найбільш впливових діячів того часу був Меншіков і гетьман також звертає ся до нього, бажаючи посередництва в сій справі. „Чтоже — пише Меншіков Скоропадському при кінці 1716 р. — изволите упоминать, чтобъ мнѣ Его Величества милость исходатайствовать, дабы меншее число въ Малой Россіи предъ прошлымъ годомъ на станціяхъ было и я по возможности моей, елико возможно, радъ стараться и служить".

Знов просить гетьман полекшення весною 1717 р. і пише Ґоловкіну, „требуя облегченій Малороссійскаго народу отъ станцій Его Царскаго Величества полковъ драгунскихъ". В 1718 р. з таким же проханнєм звертає ся гетьман до царя, запевняючи, що „ежели тѣмъ всѣмъ полкамъ быть въ Малой Россіи, то Малороссійскіе жители вмѣстить оныхъ на квартирѣ и содержать, за нищетою своею, не могутъ и опасно, чтобъ отъ тѣсноты не учинилось какого между людьми поврежденія". Подібне ж проханнє в початку 1720 р. посилає гетьман з Карецьким „о выводѣ изъ Малой Россіи двухъ полковъ драгунскихъ и Мекленбурцовъ". Дійсно, вивели з України Мекленбурців, але більшої полегкости не зробили, і десять полків залишено на зиму „на винтеръ-квартирѣ". Нарешті в 1722 р. гетьман знов просить у царя зменшення контінґента розложених на Україні росий-

ських полків та переведення в Сівську провінцію одного з двох російських полків, що стоять при нім, гетьмані. На сї бажання Скоропадський отримав коротке „быть по старому“: се було останнє проханнє такого змісту від Скоропадського († 1722)[1].

З сего всього легко бачити, що скарга на прикрий стан України та проханнє полегкости були звичайним рефреном в зносинах Скоропадського з царем. Через те і російські урядники дуже часто підкреслюють своє співчуте Українцям в зносинах своїх з гетьманом. „Истину къ тебѣ, Государю моему, пишу, отъ печали нигдѣ не уйду: жаль солдатъ, также равно и Малороссійскаго народа людей, а что дѣлать не знаю“ пише гетьману згаданий висше Бутурлїн. „О Малороссіи я и самъ не по малу сожалѣю, что оная какъ въ квартирахъ, такъ и въ проѣздахъ не безъ тяготы имѣетъ“ пише Ґоліцин. „Однакожъ, видя всеконечную здѣшняго народа тяготу“ згоджуєть ся Шереметев з предложеннєм Скоропадського. Але з сих симпатій рідко коли виходило щось реальне. Коли гетьман запевняє, що Україна й без того обтяжена тягарами і треба з призначених російських полків вивести деякі з України в російські міста, гетьману відповідають, що се за пізно і вже не можна зміняти затвердженої царем диспозиції військ. Та і взагалї в тодішних умовах уся держава була занадто обтяжена важким тягарем утримання військ і через те і не дуже то було можливо взагалї робити полегкости одній країнї перед другою. „Кіевская губернія — відповідає якось Ґоліцин Скоропадському — нынѣшнимъ расположеніемъ и сугубо отягчена... и въ пропорціи тую тягость Кіевская губернія больше Малороссіи поднесетъ“. Коли всї країни однаково обтяжені тягарем утримання військ, то не можна робити полегкости для одної на кошт иньших: як тільки виведено з якої небудь місцевости певний відділ війська, зараз же на його місце присилають такий же иньший; так само і провіянт, що збирав ся для певного полка, з його відходом збираєть ся па иньший, і полегкости в тім ніякої нема. Визше було занотовано, як Ґоловкін дозволив дати козакам провіянт з провіянтських запасів в Каменнім Затонї, але „съ такою кондиціею“, що все має бути потім звернено козаками: се добрий зразок тодішнїх умов та обставин[2].

[1]) Бантышъ Каменскій II, 234, 279, 283, 288—9, 314. Судіенко II, 61, 154, 238, 260, 270, 287, 295, 400, 456. Матеріалы Военно-Ученаго Архива 771, П. С. З. N. 3990.

[2]) Судіенко 61, 62, 192, 295, 400, 442. Матеріалы 606, 612, 622.

Скаржив ся якось Хв. Кочубей, що в його селах богато поставлено солдат і се тяжко для людности: „нынѣ де въ селѣ ихъ Ярославцѣ стоитъ солдатъ 43 и маеорская квартира, кромѣ лошадей государевыхъ и офицерскихъ, отъ чего во всѣхъ маетностяхъ его, также и отъ того, что въ селѣ Ярославцѣ, которое на трактѣ стоитъ, поставлена почта и отъ пяти полковъ: Миргороцкого, Полтавского, Гадяцкого, Лубенского и Прилуцкого, отъ которыхъ ѣдучіе всякіе люди берутъ подводы, чинится разореніе“. Скаржили ся й иньші; дійсно виявило ся, що „три села, дворовъ со сто“ не можуть витримати пів-батальона, або що в Чигирин-Дубровській сотнї „ни по которому образу пятисотнаго числа обыватели прокормить не могутъ“, або, нарештї, для Переяславського полку „не безъ тягости полтора регимента и господинъ генералъ Ренъ со штабомъ“. В кождім випадку можна було запевняти, що „жители вмѣстить оныхъ на квартирѣ и содержать за нищетою своею не могутъ“, але для сього не було певного крітерія. Треба було знати взагалї платежні сили української людности, про се і хотїв конче довідати ся царський уряд. Але треба було знати число людности по окремим місцевостям, для рівномірного подїлу військових віддїлів по окремим сотням та селам; треба було, таким чином, зробити перепись української людности взагалї, а поки сього не було, підрахунки людности та військ могли бути тільки приблизними. Роспийські урядники нераз підкреслювали, щоб росклад військ був рівномірний та „одни передъ другими отягчены не были“, але все ж таки сього не завсїди було можливо устерегти і не один лише ґенеральний судя Туранський мав охоту визволити себе як „такую почтенную особу“ від податків та обовязків[1]).

При таких обставинах росклasти справедливо та рівномірно по українським сотням і селам 10 полків не дуже то було легко. Нераз росийським урядникам приходило ся просто складатись на гетьмана, деж нарештї поставити той або иньший батальон, коли в сїй сотнї і без того вже стоїть богато, та несе специяльні обовязки і так далї. „И я прошу Ваше, Государя моего, Превосходительство, гдѣ мнѣ благоволите милость ваша поставить половину отъ того батальона солдатъ, также и лоша-

[1]) Бантышъ-Каменскій II, 264, 283. Судіенко, 393, 442, 457, 506—508. Матеріалы, 613.

дей ...жаль солдатъ, также равно и Малороссійскаго народа людей, а что дѣлать, не знаю..."[1]).

Не лекше було гетьману: з одного боку незадоволеннє царя Петра I та його всемогучих помічників, з другого боку скарги української людности. Гетьмана питають, де поставити який небудь новоприведений полк, у нього просять розпоряджень, щоб збирати на сей полк провіянт з місцевої людности, а гетьман знає, що всїм вже приходить ся скрутно від сих „порціоновъ и раціоновъ", а всеж таки треба якось полагодити. Від часу до часу виявляють ся спірні питання і їх якось треба порішити, щоб не дуже було неприємно российським урядникам та командирам і не дуже важко для місцевої людности. Ось, наприклад, 3 полки драгунські йдуть з України до Ладоги; на який час треба їм з місцевої людности, де вони стояли, взяти провіянт на дорогу? чи взяти замість того гроші з людности? Кн. Трубецкий, певно, обстоює драгунські інтереси, і треба се якось полагодити, щоб не дуже то було важко для Українців. А то ще доведеть ся мати справу з досить рішучим командиром, як, наприклад, ґенерал Рен: „доношу Вашей Ясновельможности, что уже мы такой провіантъ и сами сбирать, если совершенно онаго Вельможность Ваша по своимъ указамъ выдавать не повелите, будемъ..." пише сей командир гетьману Скоропадському[2]).

Не мало клопоту було з такими командирами і з иньших причин. Порціони та раціони брали собі разом з полком і командири; та ось тут на сїм ґрунтї в більш детальнім підрахованню, щó йде полковникам та командирам российських військ, завсїди виходили непорозуміння та суперечки: одна сторона хотїла більше собі привернути, друга не хотїла давати і скаржила ся на се українським урядникам. А що військові российські урядники мали добрі апетити, на се богато прикладів. Ось, наприклад, ґенерал Вайсбах. Треба було йому перейти в Ніжинї з одного двора в иньший і він просить у гетьмана, „чтобъ во время переѣзду съ двора на дворъ изволилъ приказать въ людяхъ и въ лошадяхъ вспоможеніе учинить". Призначено було Вайсбаху двір для мешкання, але той був ним дуже незадоволений: „въ собственную мою квартиру показанъ такой невыгодный дворъ, въ которомъ не токмо стаень для коней, но ниже кухни и погреба не обрѣтало ся, и не довольно было таковаго

---

[1]) Судіенко с. 442.

[2]) Судіенко с. 393, 450, 455, 499, 500. Матеріалы 606, 622.

двора не точію генералу командующему, но ни полковнику подъ командою у онаго обрѣтающемуся". Разом з тим Вайсбах згадує про своє попереднє мешканнє в Смоленську — „который домъ не точію двоекратно, но и троекратно выгоднѣе сего дома покоями былъ; и во время моей въ Смоленскѣ на квартирѣ бытности давано было для топленія оныхъ покоевъ и для прочихъ нуждъ сторожей по четыре человѣка, и всегда при квартирѣ моей по двѣ лошади для возки воды на кухню обрѣтало ся, и дровъ на всякій день по десяти возъ (кромѣ тыхъ, которые для варенія пива употреблены были) присылало ся". Теж саме хоче мати тепер Вайсбах і в Лубнях. Подібним же чином і доктор Фрезар, „который при армейскихъ полкахъ обрѣтается", скаржив ся через Ґоліцина Скоропадському: мешкання не давали йому цілий місяць та і потім „квартира ему отведена весьма мизерная", і раціонів він не одбирав, як слїд би було, і сїна треба йому на тридцять коней, і так далї. Цікавійше всього, що се віддячував Ґоліцин на український кошт лікаря за те, що той його, Ґоліцина, „въ приключившейся его болѣзни чрезъ два года лечилъ, отъ чего не малую пользу" мав Ґоліцин для свого здоровля. Вдячний Ґоліцин не забув і аптекаря, „понеже они мнѣ въ лѣченіи нѣкоторую свою доказали добродѣтель". Се було дуже вигідно — чужим коштом відплачувати лїкарю та аптекарю, і робив се певно не один лише Ґоліцин. Кождий урядник, приїхавши на службу в Україну, починав виторговувати собі лїпше мешканнє, більше слуг, раціонів, дров, фуражу і так далї. Петр Савелов хоче мати фураж на 30 коней і просить про се гетьмана Скоропадського. Приїхав на Україну „гетьман волоскій Никулча" і звернув ся з проханнєм до Шереметева, той в свій черед пише до гетьмана: изволите оному господину приказать въ Малороссійскихъ городѣхъ отвесть квартиру и всякое довольство показать, такожъ и для его лошадей какое село или деревню опредѣлить до предбудущаго Царскаго Величества указу". Але гетьман волоський показав ся неспокійною та неприємною людиною і Скоропадському довело ся скаржити ся на Никулчу Шереметеву, що сей гетьман волоський „во отведенной ему квартирѣ Кіевскаго полку со обывателей многіе запросы требуетъ, котораго по счету состоитъ на мѣсяцъ около 60 рублей", а крім того „держитъ людей за карауломъ". На сей раз Шереметев згоджуєть ся з вказівками та увагами Скоропадського і не дуже боронить інтереси волоського гетьмана[1]).

[1]) Судіенко сс. 78, 79, 85, 361, 366, 445, 462, 475, 478.

Непорозуміння виходили взагалї на ґрунтї утримання полків: як розуміти порціони та раціони? В утриманню полків усе підраховувало ся на порціони та раціони: їх рахували по числу солдат та коней і на кождий з сих порціонів і раціонів припадала певна міра провіянту для людий і сїна для коний. Але в деталях було дуже богато неясного і через те, вимагаючи з людности нові податки, вимагаючи більш порціонів, нїж се виходило б по числу солдат, разом з тим ширше толкували се розуміннє порціонів, вимагаючи на кождий більш, нїж то бувало звичайно. Таким чином коли місцева людність привозила в полк або батальон певну міру збіжа або сїна, скільки виходило б на всї ті порціони або раціони, полкові або батальонні командири не хотїли того приймати, запевняючи, що треба по справедливому підрахунку порціонів або раціонів привезти того далеко більше. Розумієть ся, виходили сварки і суперечки, не обходило ся иноді і без „жестокого бою“. Висшою інстанцією був для покривджених гетьман і йому приходило ся лагодити такі справи з російськими ґенералами та уставляти дійсний розмір раціонів і порціонів. Доходило се иноді й до царя. Так, наприклад, Скоропадський не міг порозумітись в такій справі з ґенералом Вайсбахом і звернув ся до царя. Богато про що приходило ся умовитись: скільки давати на день драгунам, чи давати і на пісні днї так звані „мясныя деньги“, чи давати сїно на вагу, як ранїйше було, чи возами, як хотїв Вайсбах. З „мясными деньгами“ взагалї виходило непорозуміннє, хто має давати, чи місцева людність, чи уряд, комісаріят, збираючи сам по ґуберніям отсї „мясныя деньги“ [1]).

Сї несправедливі вимоги в відбиранню провіянта приймають ріжні форми і непорозуміння виходять дуже ріжнородні. То офіцери хочуть мати від людности, де стоять з полком, сьвічки і вимагають їх від своїх хозяїв; то беруть собі для уживання без дозволу „у господарей по квартирамъ господарскіе постели, кожухи, подушки“; то скаржать ся на сїно, що воно „толстобилое и некорыстное“ і вимагають далеко більше, нїж заведено; для вівса надумують новий гарнець, яких в московський че-

---

[1]) Мясныя деньги — П. С. З. N. 2642. Бантышъ-Каменскій, с. 288, 489 — сьвічки. Бантышъ-Каменскій, с. 265, 293 — сїно. Бантышъ-Каменскій, с. 264, 288, 293, 326. Судіенко, с. 479 — овес. Бантышъ-Каменскій, с. 264, 283 — дрова. Судіенко с. 480, 497.

стверик увійде вісім, тоді як звичайних „орліоних“ гарнців в той же московський четверик „вмѣщается тилко пять зъ малимъ лишкомъ“. Виходили також непорозуміння і з постачаннем дров на полки: чи „дрова здѣшнимъ обывателямъ въ лагери возить, или за тые деньги платить“, і скільки давати дров на кожду рацію. Нарешті ґенерали і командири вимагають від людности сторожів до своїх мешкань[1]). Богато і дечого иньшого. Підіймаеть ся на місці суперечка, переносять її далї до гетьмана, а той мусить вже сам полагодити ся з росийськими урядниками та ґенералами або перенести справу до царя, просячи у нього оборони від таких вимог та безпокійних людей, як ґенерал Вайсбах[2]).

Одним з спірних питань була справа порціонів на відсутних. Коли з полку певне число солдат відпущено до дому чи післано в иньше місто, чи треба також давати провіянт на відсутних, чи не повинно б навпаки сей провіянт звертати або підраховувати на далї? Легко зрозуміти, що се можна було толкувати на два способи, і кожда з двох сторін — українська людність і військові урядники — придержувала ся та боронила своє, користне для себе толкованнє. Знов знаходимо тут ми і ґенерала Вайсбаха: „которые драгуны отпущены были въ домы, порціоны ихъ брали въ магазейнъ и послѣ по ордеру отъ Превосходительнаго Генерала-Лейтенанта фонъ Вайсбаха велѣно тѣ порціоны роздать драгунамъ, которые явились изъ домовъ своихъ“. Скоропадський хотїв був се заборонити, щоб не давали провіянту на відсутних солдатів та офіцерів, але Шереметєв відрадив се робити. Доходила ся справа і до самого царя[3]).

В спеціяльних умовах шведської війни, коли воєнні події розвивали ся одночасово в кількох віддалених одна від другої місцевостях, коли треба було тримати війська нараз в прибалтийських краях, в Польщі, в Україні, на Поволжу, дуже часто приходило ся пересувати війська з одного місця на иньше місце, міняти їх по ріжним театрам війни. Часто міняли ся росийські війська на Українї, богато їх переходило через Україну. Легко зрозуміти, що переходи військ росийських лягали важким тягаром на місцеву українську людність й часто викликали скарги. „Убытки отъ маршируючихъ полковъ“, шко-

---

[1]) Судієнко, с. 473—480. Бантышъ-Каменскій, с. 283, пор. про кн. Трубецкого Бантышъ-Каменскій, с. 293. Судієнко, с. 497—501.

[2]) Бантышъ-Каменскій II, 265. Судієнко 403, 486.

ды „отъ переходовъ войскъ“ — се часті теми скарг та прохань. Переходячи через Україну, российські війська часто поводять ся зле з місцевою людністю, самовільно займають собі для мешкання доми та двори, вимагають провіянт, беруть для перевозу коней та иноді зовсїм не вертають, толочать сїно й збіже, беруть без заплати сїно та овес для драгунських коней і таке иньше. Знов приходить ся шукати оборони у гетьмана, а той звертаєть ся в свій черед до российських ґенералів за відповідними роспорядженнями. Царський уряд пише указы „ о нечиненіи обидъ малороссійскимъ людямъ“ і Ґоловкін рекомендує „для страху всѣмъ по городамъ и мѣстечкамъ, гдѣ примонно по проѣзжимъ дорогамъ прибить на стѣнахъ“; з свого боку ґенерали наказують „онымъ полкамъ маршъ до назначенныхъ мѣстъ имѣти смирно безъ всякихъ самовольныхъ хищеній“, „въ показанныхъ мѣстахъ скромно стоять и указной провіантъ безъ вымысловъ получать, не чиня обывателямъ обидъ“ [1]).

Велике значіннє тодї мала так звана „подводная повинность“: війська переходили з одного місця на иньше, треба було перевозити за полками військове майно, з Москви пересилали воєнні запаси, нарештї з ріжними дорученнями та розпорядженнями посилав уряд усюди ріжних комісарів та гонців: всїм сим людям треба було постачати підводи та везти їх з одного місця до слїдуючого. Легко зрозуміти, що се давало привід до ріжних несправедливих вимог, надужить і суперечок. Вимагали коней і ті, кому сього властиво не треба було давати, вимагали більше коней, ніж слїдувало, коней доїхавши до місця не звертали, нарештї зле з ними поводили ся і тим робили велику шкоду господарям. „Подводная повинность“ дуже часто згадуєть ся в листах того часу, про тяжкі її умови згадують прохання та скарги до гетьмана і Скоропадський просить полегкости у царя. Се остільки був для всеї української людности загальний та неприємний тягар, що в перших же проханнях гетьмана Скоропадського ми знаходимо згадки і про подводну повинність: в Рішетиловських, наприклад, статях 1709 р. сьому призначено спеціяльний § 14, а відповідь царя рішає, що давати підводи треба лише тим, хто має спеціяльні на се дозволи від відповідних урядників. Але се не дуже то помогло і знов указ царський з 11/3 1710 р. приказує всїм, „проѣзжая

---

[1]) Бантышъ-Каменскій II, 56, 263, 265, 314. Судієнко, 154, 228, 401, 450, 490, 497. Матеріалы, 618.

въ тыхъ Нашихъ Малороссійскихъ городѣхъ, въ мѣстечкахъ и селѣхъ и по дорогамъ людей и подводъ нигдѣ самовольно не брать и никому никакова насилія и обидъ не чинить, а имать лошади въ подводы въ городѣхъ и въ мѣстечкахъ и въ селѣхъ и въ деревняхъ у войтовъ и урядниковъ, и на почтовыхъ станціяхъ у почтарей, показывая .Наши, царскаго Величества, указы и подорожныя, сколько въ тыхъ подорожнихъ будетъ писано, а сверхъ указнаго числа... подводъ никому нигдѣ отнюдь не имать...“. Але надужитя в сій сфері були о стільки росповсюднені, о стільки важко було з ними бороти ся, що сї заборони треба було кілька разів повтаряти з малим, здаєть ся, успіхом. Гетьман знов просить заборонити надужитя з підводами в 1716, 1718, 1722 р. і нарештї прохає царя зрівняти Україну в постачанню підвод з Великоросією та запровадити на Українї тіж самі умови і норми, як і там, в Великоросії. Цар на се згоджуєть ся: „платить такъ, какъ во всемъ Государствѣ платятъ, и насильно не брать“. На сім питаннє про „подводную повинность“ поки що й закінчило ся[1]).

Постачаннє підвод, провіянту на солдат, мясних денег, сїна та вівса для коней, дров, нарештї мешкань — се все обовязки місцевої людности в звязку з перебуваннєм росийських військ на Українї. Позатим людність українська несла ще видатки на війну — людьми, грошами і працею, наприклад, коло збудовання нових та поправлення давнїх фортець. Легко уявити собі, яким важким тягарем се все лягало на українську людність і як пригнїчувало без того вже обтяжених податками мешканців кожде — незначне здавало ся б з окрема — побільшеннє податків, иньше толкованнє розміру порціонів та раціонів, або збільшеннє норми хлїба для кождого солдата. Людність реаґувала на се скаргами до гетьмана, тому приходило ся умовляти ся про се з росийськими військовими командирами і ґенералами. А тут ще одна обставина: кождий вищий урядник вважав себе цїлком незалежним від гетьманського уряду, не звертав уваги на вказівки і роз'яснення української старшини і не признавав значіння установленої практики: починав по свойому заводити нові порядки та по новому толкувати, здаєть ся, вже роз'яснені норми і приписи. Треба було з такими новаторами починати з початку. „А любо и теперь — мелянхолїчно пише гетьман царю — за прибытіемъ новаго коман-

[1]) Бантышъ Каменскій 11, 235, 263, 265, 279, 281, 314.

дира господина генерала-лейтенанта князя Трубецкого, надѣяли ся, же надъ помянутое Монаршое Вашего Величества Украйнѣ состоявшееся опредѣленіе жадной не будетъ новости, але тая надежда мене омилила: ибо онъ, господинъ генералъ-лейтенантъ, чего передъ симъ не было, то теперь установилъ"[1]). А таким безпокійним адміністратором був на Україні не один лише кн. Трубецкой або ґен. Вайсбах.

[1]) Бантышъ-Каменскій II, 293.

Львівська Русь в першій половині XVI віку.

Написав **Іван Крипякевич.**

IV.

(Економічне положенне руського міщанства. Господарство. Доми. Побут. Предмети оздоби. Штука і малярство. Література.)

Хоч цеховий устрій зміг опанувати вже ціле міське житє, то ще не зовсім зумів переломити старі звички місцевої людности, старий спосіб господарення. Постійний приплив людности з села не дав забути ся давнім традиціям. Коли не саме місто, то передмістя пригадують і своїм виглядом і господаркою — село й сільське житє.

На передмістю при кождім домі був огород, декуди були садки (ч. 217, 720, 905); а були й такі міщане, що мали повну ідилю: і ставок і млинок і садок (ч. 910, 922). Богатші мали й сіножаті (ч. 865, 920), що розтягали ся над великою, широкою й поважною ще Повтвою.

А сіножати були потрібні з сеї причини, що передміщане ховали собі худобу чи коні; стрічають ся навіть досить богаті господарі з 6 коровами, 2 волами, 5 телятами й 3 кіньми, як Яцько з Поріча, що попри се мав ще пасіку (ч. 220); більшість мала менші господарства, як 2 коні й корову з телятем (ч. 13), одного вола й одну корову (ч. 165) й т. и.

В місті серед мурів також дехто пробував держати худобу: стрічаємо й на руській вулиці стайні (ч. 275, 391) — але удержанє коня чи корови в сій тісноті, яка була серед

мурів, ставало з часом неможливе й певно Кость кушнїр свою чвірку коней (ч. 262), а Катруся Омелянівна своїх 20 волів (ч. 952) тримали не в містї, а десь на передмістю.

Але все таки цїле се господарство має лиш другорядне значіннє; як всюди в містї, так і між львівською Русею головним маєтком стає дім. І лиш дім звичайно служить в актах предметом оцїнки заможности кождого міщанина, й як такий фіґурує на першім місци в усїх спадщинах, тестаментах і процесах.

Доми що до цїни значно ріжнять ся на передмістю і в містї; причина ясна: місто представляє тодї твердиню, замкнену мурами, валами й ровами, твердиню, в котрій нїкого не стріне небезпека, а передмістя все були виставлені на неприятельські напади й при кождій війнї йшли з огнем. На передмістю доми разом з огородами рідко переходять вартість 50 зол.; пересїчна цїна 15 до 30 зол. а є дуже дешевенькі, навіть по 2 гривни (нпр. ч. 177, 348, 887). За те в містї ґрунти, а радше доми або каменицї дуже дорогі: найдешевійший коштує 200 зол. (ч. 666), а пересїчно 300 до 400 зол., значить ся найменше в десятеро дорожше як на передмістю; найдорожший дім на руській вулицї оцїнений на 700 зол. (ч. 431), крамницї в ринку, що також вважались домами, цїнять ся пересїчно на 100 зол., пекарські ятки на передмістях були дешевійші, в цїнї мабуть не висшій як 20 зол.

Сї нерухомости, як я сказав, служать підставою оцїнки майна і заможности міщан. Докладних статистичних дат про майно руських міщан не маємо; маємо лиш звістки про маєтковий стан найбогатших міщан з руської вулицї й з них можемо собі виробити осуд про цїлу львівську Русь. Міщанин Ілля має дім і крамницю вартости разом 550 зол. (ч. 414); Федько Луцький дім і крамницю за 500 зол. (ч. 671); Курило кушнїр лишив каменицю на руській вул. за 500 зол., дім на глинській вул. за 80 зол., на широкій за 50 зол., сїножать за 20 зол. й довг у свого зятя Олекси кушнїра 140 зол. — разом 790 зол. (ч. 865); Ігнат мав дві каменицї на руській вул., одну за 420 зол., другу за 300 зол., крамницю за 100 зол., два ґрунти на передмістях за 60 зол. — разом 880 зол. (ч. 397). Таким способом нерухоме майно найбогатшого руського міщанина, не доходило до вартости 900 зол.[1]). Але й се була лиш номінальна

---

[1]) Для орієнтації скілько вартий такий маєток завважу, що в тих часах віл і то найгарнїйший („elegans et valens“) коштує $3^1/_2$ зол.

вартість — фактично маєток був менший, бо наші міщане дуже обдовжені: сам Ігнат мав довгів більше як 1200 зол. (ч. 397, 402), Сенько кравець 900 зол. (ч. 660), а инші, як далї побачимо, просто банкрутують і мусять продавати доми.

Причини сього сумного економічного стану руського міщанства досить ясні. Одною з них, хоч далеко не найважнїйшою, були податки, що складались або безпосередно місту чи радї, або посередно властителеви ґрунту, на котрім був дім поставлений[1]). Про висоту сього податку маємо ледви дві-три згадки: отже від ґрунту вартости 15 гривен було податку 1 гривна, себ то 6·6% (ч. 897), від инших ґрунтів іде податок 8—10 грош. (ч. 71, 193, 238); від крамниць був менший, бо 2 зол. від 150 зол., себ то 1·5% (ч. 469). Сї податки були для багатьох за тяжкі, так що не міг платити правильно; в однім випадку місто забирає навіть за неплаченнє ґрунт від Стецька Русина (ч. 150).

Се була одна причина обдовження й могла спричинити упадок малого господарства. Другу причину бачимо знов між найбогатшими міщанами на руській вулицї — се надмірне ризикованнє майна в торговельних інтересах. Очевидно без ризика нема зиску: й руські міщане сьміливо кидають усе, що мають, в торговлю; часто здобувають на тім маєток, але ще частїйше наступає матеріяльна руїна. Звичайно торговля йде добре, поки сам купець живе і здоров та може по своїх інтересах всюди їздити і всего власним оком доглянути; тодї й цїлий дім його й родина живе спокійно. Але як лиш замкне очи, зараз усе псує ся. Відповідно до міських прав більша частина майна переходить на вдову й вона мусить тепер рядити всім, вести усї інтереси. А звісно під жіночою рукою такі річи не йдуть так складно, як під рукою мущини. Й хоч, треба признати, в рухливім міськім житю, що давало жінцї маєткову рівноправність з чоловіком, витворюють ся сильні жіночі характери — їх пізнаємо далї — більшість не може собі дати раду. Просто признають ся до того: „не маючи звідки сплатити довгів своїм довжникам“ продає Маруся Прокопова дім (ч. 329 б), те саме

(ч. 401). Цїле нерухоме майно Ігната 880 зол. рівнає ся отже вартости 250 волів; коли поставити нинїшню цїну вола 500 кор., то майно дає 125.000 кор.

[1]) Податок плачений місту ч. 71, 168, 368, 389, 437, 572, 664, 969, радцям ч. 68, 78, 85, Микулцї ч. 240, Барт. Михнови ч. 342, вірменській банї ч. 395; инші ч. 869, 879; шарварки ч. 345, 566.

робить Маруся Матвієва (ч. 415), Анастазія вдова по Романовичу (ч. 810), Евфемія Ігнатова (ч. 451).

Але для жінок ще був вихід: подружитись в друге. Се в тодішнім житю належало трохи й до доброго тону не жити самому, а в парі — колись навіть у Львові вдовиці й старі парубки платили окремий податок[1]) — тому й в наших актах одна вдова заявляє, що поки що не має часу занятись спадщиною помершого чоловіка, бо ще не найшла собі нової пари (ч. 369). При поділї спадщини вдова все мала забезпечену третину майна[2]) й з сею третиною не трудно було заложити нове гнїздо. Значно тяжше було положеннє дїтей. По смерти батька діставали вони що правда дві третини цїлого майна[3]), але що на руській вулиці нерідко бувало в одній родинї по 5, 6, 7 дїтей[4]), то з поділу виходила така мінїмальна сума, що з нею годї було щонебудь робити. Крім сього ще разом з $^2/_3$ майна діставали й батькових довгів (нпр. ч. 397), а кредитори очевидно не мали такого довіря до дїтей як до батька та жадали швидкого плачення позичених сум, і дїти, щоби хоч трохи впорядкувати свої інтереси продають те, що було підставою майна — каменицю на руській вулиці. Так роблять доньки Ігната (ч. 405, 649, 918, 948), дїти Стецька (ч. 627), донька Васька Тучапського (ч. 666—7). А як сей невідрадний факт був розповсюднений показує се, що на цїлій руській вулиці можемо сконстатувати лиш 6 родин, що мають доми в другім поколїнню[5]); зрештою дім довше як одно поколїннє в тій самій родинї не удержував ся.

Міщане були сьвідомі сього свого положення й намагали ся яким небудь способом зарадити такому очевидному упадкови Руси. Передовсім отже перестерігають строго, згадане вже мною з початку, „право близькости“, котрого цїла сила лежала в тім, що при продажі кождого дому перше місце мали свояки

---

1) Pomniki dziejowe m. Lwowa, том I.

2) Ч. 216, 371, 625, 664, 671.

3) Ч. 397.

4) Ось число дїтей у сїмох найбогатших міщан: Ігнат 3 (ч. 397), Курило 3 (ч. 803), Ілля 4 (ч. 414), Омелян 5 (ч. 540), Луцький 5 (ч. 671), Павлик 6 (ч. 320, 521, 544, 558, 713), Волос 7 (ч. 713).

5) Федько кушнїр і Демян Красовський, зятї Омеляна; Яцько Микулчич, внук Анни Іванової; Стецько, син Федька Луцького; Васько Сидорович, син Сидора; Анна Бабичева, донька Костя, Хома дяк, зять Яцька Кутного.

продавця. І таким чином дійсно удало ся нпр. Евфемії Ігнатовій уратувати для родини крамницю, котру вже купив якийсь Поляк (ч. 469, 470). Дехто знов, щоб забезпечити лїпше дїти, давав їм більші частини як з права належали ся: нпр. Волос, батько семеро дїтей, замісь оцїнити майно помершої жінки на 400 зол., оцїнив на 500 зол. і таким способом прибільшив частини дїтей на свою некористь (ч. 714). Инші вкінци, щоби зменшити стиск, який панував на руській улиці, й улекшити істнованнє принаймнї частинї родини, віддають доньки замуж до инших міст. Се останнє трапляє ся нерідко: так Федько Луцький віддав одну доньку за попа в Крилосї, дві инші до Луцька одну за попа, другу за міщанина (ч. 671), Ілля одну доньку за війта в Більську, другу за війта в Володимирі (ч. 414), Стецько кушнїр за попа в Долинї (ч. 627), Омелян дві доньки до Яворова (ч. 815, 832) і и. Але всї ті змагання не ведені систематично, помагають не багато. Дїти богатих колись батьків мусять лишити привілеґіоване становище на руській вулиці і йти на передмістє. Та житє такого підупалого міщанина було вже невеселе: думати безнастанно про се, як поплатити старі довги, звідки дістати грошей на прожиток — бороти ся з усе новими й новими злиднями, — се могло чоловіка довести до крайньої розпуки. Й дійсно стрічаємо випадки, що такий бідняга кидає решту майна й жінку й дїти і тїкає з міста в сьвіт за очи, шукати лїпшої долї[1]).

Декотрі спадали аж до стану безземельних нуждарів і мусїли вступати до чужої служби. Про таких слуг в актах маємо дуже небагато згадок, бо, як я казав на вступі, акти займають ся найбільше справами, що вяжуть ся з землею — отже з безземельними не мають що робити. Маємо ледви три-чотири імена слуг Русинів: слугою була Ганька донька щитника Грицька (ч. 98), Маруська жінка кравця Левка (ч. 794), Оксимка сирота по пивовари Федорі (ч. 817) й Павло, що служив у Макара (ч. 318). Близшу й досить цікаву звістку маємо лиш про Марусю: вона служила від дитинства у своєї сестри Вівдї, жінки кравця Сенька — й служила щиро, бо навіть відбудувала своїй панї-сестрі дім, що в якійсь пожежі згорів; зате Сенько, вмираючи, дарував їй сей дім разом з огородом (ч. 794). Про руських дїдів-жебраків ми вже говорили.

---

[1]) Ч. 833: втїкає Мисько пекар; про иншого втїкача Адама Мицовського буду говорив далї.

Та хоч багато руських родин підупадає, на зверх львівська Русь, а спеціяльно руська вулиця в місті все представляє ся добре й навіть зростає в силу. Зміняє ся й сам вигляд вулиці. В сім часі по грізних пожежах, особливо по пожежі 1527 р., коли згоріла ціла руська вулиця (ч. 735)[1]) зникають з міста давні деревляні доми — маємо їх згаданих на руській вулиці вже лиш два (386, 489) — на їх місце ставлять ся муровані доми, камениці[2]). Про внутрішній і зверхній вигляд сих домів є досить докладні звістки. Особливо, щасливий з того погляду оден дім, що стояв на зацерковній вулиці на розї від міських мурів. 1525 р. він був одноповерховий, але опису поверху не маємо, а в партері було дві кімнатї, певно переділені сїнями, одна звичайна (stuba), друга сьвітлиця (palacium); крім сього була ще комора чи пивниця (celarium) і стайня (ч. 245). В пожежі 1527 р. сей дім спалив ся (пор. ч. 275, 415) і новий властитель кравець Филип 1533 р. забирає ся його відбудовувати. Заховав ся контракт, який він зробив при кількох сьвідках з майстром мулярським Мартином Люшнею: на жаль не можемо вже нинї зорієнтувати ся у всїх подробицях і технїчних виразах. Дім мабуть був знов одноповерховий, але що стояв на розї, то мав аж 12 вікон; не всї вікна були однакові: ті що вели до сьвітлиці мали бути „виковані" (incise alias wykowane) — не знати чи се розуміти, що були з каміння, чи може були й різблені); таксамо „з викованого каміння" мала бути вїздна брама (porta intratus currus) і 6 инших дверей. Крім сього є згадки про якісь піддаша чи склепіння (testudines), про комору з одним вікном, про якісь прибудови (trzi gmachy), далї про мурований комин, ' про піч до печеня хлїба і піч кафльову; кругом хати мали муруватись „stheklye" під лави. З двора дім був обтинкований. Майстер Люшня взяв за цїлу роботу лиш 20 гривен, 5 ліктїв сукна; але Филип мав дати своє дерево, та сам будувати фундамент і окремо наняти майстра-стельмаха до деревляних частин дому (ч. 467). Доми инших міщан були більш-менш таксамо будовані, лиш мали декуди крім фронтового дому (domus principalis) ще офіцини

[1]) Пор. Zimorowicz, Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się, Львів, 1899, с. 116—117; Chodyniecki, Historya Lwowa вид. II, стор. 76—77; Зубрицький, Kronika m. Lwowa, с. 149—150. Инші пожежі на руській вулиці 1494 р. (Zimorowicz с. 102, Зубрицький с. 126) і 1504 р. (Зубрицький с. 130).

[2]) Ч. 245, 265, 277, 467, 492, 648).

(posticum — ч. 664)[1]). З офіцин і фронту складались „богаті крамниці“ (ч. 469), що були також домами до мешкання (institа seu habitacio — ч. 805), і стояли в ринку.

Про хатні предмети знаємо не багато. Найчастійше ще згадує ся кухонна посудина як цинкові миси, тарілки (ч. 319), ложки (ч. 587, 608, 614), рожен (ч. 491), ванни (ч. 262, 617) — а побіч також ріжні прилади до питя як чашки, чарки, шклянки (ч. 164, 319, 587), бо, звісна річ, тодішнє міщанство від вина-меду не відпекувалось: навіть Ігнатова, котрій вже забрали за довги дім, ховає ще в коморі бочку пива „на свою потребу“ (ч. 451)...

Про одежу Русинів є ще біднійші звістки; згадують ся кафтани (іорра, іорulа — ч. 689, 764), червоні з лунського сукна й „опашні“ (tunica — ч. 165, 764, 930) сїрі з цвінавського сукна або чорні з махленського, часом і підшиті лисами[2]); сї опашнї, по словам одного королївського листу, робились деколи з простого сукна й звались „руські“ (ч. 930). Маємо згадані й чоботи (ч. 319).

На місце тих простих сукон і простого цїлого житя з часом заходять на руську вулицю предмети люксусу і розкоші. Русь стає чим раз богатша й зачинає показувати своє богатство й назверх. Вже не належать до рідкостей срібні хрести (ч. 134), або золоті перстенї „в котрих чистого золота тільки за 6 зол.“ (ч. 186) — дорогоцїнности, якими хвалилась Русь ще на початку XVI в.: від 30 рр. сього віку чим раз частїйше являють ся „клейноти в золотї, сріблї, перлах і дорогім камінню“ (ч. 397). На місце руської опашнї приходить волоський кафтан зі срібними ґузами (ч. 689), на місце цинової чарки срібна чаша (ч. 387).

Поглянемо на сї руські дорогоцїнности. 1539 р. складає купець Павлик шл. Фредровій в застав за 100 золотих три срібні золочені пояси, 20 срібних ложок, і 5 срібних чаш з моноґрамами Павлика (ч. 587). 1539 р. продає кравець Кузьма Жучок кравцеви Филипови срібні ложки (ч. 614). 1542 р. Маруся жінка Волоса мала золотий пояс вартости 90 зол. (ч. 713). 1543 р. по смерти Івана Барана гребінника на передмістю лишають ся 4 срібні ложки і срібний пояс (ч. 741). 1541 р. Олена Макарова купує нашийник з перел і пояс (ч. 797).

---

[1]) Инші подробиці про доми див. ч. 391, 451, 699, 812, 964.

[2]) Akta gr. i ziem. XIV ч. 1457.

Кравець і купець разом Ігнат лишив по своїй смерти багато дорогих річей в сріблї, золоті й перлах, але всї ті річи були заставлені частиною у Жидів, частиною у купця Ґутетера (ч. 397, 547). Енерґічний син Ігната Олександер викупив частину батькових річей і продав за суму 700 зол. Але крім сього лишили ся ще по ріжних людях нашийник з перел, „точениця“ також з перел, срібні пояси, срібні ложки і т. и. (ч. 594, 608).

Як бачимо все се предмети до прикраси; певно були між ними і правдиві твори штуки, бо тодішнїй промисл, ще дуже тїсно лучив ся зі штукою. Сї прикраси мусїли бути в більшій частинї місцевої цехової роботи, і стояти під західнїм впливом; але замітне, що Русь зуміла принайменше в дечім зазначити свою ориґінальність: між дорогоцїнностями стрічаємо теж специфічно „руський“ срібний нагрудник (pectorale rutenicum, ч. 319). Зрештою були між Русею й свої золотники як Микулин Русин, згаданий 1518 р. (ч. 200) й Гаврило 1548 р. (ч. 882)[1]; вони могли заспокоювати з'окрема потреби руського міщанства.

Артистичні аспірації Руси в архітектурі можна бачити в згадцї про „ковані“ вікна, які казав поробити в своїй сьвітлицї міщанин Филип (ч. 467); нові каменицї на руській улицї певно були будовані вже по взорам ренесансу, котрий чим раз більше ширить ся у Львові. Малярство мало між руськими міщанами дуже багато адептів; можемо дати цїлий катальоґ малярів-Русинів: Волос 1522 р. (ч. 224), Максим Воробій 1524—1575 [2]), Андрій 1524—1554 рр. (ч. 641) [3]), Федір маляр з монастиря сьв. Онуфрія 1539 р.[4]), Мисько 1542 р. (ч. 707), Хома 1542—49 р. (ч. 707, 741, 936) [5]), Васько ученик Федька 1543—53 р. (ч. 731) [4]), Іван 1550 р. [4]).

Всїх руських малярів є разом сїм[6]) і всї вони жили рівночасно; виглядає се на окрему школу, й дійсно бачимо між тими малярами учителїв і учеників: Васько був учеником Федька. Які

[1]) Оба імена пропущені в катальоґу львівських золотників Лозїньского (Złotnictwo lwowskie).

[2]) ч. 266, 612, 671, 938, 940; пор. Sprawozdanie komisyi do badania hist. sztuki w Polsce том IV стор. LIX.

[3]) Пор. Зубрицького Kronika Lwowa с. 147 (тут Андрій названий чомусь „славним“ малярем); Sprawozdania том IV стор. LIX.

[4]) Пор. Sprawozdania том IV с. LIX, том V с. 157.

[5]) Sprawozdania том IV с. LVIII.

[6]) Може до руських малярів треба причислити ще й Луку 1517—1570 пор. ч. 902; Sprawozdania том IV с. LIX, том V с. 157.

твори видала ся школа, поки-що не знаємо; з сього що Федір проживає в монастирі сьв. Онуфрія, можна припускати з повною правдоподібністю, що наші малярі займали ся головно церковним малярством. Зачуваємо також про якісь образи, мальовані на перґамені (їх було аж 12), котрі дарував мійській церкві дяк Яцько; але чи вони були мальовані у Львові, на се нема доказів. І поза Львовом були руські малярі, як згаданий в наших актах Василь, маляр зі Стрия (ч. 828 — 1545 р.). — З руського малярства тих часів доховали ся лиш заставки (орнаменти) в львівській Мінеї 1543 р., рисовані циноварю: вони представляють штучно перевиті круги; їх автор був певно сам писар Мінеї піп Антін Іринкович[1]). Може з часом віднайде ся більше памяток сього рода.

В парі з добробутом і розвоєм матеріяльної культури йде також осьвіта. „Руську школу" (Rutenorum schola) маємо згадану в актах лиш одну 1546 р. (ч. 833); вона стояла на галицькім передмістю, здаєть ся при тодішній шпитальній вулиці[2]) й мала свій окремий будинок. Та коли могла удержати школа на ґалицькім передмістю, то тим більше була на краківськім, де руське житє плило інтензивнїйше, а вже певно була серед мурів на руській вулиці. Міщанство переважно письменне і використує своє образованнє при писанню листів, реєстрів угод тестаментів і т. и.[3]); більше теоретично воно не образує ся — початкову науку доповняє практичними відомостями, котрі не трудно було здобути в рухливім міськім житю і в подорожах по чужих містах і краях.

Дещо вище книжне образованнє можна сконстатувати лиш у духовенства і взагалї у церковного причту; принайменше лиш

---

[1]) Бібліотека Ставропіґіяльного Мувея — рук. ч. 55, с. 341; про саму книгу говорю далї.

[2]) В актї ч. 833 не сказано на котрім передмістю була ся школа, означено лиш, що побіч неї є доми Миська пекаря і Романовича; з актів ч. 741, 872 видно, що Романович (або Матвій Романович Мориховський) мав дім на шпитальній вулиці; де знов була ся шпитальна вулиця, поки що означити не можу.

[3]) Ч. 182, 254, 467, 610. При письмах уживають міщане печаток, згадки є про печатки Павла кушнїра (ч. 254), кравця Филипа (ч. 467) і кравця Сенька (ч. 610) — в останньої подане в актовій книзї факсіміле: печатка представляє гербове поле чи щит з долу остро закінчений, з гори з двома вирізками в формі луків; в середині на полї є знак подібний до W, на горі над щитом по лївім боцї знак М. Є ще згадки про печатки Макарія Тучапського (ч. 756, 776).

при духовенстві і при церквах згадують ся книги. Під 1528 р. нотують акти спір за книги між попадею Марусею зі Львова і дяком Михном з Перемишля (ч. 317, 318); 1543 р. дарує Яцько дяк євангеліє до міської церкви (ч. 748, 756); 1544 р. инша попадя Маруся продає церковні книги парохіянам (ч. 778); владика Макарій Тучапський привозить до Львова „мале євангеліє", позичене у унївських монахів[1]). Найцікавійша з тих звісток перша; з неї дізнаємо ся цілої історії книг, за котрі ішов спір: сї книги були привезені з Волощини шл. Іваном Могильницьким для міщанина Яцька; книги переховували ся у Макаря в його кімнаті, сюди приходив їх читати Васько Волинець; по смерти Яцька хотів їх здобути Михно дяк для себе а попадя Маруся для себе, але доля судила инакше: книги згоріли в пожежі міста 1527 р.

Видно з сього, які цінні і які рідкі були книги у Львові ще в двайцятих роках XVI в.; відносини майже такі самі як в середині XV в., коли се у Львові процесував ся Ходько піп Богоявленський з Павлом попом Троїцьким за оден Апостол...[2]); своя книжна продукція все що не вистарчає, мусить її заступати імпорт з Волощини.

Але й тут видно зміну на ліпше. У Львові переписують ся чимраз частійше церковні книги; декотрі з них доховали ся до наших часів.

Так в митрополичім архиві у Львові (на жаль не приступнім дотепер) має бути Теофилякта, архиепископа болгарського толкованнє на євангеліє сьв. Матея — писане у Львові 1493 р.[3]).

Докладнійші звістки маємо про дві Минеї з 1543 р., писані одною рукою з інтересними записками[4]). Ось кінцева запись одної з них:

„Єписана быст сїа минеа номбревлл во градѣ Лвовѣ на передмѣсти галицком працею и пилностїю Антона попа илвовскаго родча львовскаг мцa сеп кє на преподобноп мтре Єфросиїи за велкого

[1]) Акты Зап. Россіи II ч. 205.

[2]) Akta grodz. XIV ч. 581 — 1443 р.

[3]) Петрушевич, Каталогъ церковно-своленскихъ рукописей с. 8.

[4]) Переховують ся в Ставропігіяльнім музеї у Львові під ч. 55 і 56. Описую їх на підставі описї зладженої дром Свенціцьким і відданої мені ласкаво до ужитку. Обі Минеї писані folio полу уставом, середно-болгарським правописом; перша (ч. 55) за падолист—грудень має 765 сторін, друга за січень—лютий 552 стор.; в обох є заставки, або чисті місця на них. Заховані добре, хоч не стає декотрих карток.

кралѧ Жикгимонта и при кралеком Боунѣ и при их с҃ноу ново короунованом кнѧзи великом Жикгимонтѣ Явгоустѣ и при старостѣ велком илвовьком Яндрикоши под лѣты божего нарожнїа числѧ пѧтсот мг҃-го рокоу. Того рокоу была великаа воина оу Москвѣ с кралем полским Жикгимонтом а того тыж рокоу волоскїи покрал Покоуте и Галич выпалил мсцѧ їюл въ к. на ст҃го пр҃р ілїи"[1]).

В иншім місци тої самої книги є така сама запись, тільки згадано ще імя „великого гейтмана" Тарнавського, а історичні згадки виглядають дещо инакше:

„Того рокоу была великаа воина оу Москвѣ и достали Лѧхове на Москвѣ Єтародуба на ст҃го мѫч҃ка Лоуппа и иншиx замков. Лѣта божего тисчнаго пѧтсотнаго мг҃ рокоу. Того рокоу было великое кровопролитїе на Москвѣ"[2]).

В другій книзї є знов така сама запись, але в ній згаданий попри короля і старосту також: „епископ Макарій крилоський і львівський і Камінця подільського". Тут також подане назвиско попа Антона — Іринкович[3]).

Про автора сих книг знаємо, що був парохом при церкві Богоявлення на галицькім передмістї; на парохію вступив 1538/9 р. по смерти Федора Білинського (ч. 566) і сього-ж 1539 р. став крилошанином як і всї львівські парохи[4]); як крилошанин виступає також при заложенню братств при церквах Благовіщення 1542 р.[5]) і сьв. Миколи 1544 р.[6]). З приватного його житя знаємо небагато: 1542 р. закидала йому Анна Замишина (мабуть не Русинка), що ніби він їй забрав якісь дорогоцінности, і тягнула його до суду присягати; Антін готов був присягнути і міщанка пізнавши свою похибку, увільнила пароха від підозрінь (ч. 704). Свої люде любили Антона: оден з них навіть умираючи записав на церкву (чи радше для пароха) одного коня і дзї одїжі, одну червону, другу сіру (ч. 764); й Антін мусїв бути привязаний до Львова, коли з таким натиском підносить, що він „родич і дїдич" львівський — з галицького передмістя.

Як автор і письменник мусїв ставити своє званнє дуже високо; до переписування чи пак „писання" Мінеї не лиш забирав ся з великою „працею й пильністю", але й подбав, щоби переказати будуччинї імена великого короля, королевої „Буни", коронованого королевича, пана старости, пана „гейтмана"... Що

[1]) Минея ч. 55 стор. 340. [2]) Минея ч. 55 стор. 765. [3]) Минея ч. 56 стор. 350. [4]) Акты Ю.-З. Россіи т. I, ч. 103. [5]) Вѣстникъ Ю.-З. Россіи 1862, кн. III. [6]) Monumenta confr. Staur. I, ч. 8.

більше, він мав в собі жилку історика: записав кровопролитіє великеє в Москві і напад Волохів на Покутє...

На книгах під записками попа Антона є також вкладні записи купців книг — львівських міщан. Одну книгу купив Жук „Козма хресне імя“[1]), другу „купив пан Гриць прозвищем Шпунт до церкви сьвятого Богоявлення на передмістє галицьке у Львові, — придав вічно і непорушно церкви сьв. Богоявлення на передмістє галицьке у Львові, з своєю панею Анною і з благородними дітьми придав собі на здорове і з панею своєю, по смерти на вічну память і предкам їх. А як би хто мав віддалити від церкви сьвятого Богоявлення, з ним суд будемо мати в страшний день суда Христового як з розбійником церквей“...[2]).

Яка гордість бє з сеї міщанської записки. Гриць Шпунт се звичайний собі передміський пекар, а вже згадує „предків“, себе й жінку кладе в панство[3]), а дітям ворожить „благородну“ будучність!...

Як літописець не лишив ся піп Антін без товариства; при самім кінці XV в. (як раз тоді, як в Галичині зачинає будити ся нове житє!) зачала писати ся у Львові т. з. львівська літопись, вона писала ся й через першу половину XVI і пізнійше до середини XVII в.; але записок дійшло до наших часів небагато, так що можна їх привести в цілости:

„Исписаніе лѣтомъ отъ Рождества Христова 1498 и по немъ идущимъ.

1498. Татаре проводныи.

1500. Татаре Ярославъ спалили и Турцы Рогатинъ звоевали.

1501. Тожь.

1518. Битва (у) Сокаля была.

1524. Татаре были на Подолю и Чурилова замку доставали.

1525. Турцы Рогатинъ доставали.

1542. Саранча о Матцѣ Божой.

1548. Ярославъ погорѣлъ.

---

1) Минея ч. 56 стор. 350.

2) Минея ч. 55 стор. 341—9.

3) До річи згадаємо, що в міських актах ні оден Русин не титулований „паном“ (dominus), хоч сей титул дає ся декотрим польським чи німецьким міщанам.

1549. Арсеній владика умеръ Львовскій“ [4]).

При сих записках відразу можна завважити що дата останньої з них фалшива: Арсеній Балабан умер не 1549 лиш 1565 р. Подібних похибок є в літописи більше зараз в дальших роках: нпр. угорська королева не була у Львові 1555 р. лиш 1556 р.[2]); воєвода Томша був покараний смертю не 1562 лиш 1564 р.[3]). З сього виходить, що датам літописи не можна вірити; записки мусїли переписувати ся кілька разів в ріжних часах і на тім потерпіли цифри. Але й ціла літопись не заховала ся в первіснім текстї. Се видно вже з записки про смерть Арсенія: вона не перенесла ся сама з 1550 рр. між записки 1540 рр. — лиш переніс її якийсь переписувач пізнїйше, коли вже мала попсовану дату. Таксамо могло бути з иншими записками. В них замітна незвичайна одноманїтність змісту: Татари, Татари, Турки, знов Татари й знов Турки; Ярослав, Рогатин; Рогатин, Ярослав...; чи се не виглядає так, якби хто вибрав тенденційно лиш певні звістки, а инші лишив на боцї?

Якби судити львівську літопись тих часів по теперішнім її вигляді, то осуд випав би не дуже корисний. Обсервації автора бідненькі змістом а ґеоґрафічно не виходять поза Галичину... Навіть піп Антін вмів дальше глянути — він же сягнув оком аж в Москву! Але поза тим інтереси у обох літописцїв рівні: одна тема їх займає — кровопролитіє... Не дали нам нїяких звісток про житє львівського міщанства, про всї ті болї й радости, котрими воно жило; анї словом не згадали, про утиски Руси, про борбу з маґістратом, про зріст братств, про відновленнє епископства. Чи звістки про ті події лиш припадково не дістали ся до літописи (або були викинені пізнїйшим редактором) чи може самі літописцї не бачили, не відчували їх значіння?

Коли б і літописцї не відчули великих хвиль, серед котрих жили, то відчуло їх саме міщанство. Коли з схематичних літописей не видно цїлого житя Руси, то віє воно горячим подихом із листів писаних у Львові від всеї Руси до київського митрополїта. Там, не у тих записках, віднайдемо львівську Русь таку, якою вона була в хвилини найвищого лету гадок, в хвилини найінтензивнїйшого напруження сил...

До сього вернемо ся в своїм місци.

---

[1]) Науковый Сборникъ Матиці 1867 р. с. 261.
[2]) ibidem стор. 262, пор. Зубрицького Kronika с. 177.
[3]) Пор. Зубрицького Kronika с. 186.

V.

(Руські роди: Кость кушнір, Волос купець, Хома Бабич, Сенько Луцький; Ігнат, шл. Адам Мицовський, Олександер Ігнатович; Сенько Добромильський.)

Все, що дотепер було сказано про львівських міщан, виступить більш виразно і плястично, коли приглянемо ся з близька поодиноким особам; бо акти дають нам не лиш оглянути більш-менше типові явища міського житя, але показують нам і конкретних, живих людей, що в сім житю брали участь. Се століте, яке обіймають акти показує нам чотири ґенерації; але не про всї сї ґенерації маємо рівно повні відомости. З найстаршого поколїння, що вимирає вже на початку XVI віку, маємо поодинокі стати зарисовані дуже невиразно; наймолодше знов поколїннє, що вступає в житє аж при кінци 40 рр. XVI в. ще в цїлій повнотї своїх сил не стає перед нами. Найдокладнїйші звістки маємо лиш про дві посередні ґенерації — одну, що зачинає показувати ся в актах з поч. XVI в., другу з 30 рр. сьогож віку. Ними головно займемо ся.

Одинока родина про котру маємо звістки у всїх чотирох ґенераціях, се родина міщанина Костя. Сей Кость був з ремесла кушнїром: в такій ролї виступає він в перших звістках, які маємо про нього (ч. 135, 138, 142, 144). З початком XVI в. він мав оден дім між Вірменами (ч. 189, 203), другий на галицькім (ч. 145), але потім попродав оба доми, а сам переніс ся до руського кварталу, куди його тягнуло братство; в братстві брав діяльну участь (ч. 138, 187). Тут купив від шл. Шамницького дім (ч. 142, 144—5), потім докупив ще кусень землї від сусїда Гарасима (ч. 171) і був вже цїлковитим міщанином. На руській стріло його також подруже: оженив ся з вдовою Гаською (Анною) Микулчиною, донькою Анни Іванової; рівночасно кинув кушнїрство й передягнув ся в купця. Се був певно вплив жінки, що дуже гостро бралась до торговлї й знала ся рівно добре на волах як на рибі, шафранї або suknї (ч. 211, 237). Підбадьорений нею Кость купив в селї Урпванї ставок з рибою за 90 зол. (ч. 178)[1]) й зачав на праву вести

[1]) Кость кушнір згадує ся також в ґродських актах 1502—4 рр. — але се мабуть инша особа: се видно по імени жінки, котра тут зве

торговлю. Інтерес ішов так добре, що Кость міг тримати чвірку поїздних коний (ч. 262), досить велику рідкість на руській вулиці. На жаль жінка скоро вмерла, а свої ролї мусїв Кость віддати тещі — Аннї Івановій. Про сю особу, що тоді на руській вул. належала до найповажнїйших жінок, знаємо, що не була такого дуже лихого серця, як би се могло видавати ся — противно, раз навіть зовсїм безкорисно поратувала кушнїра Павла, котрого кредитор засадив в тюрму (ч. 271) — але з зятем, котрий ще в неї обдовжив ся, не жартувала й відібрала від нього се, що їй правно належалось (ч. 262). Згадати ще треба, що вона кохала-виховувала у себе Яцька Микулчича, сина своєї доньки з першого подружа (ч. 768); хлопець ховав ся добре й потім на потїху бабунї виріс на великого купця.

Кость по смерти жінки подружив ся в друге з Татяною, але анї не стратив давої моторности, анї не вернув ся до кушнїрства — займав ся далї купецтвом, але близших подробиць в його торговлї не маємо; знаємо лиш, що їздив до Ярослава на ярмарок (ч. 392), та що мав кредиторів в Волощинї (ч. 392, 404). Інтереси йшли добре як і за першої жінки і 1526 р. Кость міг купити в ринку одну крамницю за 65 зол. (ч. 283), а за шість років другу за 170 зол. (ч. 392). Дїтей мав мабуть лиш троє: молодші Тимко та Параня згадують ся лиш раз (ч. 537), старша Анна вийшла за купця Івана Бабича. Кость вивінував її дуже гарно, бо купив ще оден дім для неї (ч. 353), а щоб підпомогти торговлю її чоловіка, додав ще крамницю (ч. 386). Се було його останнє дїло; помер десь по 1535 р.

Жінка Татяна лишила ся сама в каменицї. Зле їй мабуть не було, бо могла зичити значні суми сусїдам (Іваськови $67^1/_2$ зол., Кусркови 120 зол., Мищовському 65 зол. — ч. 537, 583, 609), але все таки самій було нїяково сидїти: швиденько пустилась шукати пари й найшла її дуже близько, бо в сусїдній крамницї (ч. 283, 386). Щасливим вибранцем був купець Волос. Він тоді як раз поховав другу жінку й другу Марусю по імени, а що в хатї сидїло над ним семеро дїтей, а ще сусїд Вірменин Огас надоїв йому ставленнєм мурів (ч. 458)[1]), тож він кинув дім,

---

ся Олюхна, а була донькою шл. Василя Борщовського; за нею дістає Кость віно 40 грв. обезпечене на ставах в Борщеві й на рiцї Липі (Akta gr. XVII ч. 3850). Пізнїйш бере Кость другий з тих ставів в наєм для риболовлї (ibid. ч. 4027).

[1]) Пор. Acta cons. Leop. III с. 331.

дав дітям опікунів (ч. 713), жінчин золочений пояс дарував „на божу хвалу", а сам пристав до Татяни. Як жило ся тим старим молодим близше не знаємо. Акти сьвідчать, що дуже пильно стягали гроші з своїх довжників (ч. 742, 781, 816); але се річи нецїкаві.

Більше цїкавило би нас молодше поколїннє: коли рахувати від Анни Іванової, то вже третє звісне нам в сїй родинї. Та звісток маємо небагато. З дітей Костя, як я казав, звісна нам близше лиш Анна, що вийшла за купця Івана Бабича. Сей Бабич цїлим своїм житєм дуже нагадує Костя, тільки що се житє більш одноманїтне: до жінчиного дому прикупав ще другий дім за 300 зол. (ч. 515), до спілки з дяком Хомою купив став з рибою (ч. 679), вкінцї торгував завзято волами — в самім 1534 р. продав їх 1300 штук, — мав зносини навіть з варшавськими купцями (ч. 554) і позичав великі суми сусїдам (нпр. Кускови 300 зол. — ч. 572). Таксамо як і тесть брав участь в братстві й був старшим братом (ч. 892) але головна діяльність його припадає вже на часи по 1550 р.

Одиноку доньку Марусю віддав Бабич за молодого купця Стецька Луцького. Можемо отже перейти до четвертого поколїння сеї родини, а заразом сказати кілька подробиць про родину, з котрою злучили ся Бабичі. Стецько був сином значного купця й братчика Федька, що походив з Луцька й тому звав ся Луцьким; мав каменицю вартости 400 зол. й крамницю в ринку (ч. 671). Від двох жінок лишило ся йому аж шестеро дітей, але всїх їх вивів, як належить ся, в люди: одна донька, Дахна, була за попом Сеньком в Крилосї, друга Меланя за Іваном попом троїцьким в Луцьку, третя за луцьким міщанином Богушом, четверта Полажка-Чорнухна за малярем Максимом Воробієм у Львові; сини Васько і Стецько пішли на купцїв (ч. 671). Молодший Стецько показав ся більш підприємчивий як Васько і користаючи з сього, що його сестри були поза Львовом відкупив від їх чоловіків право до батьківського дому (ч. 972—4) й пізнїйше загорнув цїлий дім в свої руки (ч. 938). Оженив ся, як сказано, з донькою Бабича, Марусею.

Здавалось, що вони, дїти купцїв, будуть задивляти ся на своїх батьків, будуть жити щасливо й в згодї і, як кождий практичний міщанин, прибільшати своє майно. Та вийшло инакше. Чи молодята не дібрали ся, чи що, досить, що їх ро-

динне житє пішло, як не можа гірше. Мабуть була тут причиною Маруся — що, не знати по ким, одідичила сварливу вдачу. Десь 1546 р. зачала вона сварки й спори з Катериною жінкою Сенька поповича, ніби за те, що тамта наговорила на неї негарних річей перед людьми. Сї сусїдські сварки дійшли до таких скандалїв, що аж маґістрат мусїв війти між воюючі сторони й загрозити, що як котра наново зачне сварити ся, то заплатить до міської каси 20 гривен, ще й піде в холодну (ч. 846). Страхи зробили своє і Маруся дала спокій сусїдцї, але натомісь звернула ся до чоловіка. Мусїла йому добре стати кісткою в горлї, що бідачище, колись прикладний купець, зачав розпиватись; очевидно пішли ще гірші сварнї, Стецько зачав на добре побивати жінку, так що вона тїкла до батька (ч. 940). Старий Бабич розлютив ся страшно й замісь погодити погнїване подружє, ще й сам став мішатись до дїла: недовго обі родини стали нападати на свої доми й наступати одна одній на здоровлє і житє. Маґістрат пробував зробити між ними згоду і по старій методї назначив кару 50 гривен, на того, хто перший зачне наново війну (ч. 921, 923). Колись така погроза змогла погодити дві посварені жінки, але не погамувала мущин. Ворогованнє йшло далї. Уряд мусїв в друге розглянути справу й вислухати жалоб обох сторін; вкінцї побачивши хто скільки чому винен видав такий вирок: „Сенько має взяти з собою сусїдів чесних людей і пійти з ними до дому тестя Івана Бабича і перепросити його і його жінку та просити, щоби йому віддали Маруську; Іван Бабич з жінкою мають його приняти до ласки і не відмовляти йому жінки; а сам Стецько буде поздержувати ся від пянства і не пити анї горівки анї инших горячих напоїв, буде жити похвально і не буде без причини свою жінку бити, лихословити або безчестити, лиш будуть з собою жити в гарній подружній згодї мирно і спокійно; а також Маруська його жінка буде його, свого чоловіка, у всїх дозволених і чесних річах слухати і йому повинувати ся. А коли Стецько сього не дотримає, мають розлучити ся і Маруська не обовязана з Стецьком мешкати, а (Стецько) зложить нам за кару 20 гривен; і крім сього скілька разів не стримає ся від горівки і подібних непристоймих річей, стільки разів має бути в нашім урядї покараний вязницею і зложити кару відповідну до осуду...“

Чи сей засуд мав який вплив на подругів і чи вони погодились, не знаємо, бо на тім звістки уривають ся. В кождім

разї се невеселий гороскоп для дальшої історії обох поважних родів.

Друга родина, котрої історію знаємо досить добре, се родина Ігната, котрого я вже згадував в кількох місцях.

Ігнат згадує ся з початку як кравець (ч. 175), але потім, таксамо як і Кость, покинув своє ремесло і віддав ся купецтву. Може бути, що й на нього мала в тім вплив жінка, що торгувала перцем та шафраном і з сього навіть вийшли між нею й купецьким цехом якісь непорозуміння (ч. 205—6). Ігнат торгував мабуть найбільше сукном (ч. 433), а яка се була широка торговля, про се вимовно говорить реєстр довгів що лишив ся по його смерти 1531 р. (ч. 397, 402). Ігнат був винен:

I.	Краківським купцям:			
	1. Юриєви Ґутетерови . .	280	зол.	
	2. Станїславу Ляніґови . .	30	„	
	3. Їжиковій	56	„	
	4. Станїславу Сечкови . .	87	„	
	5. Йоганови Крупкови . .	101	„	
	6. Йоганови Шелїнґови . .	31	„	
	7. Космі	56	„	
II.	Міщанам в Жидачові . . .	100	„	
III.	Андрійкови в Чернївцях . .	50	„	
IV.	Іванови з Романського Торгу .	100	„	
V.	Андрієви Ольпнеру . . .	21	„	18 гр.
VI.	Ріжній шляхтї	250	„	
	разом	1162	зол.	18 гр.

Се найбільший довг, який ми взагалї стрічаємо між Русинами у Львові. Сьому довгови відповідало й майно Ігната: як я попередно згадував, він мав на руській вулиці дві каменицї вартости 420 і 300 зол., крамницю в ринку вартости 100 зол., два ґрунта на передмістях вартости 60 зол.; крім сього полишив великі дорогоцінности в цінї більше як 700 зол., але сї скарби були в заставі у Жидів (ч. 397, 608).

Маєток отже був гарний, тільки не знати, чи здобутий чистими руками. Підозріння можнаб мати особливо до одної каменицї, котру купив Ігнат від кушнїра Павла. Сей Павло, таксамо як і инші міщане, хотїв побіч свого ремесла взяти ся за торговлю; він оден з перших Русинів в наших актах, що купували сукно в більшій скількости (ч. 254). Але чомусь його

інтереси пішли лихо і Павло з жінкою Зофією зачали обдовжувати ся: від шл. Давидовского позичили 52 зол. (ч. 227), від шл. Одновского якусь иншу суму (ч. 271), за сукно були винні краківському купцеви Крупкови 33 зол. (ч. 254); сї довги не були такі великі і страшні й Павло міг ще з них видобути ся. Але на нещастє заопікував ся ним Ігнат разом з своєю жінкою Евфемією й позичили йому ще 100 зол. (ч. 253), та відкупили від Крупка право до довгу за сукно (ч. 254, 261), а від шл. Давидовского сю суму, яку був йому винен Павло. Павло тепер був загублений: Ігнат тримав його в руках і в кождій хвилї міг викинути з дому; й дійсно недовго се зробив. Перед тим ще став процесувати ся з Павлом инший кредитор, шл. Одновский і засадив його на більше як чверть року в тюрму (ч. 271). Ігнат не показав навіть стільки гуманности, щоби Павлови улегчити вихід з вязниції — се зробили инші сусїди (ч. 271), і як лиш Павла пустили на волю зараз зробив йому пропозицію, щоб сей продав свою каменицю. Павло очевидно мусїв згодити ся на се і „продав" дім за 300 зол. (ч. 284); та з сих грошей не дістав певно й половини в руки, бо їх почислив собі Ігнат за довги. Справа на тім ще не закінчилась. Ігнат хотїв вже взяти дім в посїданнє, але зустрів нову перешкоду: против продажи запротестувала донька жінки Павла з першого подружа, дївчина Евдекимія. Зразу під намовами свого опікуна Курила вона годила ся на продажу (ч. 284), але потім, перед самим фактом, як побачила, що діє ся, зірвала першу угоду і заявила, що не вступить ся з своєї частини і буде тут будувати ся (ч. 306); в своїй справі відкликала ся навіть до короля (ч. 312). Але Ігнат якось зумів полагодити справу і камениця перейшла в його руки; Евдекимія уступила ся з руської вулиції на передмістє, де й подружилась з якимсь Іванком (ч. 537, 574); Павло, здаєть ся, еміґрував зі Львова до Кременця (ч. 381).

Але Ігнат, що в таким, досить неетичним способом побільшив своє майно, мав також немало довгів і коли він вмер, його жінка й дїти найшли ся в дуже тяжких обставинах: їх житє може бути прикладом тяжкої міщанської боротьби за істнованнє — боротьби, що не доводить до ніяких добрих результатів, а кінчить ся руїною.

Ігнат лишив троє дїтей: сина Олександра, котрого по батьку звали Ігнатовичом, і дві доньки Анастазію або Настку, що вийшла за Андрія Мороховського і в короткім часї повдовіла, та Марусю, жінку шл. Адама Мицовського. Ігнатова вдова Евфемія

не пішла за прикладом инших міщанок, що зараз по смерти чоловіка дружили ся в друге й в третє, але лишила ся вже до кінця житя вдовою. Зате також не відчужила ся так від своїх дітей, як инші матері, що закладали собі нове гніздо, а противно, держала родину в купі. Який був сильний сеї її матріярхальний вплив видно з сього, що навіть чоловік її доньки Марусї Мицовський в актах все має призвище „зять Ігнатової“ (ч. 618, 656, 661 і ин.). Се найбільш енерґічна з руських женщин, які стрічаємо в актах. Метою свого житя вона поставила очистити майно чоловіка з довгів і віддати ще побільшене дітям. Довгами як і цілим майном поділила ся з дітьми й їй очевидно тих довгів дістало ся найбільше, аж третя частина. Декотрі з довгів зараз сплачує готівкою, як 90 зол. Козодовскому (ч. 406), 150 зол. Кухарскому (ч. 407), инші відкладає до дальшого речинця (ч. 398, 413, 402). Рівночасно працює пильно над роздобутєм грошей; кидає ся в такі ризиковні підприємства, як держанє ставу з рибою і дає на се поважну суму 256 зол. (ч. 372, 444), не спочиває також у Львові і торгує сукном, перцем і шафраном і т. и. (ч. 372, 398, 422, 433, 451). Та проте все довги великі: кредитори непокоять ся і рішучо показують свою нетерпячку: Ґутетерови і Сечкови мусить обезпечувати гроші на камениції (ч. 399, 423), Шініґі віддає свою справу під суд (ч. 424). Годі против води плисти, й Ігнатовій опадають руки. Та в біді знаходять ся зичливі приятелї, пекар Онисько і кравець Филип, що ручать за Евфемію (ч. 444), може і з щирого серця. Але Филип не має власного дому: напротив його пустісінького ґрунту стоїть масивний дім Ігната (ч. 467); приходить Филипови думка, чи не можна би використати боку сусїдки й загорнути дім в свої руки? Діло негарне, але що робити, як чоловік дому не має. До здійснення своїх плянів забирає ся таким самим методом, як се робив колись чоловік Евфемії з Павлом кушнїрем і позичає їй гроші, сплачує инших кредиторів, а їх довги купує для себе (ч. 438—9, 444, 446). Інтерес пішов добре й 1534 р. вже урядово купив Филип каменицю за 700 зол. (ч. 451). Продаж камениції, якаб не була болюча й як не перебивала би властивих плянів Евфемії, все таки дуже підпомогла її фінанси. До спілки з Филипом поплатила найпильнїйші довги (ч. 459, 545), а сама могла подумати про се, як би удержати в родинї инші частини майна Ігната.

Передовсїм повинна була ратувати сина Олександра Ігнатовича. Він був мабуть купцем і взяв по батькови крамницю (ч. 397); попри се мав ще два ґрунти, оден на галицькім, другий на краківськім передмістю. З довгів, що дістали ся йому по смерти батька, обчистив ся досить скоро (ч. 402, 418—19, 436, 445), але при тім продав всї свої нерухомости: й сї два ґрунти (ч. 417, 517, 437) і крамницю в ринку (ч. 464). Видно більш цїнив гріш в руцї, як землю, що лежала непродуктивно. Ігнатовій, котра, як видно з цїлого її житя, по старій традиції уважала земельні посїлости підставою майна, така легкодушність сина не подобала ся: не надїючи ся з нього собі потїхи, звернула всю свою ласку на зятя Адама Мищовського. Віддала йому решту готівки, яка їй лишила ся, 150 зол., щоби лиш відкупив назад крамницю, котру Олександер продав Полякови Станїславу Ловічови; Мищовський дістав крамницю в свої руки, обіцяв відновити і дав у нїй мешканнє для тещі (ч. 469—70). Таксамо відкупили проданий Олександром дім на галицькім (ч. 553). Ігнатова мала ілюзію, що майно чоловіка знов верне ся в руки родини; але надії розвіялись швидко. Мищовський став обдовжувати ся (ч. 595, 609, 618, 746), кредитори не хотїли ждати на відданнє довгів, найшов ся знов в особі дяка Хоми зичливий сусїд, що відкупив довги (ч. 742), поручив за Мищовського, але за се взяв дім на галицькім (ч. 806), сей дім, котрий раз вже відратувала Евфемія.

Таким способом пішли нінащо усї змагання Ігнатової. Родина богатого Ігната мусїла тиснути ся в одинокій крамницї без надії на ліпшу будучність.

Особливо тяжко відчув сей упадок зять Ігнатової, шляхтич Адам Мищовський. Йому, колись одному з перших на руській вулицї, тяжко було погодитись з сумною-пресумною перспективою, що лишить ся без землї десь на передмістю. Йому, шляхетському синови, не ставало сили війти в тверду міщанську борбу за хлїб — не видержав на своїм становищі, кинув місто і пішов десь сьвітами. Усї клопоти впали тепер на голову його жінки Марусї. Акти (ч. 914, 932, 960) різко малюють її положенє: в хатї стара, тяжкою хоробою зложена мати, хлопець-малолїток, їсти нема що, купити нема за що; опущена, погорджена чоловіком женщина кидає ся за прожитком на всї боки; а над нею стоїть грізний кредитор Хома і жде, коли можна буде вже взяти крамницю. Звичайна сїра, міщанська траґедія...

Щоби в подібних обставинах удержати ся при майні треба було неабиякої сили й підприємчивости. Як гостре протиставлення шляхтича Мишовського й його слабої, горем знівеченої жінки, виступає правдивий міщанин, сказати словами попа Антона, „родич і дідич львівський“, Олександер Ігнатович. Я вже казав, що земля не держала ся в його руках і він не дуже дбав за неї. Коли мати розпадалась за тим, щоби затримати в руках ґрунт Ігната, то Ігнатович взяв в свою опіку батькові дорогоцінности: відкупив від краківського купця Ґутетера, від Жидів і инших кредиторів заставлені срібла і все инше й продав їх гарно за 700 зол. (ч. 547, 608). Маючи готівку в кешені взяв ся до заняття, котре йому обіцювало користи, а котрим не займав ся ще ні оден Русин у Львові — до адвокатури. Тодішні адвокати ділять ся на дві катеґорії: одні були з вищим правничим образованєм і їх звали causidicus — в часах Ігнатовича згадує ся двох таких адвокатів: Станїслав Ґурский і Жиґмонт. Друга катеґорія без осібного імени і спеціяльних студій уживала ся до менш важних справ, де було треба більше часу як знання. Таким малим адвокатом міг бути кождий, хто заступав иншого перед урядом, але що не кождому було догідно займати ся такими справами, то були такі, що в тім спеціялїзували ся; найбільше брали ся до сього маґістратські дверники-Поляки, що виручали й Русинів в ріжних справах. За таку адвокатуру в малих справах хопив ся Олександер; маємо двайцять кілька актів з справами, які він переводив і можемо виробити собі добре понятє про його клїєнтелю. Русини ходили до нього часто[1]), але побіч них чи не частїйше міщане-Поляки так львівські[2]), як і з инших міст[3]), далї також шляхта[4]), навіть воєводи (ч. 727); знаходимо ще одного Вірменина (ч. 736) і двох Жидів (ч. 700, 724) — се останнє є доказом цивільної відваги Олександра, бо місто урядово бороняло міщанам бути заступниками Жидів (такого злочинника вважали просто поганином)[5]). Справи, які вів Олександер досить одноманітні: се або

[1]) Ч. 616, 652, 667, 672, 696, 701, 718, 772, 833.
[2]) Ч. 814, 818; пор. Acta cons. Leop. IV c. 20.
[3]) Ч. 644, 655, 734, 751, 820.
[4]) Ч. 663, 727, 795.
[5]) Зубрицький Kronika під 1535 р. стор. 155.

дідиченнє камениць, або жалоба з причини незаплачених довгів; раз виступав проти латинського канонїка — а канонїк не ставив ся (ч. 616), раз против иншого адвоката Станїслава Ґурского (ч. 734), а раз в сепарацийній справі (ч. 772). Звичайно не має нїякого титулу; раз лиш названий procurator (ч. 644) і раз ferendarius (ч. 772). З численної клієнтелї можна-б думати, що інтереси Олександра йшли добре; але чи зміг він поставити себе фінансово так добре, як його батько, й чи з'умів підвести з нужди сестру — про те все, на жаль, не можемо нїчого сказати. Звістки про Ігнатовича уривають ся, з 1546 роком він щезає з актів.

Обі описані родини Ігната й Костя се старі львівські родини, що певно здавна сиділи в містї, були правдивими „міщанами". Третїй міщанин, про котрого зараз будемо говорити, стає міщанином аж на наших очах; перед тим він сидїв не у Львові лиш де инде. Се рухливий попович Сенько, котрого стрічаємо в актах аж в 1540 рр.

Сенько був сином Антона пароха в Добромилї (ч. 770), але у батька дома не сидїв, лиш поїхав добувати долю в Волощинї. Тут вступив до служби молдавського воєводи Петра (чи може його попередника Стефана); служив досить довго і вірно так, що воєвода покладав у нїм значне довіре. Коли раз воєвода мусїв тїкати перед Турками, що напали Волощину, дав Сенькови переховати 2 срібні позолочені шаблюки і мішочок з грішми. Але воєвода заховав ся десь так, що його Сенько нїде не міг знайти; повіривши чутцї, що воєвода в Польщі, він заїхав разом з своєю родиною і родиною воєводи до Камінця. Та каменецький староста Іскшицкий приняв його лихо і сконфіскував йому всї річи, лишивши тільки два конї, одїж і 2000 аспр. (ч. 678, 689). З Камінця заїхав Сенько до Львова, тут замешкав постійно і звідси домагав ся від каменецького старости звороту своїх річей; але не звернено йому нїчого. Ще прийшла на Сенька инша біда, бо воєвода Петро обжалував його о крадїжу дорогоцїнностей: мовляв крім сих шаблюк і гроший Сенько забрав йому нїби 12 кафтанів зі срібними ґудзами, кілька чаш, срібну мидницю, кинджали, „тайстру" і инше Перед комісарським королївськии судом справу порішено на користь Сенька: признано його зовсім невинним (ч. 678, 689, 771).

У Львові купив собі Сенько дім на руській вулицї від дїтей кушнїра Стецька за 300 зол. (ч. 627) і оженив ся з донь-

кою Яцька Засковського (ч. 677). Як попович, отже чоловік обізнаний з церковною службою, заняв також посаду дяка (ч. 677) — одним словом загосподарував ся, як не можна ліпше. Але житє його мабуть не було дуже щасливе. Передовсїм мав клопіт з жінками: перша вмерла йому скоро і її батько, Засковський, відібрав Сенькови все, що дарував жінцї за житя (ч. 785); друга жінка Катерина Омелянівна вдала ся знов сварлива, і, як ми вже знаємо, задирала ся з Марусею, жінкою Стецька Луцького. Далї, як на кождого міщанина, прийшли на Сенька довги (ч. 752, 786) і мусїв продати каменицю (ч. 791). Кінець житя пережив мабуть не у Львові, а десь під Коломиєю: здаєть ся брав участь в якімсь селянськім бунтї і нападї селян на шл. Калиновську (ч. 924). 1547 р. згадує ся вже як померший, але ще два роки пізнїйше фіґурують його справи в актах[1]). Лишив одного сина (ч. 924).

Сї три роди: Костя, Ігната і Сенька Добромильського можуть послужити типовими родами серед тодїшнього руського міщанства. Побіч них з сірої маси імен і назвиск виринає ще кільканайцять сильнїйше зарисованих фіґур: з старшої ґенерації такий Андрій Клопіт, кравець, котрого синок торгував кабанами, потім перекинув ся в шляхтича (ч. 911), а вкінци захотїв стати владикою[2]) (ч. 911); Омелян кравець, котрого жінка „перехрестила ся" на латинство, а сам він став монахом (ч. 216, 660 і ин.). Кузьма Жучок, що пристрасно збирав землю і мав в руках мало не 10 ріжних ґрунтів і домів; Онисько пекар, що зайшов до Львова з Бібрки, довгий час сидів на передмістю і щирою працею добив ся каменицї на руській вулицї (ч. 251, 649 і ин.); далї Давидко і Курило кушнїрі, перший горячий приклонник братства, пізнїйший фундатор церковної вежі, другий його противник; Павлик купець. З молодшого поколїння Матвій Романович Мороховський, Хома дяк, Филип кравець, Яцько Засковський, Яцько Микулчич. Кождого з окрема обговорювати очевидно нема потреби; житє їх всїх іде на оден лад: найбільше часу присьвячують торговлї, трошечки ремеслам, будують, купують і продають доми та процесують ся дрібку; звичайну одноманїтність перерве часом виїзд до иншого міста чи в Волощину, Туреччину або приїзд купця

---

[1]) Akta grodz. i ziem. X ч. 818, 830.
[2]) Галицкій ист. сборникъ III стор. CLXX = Harasiewicz, Annales ecclesiae ruth. c. 96—7.

з новим товаром на ярмарок; часом якась публична забава чи ігрища[1]; часом напад Татар або Волохів; часом пожежа; часом кровава еґзекуція[2]; часом весілє, похорон, родинний чи сусїдський скандал, сварка, бійка — і знов житє пливе тихо, рівно.

Не рівно уложили ся лиш відносини між поодинокими націями Львова.

(Кінець буде).

---

[1]) Зубрицький, Kronika c. 149, 154.
[2]) ibidem c. 135, 140, 141, 142, 170.

Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.).

Написав Др. Мирон Кордуба.

В 1645 р. замотала ся Венеція у війну з Туреччиною за остров Крету (Кандію). Тому що Туреччина під ту пору все ще вважала ся найсильнійшою державою в Европі, звернула купецька републіка всї свої зусиля на дипльоматичну дорогу, щоби притягнути иньші християнські держави до війни з „невірними“ та зновити давні пляни антітурецької коаліції, які в XV і XVI вв. займали уми Европи. В 1645 р. післала Венеція посла Тєпольо до Польщі, і йому удало ся переконати короля Володислава IV, канцлєра Оссолїньского і кількох визначнійших панів, що війна з Туреччиною принесе Польщі і королеви великі користи. Володислав, котрий і перед тим рвав ся до воєнної діяльности, почав вже було збирати військо; одначе показало ся, що ся справа не знаходить прихильности ні в соймі ні в сенатї і Тєполо мусїв вертати домів з нічим.

Подібні заходи робила Венеція в Німеччині і Еспанії, користаючи з нагоди, що з уложеннєм Вестфальської угоди 1648 р. австрійські війська стояли до свобідної диспозиції. Невтомно працював венецький посол у Відни, Нікольо Саґредо, щоб обі галузи Габсбурґів, німецьку і еспанську, втягнути у війну з Турками. Одначе і тут без успіху. Еспанія занята війною з Францією не мала охоти ні спромоги запускати ся у нові підприємства; Австрія не мала ще цїлком свобідних рук, бо переведеннє постанов Вестфальської угоди викликувало що хвилї нові суперечки, а ті могли дуже легко заострити ся у нову війну. Одиноким успіхом венецької дипльоматії у Відни було

виєднаннє дозволу на побір рекрута в австрійських краях і републїка дуже пильно хіснувала ся тим дозволом протягом дальшого часу війни.

При тім не спускав венецький сенат очий з Польщі. Повстаннє Хмельницького відобрало вправдї надію на польську поміч, але з другого боку виявило також велику могутність козаків і давні пляни, при помочи козаків викликати диверзію на Чорнім морю, віджили на ново. У всякому разї залежало Венеції дуже на тім, щоби польсько-козацька війна покінчила ся як найшвидше і тому Саґредо попирав кандидатуру Яна Казимира на польський стіл, знаючи, що за нею заявив ся Хмельницький. Коли-ж з вибором Яна Казимира козаки відступили з під Замостя на Україну, загально вважано козацько-польську війну за покінчену і тепер у всїх посольських справозданнях звертає Саґредо часто увагу венецького сенату, що наспіла пора відновити стараня Тєпольо. Розбитє польсько-козацьких переговорів і вибух нової війни в 1649 р. відсунули ті заходи на короткий час. Зборівська умова 19 серпня 1649 р. подала, як здавало ся, розвязку козацького питання і спонукала Венецію до нових проб на польськім дворі та заразом до висилки посольства до самого Хмельницького. Інтересно, що й віденські двірські круги заохочували републїку до навязання зносин з Хмельницьким. В однім із своїх листів до Сенату згадує Саґредо, що барон Шмідт-Шварцгорн, член цїсарської воєнної ради і бувший посол в Царгородї, радив йому звернути пильну увагу на козаків, бо від них може Венеція дістати велику поміч против Турків[1]).

Справа проволїкала ся зразу з технїчних причин. Винайти відповідного посла до козаків не було так легко. Вже сама далека і небезпечна дорога робила то посольство мало приманливим; до того посол мусїв хоч трохи знати місцеві звичаї, відносини, а також і мову. В Венеції не знайшов ся нїхто пригожий; попри се републїка не хотїла з разу сама офіціяльно висувати ся, не маючи певности, як Хмельницький прийме її посла, і тому поручила свому віденському резидентови винайти відповідну особу і заняти ся її висилкою. І Саґредови не пішло се легко. Вправдї Джустініянї радив йому поручити посольство Алеґретті-єви[2]), котрий вже мав бути раз у козаків, але той під

[1]) Саґредо до сенату 2 мая 1650. Додаток ч. 20.
[2]) Алеґретті (Allegretti), невважаючи на своє італїйське імя Славянин.

ту пору був занятий де инде. Зразу звернув ся Саґредо до угорського палятина і сей обіцяв йому найти особу, котру можна би ужити до згаданого діла[1]). Однак до сеї обітниці не привязував резидент ніякої ваги, сумніваючи ся з гори про можливість успіху з того боку, тому що козаки не мають ніяких зносин з Угорщиною. В своїх листах до сенату висказує погляд, що посол до козаків мусить основно знати польську мову, і що найліпше було би взяти таки родовитого Поляка. Для того старав ся навязати зносини з папським нунцієм в Варшаві Торрес-ом і ужив до сего посередництва віденського нунція. Само собою властиву ціль посольства задержано в тайнї; Торрес мав винайти лише особу, котра би зуміла зискати довіре козаків і Хмельницького та подавала Саґредови докладні відомости про все, що дїєть ся на Українї і про наміри Хмельницького[2]). А що під той час була се річ зовсім звичайна, що резиденти удержували на власну руку по дальше віддалених місцях аґентів, аби про всякі події мати точні і швидкі відомости, то властиве призначене посла було таким робом доволї зручно замасковане. В тім напрямі написав не лише віденський нунцій, але й сам Саґредо до Торреса[3]).

Варшавський нунцій зайняв ся сею справою ревно і вже 1 січня 1650 р. міг Саґредо донести сенатови, що Торрес приобіцяв свою поміч[4]). З разу вийшло мале непорозуміне; Торрес думав, що для зібраня потрібних вістий вистане вислати посла до Львова, і проте жертвував ся вислати його під покривкою своїх приватних орудок, для ліпшого замаскованя властивої цїли.

з Раґузи, був під ту пору полїтичним аґентом Еспанії, зразу в Польщі, потім в Царгородї; опісля перейшов в австрійську службу і віддав визначні услуги в посольстві до Москви.

[1]) Лист Саґреда до сенату 13 пад. 1649. Додаток ч. 1.

[2]) Листи Саґреда з 20 і 27 пад. 1649. Додаток ч. 2 і 3. При тім звертаємо увагу, що в листї з 20 пад. 1649 находимо деякі інтересні подробиці про самого-ж Хмельницького. Вість, що Хмельницький є „gentihuomo Polacco della Russia“ важна тим, що походить із перших початків повстаня Хмельницького і являє ся новим важним арґументом против здогаду Каманїна, про походжене гетьмана із київських міщан. Також означене віку Хмельницького: „huomo di anni 54 in circa“ вказує бодай в приближеню па р. 1595 як дату його уродженя. Та дата тим імовірнїйша, що згожує ся з иньшими звістками про сю справу.

[3]) Лист Саґреда до Торреса з 30 пад. 1649. Додаток ч. 4 і 5.

[4]) Саґредо до сенату 1 січня 1650. Додаток ч. 6.

Що до особи посла, предложив вже з кінцем січня 1650 р. Альберта Віміну, не називаючи одначе поки-що його імени; згадав лише загально, що має на приміті одного сьвященика, венецького підданого, який від двох літ перебуває в Варшаві[1]). На замітку венецького резидента, що не про Львів тут мова, а про подорож до самого Хмельницького, та що предложений кандидат ледви чи буде відповідний, бо посол до козаків мусить основно знати польську мову, коли вже не ту, якою говорять козаки[2]) — варшавський нунцій зараз здогадав ся, чого властиво тут треба[3]), і відповів, що заїхавши до Львова під покривкою його приватних орудок, може висланник поволи перебрати ся і дальше; що до мови, то вистане знане латинської, а навіть лиш італійської мови, бо Хмельницький обі сї мови добре розуміє[4]).

Невважаючи на запевненя Торреса, що Віміна вже готовий до подорожі та що в справі винагороди за свій труд не ставляє великих вимог[5]), висилка протягла ся ще кілька місяців. Причиною проволоки було вижидане Саґреда на остаточні рішеня венецького сенату[6]). А коли в цьвітни 1650 р. виготовлено вірительну грамоту і посольську інструкцію для Віміни, вийшла препона з другого боку. Ціле се посольство державно досї в тайнї перед польським двором і королем, а головно перед сенаторами і шляхтою; по тій причинї було рішено вислати Віміну до Львова під покривкою приватних орудок нунція, або довірених справ нунціятури. Однак Торрес провідавши, що Ян Казимир не був би ворожим до такого посольства, рішив ся розкрити все королеви і канцлерови, надїючи ся від них великої підпори у цїлій справі[7]).

---

[1]) Торрес до Мельцї (без дати). Додаток ч. 7.

[2]) Саґредо до Торреса 7 лютого 1650. Ibidem ч. 8.

[3]) По тій причинї висловлює Саґредо своє здивоване в листї до сенату. Ibidem ч. 10.

[4]) Торрес до Саґреда 19 лютого 1650. Ibidem ч. 9. З посольських справоздань Віміни виходить, що інформація нунція лише в части була вірна. Вправдї знав Хмельницький латинську мову і на тій мові вів розговор з венецьким послом, але італійської мови не знав нї гетьман нї ніхто серед старшини.

[5]) Листи Торреса до Саґреда з 12 і 19 марта 1650. Ibidem ч. 11—12.

[6]) Саґредо до сенату 12 марта 1650. Ibidem ч. 10.

[7]) Лист Торреса до Саґреда. Додаток ч. 17.

І справді положенє Польщі було під ту пору таке, що загранична війна вважала ся одиноким виходом з матнї. З одного боку шляхта сильно роздратована зборівською умовою думала над способами, як би відзискати „утрачену честь“ та відгрожувала ся Оссолїньскому, котрого вважала головним виновником останнїх невдач. З другого боку було загально відомо, що й Хмельницькому тяжко приходить ся держати українських селян в послуху, та що юрби незаписаних в реєстр під проводом Нечая анї слухати не хочуть про зборівську злагоду. З переяславської ради вислав гетьман посольство до короля з жалями, що в соймі не приняли митрополита; домагав ся рішучого скасованя унїї, щоб усї церкви і маєтности, котрими володіють унїяти, звернено грецькому духовенству; жадав, щоб на Українї всї уряди роздавали ся православним та щоб коронне військо не наближало ся до козацьких земель. Послам дав король відповідь в маю, обіцюючи здебільша сповнити ті бажаня, хоча добре знав, що обіцянки не зможе перевести, бо шляхта була дуже невдоволена тими домаганями козаків. Обосторонне напруженє було так велике, що навіть між Хмельницьким і воєводою Кисїлем приходило до розладу і острих перепалок[1]). Загранична війна мала бути вентилем для того обопільного напруженя. Війна з Туреччиною була давною мрією Оссолїньского ще з часів Володислава IV; коло сеї справи заходив ся він також в зимі 1648 р.[2]); тепер думав рішучо перевести давні наміри в дїло для і придбаня союзників вибирав ся сам, невважаючи на свій пізний вік, у подорож до Італїї.

Заохота до турецької війни прийшла ще й з другого боку. Балканські поневолені народи задумали вихіснувати некористне положенє турецької держави і при помочи иньших християн скинути турецьке ярмо. Тайним покровителем того руху був волоський воєвода Матвій Басараба. На вість про зборівську злагоду Польщі з козаками зібрали ся відпоручники Болгарів до Терґовіште, столиці Волощини, і вислали Петра Парчевича до Польщі з прозьбою помочи (в грудни 1649).

Парчевич приїхав до Варшави в половинї сїчня 1650 р. з листами від воєводи Матвія, болгарського архіепископа Петра Деодата й иньших. Оссолїньский зайняв ся зараз справою, спро-

---

[1]) Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій, II, 99—101 (Руска ист. бібл. т. X).

[2]) L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 263—4, Львів 1883.

вадив короля з ловів до Варшави і під його проводом відбула ся нарада сенату. Всї визначнїйші сенатори заявили охоту дати поміч пригнетеним, але задумали втягнути до сего ще й иньші держави. Парчевичови дали листи до цїсаря і Венеції, а Оссолїньский прямо взивав венецький сенат, щоби для близшого порозуміня в тій справі вислав якого значного посла до Польщі[1]). Се було потім притокою до висилки Кавацци до Варшави.

Всї ті пересправи не остали в тайнї перед папським нунцієм, а коли він побачив, що король і канцлер ставлять ся дуже прихильно до плянів війни з Турками, рішив ся вихіснувати сей настрій і для посольства Віміни. Король видимо заінтересував ся сею справою і бажав Вімінї як найлїпшого успіху. Радив, щоби посол їхав в сьвітській одежи з огляду на ненависть, яку козаки мають до латинського духовенства, та вважав конечним передати Хмельницькому якийсь дарунок[2]). Оссолїньский пересправляв в сїй справі не лише з Торресом, але в перших днях мая візвав ще з окрема Віміну до себе на послухане. На тім послуханю дав йому деякі практичні ради що до подорожі; повторив гадку короля, що лїпше йому їхати у сьвітській одежі, от хоч би в перебраню за ґенуенського купця, щоби лїпше укрити ся перед селянами і шляхтою; обіцяв дати листи з порученем до Кисїля і київського митрополита. Далї розговорив ся про свої пляни зложити лїґу против Турків, виявляючи свій намір — вибрати ся самому в дорогу до Італії, щоб тим успішнїйше поперти сю справу. Згадав, що Хмельницькому він вже поручив післати частину невдоволеної товпи на Чорне море і сподїєть ся тепер посла від нього. Пізнїйше буде старати ся приготовити також похід на суші. Коли Віміна висловив побоюване, щоб тим намірам не перешкодила Москва, яка тодї ворожо ставила ся до Польщі[3]), та сумнїв, чи король схоче післати козаків на Турків, коли висилає до порти послів для потвердженя згоди — заявив Оссолїньский, що Москва не зачіпить Польщі звязаної з козаками і Татарами, а що до згоди з Турками, то хоч сойм так ухвалив, але король

---

[1]) Gf. J. Pejasević, Peter Freih. von Parchevich (Archiv f. öster. Gesch. Bd. LIX. Wien 1880, ст. 337). Д. L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 326—8. Здогадка Кубалї (Ibidem II, 405), що Віміну вислала Венеція доперва на візване польського сенату, як бачимо, хибна.

[2]) Лист Торреса до Саґреда 23 цьвітня 1650. Додаток ч. 18.

[3]) Ст. Z. Kubala, Szkice historyczne. Poselstwo Puszkina (прийшов до Варшави 16 марта 1650).

може задержати висилку послів і проволічи сю справу[1]). Таким чином Оссоліньский цілою душею вернув знова до давних плянів турецької війни і сумніви Віміни що до щирости слів короля і канцлєра були тим разом безосновні. Візвавши Венецію через Парчевича, щоб прислала свого посла до Варшави, закрутив ся Оссоліньский коло поладнаня московської справи; вислав післанця до царя зі скаргою на провокаційне поведенє Пушкіна, і поробивши деякі уступки в хосен Москви, залагодив ціле непорозумінє[2]). Маючи багато ворогів між сенаторами і шляхтою, переводив канцлєр свої пляни у великій тайні і тому наставав так сильно, щоби Віміна їхав в перебраню. Щоб уникнути хоч би найменьшого підозріня про співучасть короля і свою в тім посольстві, казав навіть королївському секретарови Донї написати лист до польського посла у Відни з висказами обуреня короля з причини тайних коншахтів Венеціян з Хмельницьким[3]). В тайні вибирав ся в дорогу до Італїї, щоби виєднати у папи й иньших італїйських князів підмогу грошеву на війну з Турками; лише нечайна смерть в день перед визначеним виїздом з Варшави (9 серпня 1650) перепинила переведенє того наміру[4]).

Таким чином Віміна вибирав ся в дорогу серед обставин, які значно улекшували йому його плян. Він мав не лише підмогу з боку папського нунція, але й поперте зі сторони короля та Оссоліньского, котрий невважаючи на численних ворогів мав все ще великий вплив на справи держави. Кисіль і митрополит Косів мали поперти його діло у Хмельницького і надати посольству більш офіціяльний характер, ніж се лежало в намірі самої сіньорії.

Про особу самого посла не багато маємо відомостий. Альберто Віміна був родом з Венеції і підданим венеційської републїки. Вступивши до духовного стану, мусїв з близше невідомої причини лишити родинне місто і укривати ся під прибраним іменем в Римі. Але і тут не був безпечний перед местию ворогів; венецький посол в Римі, Фоскарінї, дізнавши ся про його побут в тім містї, післав йому пересторогу, щоби утїкав дальше, бо настають на його житє. Тому подав ся

---

[1]) Лист Віміни до Саґреда 7 мая 1650. Додаток ч. 21.
[2]) L. Kubala l. c.
[3]) Лист Саґреда до сенату з 18 червня 1650. Додаток ч. 26.
[4]) L. Kubala, Jerzy Ossoliński, I, 1; II, 331.

Віміна до Неаполя, а відсїля до Польщі. Сюди наспів в 1647 р. і тут заопікував ся ним папський нунцій Торрес[1]). По при свої духовні обовязки і дипльоматичні місії — в 1656-ім роцї їздив ще в посольстві до Москви[2]) — займав ся писанєм польської історії[3]), та описом країв і народів, котрі бачив. З його творів дійшли до нас три: 1) Historia bellorum civilium Poloniae[4]), 2) Irruptio Moscorum in Poloniam et notitia Mosciae[5]), 3) Relatione dell' origine e dei costumi dei Cosacchi[6]).

Властива ціль подорожи Віміни до Хмельницького вказана докладно у вірительній грамоті і посольській інструкції[7]). Перш за все мав він розвідати, о скільки правдиві вісти про непорозумінє, а навіть отверту ворожнечу між Татарами і Турками та збросня Татарів. Ті вісти розширили ся по Европі з початком 1650 р. і викликали живе заінтересованє в Польщі і Венеції[8]). Відповідно до вислїду своїх розвідів мав Віміна виробити собі переконанє, чи можна надїяти ся на похід Татарів з підмогою Хмельницького, чи нї. В першім випадку для більшої заохоти повинен був звернути увагу Хмельницького на славу, яку придбає собі війною з Турками, та на величезний зріст могутности і значіня козацтва в разї щасливого вислїду виправи. Далї мав заявити, що Венеція не лише одобряє його наміри, але буде йому помічна відповідним зашахованєм ворожих сил на суші і морю. Колиб козаки домагали ся сего, мав також обіцяти ще й окрему підмогу від републїки, але лише загально. В кінци мав розвідати, чи не хотїли би козаки війти в порозумінє з иньшими князями, прим. воєводами Молдавії і Волощини, та як ставились би до евентуальної помочи з боку Польщі.

---

[1]) Ст. Лист Віміни до Саґреда з 19 марта 1650. Дод. ч. 13.

[2]) Справоздання з сего посольства находять ся у Відни: Staatsarchiv, Dispacci di Germania 1656.

[3]) Лист Саґреда до сенату, 2 цьвітня 1650. Дод. ч. 14.

[4]) Видана у Венеції 1671 р.

[5]) Мабуть ще не оголошене друком.

[6]) Видав проф. G. Ferraro. Reggio nell' Emilia 1890. Російський переклад сеї реляції зладив Н. Молчановський в Кіевск. Стар. 1900, I, 62—75.

[7]) Додаток ч. 15 і 16.

[8]) Говорено, що хан хоче доходити своїх прав на опікунство над малолїтним султаном. Див. L. Kubala, Jerzy Ossoliński II. 328 і 405 (ув. 39).

Коли б одначе не заносило ся на війну Татарів і козаків з Турками з їх власного почину, повинен був Віміна з свого боку піднести ту гадку і старати ся приєднати для неї Хмельницького. Головною заохотою мало служити запевненє, що Турки тепер вже не такі страшні і їх могутність не така велика, як давнїйше. Се слїдно з того, що на чолї турецької держави стоїть тепер малолїтний султан, що мінїстри живуть з собою в незгоді, управа держави в великих непорядках, у війську з часта проявляють ся бунти[1]). Тому то вже шість лїт боретъ ся Туреччина з одною лише Венецією і то без найменьших успіхів. Особливо мав Віміна звернути увагу на недавну бльокаду Дарданелїв венецькими кораблями, в якій републїка держала Туреччину через 22 місяцї. Коли би до сеї війни приложив ще й Хмельницький свою сильну руку, можна би легко здавити турецьку силу. Тодї можна би почати на ново бльокаду, чайки козацькі підплили би з Чорного моря аж під Царгород і хоч би нїчого більше не вспіли, як лиш перетяти довіз живности і амунїції на кілька тижнїв, прийшло би в султанській столици до великих заворушень, а за тим пішов би неминучо розклад цїлої держави.

Начеркнувши такий привабний образ, мав посол впевнити Хмельницького, що до виконаня сего пляну з боку Венеції вже все приготоване; що венецькіораблї, о скільки йому відомо, вже стоять у засїдцї в дарданельськім проливі і ще сего місяця має туди відплисти сильна ескадра ґалер.

Остаточною задачею Віміни було — пильно уважати, яке враженє зробить на Хмельницького отсе предложенє, і розвідати, яку надію може мати републїка на його прихильність, якої помочи і яких субсідій в грошах будуть домагати ся козаки від Венеції. З другого боку мав розслїдити, коли і з якими силами рушив би Хмельницький у похід, та звернути увагу на відносини козаків між собою, чи селяне, вилучені із реєстру Хмельницького, котрі з-за сього підняли бунт, вже приведені до послуху. Як із сього слїдно, цїлию посольства не було уложенє якогось договору чи умови, а радше розслїдженє терену і настрою; Віміна мав зібрати потрібні інформації, заохотити козаків до війни з Турками і таким чином підготовити терен до спіль-

[1]) На упадок Туреччини під ту пору вказують також австрійські посли барон Шмідт і Ренїґер у своїх посольських справозданях з Царгороду. Д. Віденське Staatsarchiv, Turcica (1650—4).

ного порозуміня. Тому він виступав не як посол венецької републїки, а як висланник венецького посла у Відни; його вірительна грамота була підписана лише Саґредом.

7 мая 1650 р. виїхав Віміна з Варшави[1]; 16-го був вже у Львові, відкіля повідомив Саґреда про свою щасливу і вигідну подорож завдяки опіці нунція[2]. Відсіля через Константинів наспів з кінцем мая до Паволочі, де починала ся вже козацька територія. Тут побіч підстарости Станїслава Янїцкого урядував представник козацького гетьмана і йому мусїв Віміна виявити властиву цїль своєї подорожи, бо інакше не хотїв його дальше пустити. Зрештою вість про прихід венецького посла рознесла ся швидко між людністю і всї догадували ся, що цїль сього посольства становить спільна війна з Турками. Віміна у своїх справозданях до Саґреда вихваляє з одушевленєм щиріость і прихильність, з якою його тут витали та впевняли, що Хмельницький позволить козакам зробити набіг на Чорне море і дати поміч републїцї. Не дбаючи про листи до Кисїля і Косова, котрі віз з собою, лишив Віміна Київ на боцї та прямцював просто на Чигирин. Недалеко за Паволочию стрітив козацьких послів, що вертали з Варшави з відповідию короля на додаткові бажаня Хмельницького[3]. Ті приняли венецького аґента між себе і цїлу дорогу виголжували йому мешканєм, кіньми і харчем[4]. Доперва у Сьмілій, 8 миль від Чигирина, зайшла немила приключка. Невважаючи на посередництво козацьких послів, відмовлено Віміні приміщеня і він мусїв ночувати в поблизькім лїску в товаристві тих же послів, що не хотїли його кидати в бідї. Сей поступок міщан Сьмілої не остав однак без кари і Хмельницький засудив головних зачинщиків на тяжкі роботи і тїлесну кари.

Вечером третого червня приїхав Віміна до Чигирина. Зараз другого дня рано прислав до него гетьман Виговського з привітом з так далекої дороги та зазивом—на послухане. Дізнавши ся, що Хмельницький, нї нїхто з його окруженя не знає італїйської мови, перевів Віміна вірительну грамоту на латиньску

---

[1]) Додаток ч. 21 і 22.

[2]) Ibidem ч. 23.

[3]) Д. ст. 5.

[4]) Інтересне, що Віміна говорить про добробут на Українї в противставленю до загального знищеня на Волини. Тому що Костомаров (Богданъ Хмельницкій II, 79) згадує про страшну дорожнечу під ту пору суперечить цїна продуктів подана в листї Віміни з Паволочи. Додаток ч. 24.

мову і доручаючи Хмельницькому оригінал враз з переводом, впевнив, що переклад також автентичний, надісланий Саґредом в дорозї в цїли уникненя трудности при порозуміню. Гетьмана застав він в товаристві згаданих послів, що вернули з Варшави, і козацької старшини; при входї венецького аґента підняв ся Хмельницький з місця, підійшов против нього до половини комнати, обняв його на повитанє і посадив поруч себе. По предложеню вірительної грамоти почав ся частунок горівкою, серед чого завела ся бесїда. Зразу випитував гетьман про відносини в Німеччинї, про успіхи Венеціян против Турків, а далї візвав посла, щоби виложив своє дїло. Віміна почав привітом від Саґреда і поздоровленями по причинї заключеня так почесного і корисного мира з Поляками. Відповідно до своєї інструкції сказав лише загально, що всї християнські володарі надіють ся тепер на рішучий виступ козаків против Турків; вказав на лихе положенє Туреччини та на чутки, що Татари готові також прилучити ся до козаків та покористувати ся сею нагодою на легку добичу; в кінци замітив, що було би великою заслугою, коли б козаки освободили свого патріярха і тільки бідних християн з під турецького ярма. Тому венецька републїка поручила Саґредови вислати його, щоби розвідав, на скільки сї чутки правдиві, і впевнити гетьмана, коли би він мав такі наміри, що морські і сухопутні війська Венеції відповідним виступом против Туреччини улегчать козакам і Татарам їх задачу.

Хмельницький відповів ясно і отверто. Зпершу подякував за привіт і висловив свою радість по причинї успіхів венеційського оружя та готовість прилучити ся до доброго дїла. Одначе справи домашні ще не зовсїм уладжені, так що кождої хвилї треба бояти ся нових заворушень. Особливо згода з Поляками ще дуже непевна, бо вони вважають сю згоду обидою для себе. Вправдї є між ними деякі люди доброї думки, що бажають спокою, але богато є неспокійних, що не перестають кидати погрозами і виявляють охоту до пімсти. Кромі сього умови згоди ще не виповнені. Що до Татар, то він знає, що татарський посол був в Варшаві, але ще не дізнав ся, в якій цїли[1]); вправдї вони звязані з козаками, але годї їм довіряти на стільки,

[1]) Посли від татарського хана були в Варшаві під ту пору, що й московські і предкладали королеви спільну війну з Москвою. Д. Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій II, 110—111; L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 328.

щоб лишати край без охорони перед можливим нападом. Всеж таки обіцяв предложити ту справу запорожському товариству під розвагу, висловляючи надію, що Венеція поперла б охоту козаків грошевою підмогою.

Віміна старав ся розвіяти сумніви гетьмана. Впевняв, що від Польщі нїчого козакам бояти ся, бо вона спустошена і не має гроша; що неспокійні духи, котрі грозять війною, не находять попертя у короля ні серед розсудної шляхти. Що до грошевої підмоги, зазначив, що Венеція не відрекла ся б дати яку грошеву підмогу козакам, хоча сама має величезні видатки. На се не відповів Хмельницький нїчого, лише спитав у посла, чи має він паспорт від короля. Віміна сказав, що не старав ся про се, щоби удержати в тайнї своє дїло; однак король знає про сю подорож його і прихильний до справи. Тодї гетьман замітив, що до такого підприємства згода короля була б неминучо потрібна. Далї розговорив ся про пляни Володислава, почав їх дуже вихвалювати, згадав, що на тім соймі, де та справа обговорювала ся, був послом від козаків і добре знає неохоту Поляків до такої війни. Заявив навіть, що без нїякого вагуваня пішов би на Турка, коли б Татари також на се рішили ся; тому радив щоби Венеція післала посла до хана і заохотила його до сего.

Ся розмова тревала кілька годин аж до обіду. При обідї була присутна також і жінка Хмельницького; гетьман був веселий, шуткував (при чім дістало ся й польському королеви) і підніс два тости на щасливий успіх венецїйського оружа. Доперва коли дали знати, що пора відправити послів від Татарів і від донських козаків, відпустив Віміну. Кілька днїв опісля мав висланник Саґреда друге послухане у гетьмана, на якім розмова крутила ся головно коло того самого, що й за першим разом. При тім спитав Хмельницький, чому Венеція не старає ся втягнути до війни воєводів Волощини і Молдавії та семигородського князя й помогти їм скинути турецьке ярмо. Головно вдаряв на потребу приєднаня хана і старав ся доказати, що від його участи залежить цїлий успіх підприємства; зі свого боку обіцяв поперти змаганя Венеціян листом до хана. По думцї Віміни, Хмельницький бояв ся порозуміня Татарів з Польщею і тому всїма силами бажав замотати їх у війну з Турками, знаючи, що Польща сама не відважить ся його зачіпити; таким робом хотїв собі забезпечити успіхи на Чорнім

морю. Не уйшло й се уваги гетьмана, що Віміна був властиво висланником віденського резидента, а не венецького сенату і Виговський у приватній розмові старав ся вивідати ся у Віміни причину сього. Посол відповів виминаючи, що сам не знає властивої причини, але думає, що републїцї властиво ходило на разї о справджене вістий про наміри козаків, а доперва потім подбає навязати властиві переговори з гетьманом.

Останнїй раз приняв гетьман Віміну в Суботові 13 червня. Тут передав йому лист до Саґреда і пропускний лист, в якім поручав всїм козацьким начальникам помагати послови в дорозї, давати коний і харчі; для більшої забезпеки додав йому сторожу із трех козаків. При прощаню висловив надїю, що побачить його ще раз у себе, а між тим наступить порозумінє з Запорожцями про сю справу і розвідаєть ся про наміри хана; тепер хоче впевнити Саґреда про свою готовість взяти участь в так славнім дїлї. Перед самим від'їздом переслав Вімінї через Виговського гарну стрільбу венецької роботи, прикрашену ріжними металевими позолочуваними прикрасами; дав 6 талярів для посла, а 6 до роздїлу між його слуг на горівку і великі запаси поживи та напитків[1]).

Меньш-більш те що сказав Вімінї, написав гетьман і Саґредови. Згадавши про наміри Володислава IV, котрий вже навіть переслав був гроші козакам для збудованя чайок, зазначує, що ті пляни розбили ся о неохоту польських маґнатів і сенаторів, котрі перепинили козаків у походї на Туреччину і в несеню помочи Венеціянам. Підчеркує з особливим притиском свій союз з татарським ханом і просить Саґреда, щоб порадив венецькому сенатови післати послів до хана та приєднати його до участи у війнї з Туреччиною. Кінчить обіцянкою, що в такім разї, розумієть ся за згодою польського короля, і він не відмовить своєї помочи[2]).

Таким робом посольство Віміни дало більш неґативний вислїд. Стало ясно, що Хмельницький не має зовсїм наміру запускати ся з головними своїми силами у війну з Туреччиною. Се висловив гетьман зовсїм отверто у своїй відповіди послови зараз

---

[1]) Д. листи Віміни з Паволочи 29 мая 1650 і зі Львова 28 червня 1650. Додаток ч. 24 і 27—29.

[2]) Лист Хмельницького до Саґреда 13 червня 1650. Додаток ч. 25.

при першій авдієнції і таке враженє відніс також Віміна. Причини, котрі навів гетьман при тій нагоді, були зовсім правдиві. Згода з Польщею не була така тривка, як се думали за границею, можливість зачіпки з польського боку не так зовсім виключена, як се говорив і думав Віміна[1]). Хоч король і Оссолїньский раді були бодай на який-то час задержати згоду з козаками, одначе їх вплив на настрій шляхти ставав що-раз меньший. Затвердженє зборівської угоди переведено на соймі лише з великим трудом, а київського митрополита таки не пущено до сенату. Ще тяжше було з переведенєм постанов зборівської умови: з одного боку католицьке духовенство не хотїло ніяк згодити ся на знесенє унії, чого домагав ся Хмельницький; з другого товпа селян, що брали участь у війнї і вважали ся козаками, нї чути не хотїли про поворот під панську кормигу. Гетьман пробував зразу строгостию придусити невдоволенє, але незабаром переконав ся, що таким робом підкопує лише свій авторітет. Він швидко зміркував, що з сеї муки не буде хлїба, і що нї король і нї він не в силї додержати умови, що обопільний антаґонізм не зменьшив ся, а противно росте все більше. З ріжних сторін України доходили вісти то про репресії панів, то про бунти і грабежі селян; саме перед приїздом Віміни, в маю 1650 р. прийшло до острої перепалки між самим гетьманом та київським воєводою Кисїлем[2]). Хмельницький бачив ясно, що нова війна з Польщею неминуча і що тепер не пора запускати ся в непевну гру з Туреччиною. Не довіряючи Татарам — часті ссилки хана з польським королем непокоїли його — він старав ся приєднати собі ще й иньших союзників і як раз під ту пору розвинув незвичайно живу дипльоматичну діяльність. Не поминув при тім і Туреччини і в перших місяцях 1650 р. вислав у Царгород якогось полковника; жертвував султанови союз і просив заборонити Татарам набіги на Україну; обіцював навіть піддати цїлу Україну під протекторат султана, коли Туреччина зобовяже ся боронити край перед ворогами[3]).

---

[1]) Се переконанє висказує Віміна не лише в розмові з Хмельницьким але й в листї до Саґреда: [Chmielnicki] sà, ch'essa [Polonia] non può moversi, mancando d'huomini, denari e concordia. Додаток ч. 27.

[2]) Костомаровъ cit. l. II, 100.

[3]) Ibidem II, 113.

Саме в той час, коли Віміна вертаючи з Чигирина задержав ся у Львові і там писав своє посольське справоздане до Саґреда, витає Хмельницький в Чигирині турецького чавша Османа-аґу, що мав довести до остаточного порозуміня між гетьманом та портою.

Всеж таки гетьман не хотїв різкою відмовою перетинати тої нитки, яка навязувала ся між ним та Венецією. При тім мав подвійну цїль на оцї. Ми вже згадали, що козаки не довіряли Татарам. Хмельницький знав про зсилку Поляків з Татарами, знав також, що Татари підмовляють Поляків до походу на Москву. Ті наміри були йому дуже не на руку, бо в його інтересї лежало не допустити до близшого зближеня між своїми союзниками і завзятими ворогами; побоював ся також, що упоравши ся з Москвою союзники повернуть свої сили на козаків[1]). Тому з одного боку остерігав він царя перед грізною небезпекою, з другого хопив ся нагоди звернути увагу Татарів в иньший бік. Коли би Венеція вспіла приєднати хана до війни з Турками, Україна була би на довший час забезпечена від татарських набігів. Се спонукало гетьмана вдаряти в розмові з Віміною на потребу пересправ з Татарами і висунути ту справу на перше місце в листї до Саґреда. Щоби тим більше заохотити Венецію, аби вислала посла до хана, він робить свою поміч у війнї з Турками просто залежною від участи Татар. При тім міг надіяти ся, що така війна вплине користно на настрій умів на Українї. Вказуючи на неможливість цїлковитого відслоненя України з огляду на непевне положенє, він зараз же натякнув, що частина козаків при відповідній грошевій підмозї може зробити набіг на Чорне море. Війна з бісурманами все була популярна на Українї і Хмельницький безперечно думав звернути туди ті невдоволені елєменти, котрі бунтували ся против нього і утруднювали йому його власне становище. Так зрозумів відповідь Хмельницького і Віміна, пишучи у своїм справозданю, що хоч поміч гетьмана дуже сумнївна, то все таки є надія на якийсь меньший похід козаків. Заразом висловляє погляд, що і такий малий похід може віддати неоцїнену прислугу Венеції і тому радить не жалувати гроший та викликати його за всяку цїну; вже сама вість про козацький набіг може викликати бунти серед поневолених Турками народів, спонукати

[1]) Ibidem III, 111.

Молдавію, Волощину, Семигород, а навіть Москву до зачіпної війни, а Туреччина загрожена з сього боку певно згодить ся на користний мир з Венецією[1]).

Зрештою обі сторони, Венеція і козаки, вважали поїздку Віміни лише початком дальших переговорів в тій справі. Що для Венеції мав бути Віміна лише пробним бальоном, виходило з півофіціяльного характеру посольства. Хмельницький се зрозумів і про прощаню з послом висказав надію, що його ще побачить у себе[2]). Віміна підчеркуючи вагу козацької помочи налягає в листї до Саґреда на потребу нового посольства до козаків і жертвує знова свої услуги. Тому й не вертав він до Відня, лише довгий ще час ждав у Львові остаточного рішеня своєї републїки в тій справі. Венецький сенат дійсно заходив ся коло висилки нового посольства до Хмельницького, котре за радою Саґреда поручено самому-ж таки Віміні. Сим разом мало се бути цїлком офіціяльне посольство від імени сенату. Саґредо закупив вже навіть дарунки для Хмельницького і козацької старшини, і ті дарунки мав Кавацца в переїздї через Відень забрати з собою та переслати Віміні. Одначе що раз то більше заострене між Польщею та козаками казало що хвиля надіяти ся вибуху нової війни; з огляду на се надія на поміч козаків против Турків упала зовсїм, а з сим відкликано Віміну зі Львова[3]).

ДОДАТОК.

Отсї листи до посольства Віміни вибрані всї з віденського Haus- Hof- und Staatsarchiv-у, відділу Dispacci di Germania за рр. 1649 і 1650. Видаємо їх майже в цїлости з незначним скороченем меньше важних місць і звертаємо між иньшим увагу на інтересний побутовий матеріял в останнїх справозданях Віміни. У виданю задержуємо всї прикмети мови і правописи ори-

---

[1]) Віміна до Саґреда. Додаток ч. 28.

[2]) ...che sperava [Chmielnicki], che fos'sio presto à rivederlo. Додаток ч. 27.

[3]) Віденське Staatsarchiv: Dispacci di Germania 1650.

ґіналу, зміняючи лише для лекшого зрозуміня наголос відповідно до правил теперішної правописи.

Ч. 1. Відень 13 падолиста 1649.

Саґредо до сенату.

Dubito mi riesca difficile il ritrovar soggetto, che si potesse inuiare al Chiminielski, come VVEE. commandano. Penso per tale effetto conuenirsi ricorrere in Ongheria; già ne ho fatto cenno sotto altro pretesto et come da me al sig. co. palatino[1]), il quale mi ha promesso, applicarni il pensiero et dice, sperare, che troveremo, chi corrisponda et possa trattar seco. La settimana venuta procurerò dire a VVEE. qualche cosa più particolare.

Parmi altre uolte in tempo dell' ecc.-mo Giustiniano si pensasse, d' impiegare in ciò un sacerdote Raguseo, detto monsign-re Allegretti, intimo assai del duca di Terranoua, et che in sua gioventù era stato tra Cosacchi; hora egli non è qui[2]).

Ч. 2. Відень 20 падолиста 1649.

Саґредо до сенату.

Riescono uane le dilingenze impiegate sin hora per ritrouare soggetto, che si portasse al Chiminielski. Il sig. palatino d' Ongheria mi promette, che occorrendo non ci mancherà persona atta, ma non mi pare hauer fondamento per assicurarne VVEE. Il Chiminielski è gentilhuomo Polacco della Russia, che ha seruito lungamente nelle armate Polacche, et fatto poi capo dai Cosacchi, ha saputo mantenersi tra quelle genti molto barbari et metterle nel posto auantaggiato, in che già sono constituite. È huomo di anni 54 in circa. Li Cosacchi non hanno corrispondenza con nessuno a Vienna, nè in Ongheria; li mercanti Italiani od' altri forastieri, che sono in Polonia, non trattano con loro; solo gli Armeni, de quali ne sono più case in Polonia, negotiano con essi, et di questi bisognerebbe valersi, ma con circonspettione, mentre le loro attioni sono minutamente osseruati della corte.

---

[1]) Pálffy Pál.

[2]) Був тоді політичним аґентом Еспанії.

La difficoltà consiste a ritrouar qui persona, perche questa douerebbe intender perfettamente la lingua Polacca, et meglio sarebbe, che fosse Polacco naturale, che qui non si uede. In Polonia non saria cosi difficile l' incontra occasione, anzi partirà per quel regno trá due o tre settimane amico mio, che conosco per huomo sincero, et promette concertare con alcuno a mio beneplacito quest' affare.

Ч. 3. Відень 27 падолиста 1649.

Саґредо до сенату.

Ho continuate le diligenze con ogni spirito, per ritrouar soggetto, che trattasse col Chiminielski, ma ne ho perduto ogni speranza, non ci essendo qua certo persona atta. Bisogna perciò uolgersi in Polonia. Io ho pensato, che nessun meglio potria trattare quest affare, che il nontio Torres[1]), come capo degli ecclesiastici, alcuno de quali per minor osseruatione bisognerebbe impiegar in esso, oltre che la bontà et ingenuitá di questo prelato é commendata al maggior segno. Tanto ho douuto auennare à VVEE., acciò elle prendano la deliberatione, che parerá loro propria. Intanto io per scoprir terreno et facilitar la essecutione di quegli ordini, che elle mi impartissero, faccio per uia di semplice informatione scriver a Torres da questo mons. Melzi[2]) sotto pretesto, di sapere il fondamento delle voci sparsesi, che Cosacchi si muouessero, per scorrer in Mar Negro, et col fine di hauere per gli auisi et per il resto, che occorresse una corrispondenza in quelle parti.

Ч. 4. Відень 30 падолиста 1649.

Copia di lettere [di Nic. Sagredo] scritte a mons. nontio in Polonia.

Ще досї не мав чести зазнайомити ся з нунцием, але його прихильність до републики (Венециї) і її заступників, особливо в часї теперішної турецької війни, дає йому відвагу звернути ся до нього в однїй важнїй справі. Già qualche settimane uenne di costà auiso, che Cosacchi si preparassero con buon numero di saiche per entrar nel Mar Negro; parue, che anche tanto si confermasse nella seguente, ma di poi niente altro si intese. Io portai queste notitie (che sarebbero dell' importanza, che è ben nota a V. S. Ill.) all eccel. senato, ma non ho subsequentemente potuto, o saputo, rifferire cosa conforme, o contra-

---

[1]) Папський нунций в Варшаві.
[2]) Нунций у Відни.

ria, con verun fondamento. Patisco peró in un certo modo rossore appresso l' istesso eccel. senato, dubitando, che la mancanza delle notitie sicure di quello si potesse, o non si potesse, sperare da quello parte, sia imputata a mia negligenza. Che perciò doppo hauer in domo qua ricercato alcuna confidenza con soggetto, che fosse tra i medesimi Cosacchi, et che bramerei havesse anche confidenza col Chiminielski, onde maggiormente fondati fossero li suoi avisi, sono stato persuaso, ricorrer a V. S. Ill., credendo, che facilmente lei per la sua grande autoritá, et prudenza, et per la dipendenza in particolare, che hanno tutti gli ecclesiastici da essa et dei quali molti ne sono fra i Cosacchi, hauerà modo di farmi la gratia, che desidero. Il mio oggetto è, di introdurre communicatione con persona di habilità, che si ritrouasse fra i Cosacchi, hauesse cognitione et confidenza, se possibil fosse, col Chiminielski, per auisar de loro disegni et operationi, et per intendersi et corrispondersi meco. Si crede, che il più proprio saria ualersi di alcun ecclesiastico. Сею справою віддасть нунций прислугу цїлому християньству.

Ч. 5. Віденъ 4 грудня 1649.

Саґредо до сенату.

Mons. nontio, qui scrisse a Torres in Polonia in conformità di questo ho accennato con le patte, ma perchè egli mostrò desiderio, che io ancora con proprie lettere raccommandassi l' interesse a Torres, ho stimato d' essequirlo et la copia occlusa informerà VVEE. del modo, con che ho eletto, di promouere l' essecutione degli ordini loro, che non credo posse esser maggiormente cautellata.

Ч. 6. Віденъ 1 сїчня 1650.

Саґредо до сенату.

Il nontio di Polonia cortesemente mi promette ogni sua opera per la corrispondenza col Chiminielski. Io insisto nel concetto di desiderarla per leuarmi il rossore appresso l' eccl. senato, quando per diffetto di essa li miei auisi mancano di buon fondamento. Mi conferma però il sospetto, che il Chiminielski tratti unione col Turco contro la Polonia.

Il sig. palatino partirà per l' Ongheria superiore doppo dimani; lo prego efficamente, procurar persona, che tratti col Chiminielski et mi assicurò, che egli ui si impiegherà con affetto.

Ч. 7. [Кінець січня 1650].

Copia di lettere di mons. nontio Torres di Warsavia a questo di mons. Melzi.

Se cotesto eccl. amb. Veneto uuole havere di qua alcun corrispondente per servi della Ser. Republica, é necessario, che usciamo dalla sfera del paese. Io ho fatto qualche diligenza et con piu d' una religione ancora per hauer qualche soggetto al proposito, che nel principie cominciasse a corrisponder meco. Sono cose difficillissime a credersi, quanto manchino nella perseueranza e nella fede. Per l' adietro sono stato raguagliato di qualche cosa, ma sempre fuori di tempo et con tanto poco ordine et anche tal uolta uerità, che é degna di stupore. Nel tempo dell interregno, et quando haueuano si grande necessitá di saper il netto degli andamenti de Cosachi, per dar fuore gli ordini opportuni per la resistenza, mons. arciuescouo primate col consenso del senato si indusse, a mandare in quella parte un soggetto scielto, perché ne raguagliasse il uero. Et fra quello della republica et il proprio gli diede 20.000 fiorini, et pure non scrisse una lettera, né comparue qua un foglio de suoi..... Onde conchiudo, che è necessario per hauer l' intento, che noi ci prouediamo di qualche forastiero.

In cosa io ui trouo un soggetto suddito della ser. republica Veneta da due anni in qua, huomo giá conuto, sacerdote di esquisiti talenti et sufficientemente, a mio credere, per il mestiero, che desidera il sig. ambassadore.

Io uolontieri me ne priuerò et lo manderei a Leopoli sotto colore di qualche mio priuato interesse, quando sua eccl. pensa di seruirsene et si inducesse di manteneruelo.....

Ч. 8. Віденъ 7 лютого 1650.

Copia di lettere scritte [da Sagredo] à mons. nontio Torres in Polonia.

Дякує за заходи положені коло сеї справи. Quanto al negotio in sé, io posso dire, che d' altra parte ancora mi uiene confermato, se bene superfluamente, quello V. S. Ill. si compiacce toccare dell' habilità del soggetto proposto, dirò non per oppositione ma per consideratione, che Leopoli non è il luoco del bisogno, et che crederei per sicurtà della persona, che si mandasse, et bene del negotio, douesse ella possedere perfettamente la lingua polacca, quando non quella, che si pratticasse fra i Cosacchi.

Qua haueuo già incaminata con la partecipatione di mons. Melzi qualche diligenza, della quale non posso di meno di attender

l' essito. Prego però V. S. Ill. compiacersi, che io differisco uno o due settimane, quanto porterà il negotio a scriuer con maggiore particolarità a V. S. Ill....

Ч. 9. Варшава 19 лютого 1650.

Copia di lettere di mons. nontio Torres.

Відповідь на лист Саґреда з 7 лютого. Годить ся заждати з сею справою 1—2 тиждні, як Саґредо хоче. E ben vero, che Leopoli non é il luogo per il nostro bisogno; io ben si lo inuierò a Leopoli sotto qualche pretesto di mio priuato interesse, o pure di questa nuntiatura, perchè essendo cognita la persona in questa corte, non si penetrasse facilmente il fine di questa missione. Di colà poi si spingerebbe a poco, doue il buon seruitio della ser-ma rep. lo chiamerà. In quanto al rischio, è certo, che ui si espone; egli peró è cosi rasegnato nella divina dispositione, che da materia di tenerezza il uederlo cosi ben risoluto.

Che questo non habbia la lingua rutena, come i Cosacchi, supplirà con la latina et con l' italiana, quando possa giungere ad abboccarsi col Chiminielski, loro capo, intese da lui ambedue queste lingue assai perfettamente[1]). Et non douendo trattare con altri, che con questo, resta solo che ui si conduca felicemente.....

Ч. 10. Відень 12 марта 1650.

Саґредо до сенату.

Intendo dalle lettere dell' EEVV., che quando il soggetto proposto da Torres si disponesse condursi al Chiminielski, tratteriano seco, et nel medesimo tempo mi giungono le risposte del nontio alle mie considerationi, et senza che io gli habbi meno nominato già mai il Chiminielski, mi dice, che il predetto soggetto passerà Leopoli, si condurrà al Chiminielski, con cui non ui sará difficoltá a trattare, possedendo egli le lingue latina et italiana; dice, che questo come forastiero et meno abhorrito dai Cosacchi, non solo delli Greci uniti, ma anche delli latini ecclesiastici (habitanti cioè fra loro), hauerà meno difficoltà, et in fine, che egli arde di desiderio di sacrificar la vita in servitio di Dio et di VVEE.

Io, acció non si consumi più in utilmente tempo in aspettare

[1]) Зі справоздань Віміни виходить, що Хмельницький не знав італійської мови.

risposte, ho procurato disponer il negotio in maniera, che con la sola delle presenti VVEE. habbino perfettionato l' ordine di questa espe ditione et possino commandare la loro volontà.

Ч. 11. Варшава 12 марта 1650.

Copia di lettere di mons. nontio Torres all' ambre. Sagredo.

Io non lascio di drizzarui i miei deboli uffici, et sia certa V. E., che per la parte del sogetto non s' attende, che gl' ordini di Lei, perché io lo mandaró in compagnia d' altri, con pretesti di missionario o d' altro sin in Tartaria[1]), al Chiemilnischi et al Nieciai[2]). Ma se Deo uorrà per sua misericordia, hauer in grado et ascoltar le preghiere de fedeli col dar qualche felicita a questa mossa, io spero di uederui in breue anche il Wallacco et Moldauo, che non hanno mai atteso altro, che congiunture simili, per liberarsi dalla tirannide ottomana; et per tutte quelle regioni potrebbe discorrere la persona, che si espedisse.

Ч. 12. Варшава 19 марта 1650.

Copia di lettere di mons. Torres [до Саґреда].

Одержав лист з 8 марта; особа призначена на посла на Русь і до Татарів готова на кождий наказ. Le mie facultà di nuntio si estendono, sin doue giungono l' armi di questo regno, et lo mandarò come mio dipendente e ministro, sin che sarà fra cattolici e fra i fedeli. Doppo sarà necessario, che egli si muti di habito et che si serua di quello di qualche ordine religioso regolare o pur di secolar Polacco. Intorno alla zifra, non essendoui hora occorrenza di momento. Io lascio, che V. E. stessa gliela dia colle instruttioni di quanto hauerà da operare, douendo dipendere solo dall' autorità di V. E. et da suoi cenni. Egli non aspira ad emolumento nè prouisioni di sorte alcuna, è suddito della Republica, e come buon cattolico sacerdote et vassallo, cosi desidera di meritare appresso Iddio et appresso il suo principe.... In questo viaggio, che se non passasse più oltre, che alli soli confini del regno, sono sopra cinquecento miglia, sará donque necessario, che sè gli accommodi un riduano all' uso del paese con quattro caualli,

---

[1]) Тоді розійшла ся вість про ворожнечу між Татарами і Турками і була надія приєднати Татарів до лїґи против Турків.

[2]) В тім самім листї згадує нунций, що Нечай — голова опозиції против Хмельницького.

un cocchiero, un seruitore, e per poter riceuer in sua compagnia qualche religioso o qualche secolare, da potersene fidar. Qui non si trouano osterie per i viaggi, nè alcuna sorte di commoditá, onde necessariamente bisogna hauer i caualli proprii e portarsi quello, che ancora bisogna per il vitto...

Ч. 13. Варшава 19 марта 1650.

Copia di lettere del Don Alberto Vimina [до Саґреда].

Жертвує свої услуги амбасадорови і венецькій републиці і подає близші відомости про себе. Il s. dottor Sanfiore, ch'é mio compare, darebbe molte informationi di me, se il mio nome non fosse mascherato, hauendomi un errore, al quale i sensitiui interessati hanno uoluto dar titolo di colpa, necessitato a rendere più custodita la mia salute colla celatione del nome. Il s. caualiere Foscarini di gloriosa memoria, saputo, ch'io mi ritrouauo in Roma, mentre egli era ambassadore estraordinario, mi fece segretamente auuertito, ch'io mi partissi, perchè sapeua, che mi ueniua insidiata la uita. Di la passai a Napoli, e facendomi la necessità curioso, mi portai in Polonia, doue ho trouato ricouro e protettione presso questo mons., che m'ha sempre trattato con somma humanità. De miei costumi e delle mie habbilità penso, che possa da questo prelato esserle stata data qualche notitia; se le desiderasse più piene, le riceuerebbe da mons. Pisani, vescouo di Ceneda, doue i miei fratelli tengono casa.....

Ч. 14. Відень 2 цьвітня 1650.

Саґредо до сенату.

Пересилає листи від нунція Торреса і Альб. Віміни. Comprenderà la pub. prudenza, che se egli [Vimina] opera come scriue, conuiene esser huomo di non ordinaria habilità et capace d' ogni negotio. Mi uiene hora detto, che egli si impiegasse nello scriuere le historie di Polonia. Io ueramente non mi riccordo di lui, se bene egli dichiari hauer memoria di me.

Ч. 15. [Цьвітень 1650].

Copia di lettere al Chimielinski, credentiali per il Vimina [від Саґреда].

Il nome di V-ra Ecc-za, reso a titolo di un' esquisita prudenza et singolare ualore glorioso fra la Christianita tutta, rimane ancora appresso me in quell' alto grado di estimatione, che cospicuamente

merita. Ho perciò uoluto darmi l' honore di baciare la mano a V. E., pregandola riconoscermi per il suo sentimento, come procurerò per tale comprobarmele con gli attuali seruitii, che la fortuna mi habilitasse poterle rendere.

Et perché ho stimato a tale ufficio poco adequato il mezzo di una semplice lettera, ho risoluto ualermi dell' espeditione di dno. Alberto Vimina, che espressamente renderà le presenti a V. E., al quale la prego farmi honore di credere, ció che in mio nome douerà rappresentarle.

Deuo principalmente rallegrarmi con V. E. delle grandi speranze, che la Christianitá tutta ha risposto nel ualore di Lei et dell' occasione, che sè le offerisce di immortalare il suo nome, congiungendo alle vittorie et grandezze il merito appresso Dio, mediante quello, che acquisterà con la Christianità tutta et principalissimo con la Ser. Republica di Venetia mia patria, la quale procurerà con l' estimatione et con ogni altra uia comprobare questa uerità a V. E. Con cui non mi estendo di uantaggio, rimettendomi alla uoce del Vimina, che supplirà a tutte le mie commissioni, onde senza più resto col baciare a V. E. cordialmente la mano.

Ч. 16. [Цьвітень 1650].

Instruttione a Don Alberto Vimina.

Чим швидше мае вибрати ся в дорогу до Хмельницкого і старати ся, щоби справа, для якої він висланий, не потерпіла проволоки. Про улекшене йому подорожи та можливі способи забезпеченя поручено подбати нунциеви.

Il suo scopo deue esser, di giunger quanto prima fra i Cosacchi et portassi subito al Chimielinski, per saper in primo luoco, in quale stato si ritrouino queste diuulgate mosse del Tartaro, cosi quanto all' attuale et presente loro effetto, come quando questo non fosse per alcun accidente sino all' hora segnito, quanto alla loro prossima dispositione et speranza, che se ne possa tenere. Deuo dunque figurarmi due cose. L' uno, che ui sia o si possa sperare la mossa del Tartaro con gli aiuti de Cosacchi; l' altro, che ella sia disperata.

Nel 1-o caso V. S. si contenterá, presentate le mie lettere credentiale al Chimielinski, assicurarlo non solo del contento, con che la republica sentirà queste generose risolutioni, ma appresso assicurarlo, che la medesima sia per secondare li suoi valorosi attentati et progressi col tener uiuamente trauagliato il nemico per mare et per terra. Non mancherà di quei concetti, che uogliano ad' infiammare

il suo animo alla prosecutione della impresa, rappresentandogli non solo la gloria, che ne risulterà al suo nome, ma quegli accrescimenti di grandezza et potenza, con li quali Dio bened. premierà le sue pie et salutari fattiche. Come poi la occasione portasse et come VS. fosse richiesta, darà speranza, che la republica concorrerà anche con qualche aiuto. Trattendosi però negli universali, aspetterà li sussequenti miei ordini, li quali doueranno fondarsi sopra le notitie di quello anderá succedendo. Osseruerà pure, se ui potessero esser concerti di altri prencipi, come del Moldauo et Vallacco; in oltre quali fondamenti si facessero sopra il concorso della Polonia, et tretto quello, che la Sua auuedutezza conoscesse utile a sapersi per pontualmente informarmene.

Nel 2-do caso, che fosse disperata cioè la mossa del Tartaro col Cosacco, douerà V. S. doppo pure presentate le stesse mie lettere, che possono seruire per ambe le occasioni, formare un complimento aggiustato col Chimielinski, dicendogli della stima, in che è non solo appresso me, ma appresso la ser. republica, il suo nome. Conoscersi il suo zelo christiano altretanto, quanto la generosità del suo cuore, che saperebbe applicarsi, se non ad imprese magnanime. Parer, che Dio reserui a lui la piu gloriosa etc... Mentre il formidabile imperatore Ottomano, universale nemico di tutto il corpo della Christianità, hauendo quasi che in uano per il corso di sei anni cimentate le sue forze contro la sola republica di Venezia, sottoposto ad un rè fanciullo, tra li discordia de ministri, i disordini del gouerno, le inimicitie fra le militie etc... pare, che tema la sua percossa dalla sola forte mano di esso Chimielinski. Può considerare la sua virtù, che hauendo l' armada della republica assediato strettamente più uolte il canale dei Dardanelli, ma ultimamente per il corso di 22 mesi havendolo tenuto cosi stretto, che non ha hauuto adito di entrare nè di uscire una piccola barca; se mentre tanto fará di nouo, scorresse una poderosa armata de Cosacchi l' Eussino portandosi... in uista di Constantinopoli stesso, quando altro non si facesse, che impedire la condotta de uiueri a quella uasta città, nella quale nè ui sono, nè possono intradursi munitioni capaci a nutrire quel numeroso popolo per settimane, qual tumulto non si conciterebbe. Quali consequenze, afflitto cosi il capo, non ridonderebbero alle membra dell' imperio. Sarebbe questo un tagliare l' arbore alle radici, per coglierne frutti, quali nessun altro secolo hauerebbe prodotto.....

Passera poi V. S. ad assicurarlo, quando si disponesse a questo, che la Republica seconderà certo le sue imprese col stringer et tener uiuamente trauagliato il nemico per mare et per terra. Anzi per sua

informatione et per ualersene nelle occasioni di pronta mossa da quella parte, sappi, che già i vascelli della Republica staranno assediando il canale de Dardanelli et questo mese ui si douerà portare una forte squadra di galere; onde resterà serrato et intieramente precluso quell' adito, facilitando gli effecti et il bene alle operationi, che si facessero dalla altra parte.

Osseruerà poi molto attentamente, come siano riceuuti dal Chimielinski questi concetti et studierà come principal fine di tutto il suo negociato, per ben penetrare, quello possa la republica promettersi dell animo di lui et delle sue risolutioni, applicando in ciò tutta l' industria et l' opera, douendosi con lo scandaglio d' esse deliberare, quello occorrerà in cosi graue materia. Subodererà, quali aiuti et contributioni di denaro potrebbe pretender dalla republica? Appresso con quali forze dissegnasse di muouersi? A qual tempo? Et qual fondamento si potrá fare nella continuatione d' esse? Ancora procurerà ben osseruare, in quale stato di quiete siano i Cosacchi tra loro; se li villani esclusi dal rollo de Chimielinski et perciò ribellatisi, si siano riddotti sotto la sua ubbidienza; et in fine anderà lei perscrutando li fondamenti delle speranze et li dubbii del ritardo di questo attentato, per informarmi di tutto per regola degli ordini, che douerò continuare a V. S. Vederà ancora, in qual modo si potesse far capitare il denaro, con che la republica assentisse aiutar la mossa del Chimielinski et penserà non solo alla sicurezza del ricapito, ma ancora alla cautella o dissimulatione d' esso.

Se trouasse allestita alcuna mossa de Cosacchi, douerà nella maniera medesima et con le forme et esshibitioni perscritte per procurarla, fomentarla et incalorirla, acció segua più uigorosa et più pronta, che si possa per quel frutto, che se ne potesse presentamente conseguire.

Сю інструкцію може Віміна лиш шифровану носити в собою і старати ся як найчастійше присилати вісти. До листу до Хмельницкого най додасть відповідні титули.

Ч. 17. Варшава 16 цьвітня 1650.

Copia di lettere del mons. Torres [до Саґреда].

Дякує за лист; другий лист передав Віміні. Intorno al suo uiaggio, egli è dispostissimo a farlo, ancorche non sia senza qualche rischio della uita istessa, poiche d' esser rubbato e sualigiato io non m' assicuro, che non segna subito, che hauerà lasciato i Latini, et che sia entrato fra Greci auuezzi a mille rapire et sceleratezze. Io,

come dissi, lo mandarò con mie commissioni, qualche da un luoco possa prender lingua dell' altro, et in questa maniera andarsi auanzando, e quando uedesse un pericolo manifesto, io lo conseglio a non esporuisi, per poter tirar auanti le commissioni di V. E. e della causa che porta, che è di Dio, ma spedisca uno al Chimilnieschi, notificandogli la sua conditione, e che gli permetta, di poter giungere auanti di lui con sicurezza. Essendomi accorso, che il ré non dissentisse, ma che più tosto è per riceuerne gusto, io ne parlarò con S. M-tà formalmente et spero, che mi aiuterà negli indrizzi più sicuri, che saranno possibili, e la sua notitia et auttorità potrà cooperar. ...issimo[1]) al nostro intento. La secretezza è molto necessaria...

Ч. 18. Варшава 23 цьвітнь 1650.

Copia di lettera del nontio Torres [до Саґреза].

Говорив з королем про намір висилки венецького посла до Хмельницкого. Il rè mi disse, che approuaua le risolutioni di V. E. e mie, che ne haueua gusto grande, che non mi daua lettere, per non iscoprirsi, ma che si auertisse, di non inuiar colà il Vimina con habiti clericali, ma da secolare per l' odio naturale, che quei scismatici portano a persone religiose, e massime a quegli del rito latino, o che habbiano con loro qualche unione. Che si procurasse, di mandare al Chiemilniscki qualche regalo (perchè in queste parti non s' opera, che con interesse e per lo più sono soggetti uenali). Io non deuo trascurare i riscordi dati da S. M-tà, onde in ordine al uestir del Vimina, anderà da secolare e dell' altro gli ho detto, che per hora faccia le scuse per 'l publico, dica il uero, oue si trouaua e donde uiene spedito con incertezza dell' arriuo a S. Ill., ma che l' assicuri non solo del gradimento ma dell' corrispondenza ancora della Ser. Republica.

Ч. 19. Варшава 29 цьвітня 1650.

Copia di lettere di don Alberto Vimina [до Саґреда].

Giouedi passato mons. nontio si portò al gr. cancelliere, per dargli parte della mia missione ai Cosacchi, hauendo stimato necessario questo ufficio, per non incontrare nella mala sodisfattione di S. E., onde seguisse, che uedendosi trascurato, s' opponesse con l' autorità sua alla buona riuscita, che si desidera. Il motiuo, dal quale mons. si è lasciato eccitare a questa riuelatione, sta fondato sul sup-

---

1) Текст ушкоджений.

posito, che essendo noto al rè questo negotio, non dourà credersi celato al gran cancelliere... Mostrò Sua Ecc., di uedere uolontieri mons. et si dichiaró, di sentire piacere della risolutione presa dalla scr. republica, lodando il conseglio. Відтак розводить ся над положенем справ в Польщі і доказує, що так канцлер як король нераді із його посольства до Хмельницкого та що їхні прихильні заяви не щирі.

Ч. 20. Відень 2 мая 1650.

Саґредо до сенату.

Già il Vimina ha principiato a corrispondersi in ziffra meco. Non intendendo io repplicarsi da mons. nontio all' assignamente fatto di cento fiorini il mese, stimo si sarà trouato aggiustato, et il Vimina hauerà a questo hora intrapreso il viaggio, al quale piaccia a Dio bened. assistere. Et deuo qua aggiungere, che lo Smit[1]) in un lungo discorso di più di un hora mi persuadesse, ad applicare a questo mouimente de Cosacchi, come quello, che egli consideraua nella congiuntura infelice d' hora, l' unico salutare rimedio ai mali presenti.

Ч. 21. Варшава 7 мая 1650.

Copia di lettere di don Alberto Vimina [до Саґреда].

Перед кількома днями закликав його вел. канцлер, заявив своє бажане, щоб Турків заатаковано з сього боку і подав йому деякі ради. Disse e hauerebbe stimato a proposito, ch'io mi fingessi mercante Genouese, il quale capitasse in Russia per informarsi del trafico delle ceneri e legname, con che si sono gl' Olandesi auuanzati a grandissimi proffetti. Quest' essere il più sicuro mezo, d' incaminarmi e trattenermi, e più gradito dalla plebe et dai nobili. Passo dopoi a dirmi, che mi uolea accompagnare con lettere al palatino e metropolita di Chiouia schismatici, colla protettione dei quali sarei passato con minor pericolo alle stationi del Chimielinski. Розговорив ся потім про свої пляни ліґи против Турків і згадав, що коли йому позволить здоровле, поїде до Італії, щоби там — підперти сю справу. Ratificò poi d' hauer mandato al Chmielniski per intendere, sè possa inuiare qualche parte di quelle turbe seditiose e mal contente nel Mar Negro, e ch' aspettaua di momento il messo. Esser però il suo pensiero di far al presente questa proua, ma di procurare in auenire anche la mossa per terra. Віміна подякував за се, лише висловив побоюванне, щоб тим шля-

---

[1]) Член военної ради (Hofkriegsrat), головний референт до турецьких справ у Відни.

хотним намірам не перешкодили Москалї, котрі, як бачить ся, стремлять до війни з Польщею. Канцлер замітив, що він сього не боїть ся, бо Москва не зачіпить Польщі звязаної з козаками і Татарами... Ma io replicai, come S. M-tà potrà mostrarsi inclinato ad incitar i Cosacchi contra il Turco, hauendo dichiarati amb-ri alla Porta per la confermatione della pace. Rispose, ch'era uero, e che s'era passato a questa risolutione in riguardo al decreto formato dalla dieta sopra questo particolare. Tutta uolta essersi sospesa la missiore e potersi dal rè produrre in lungo a suo piacere senza essequirla. Закінчив новими висказами бажаня, зробити прислугу Венеції. Ma io non so ciò, che potro fare et quanto mi posso promettere dei fauori di S. E..... Risoluo pertanto di partirmi questa medesima mattina, poi c' hauerò riceuute le lettere dal s. gran—cancelliere. La mia prima mossa sarà verso Lublino, dove penso di prender lingua... (Шифрованим письмом): Il s. gr. cancelliere mi ha trattato colla cortesia... e perciò mons. ill. nuntio non dispera il fauore di lui. Potrebbe essere, che ciò fosse uero, ben che io sappi, che il gr. cancell. non è scarso di parole, tutto che dispensiero manco prodigo di fatti. Crederei però, che dicesse da uero, quando non si fosse incontrato nelle congiunture presenti dei Moscouiti, perchè non é dubbio, che uolendo i Cosacchi la quiete del regno, é necessario, smaltire la moltitudine di quei rustici, che sono auezzi à toglierla.

Ч. 22. Варшава 7 мая 1650.

Нунций до Саґреда доносить про виїзд Віміни.

Ч. 23. Відень 18 червня 1650.

Саґредо до сенату.

Ho lettere del Vimina de 16 Maggio da Leopoli, oue era giunto sicure et commodamente coi fauori procuratigli da mons. nontio. Partiua il giorno seguente per Constantinoua et hauerebbe prosegnito il niaggio con tutta la celerità possibile.

Ч. 24. Паволоч 29 мая 1650.

Copia di lettera del Vimina [до Саґреда].

Son giunto saluo a Paulocia, 23 leghe da Constantinoua, paese, dou' ha principio il popolato de Cosacchi. Qui m'è stato mestiero di smascherarmi, altrimenti mi sarebbe stato impossibile di passar auanti. Son stato ben reduto et l' agente, che tiene qui il s. general Chiemilnischi, m'ha voluto seco a pranso, m'ha fauorito biada per li

cavalli e dice, di volermi dar una guida, Il vice-starosta della cittá, gentilissimo cavalliere Polacco, sig. Stanislao Janniski, s'è pure affatticato di farmi cortesia et s'è eshibito di inuiarmi sicure queste lettere. È gentilhuomo cattolico d' età prouetta e c' ha di questi consumati venti anni nella dura seruitù delle galere di Chio. Egli subito suppose, che io fossi inuiato al sig. general de Cosacchi, per prouocarlo à muoversi contro il Turco, onde comincio a far voti, perchè segui l' effetto. Lo stesso credete il mio hospite et disse, di desiderar quest' occasione.....

Dimandai al sig. agente, doue si trouasse il sig. general, et mi rispose, che si portaua all' armata martedi uenturo oltre il Boristene, tre giornate lontane da Ceerin, facendo il conto, che mi restassero ancora 43 leghe, per compir questo viaggio. Altre nuove non seppe darmi et disse, di sperar per la pace, quando i Polacchi non uogliano la guerra.....

In questo paese si uedono le genti tutte grasse et rubiconde, et li terreni colti. Et per dir qualche cosa et far paragone delle miserie di Volinia et delle douitie di queste contrate, un essempio insinuerà facile all' E. V. la notitia: Nel partirmi da Costantinoua, uiddi due poueri sfortunati; uno che haueua un quarto di cauallo sopra le spalle, l' altro, che hauea la pele attorno d' un altro; proua di due furti, de quali aspettauano in quella maniera d' esser puniti. Castiga, con che si pensaua d' atterire la turba degli affamati villani et di toglier loro l' ardire di frequentar questo rapine. All' opposito, comperassimo hieri sera sei oua per un caranteno et un mezzo agnello da dietro grosso (io il giudiciai di 10 libre di peso) per cinque carantani.....

Ч. 25. Чигирин 13 [3] червня 1650.

Копія листу Хмельницького до Саґреда.

Illustrissime ac Magnifice Domine Legate mihi plurimum Amice observandissime!

Litteras a Perillustri Magnificentia Vestra per Magnificum D. Albertum Vimina nobis allatas quam gratissime suscepimus, animadvertimusque ex ys Perillustrem Magnificentiam Vestram multum nobis exercituique nostro a Serenissima Republica Veneta apprecare amoris; nec non minus ex narratis Magnifici D. Alberti intelleximus manifestam gratiam et futuram benevolentiam exoptare eandem Republicam Venetam. Quam etsi non perversem cernimus, et eandem corde amplectimur, tamen moderno temporis spatio haec obsequia nullo modo exhibere Serenissimae Reipublicae possumus, eapropter, quod piae

memoriae Invictissimus et Serenissimus Wladislaus Quartus Rex Poloniae id constituit et habere voluit, ut tota manus militum contra Turcos uiritim consurgat, et nostro exercitui Zaporoviensi pro expeditione eiusdem belli, pro classibusque marinis pecunias dedit, quas paratas hucusque super ripam Boristhenis habemus. Solum in causa sunt Magnates Reipublicae et quidam Consiliary, quod bellum Serenissimo ac Inuictissimo Poloniarum Regi Wladislao cum Turcis inire non admiserunt et nobis, Serenissimae Reipublicae Venetae auxiliatricem manum dare volentibus, prohibuerunt. Quapropter ne hoc lateat Perillustrem Magnificentiam suam volumus, quod summam gratiam comperimus Magnifici Chan Scitharum fratris nostri, qui in omni occasione praestare auxilium nobis non denegauerat. Itaque et Perillustrissima Magnificentia Vestra suadeat Serenissimae Reipublicae Venetae, ut mittere velit Tabellarios ad Illustrissimum Chan, quin si ipse praestare opem Serenissimae Reipublicae Venetae consenserit, neque nos cum scitu et adminiculo Serenissimi ac Inuictissimi Regis Poloniae, D-ni nostri clementissimi, auxilium dare Serenissimae Reipublicae Venetae recusabimus. Hoc tamen quam maxime nobis exoptamus, ut Deus ter optimus maximus summa benignitate sua congreget uniuersos Christianos Principes in cumulum amicitiae unum, ut concatenati uinculis amicitiae manentes, hostilitati omnium resistere possemus, de nobis autem nostroque benevolo erga Serenissimam Republicam Venetam studeat et velit bene mereri. Plura oretenus Legato Perillustrissimae Magnificentiae Vestrae oretenus uerbis explere ac significare concessimus, itaque obsequia nostra humillima in gratiam Perillustris Magnificentiae Vestrae reddimus.

Datum in Czyhryn, Juny 3 die, anno 1650.

Perillustris Magnificentiae Vestrae amicus ad obsequia: Bohdan Chmielnicky, Hetman woyska Jego Kr. Msci. Zaporowskiego ręką swą.

Адреса: Perillustri ac Magnifico Domino et Domino Nicolao Sagredo Equiti, Oratori Venetiae ad Caesarem, amico nobis plurimum observandissimo ad reddendum patet.

Ч. 26. Віденьь 18 червня 1650.

Саґредо до сенату.

... Poi aggiunse l' ambassadore [di Spagna]: „Le ho a dare una cattiua noua. Il rè di Polonia ha penetraro, che Lei [Sagredo] unitamente col nontio hanno espedito un soggetto al Chiminielski, senza communicar seco et ne è sensitissimo. Il Visconti[1]) qua ....abbia al mag-

[1]) Польський посол у Відни.

gior segno; mi ha conferite lettere del Doni[1]) in questo proposito et comprendo, che il rè ne sta piccato. lo lo conosco et mi imagino, che questo non potrà far buon effetto, onde uorrei, che V. E. pensasse a mitigarlo. Io ho procurato col Visconti di raddolcire et ho detto hauer io la colpa di questo, perche persuasi V. E., uedendo suanità la speranza che la Polonia attaccasse il Turco, di intavolar qualche corrispondenze col Chiminielski. Che è uero, che non sapeuo quello fosse seguito, ma che tutto si opera col fine del servitio di Dio et del Christianesimo, et che succederebbe col principale della Polonia, onde non ha questa, nè il rè, a dolersene". Tanto disse l' ambassadore..

Per quello riguarda al Doni, io non posso se non supponer le querele del rè artificiose, uolendo occultare il secreto della confidenza, che ha hauuto seco il nontio.

Ч. 27. Львів 28 червня 1650.

Copia di lettera del Vimina [до Саґреда].

Бог улекшив йому дорогу до Хмельницкого і позволив швидко вернути ся. Як його там приняли, коротко опише. Non si puo credere, con quanto gusto habbiano i Cosacchi sentito il nome Venetiano, quanto si siano consolati dei progressi felici dell' armi Venete, ch' erano pero passati a qualche loro notitia. Entrato nel paese de Cosacchi 30 leghe lontano da Czyhryn, doue risiede il sig. generale, fui subito accarezzato, e sei leghe piu sotto mi riceuettero in compagnia loro gli ambasciatori Cosacchi, ch' erano stati in Varsauia, facendomi commodare d' alloggio, caualcature e vitto ancora. Fu colà mistiere d' iscoprirmi, perchè non puo persona alcuna entrar in quei confini, che non manifesti prima il negotio, che ue la conduce. Et il manco male, che riporti quell' ardito, che tenta uiaggio tal', è il ritroceder infruttuosamente, non seruendo ne pure i passaporti regy, quando si ricusi di manifestare gli affari, che s' hanno da trattare, com' io ho ueduto l' essempio e l' arresto di persona tale. Per la uia fui sempre ben ueduto ed accompagnato con augury, che 'l sig. general accossentisse la libertà, di scorrere il Mar Nagro e suffragare la ser. republica. A Smiala, cittadella solamente lontana otto leghe da Czyhryn, fui per patire qualche sinistro incontro, negandomisi l' alloggio, tuttoche si fraponessero gli ambasciatori; onde cacciato dalla città, hebbi forza di pernottare alla foresta, poco doppo seguitato dagli ambasciatori, che non mi uolsero lasciar solo quella notte. Non è pero la temerità

[1]) Секретар польського короля.

degli autori di quel tumulto restata assente dal castigo; percioche fu subbito dal s. generale fatto prender' il prencipal' et altri due conosciuti piu insolenti, condennando il primo a seruire co' ferri a piedi sei mesi. Portando terreno, per la costruttione d' una diga et ad esser doppo appiccato i secondi, a seruir pur sei mesi nell opere medesime manuali co' ferri a piedi, et ad esser bastonati, tolti loro i caualli e tutte le robbe loro, e riducendoli a mendicità. La sera, ch'io giunsi in Czyhryn, venerdi il terzo giorno di Giugno, m' incontrai nell' assenza del s. generale, onde notificai solo al console della città il mio arriuo. Ma poco doppo sopragionto mi peruenne colla uisita d' un suo, inuiandomi anche rinfresco di pane, cervosa e pesce. La mattina poi mando il suo segretario, gentilhuomo Polacco, persona molt' accorta ed il primo nell' auttorità presso il s. general, à uedermi. Questo sig. mi disse, che 'l s. generale si consolaua, ch' io fossi arriuato salvo a portarli l' honore della uisita di V. E. e le buone notitie, ch' intendeva dell' armi della ser. republica, alla quale desideraua di scriuere. A questo nuouo ufficio sodisfeci pure co' complimenti dovuti, replicando, che sarei volontieri a render gratie a S. E. di questi fauori, quando sapessi, che la mia uisita non gli portasse noia. Il segretario mi rispose, che all' hora sarebbe il tempo a proposito, ond' io m'inuiai subbito al palazzo. Trovai il s. generale nella sua stanza cogli ambasciatori accennati et alcuni commandanti Cosacchi. Si mosse dal suo luogo, e m' incontrò a meza la stanza, abbracciandomi e facendomi doppo sedere appresso di se. Gli presentai la credentiale di V. E. e con essa un transunto latino della medesima, perche saputo, che 'l generale non haueua cognitione della lingua Italiana, nè persone presso di se, che la possedessero, presi ispediente di trasportarla subbito in lingua Latina, onde non riuscisse infruttuosa per mancamento della credentiale Latina la mia missione, mandando a V. E. la copia ingionta, perche ueda, ch' io in tutto mi son' aggiustato all' Italiana. Dissi poi, che V. E. pratticando il costume solito di scriuer in Polonia in lingua nostra Italiana, m' hauea spedito colle credentiali nel medesimo idioma, ma che considerato dopoi la distanza cosi remota dalla corte, e percio sospettando ancor il difetto de' possessori della lingua Italiana, mi haueua dietro inuiato il transunto Latino delle credentiali. Le ragioni non dispiacquerò, onde senz' altra replica comincio a farmi brindesi d' aquavita, che corse molte volte attorno, ne mai si depose, sinche uenne l' hora del pranso. Ed intanto mi domandò alcune curiosità delle cose d' Alemagna e qualche particolare dei progressi dell' armi Venete, finche gli parue di commandar, che mi fosse fatto cenno, perch' io spiegassi a bocca le mie

commissioni. Dissi dunque d' essere stato inuiato da V. E. perch' io gli bacciarsi le mani e gli significassi la stima, che si fa della persona di lui ed il gusto, che si sente, c' habbi aggiustato la sicurezza propria e de suoi con pace cosi honoreuole e uantaggiosa. Ch' i prencipi christiani erano entrati in speranza, che fosse per rompersi l' otio presente, del quale suole la natione Cosacca mostrarsi insofferente, mouendo l' armi per terra e per mare contro 'l Turco, che staua esposto all' aggressioni da questa parte senza difesa, inuiate le sue forze tutte per fermar' i progressi dell' armi Venete, essaggerando i rinforzi mandati ai Dardanelli. **Вказує на се, що сили Турків ослаблені і заняті в ріжних місцях.** Ch' era precorso grido, che 'l Tartaro si unisce co' Cosacchi, inuitato dall' opportunità di questa occasione... a far certi acquisti, procurandosi il 1-mo il possesso dell' Imperio Ottomano, che pretende, e se gli deue i 2-i liberando della seruitù il loro proprio patriarca e tanti poueri Christiani. Che per questo la ser. republica di Venetia hauea uoluto, che s' inuiasse persona ad intender la uerità di questi romori, ed assicurar' in tal caso S. E, che sarebbe il Turco cosi stretto dall' armate maritime e terrestri Venete, ch' hauerebbe a forza lasciato libero ai Tartari e Cosacchi l' effettuatione delle loro imprese.

Mi rispose, che ringratiaua V. E. della uisita cortese, e che prim' ancora della mia venuta s'era inteso quanto fossero felici i progressi dell' armi Venete ed i tumulti in Costantinopoli. Che come si rallegraua della filicità di queste riuscite, così applicarebbe volontieri all' impresa, quand' hauesse assicurato in maniera le cose domestiche, che non gli restasse da temere novi trauagli intestini, non riputandosi ancor sicuro della fede de Polacchi, che si stiman' offesi al viuo. Esser ben alcuni di miglior senno, che desiderauano la pace, ma trovarsi ancor' huomini inquieti, che non lasciano di frequentar minaccie e di vantarsi di voler uendette, oltre che non sono ancor adempite le conditioni della pace. Sapere, che l' ambasciatore Tartaro era stato in Varsauia e non hauer' ancora penetrato, per quai fini, e se ben gli fratello e collegato, non deuer pero tanto fidarsi della fede di lui, che deua lasciar senza custodia il paese ed esposto alle incursioni di quei barbari. Tuttauia non lasciarebbe di proporre alla compagnia di Zaporosa questo negotio, perchè ne fosse tenuto proposito e consulta, supponendo ancora, che la ser. republica di Venetia hauerebbe fomentato l' inclinatione de Cosacchi cogli aiuti necessarii de contanti.

Io replicai, **що козаків так богато, що можуть розділити ся, що від Польщі нічого їм бояти ся, бо вона спустошена і не має гроша, що неспокійні духи, котрі грозять війною, не знаходять поперття у короля**

нї у розважної шляхти. Soggiunsi poi, ch' io supponeuo, che la ser. republica nostra non hauerebbe disapplicato dal fomentar l' aggressione de Cosacchi sopra 'l Turco con qualch' esborso de contanti, tuttoche obbligata a continuare immenso dispendio di tesori. A queste repliche non mi rispose cos' alcuna, ma mi domandó, s'io haueuo passaporto del rè. Io dissi di no, e di non hauerlo desiderato, per tener piu celata la mia missione, ma che però S. M-tà era informata di questo mio viaggio, e si mostraua contenta. Rispose uerament' esser necessario l' assenso di S. M-tà per l' impresa і почав вихвалювати наміри Володислава, згадав, що на тім соймі був він послом від козаків, що знає добре неохоту Поляків до таких підприємств. Коли би Татари рішили ся йти на Турка і він пішов би. Радив, щоби післати посла до хана і заохотити його до сього. Що Татари в таких відносинах до Турків, як були козаки до Польщі до недавна. Lo pregai all' hor' a dirmi, se quell' aiuto che hauea iuviato de Cosacchi al cham era per tentare l' impresa contro il Turco. Rispose di no, ma per debellar' i Cirkassi, che denegauano al cham la scielta tributaria de ragazzi... Tra questi discorsi, che durarono alcune hore, si framezarono sempre brindesi d' acquavita, finche fu apparecchiata la tavola e portato il pranso, al quale mi volse seco, durandosi anche doppo a bere lungamente fin tanto, che l' hora di spedire due ambasciatori, uno Tartaro, l' altro de Cosacchi Dunensi, lo persuase a licentiarmi con due brindesi di vino generoso alla felicità de progressi dell' armi Venetiane. Inteso io dunque, che si trouano questi ministri, mi feci curioso di sapere, che negotio hauessero. Mi fu peerciò detto, che 'l Tartaro era uenuto a ringratiar' a nome del suo sig-re il Chmielnicky della missione, che gli hauea fatta de Cosacchi per l' impresa de' Cirkassi, e quello dei Dunensi, sudditi del Moscovita, a confermar la loro lunga fratellanza con i Cosacchi Zaporoski et a raccommandarsi alla protettione del generale... Пояснює, що то є донські і запорожські козаки. Fui ancor' un' altra volta all' udienza dal s. generale e si replicarono i medesimi discorsi. Aggiunse solo un quesito, perchè la s. republica Veneta non si affatticaua, di persuader il Valacco, Moldauo e Transiluano, che sono schiaui del Turco, a mouergli guerra ed a mettersi in libertá? Io non seppi, che dire. Passò poi al particolare del cham, e s' affatticó di mostrare, che dalla mossa di lui dipenderebbe certo la caduta dell' Imperio Ottomano, e che perciò bisognava fare studio di disporlo a moversi, dicendo di volerlo anc' accennare nelle sue lettere a V. E., come ha fatto. La causa della qual premura fu poscia da me essaminata, e mi pare d' incontrarla. Vede il Chmielnicky, huomo accortissimo, che non può temer' altre aggressioni, che

di quel barbaro confinante. Percioche sè ben motiua d' hauer sospetti dalla Polonia, sa però, ch' essa non può moversi, mancando d' huomini, denari e concordia. Vorrebbe dunque ueder' il Tartaro impegnato nella guerra Ottomana, della cui cospiratione co' Pollacchi restarebbe assicurato e facilitato a suoi il corso e la vittorie per l' Eussino. Sabbato poi fu gli XI (secondo veramente lo stile uecchio de Rutheni li 3-o del med. mese)[1]) mi fece andar' a Sabbatocia, cittadella sua fauorita, doue mi riceuette colle solite cortesie. Mi disse all' hora, che volea spedirmi e mi consegnô lettere per V. E. con passaporto fauoritissimo per la partenza e ritorno ancora, nel quale si commanda a tutti li colonnelli, capitani, giudici etc. che mi concedano facile il passaggio, commodandomi di caualli, passe, sale, con quello fa di bisogno, e tre Cosacchi, uno che preceda, due che m' accompagnino. Hebbi qui per ultima conclusione, che sperava, che foss'io presto a riuederlo, intanto che si consultaua co' Zaporoski sopra il negotio e s' iutendera qualche cosa dei pensieri del cham, volendo, che nel mentre assicurassi V. E. della sua piena dispositione, d' intraprender questa gloriosa impresa. Mi fece poi condurre al mio quartiere, inviando poco doppo il suo segretario, che mi presentó a nome del sig. generale una bellissima carabina, la cui canna è tutta con oro ed argento lauorata, come dicono a Venetia alla Zemina, con rota pure peregrina, con figurine di metalli dorato, maniera di lavoro da me per l' addietro non più veduta e col resto degli abbigliamenti corrispondente. Fece anco dar sei taleri ai miei servitori ed altri sei per me per l' acquauita. Mi mandò appresso galline, corne, pane, acquavita, medone beuanda la più stimuta, che si fa con acqua, mele e fior di lupulo ed una fiasca di vino, capitando poco appresso i trombetti e timbalo, a darmi il buon uiaggio.

Anc' io al segretario donai un bellissimo e curioso fucile, accortomi, che lo uaggheggiaua e gli riuscì molto caro. Qui credo hauer compito i particolari più curiosi, onde non uedo, che mi resti, se non di sodisfare V. E. del ragguaglio, in che stato si ritrovi la Russia. Circa la quiete, io dirò in una parola quietissima, **невдоволені селяни не можуть збунтувати ся против Хмельницкого. Хвалить гостинність козаків.** Il general dell' artiglieria, il giorno, che precedette la mia partenza, doppo pranso mi condusse quasi a forza, doue si vende il medone, e colá fattone portar coi mastelli di legno su la tavola con

---

[1]) Помилка; ріжниця між обома стилями виносила в XVII віці 10 днів. Лист Хмельницького датований 3-го, проте після нового стилю було се 13-го.

acquauita, uolse, che uenissero suonatori e si ballasse, dispensando di quelle bevande largamente á quanti capitauano trattenendomi anche qualche hora della notte. Ruuida cortesia e molto al genio Italiano molesta, ma però espressiua di grand' amoreuolezza.

Ч. 28. Львів 28 червня 1650.

Copia di lettere del Vimina Nr. 2 [до Саґреда].

До попереднього листу додає деякі замітки. Primamente suppongo esser necessario, che la ser. republica scriua al sig. general Chiminielski, ringratiandolo delle cortesie, con che è stato accolto un servitore di V. E., et dell' inclinatione, che tiene di giouare alla causa commune della Christianitá. Dico questo, perché il secretario mi fece a parte quesito, per qual causa la ser. republica non haueua scritto, ma delegata questa cura a V. E. Io gli risposi, di non saperlo, ma credeuo, che essendo il pensiero di intendere le notitie di queste parti appoggiato alla uigilanza dell' E. V., fossero alla medesima state inuiate commissioni, di procurare la ueritá dei rumori sparsi et di introdurse qualche prattica col s. generale...

Що до суми, якої домагали би ся козаки в разї походу на Турків, questo è da me stato molto curiosamente cercato, et spetialmente appresso il s. segretario et gli ambosciatori Cosacchi, che furono in Warsavia, et mi risposero numero infinito. Tutta uolta io lo suppongo molto limitato et ristretto per li sospetti accennati del s. general, se però il cham non si muoue anche egli.

Ma tanto è grande la consequenza del bene, che potrebbe risultare anche da mossa debole, che io stimessi douersi comperare con ogni prezzo.

Et primo, perche può bastare anche una picciola incursione a mettere gran spauento nei popoli assaliti, essendo la fama non mai scarsa nelle relationi, con le quali rappresenta per grandi anche le cose di picciolo momento. Onde resterebbe l' Ottomano obligato ad impiegare molte forze alla diffesa di quei siti et la republica solleuata mirabilemente per questa diuersione.

Secondariamente, perchè diuulgandosi questi rumori potrebbero molti mal patienti della seruitù Ottomana farsi animo, a scuoter il giogo: Moldauo, Vallacco, Transiluano et forsi il Moscouita medesimo non trascurerebbe quest' occasione di approffittarsi nella desolatione del suo imperio.

Terzo, perchè inclinando la ser. republica alla pace, potrebbe facilmente incontrarla honesta et uantaggiosa, uedendosi il Turco

obligato a concederla, attaccato da questa parte et sospetto di inconti peggiori. Але коли Венеция хоче далї вести зносини з Хмельницьким, мусить післати йому і секретареви дарунки; також не можна поминути і иньших начальників. Віміна жертвує свої услуги, коли би република хотїла його ще раз післати і жадає на кошта виправи 1000 угор. зл. Оправдує ся, чому приняв лист Хмельницького до Саґреда, хоча там не було виписано належного титулу.

Ч. 29. Львів 28 червня 1650.

Estratto di ziffra del Vimina [до Саґреда].

Nel ritorno ho passato per una citadella, oue habita un ambasciatore il più vecchio degli accennati et mi dimandò, come io ero stato spedito. Glielo dissi; et egli mi soggiunse, che il Chiminielski uolse tenere una consulta de suoi confidenti in Pabolocia sopra il negotio Veneto, et che tutti concorsero, che si douesse inuiare numero prescritto di barche et di huomini nel' Eussino, ma che il Chiminielski non haueua uoluto però risoluersi, prima di assicurarsi del chan de Tartari, speraua non dimeno, che al mio ritorno si douesse concluder qualche cosa. Io dissi, che bisognerebbe anche col rè concluder la mossa, perche il Chiminielski motiua nelle lettere á V. S. di desiderare il beneplacito regio. L' ambasciatore fece bocca da ridere et disse: „Il rè dará licenza, se non, la dimanderemo al presidio di Codac". — Codac è quella fortezza, che fu fabricata da Polacchi sul Boristene per frenare le incursioni de Cosacchi, la quale fortezza hora essi tengono presidiata. — Et mi sono accorto, che il rè et gr. cancelliere non sono in quella stima, che io credeuo et non sono molto amati. Il cancelliere, da che consigliò, che il Chiminielski fosse proclamato ribello, quando erano a Sbarasch, publicando sostituito nella carica di generale de Cosacchi Semen Zabuschi, nemico del Chiminielski[1]), et per esser stato autore di sei lettere, che furono inuiate ai Cosacchi per conportarli a scacciare il Chiminielski et riceuere il Zabuschi, et doppo la pace, perche il cancelliere habbi procurato, che il Zabuschi sia honorato col carattere di nobiltá Polacca, come è succeduto, prestando il rè a tutte queste cose l' assenso et l' autoritá.

Che il Chiminielski sia di poco buon animo uerso il rè, mi pare hauer due grandi argomenti. Il Chiminielski fece a tauola un brindisi alla moglie con uoce sommessa, che i più lontani non sentissero, di

---

[1]) Cf. L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 300.

me non si quardando, che credeua non intendessi la lingua. „Alla salute“, disse, „di gran rè“: nuditá di parole, che suonano disprezzo. La moglie uoltò la testa facendo un ceffo, et egli sorrise et beuette. Ma più grande quest' altro. Fu portato al Chiminielski un editto regio, in cui si prescriueuano sotto certe pene i titoli da darsi al Moscouita. Spiegato il foglio et intesane la materia, si sdegnò et disse: „Dunque il rè ha paura del Moscouita? Su uia riponete quel foglio, non lo uoglio sentire; non è scritto ai Cosacchi, che uogliono la libertá“; et così nè riceuette la carta, nè uolse, che si publicasse.

Del gran cancelliere tutti li miei sospetti, che accennai a V. E., mi parono giustificati et artificiosi li consegli di lui, perché mai é stato uero il tumulto de villani, né il Chiminielski si é mai mosso, onde mi uolesse far allongare la stradda et farmi passar per le mani del palatino di Chiouia et metropolita, nemici li maggiori, che habbia la religione latina.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає др. Іван Франко.

XIV. Здобуте козаками Варни.

В збірці Антоновича і Драгоманова „Историческія пѣсни малор. народа“ т. І, стор. 245—248 надрукована пісня: „Взятіе Варны козаками 1605“ з увагою: Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, т. І, стор. 134—136. Изъ старинной рукописи, наход. въ библіотекѣ старо-самборскаго замка“. З приводу сего виданя тексту пісні і сеї інформації що до місця її знайденя написав Яків Головацький у своїх „Замѣткахъ и дополненіяхъ къ статьямъ г. Пынина напечатаннымъ въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы. Вильно 1888“ (ті статї вийшли окремою, чотиротомовою книгою п. з. „Исторія русской этнографії, Спб. 1898—1892) остру репліку, з якої виймаємо тут важнійші точки. Отже пісня про здобуте козаками Варни була надрукована у перве не в збірці Жеґоти Паулї 1839 р., а в збірці „Русалка Днїстрова“ 1837 р.; текст Жеґоти Паулї просто і дословно і з деякими помилками переписаний із „Русалки Днїстрової“, яка по своїм виході була заборонена цензурою. Старо-Самбірський замок, де нібито знайдений був рукопис Жеґотою Павлїм, ніколи не істнував (тим менше істнувала бібліотека в тім замку, видумана ad hoc київськими видавцями); був тілько замок у містї Самборі, що вже в 1714 р. описаний у інвентарі як руїна, а в 1782 р. був проданий Жидам на пивоварню. Вся нотатка Ж. Паулї виплила з нерозуміня того, що було написано на рукописі Юрія Коваля Грушатицького in castro Samboriensi, що походив із XVII або початку XVIII в., а історія того рукопису така, що його знайшов у 1833 або 1834 р. питомець

Михайло Мінчакевич і передав М. Шашкевичу, який звернувши увагу на пісню про Варну переписав її і думав видати в збірничку „Зоря“, проєктованім руським кружком семінаристів. Але цензура заборонила видане „Зорі“, так що пісня була опублікована аж у Русалці Днїстровій; можливо, що Ж. Павлї, крутячи ся поміж Русинами у Львові, дістав копію Шашкевича і покористував ся нею для свойого виданя. Головацький додає нарештї, що сю пісню знайшов іще в однїй рукописній збірцї, писаній десь на Покутю з датами 1721 і 1759 р. Оба сї рукописи, Грушатицького і покутський, Головацький вислав на руки В. Антоновича до Київа, звертаючи його увагу на помилки, допущені в виданю Ист. Пѣсень завдяки баламутству Жеґоти Паулї, побільшеному ще власною неввагою редакторів „Ист. п.“, які в неістнуючім нїколи старосамбірськім замку видумали фантастичну бібліотеку, а надто додає увагу, що з приводу вжитого в піснї слова „Кляла цариця“ зовсім недоладно зазначено, що се відносить ся до австрійської цариці Марії Тереси. Головацький підносить, що пісня була записана ще в XVII і XVIII в., коли галицька Русь була ще частиною Польщі, а згадка про царицю в пісни походить що найменше з початку XVII в., тобто з часу, коли була зложена сама пісня.

Подаємо тут текст сеї піснї, зазначуючи в нотках ріжниці допущені Жеґотою Паулї:

Кляла цариця, вельможна панї,
Чорное море проклинала:
„Бодай же море не процвитало,
Вічними часи висихало,
5. Да[1]) що мого синка єдиничика[2]),
Єдиничика у себе[3]) взяло!
Ци би я войську не заплатила
Червоними золотими
Да біленькими[4]) талярами?
10. Ци би я войсько не приодїла
Червоною китайкою
За услугу[5]) козацькую?“
А в недїленьку пораненьку[6])
Зібрали ся громадоньки[7])

---

[1]) ŻP. Ta [2]) ŻP. jedynczyka [3]) ŻP. Jedynczyka w sebe [4]) ŻP. Ta biłejkymy [5]) ŻP. Za usłużejku [6]) ŻP. A w nedilu poranejku [7]) ŻP. hromadojky.

15. До козацкої порадоньки[1]).
Стали ради додавати[2]),
Одколь Варни доставати[3])
І всїх Турків в ней забрати?
Ой ци з поля, цили з моря,
20. Цили з тої[4]) річки невелички?"
Послали посла як[5]) под Варну,
Поймав же посев Турчанина,[6])
Старенького[7]) ворожбита;
Стали його випитувати,
25. Одколь Варни[8]) доставати:
Ой ци з поля, ци із моря,[9])
Ци із тої[10]) річки невелички?
„Анї з поля, анї з моря,
Іно з тої[11]) річки невелички".
30. А в недїленьку пораненьку[12])
Бігут, пливут[13]) човенцями,
Поблискуют весолцями,[14])
Вдарили разом з самопалов,
Седми-пядених запалов[15]),
35. Як полсоткою[16]) із гармати, —
Стали усї козаки до ней ся добувати,
Стали Турки нарікати;
Стали Варни доставати,
Стали Турки утїкати,
40. Тую річку проклинати:
„Бодай річка не процвитала,
Вічними часи висихала,
Що нас Турків[17]) в себе взяла!"
Була Варна здавна славна,
45. Славнїйшії козаченьки[18]),
Що тої[19]) Варни міста достали
І в ней Турків[20]) забрали.

---

[1]) ŻP. poradojki [2]) ŻP. raduwaly [3]) ŻP. Warny mista dostaty [4]) ŻP. toj [5]) ŻP. aż [6]) ŻP. turczynyna [7]) ŻP. starejkoho [8]) ŻP. дод. mista [9]) ŻP. cyły z [10]) ŻP. Cyły z toj [11]) ŻP. toj [12]) ŻP. nedilejku poranejku [13]) ŻP. Bihnut, płynut [14]) ŻP. weselciamy [15]) В Рус. Дн. Седми пядес...от запалов; ŻP. Z sedmy piadesiat [16]) Рус. Дн. полсодкою, ŻP. pomotkoju [17]) ŻP. Turkow [18]) ŻP. kozaky [19]) ŻP toj [20]) ŻP. Turkow.

В „Русалці Дністровій“ (стор. 113—120) ся пісня подана не в ряді пісень записаних із уст народа, але в додатку п. з. Старина, що містить коротеньку передмовку „Руслана“ Шашкевича і далї з неподаних близше рукописів три старі піснї чи вірші: „Лїтай, лїтай, сивий орле, по глубокой долинї“ про трачене козаків у Пятигорах 1705 р., пісню про здобуте Варни без титулу, і віршу-новелю „Казав ми батенько пігнати кози“, що була вже друкована у Вацлава з Олеська і часто стрічаєть ся в рукописних співанниках XVIII в. З варіянтів зведених під нашим текстом репродукованим із „Рус. Дністр.“ бачимо, що Жеґота Паулї зовсїм свобідно поводив ся з текстом, один рядок пропустив, а врештї без підстави надав їй характер бойківського діялекту, якого пісня не має. Одного чи двох слів руські видавцї не могли гаразд відчитати: в рядку 34 поклали: Седми пядес...от запалов; Жеґота Паулї сконструував із сего „В седми пятдесят запалов“ — річ, яка не має нїякого змислу. Найпростїйший догад на мою думку: Семипядених запалов, моздїрів з дулом довгим на сїм пядий; ефект тих вистрілів по дальшим словам піснї був такий, як би вистрілено з півсотки гармат. Пострах, який пішов від тих вистрілів, поміг козакам добути ся до укріпленого міста, тим більше, що напад нїби морської фльотиллї був доконаний не з моря, відки Турки могли його надїяти ся, а з невеликої річки, по якій нїколи не плавали великі кораблї-стрільницї.

Що до поясненя тексту сеї піснї, то Головацький також досить скептично висловляєть ся про ті погляди, які були на се висловлені видавцями „Ист. пѣсень“ і потім Костомаровим. На думку видавців, що ся пісня складаєть ся з двох частин якихось пісень первісно не звязаних із собою і що назва „царицї“ повстала аж тодї, коли в галицькі піснї стали входити народнї спомини про Марію Тересу, Головацький завважує (Замѣтки и дополн. ст. 30): „Отсе знов панове видавцї загнали ся в нетри, не обміркувавши обставин місця і часу. Поперед усього не треба забувати (про що вже писав і Жеґота Паулї), що пісня зберегла ся в рукописах XVII і XVIII в., коли Галичина (властиво Червона Русь) зовсїм не була „далека від центра південно-руської історії“. Ми знайшли, що в усїх трьох копіях обі части піснї були злучені разом, значить, так вона й була зложена і так співала ся в XVII в. Очевидно співаки і слухачі знаходили в тих часах якийсь звязок між обома частями і розуміли її зміст без премудрих коментарів. По друге, слово „ца-

риця“ зовсім не можна звязувати з австрійською цїсаревою Марією Тересою, яка панувала в Австрії від 1740 р., а в Галичинї лише від 1772 р. до своєї смерти 1780 р. Розумієть ся, що до піснї про здобутє Варни 1605 або 1620 р., зложеної і записаної в XVII віці, не „проникли згадки про Марію Тересу“, що жила на ціле столїтє пізнїйше. Тай нїколи син нїякої цїсаревої не втонув у Чорнім морі. А при тім гаразд завважити, що австрійського імператора та імператорову в Галичинї не називають „царем“ і „царицею“, а „цїсарем“ і „цїсаровою“. В иньшім місцї (стор. 35) Головацький додає (в листї до В. Антоновича), що назва „цариця, вельможна панї“ відносить ся до якоїсь султанші або жінки кримського хана. „Вона служить доказом того — пише далї Головацький, — що ще в XVIII в. співано в Галичинї козацькі піснї, не говорячи вже про Україну, сю заповідну землю народної волї і народного лицарства, де смілі подвиги козаків давали ненастанно теми для історичних пісень, яких тепер нема й слїду. В минулих часах пісенний скарб Малої Руси був богатий і не обмежав ся тими немногими думами, що лишили ся в памяти вимираючого поколїня бандуристів і лїрників“. Розумієть ся, сей погляд опертий лише на здогадї самого Головацького, а не на фактах.

Що пісня про здобутє Варни справдї не зложена з двох уривків ріжних пісень механїчно зліплених до купи пізнїйшим записувачем, на се по моїй думцї найкращий доказ дає сам її текст, а власне оба зовсім анальоґічно зложені проклятя, на Чорне море:

Бодай же море не процвітало,
Вічними часи висихало,
Та що мого синка єдиничика,
Єдиничика в себе взяло —

і проклятє Турків на річку біля Варни:

Бодай річка не процвітала,
Вічними часи висихала,
Що нас Турків в себе взяла.

Се очевидно одна рука й одна концепція. Можливо, що в серединї піснї, між рядками 12 і 13 треба припустити якусь прогалину, що тут забули ся або випали рядки, в яких горе царицї робило ся основним мотивом облоги Варни козаками. Історичні звістки про дворазове завойованє козаками Варни в рр. 1605

і 1620 не дають нам ніякої підстави до реконструкції сего темного звязку. Що паралелї, наведені до сеї пісні видавцями „Ист. пѣс. м. н.“ зовсім до неї не стосують ся і нахапані зовсім навманя, про се нема що й говорити. Пісня про козака, якого шевчик кинув у Дунай глубокий — пізне складанє з XVIII або XIX в., а моравські пісні у Сушіля нічим не нагадують нашої.

Та вернемо ще до статї Головацького. Пок. Пипін знайшов був якесь спеціяльне уподобанє в Жеґотї Паулї і силкував ся піднести його збірку галицько-руських пісень високо по над иньші та добачував у них серіозну критичну працю над текстами тих пісень. Зразком сеї „праці“ в очах Пипіна служила власне пісня про Варну. Не диво, що розсерджений Головацький рисує духовий портрет збирача Жеґоти Паулї на підставі своїх особистих споминів зовсім непідхлїбно. Жеґота (Гнат) Паулї, Поляк уроджений у Санчі, прибув до Львова в 1834 р. і живучи тут безвиїздно зовсім не знав руського люду, отже особисто не збирав руських народнїх пісень. Його двотомова збірка зложила ся по части з пісень Максимовича (вид. у Москві 1827 р.), у Галичинї нікому недоступних, а переписаних Головацьким і Шашкевичем із друкованого примірника; з тої копії Ж. Паулї видурив у Головацького деякі зшитки, а дійшовши анальоґічними способами до копій иньших пісень руських збирачів, „видав у Львові 1839 р., сам лихо розуміючи по руськи і ніколи не зносячи ся з руським людом“ (стор. 23). Він збирав польські пісні з уст польського люду, але приїхавши до Львова не мав при собі анї одної руської, а дістав їх від Головацького, Шашкевича, Вагилевича і иньших збирачів-студентів, що не крили ся зі своїми записами. В виданєм збірки руських пісень 1839 р. заціка́вленє Жеґоти Паулї до руської етноґрафії скінчило ся раз на все, хоч він потім жив іще звиш 50 літ“.

Для часткового потвердженя тих слів Головацького і загалом як причинки до характеристики Жеґоти Паулї можу подати тут три невидані доси документи. В збірцї автоґрафів музея Наукового тов. ім. Шевченка маємо деякі автоґрафи також Жеґоти Паулї, закуплені мною у ріжних львівських антікваріїв, в тім числї два листи його до ґр. Йосифа Борковского і розвідочку „O powieściach ludu Gallicyjskiego“, написану як передмова до задуманої Жеґотою, але не виданої ніколи збірки галицьких людових казок. Першим листом Ж. П. просить у ґрафа

Борковского дозволу присьвятити йому свою книжку „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“, якої друк уже на укінченю; значить, лист, хоч не датований, походить із 1839 р. Тут Жеґота Паулї називає свій збірник „Kwiaty poezyj narodu dawniej polskiego, zamieszkującego kraje od szumiącego Dniepru aż do wspaniałego Sanu“. Та ґр. Йосиф Борковский мабуть не дуже був рад видавати себе за протектора сего виданя (се певно було сполучене зі значними коштами на друк і гонороване автора), бо другий листок Ж. Паулї виглядає як урґенс тай то ще з характерним та для нас не зовсім ясним додатком, по якому Ж. Паулї не важить ся ставити ся особисто перед ґрафом „po tak mocnej chłoście i dosyć cierpkiem besztaniu“. Чи брати сї слова буквально і бачити в них сьвідоцтво, що вельможний ґраф справдї велїв висїкти невдалого етноґрафа і ще й устно вилаяв його, чи може в них треба бачити яку символїку в панщизнянім смаку, не беру ся рішати; досить, що дозволу на дедікацію обом братам Борковским Ж. Паулї таки добив ся.

Розвідочка про людові повісти інтересна, хоч також не свобідна від польсько-руського баламутства. Інтересно те, що Ж. Паулї вже відчуває спільність казок у ріжних народів, хоч ще не перестає вважати їх у кождого народа національним добром; не менше цїкава й нотатка, що польські дрібнїйші шляхтичі велїли своїм підданим вечерами оповідати собі народнї казки.

N. I. Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Powodowany dosyć chlubnem dla mnie przyjęciem, jakiego wydany mój zbior „Pieśni ludu polskiego w Galicyj“ doznał, przedsięwziąłem ogłosić nierównie ważniejszy i obfitszy zbior „Pieśni ludu ruskiego“ w 2 tomach, na który już w r. 1835 uczony W. A. Maciejowski i L. Łukaszewicz zwrócili uwagę publiczności. Dzieła tego tom I, zawierający znaczny zapas nieznanych dotąd ważnych pieśni obrzędowych i historycznych, dotyczących się zarówno-i-dziejów polskich, już się drukować kończy i w tych dniach się już tytuł z przedmową wydrukuje. Oddając winny hołd zasługom Jaśnie Wielmożnych Hrabiów życzyłbym sobie, aby Takowi wysokiemi swemi imionami dzieło to zawierające kwiaty poezyj narodu dawniej polskiego, zamieszkującego kraje od szumiącego Dniepru aż do wspaniałego Sanu — narodu niegdyś w dziejach sławiańskich pierwsze miejsce trzymającego i dotąd jeszcze twórczą swa wyobraźnią celującego przyozdobić zezwolili. Imiona Jasnie Wielmożnych Hrabiów niemałą będą ozdobą i chlubą dzieła

tego, które wraz z trescią swoją przekaże potomnym wiekom zasługi JWnych Hrabiów.

Dla spełnienia wszelkich formalnosci żądanych od cenzury tutejszej osmielam się upraszać, aby Jaśnie Wielmożny Hrabia po przyjęciu na załączonej, do druku przeznaczonej dedykacyj osobiste swe zezwolenie wpisać raczył. — O łaskawą odpowiedź i przysłanie dedykacyj upraszam najdalej do południa. Nieodpowiedz będę za niedobry znak dla mnie i za odparcie mej prośby uważał.

Przytym mam honor z podziękowaniem II-gi tom Szachnahme odesłać, prosząc zarówno o Zbiór potrzebnych wiadomości, Meluzynę i należytość za pieśni polskie i Starożytności.

Oczekując łaskawej odpowiedzi w mym pomieszkaniu lub przez księgarnię B. Jabłońskiego zostaję z najgłębszym uszanowaniem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego najniższym sługą Żegota Pauli.

N. 2. Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Przez P. Stęczyńskiego upraszam o stanowczą odpowiedź względem dedykacyj, gdyż czas największy; mnie samemu wzbrania przyzwoitość stawić się osobiście po tak mocnej chłoscie i dosyć cierpkiem besztaniu. Zresztą sądzę, że sam JW-ny Hrabia mając ludzkość w sercu nie żądałbyś po mnie tej ofiary.

Z prawdziwem poważaniem mam honor zostawać Jasnie Wielmożnego Hrabiego najniższym sługą Żegota.

N. 3. O powiesciach ludu Gallicyjskiego.

> O wiesci gminna, ty arko przymierza
> Między dawnemi i młodszemi laty:
> W tobie lud składa broń swego rycerza,
> Swych mysli przędzę i swych uczuć kwiaty.
>
> *A. Mickiewicz.*

Równie jak pieśni gminne, przysłowia, obrzędy, zwyczaje i obyczaje do badań rozlicznych niewyczerpanem bywają zródłem, tak też i powieści ludu naszego obfity, a nawet i hojniejszy przedmiot do tego nam udzielają. One to były osnową najulubieńszych i najlepszych poematów u wszystkich niemal narodów; począwszy od odwiecznej Sanskrytskiej Ramajany, Perskiej Szachnameh, zachwycających pieni Meonidy starego, Niemieckiej Nibelungen, hiszpańskich zaś romansów Cyda, aż do naszego Adama Mickiewicza, Bohdana Zaleskiego, Seweryna Goszczyńskiego, natchnęły powieści gminne tych wieszczów do lubych owych utworów, które my z największem zachwyceniem czytamy, niezważając na to, iż wątek i barwy wypożyczane są od ludu wzgardzonego. Dziejopis może nieraz przy tych to w popiole dotąd zarzących

się iskierkach zapalić swą pochodnię, która spłoszyć zdoła ciemności okrywające wieki przeszłe snem głębokiem ujęte. Roztrząsając pilnie zarody dziejów ludu każdego, jawnie się przekonujemy, iż są tkanką powieści gminnych, a niepomału żałować tego należy, że zbieranemi były przez mężów, co je miasto zrozumienia tajemniczego głosu stroili w szaty niegodne. — Pod względem lingwistyki niemniej są ważne powieści gminne; mowa ich jest to mową ludu nieskazionego, tém bliższa pierwotnego czystego swego zródła, wiele zawierająca w sobie kwiatów tych wonnych, które uszczknięte pięknyby i pożyteczny bardzo dla nas wydały wieniec. — Psychologowi czyniącemu spostrzeżenia nad charakterem i oświatą narodu jakiego, służą powieści owe wraz z pieśniami za gwiazdę prowadzącą. Charakter bowiem i mylna oświata jednej salonowej tylko kasty nie może służyć za miarę narodu całego; niestety! używała i używa największa liczba pisarzów tej miary przy obrazie narodu.

Wiek powieści tych możnaby posunąć do najodleglejszych czasów; dochowały ony się dłużej, niż religijne i polityczne zmiany. Powieści i pieśni gminne żyją wciąż u niepokalanego, czystego ludu, i przez wieki z ust do ust oblatują; jednakże zdala umykają od gwaru miastowego, gdzie je oddech nieczysty zaraża, a tem chętniej spieszą do wiosek, gdzie pod dymiącą strzechą wieśniaka gościnne w duszy jego sławiańskiej znajdują schronienie.

Wiele z powieści gminnych tak dalece się po różnych krajinach rozszerzyły, iż wyjąwszy tylko barwę, jedno i tożsamo tło w nich poznać można. Chociaż narody poróżnione są rządem i religiją, jednakże powieści i pieśni gminne, przysłowia, obyczaje i zwyczaje służą za wstęgę, rozerwane pokolenia scislej z sobą łączącą. Ludzkość czerpała je z jednego tylko zdroju. I tak powieści liczne o czarodzieju Twardowskiem, o rozbójniku Madeju i t. d. można zasłyszeć nie tylko nad brzegami Wisły, ale i nad Dnieprem.

Rzecz zaiste dziwna, iż dotąd u nas, gdy prawie wszystkie narody powieści i podania swe zebrały, gdy północni mieszkańce Sagi spisane zawsze w czci przechowują, gdy powieści i podania ludu niemieckiego w mężach jakiemi byli: Grimm, von der Hagen, Musaeus, godnych znalazły zbieraczów, nikt o podobnem zbiorze nie pomyslał: przyczyną tego jest oziębłość owa, [z jaką] zapatrujemy się na rzeczy narodu naszego*).

*) U innych Sławiańskich pokoleń przecież zwracano uwagę na podobne skarby narodowe. Najliczniejsze zbiory powieści gminnych posiadają R o s s y a n i e, główniejsze z nich są następujące: Skazki ruskija. Moskwa 1785 — Popowa: Starynnyja dykowinki — Weczornyje

Powieści ludu polskiego i ruskiego w Gallicyj cechuje właściwa im tylko barwa nie mieszcząca w sobie tej okropności, jaka w powieściach ludów północnych spostrzegać się daje. Wszystkie choćby najstraszniejsze weselem się kończą; okropność w nich wprowadzona nie jest tak bardzo przerażająca, równa ona się ulewie nagłej, po której zazwyczaj pocieszające, błogie słonko znowu na jasnem ukazuje się niebie.

Czas, w którem najliczniejsze u ludu zasłyszeć można powieści, jest jesień i zima. Wtedy zebrana młódz z wioski trudniąc się przędziwem trawi długie wieczory i noce przy jaskrawem swiatle łuczywa na powieściach. Zachwycają one ich tak dalece, iż nic uwagi przerwać nie zdoła. Z wlepionemi w opowiadacza oczyma słuchają pilnie słów jego; stosownie z powieścią widać malujące się na twarzach słuchających uczucia. Osoba umiejąca wiele i najdziwniejszych powieści zwykle we wsi wielce jest poważaną. Szlachta drobniejsza po wsiach, w której Gallomania uczuć narodowych całkiem jeszcze nie przytłumiła, każe sobie po wieczorach powieści gminne opowiadać.

Powieści ludu gallicyjskiego możnaby podzielić: 1) w podania czyli powieści miejscowe; są one najliczniejsze. Każda okolica wiele ma swych podań; zdarzenia osobliwsze, które w niej zaszły, aczkolwiek w różnych strojach, żyją dotąd w uściech ludu. Zebrane dały by się z korzyścią użyć do uzupełnienia dziejów narodowych. Powieści te zwane bywają na Rusi skazkami. 2) Legendy czyli powieści mające za treść zdarzenia, w których głównemi sprężynami są osoby święte z ludzmi obcujące, wyświadczające tymże różne dobrodziejstwa. W powieściach tych widzimy pomysły starodawne, pogańskie jeszcze najdziwniej z chrzescijańskiemi pomieszane, widzimy ile przez napływ nowej religij ucierpiały. W nich to często spostrzegamy wprowadzoną

---

czasy ili drewnyja skazki Drewlańskich Sławian. Moskwa 1787. Część VI — Dietrich's russische Volksmaerchen — Skazki ruskija, 1820. Część V — K. Daniłow kozak układał wierszem narodowem powieści dawne ruskie, które wyszły w Moskwie 1804 i 1818 r. pod tytułem: Drewnyja rossyjsk. stichotworenja. — Serbskie niektóre podania zebrał Wilk Stef. Karadżicz w swem serbskiem słowniku. — Powieści ludu czeskiego zebrali i wydali w mowie niemieckiej: Kar. Woltman, W. Gerle i J. Schoen. — W mowie zaś czeskiej wyszedł r. 1834 zbiór pod tytułem: Slowanka: Zbjrka narodnich powiesti wydana przez Fr. Wjtantewicza i Slaw. Tomiczka; lecz jest to tylko mieszanina powieści narodowych i własnych utworów. Prawdziwych narodowych kilka powieści udzielił nam Fr. L. Czelakowski w czasopismie czeskiem: Wczela Czeska 1834 — Słowackie podania znaleść można w Mednanszky: Erzaehlungen und Legenden aus Ungarns Vorzeit. 1829.

śmieszność. Równie jak inne bajki zwykle weselem się kończą, tak też legendy ten mają koniec, iż osoba dostępuje szczęsliwości niebieskiej. 3) Powieści smieszne. Są to dzieci dowcipu, obrazy brane z życia codziennego wiejskiego. Osoby główne w nich działające zazwyczaj: Pan, chłopi, trefnisie, oszuści, Żydzi, Cygani. Jak bajki za cel mają wzbudzenie podziwienia słuchaczów, tak zaś powieściami smiesznemi stara się opowiadający wzniecić smiech jedynie. Do tego oddziału liczyć należy powiesci mnogie o trzech braciach, z których jeden zwykle głupi; o mądrem Janie i t. p. 4) Bajki tak zwane od ludu polskiego, Nebyłyci zaś od ruskiego. Są to złote sny, które ludzkość w cieniu palm jeszcze pod pogodnem niebem wschodu marzyła. W powieściach tych głównemi osobami bywają królowie, rycerze od ludu przezwani królewiczami, czarodzieje, czarownice, olbrzymy, smoki i inne nadprzyrodzone istoty. Zwierzęta w nich przychodzące rozmawiają z ludźmi i dopomagają im w wyprawach. Rycerze doznając największych trudności, nieraz straszliwych, wybawiają nie tylko pojedyncze osoby, jako to królewny i t. p., ale nawet zamki całe i okolice; nagrodą za poniesione ich trudy bywa najczęściej ręka hożej dziewicy [1]). Powieści tego rodzaju po całem rozszerzone są kraju, gdy przeciwnie powieści i podania miejscowe jednej okolicy tylko bywają własnością. Na Rusi działającemi w nich osobami są zwykle rycerze z dworu Włodzimierza Wielkiego; nieraz tam w czasie wieczornic zachwycają lud powieści o Iliji Muromiczu, o królowej Helenie i t. p.

Jako przykład powieści gminnych ludu gallicyjskiego mogą służyć niektóre tu załączone. (Не залучено нїяких.)

XV. Дївчина воячка.

Широко розповсюджена тема про дївчину воячку, що йде на війну і визначаєть ся серед мужчин [2]), не має нїчого спільного з татарськими та турецькими нападами, хоча нема сумнїву, що

---

[1]) Opowiadający przy końcu powieści opisując weselną ucztę dodaje najczęściej czterowiersz:

„I ja tam byłem,
Jadłem, piłem;
Aż po brodzie kapało —
W gębie nic nie zostało“.

[2]) Див. про неї працю Сазоновича, Дѣвушка-воинъ, Русс. Фил. Вѣстникъ 1893—4 і окремо.

факти, де жінки в рядах мужчин ставали в обороні своїх гнізд до бою, трапляли ся в часах таких нападів частїйше, як коли инде. Та в піснї такі випадки не попадали, а те що маємо в піснях, звичайно значно відмінне. Тут маємо діло з орґанізацією правильного війська, до якого кличуть охочих; мати не маючи синів шле свою дочку, яка по одним варіянтам визначаєть ся в битві, по иньшим попадає в неволю.

Два варіянти сего другого мотива надрукували Антонович і Драгоманов (Ист. п. І, 314—315) з просторою увагою, яка для зрозуміня наших пісень не дає нїчого, а тілько вказує масу паралельних пісень у иньших народів. Ось текст сеї піснї, при чім треба сказати, що в однім дївчина називаєть ся Катерина, а в другім Олена; оба варіянти записані на правім березї Днїпра і декуди доповняють себе в неважних дрібницях. Ось сей доповнений текст:

Тай чую: загадано та заповідано
Усїм козаченькам та в військо йти;
У кого є сини, то висилати,
А в кого нема, то наймати.
5. Жила вдова на край села,
Та не мала нї одного сина:
Кінь в неї є, сина не має,
Тілько одна дочка Катериночка.
Її мати в військо виряжала
10. Тай виряжаючи наущала:
„Дочко моя Катериночко,
Як будеш ти у війську йти,
То поперед війська не випереджай ся,
І позад війська не оставай ся,
15. Та держи ся війська середнього
І козаченька сердешнього“.
Дочка Катериночка не послухала,
Конем попереду поїхала.
Як же припало річку бристи
20. І Дунай плисти,
Усї козаченьки у плав пішли,
А Катеринин коник не перейшов.
Десь узяв ся та Татарин,
Та узяв コниченька за повідоньки,
25. А Катериночку за білую ручку;

Повів кониченька у станочку,
Катериночку у сьвітлицю.
Дає коникови вівса-сїна,
А Катериноньцї меду-вина.
30. Кінь ірже, вівса-сїна не їсть,
Катерина плаче, меду-вина не пє;
Кінь ірже та по станеньцї,
Катерина плаче та по матїнцї.

Другий мотив записаний Оленою Пчілкою в с. Рокітницї ковельського пов. натякає на те, що дївчина замісь держати ся середини, станула на чолї війська. Ся пісня має форму колядки:

Була вдова близько двора,
Мала вона три донейки.
Єдна донейка Ганнусейка,
Друга донейка Костусейка,
5. Третя донейка Настусейка.
„Ой моє дитя, а Ганнусейко,
Поїдь, поїдь а на війноньку!“
„Ой моя матїнко а голубонько,
Я не вмію коня сїдлати
10. Анї на ньому їхати“.
„Ой моє дитя, а Костусейко,
Ой поїдь, поїдь а на війноньку“.
„Ой моя матїнко голубонько,
Я не вмію коня сїдлати
15. Тай на йому поїхати“.
„Ой моє дитя а Настусейко,
Поїдь, поїдь а на війноньку!“
„Моя матїнко голубонько,
Я умію коня осїдлати
20. Тай на йому поїхати“.
Мати дочку виряжала,
Виряжаючи тай научала:
„Моє дитє Настусейко,
Поїдь, поїдь на війнойку!
25. Навперед війська не вибивай ся,
Назад війська тай не оставай ся!
Наперед війська а намовойка,
А назад війська та погонойка,
Посеред війська та розмовойка“.

30. Вона матїнки не послухала,
Наперед війська виїхала,
Ой виїхала, ще й викрикнула,
Шабелькою та вимахнула.

Всї славянські піснї цитовані у Ант. і Драг. мають одно жерело, до якого мабуть найблизше стоять болгарські піснї. Наведу з них найпросторійший варіянт, записаний д. Стойковим в околиці Ґаброва (Сборн. за нар. умотв. т. XV, ст. 24), який подаю тут у перекладї:

Зібрав ся збір в Царгородї:
Хто має сина, хай вишле,
А хто не має, сам піде.
Микола сина не має,
5. А тілько має три дочки,
І так клене їх сердито:
„А дав би Господь, дїтоньки,
Щоб в один гріб вас поклав я,
Справляв за вами поминки,
10. Третини і десятини
Й пропої в чисту неділю!“

Найменша Радка-мізинка
Отак до батька говорить:
„Мовчи бо, татку, не плач ся,
15. Зроби менї переміну:
Зріж мою косу русяву,
Ходи зо мною на ринок,
Купи там мужеське вбраннє,
Купи колпак соболевий,
20. Купи коня там баского,
Баского, нев'їжджeного,
І довгу пушку нїмецьку
І остру шаблю французьку“.

І батько вволив їй волю,
25. Обрізав косу русяву,
Пішов із нею на ринок,
Купив колпак соболевий,
Купив їй мужеське вбраннє,
Купив коня їй баского,
30. Баского, нев'їжджeного,
Купив їй пушку нїмецьку
І остру шаблю французьку,
Убрав у строї мущинські,
Колпак їй дав соболевий.
35. На коня сїла баского,
Баского, нев'їжджeного, —
Найперша Радка гасала,
Коня найкраще водила,
Тодї до війська прибула.

40. Минуло часу не много,
Цариця мовить цареви:
„Ой царю, царю шановний,
Шановний і доброчесний,
Який то сон менї снив ся:
45. Що в війську жінка тут служить.
Веди ти військо рядами,
Тай переведи садами,
Що мають плоди усякі;
Жінка на плоди лакома,
50. На плід вона і спіймаєсь,
По тім її ти й спізнаєш“.

Веде цар військо рядами
І переводить садами.
Наперед Радка чвалає,
55. Конем найкраще гасає, —
Один горішок зірвала,
Тай той на штири розбила,
Штиром воякам вдїлила, —
Не могли її пізнати.

60. Цариця мовить цареви;

„Веди ти військо рядами,
Веди його по базару,
Де веретена різьблені,
На веретено піймаєсь,
65. По тім її ти пізнаєш“.

Веде цар військо рядами
І переводить базаром.
Наперед Радка чвалає,
Конем найкраще гасає,
70. До веретена й не ткнеть ся;
Лиш за флояру хапає
І на флояру всім грає, —
Не могли її пізнати.

Цариця мовить цареви:
75. „Є жінка в війську твойому!
Веди ти військо рядами,
Веди на купіль у річку,
Нехай все військо купаєсь,
По тім її ти пізнаєш“.

80. Веде цар військо рядами,
Веде на купіль у річку.
Наперед Радка чвалає,
Конем найкраще гасає,
Цареви Радка мовляє:

85. „Ой царю, царю шановний,
Шановний і доброчесний,
Не вели війську купать ся,
Бо тут всілякі хороби,
То заразиш ти все військо“.

90. І військо назад вернулось,
Не могли її пізнати.

XVI. Козак і Кулина.

В „Записках Наук. тов. ім. Шевченка“ в томі XLVII, ст. 1—28 опублікував я текст і порівняну студійку про пісню „Козак і Кулина“, друковану спершу в польській сатиричній брошурі Дзвоновского „Seymu Walnego Domowego Artykułów sześć“ у Кракові 1625 р. Відсилаючи цікавих до тої моєї розвідки додаю тут дещо нового матеріялу до студії над сею піснею.

Дзвоновский, краківський міщанин, певно не був її автором і його транскріпція українського тексту декуди хибна. Сам він подає, що текст пісні записав з уст козака Плахти, вояка козацького полку т. зв. Лісовчиків, що 1620 р. в поході до Чехії і Моравії стояли якийсь час постоєм біля Кракова, а р. 1621 при повороті з Чехії королівське військо мусіло виступити против них силою і розбило їх також десь недалеко Кракова. Із тих диковин, які Дзвоновский вкладає в уста козака Плахти — він не то простий розбишака, не то польський патріот, многожера і пяниця і при тім герой уславлений війнами у Криму, Молдавії, Туреччині і Московщині, а в додатку має брата „Franciszka we Zborze“, тобто протестанта — виходило би вважати всю польську віршу про козака Плахту жартом, рядом супереч-

них зі собою вигадок краківського сатирика, до яких додано українську пісню для наданя самим вигадкам позору правдоподібности. Та сего не можна ставити в той спосіб, коли бачимо, що імя козака Плахти й поза краківською околицею, спеціяльно в польськім Шлеску було в ту пору дуже популярне і війшло навіть, так сказати, в приказку. Таку згадку знаходимо в польській сатиричній вірші п. з. Habspert N. X. List o kozakach polskich do Martyn Luter, виданій у Кракові 1636 р. і в пізнійшій перерібці з р. 1646 знайденій дром В. Щуратом у однім польськім рукописї перемиської капітульної бібліотеки та опублікованій у Зап. Наук. тов. ім. Шевченка т. LXXIV, 1906 р. кн. 6, стор. 138, де читаємо шлеською понімеченою польщиною:

Nigdy diabel nie byl tak srogi;
Ja nie twierdziem, ma li cos w nosie,
Bo wnet naydzie, jak pies po rosie,—
Pewnie naydzie skurwy syn ciura.
Ale jako wisieć sługowie,
Tak y Pan, własni hultajowie,
Jeden Mucha, a drugi Płachta, —
Jak żyw w Polska niemasz taki szlachta.

Остатні два рядки: „Jeden Mucha, drugi Płachta, jak żyw w Polska niemasz taki szlachta“ вказують мабуть на людову традицію, виглядають на приказку, якою покористував ся автор вірші і якою Шлезаки кпили собі з польського нїби то шляхетського війська присланого до Шлеска.

Що до розширеня нашої пісні, то варто зазначити її розпросторенє в Польщі. В своїй збірці „Pieśni ludu polskiego“ Кольберґ подає з музикою ось яку пісню:

Gdzież ty jedziesz, Jasiu?
Na wojenkę, Kasiu,
Na wojenkę daleczką.
Weźże i mnie z sobą,
Radam jechać z tobą,
Na wojenkę daleczką.
Což tam będziesz robić,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Będę chusty prała,
Złotem wyszywała,
Jasiu, Jasiuleczku.

Gdzież je będziesz prała,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
U króla w ogrodzie
Na tej bystrej wodzie,
Jasiu, Jasiuleczku.
Gdzie będziesz suszyła,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
U króla na górze,
Na jedwabnym sznurze,
Tam je będę wieszałą.

Gdzie będziesz wałkować,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
U króla w piwnicy
W złotej wałkownicy,
Jasiu, Jasiuleczku.
Gdzie będziesz składała,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Do tej złotej skrzyni,
Co król siada przy niej,
Jasiu, Jasiuleczku.
Gdzie będziem spoczywać,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Jest przy morzu kamień,
Odpoczniemy na nim,
Jasiu, Jasiuleńku.
Gdzież będziewa spała,
Kasiu, Kasiuleńko,
Na wojence daleczkiej?
U króla w komorze
Malowane łoże,
Jasiu, Jasiuleńku.
Cóż se podścielewa,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Są na boru szyszki,
To nasze poduszki,
Jasiu, Jasiuleczku.

Czem się odziejewa,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Jest na morzu trzcina,
To nasza pierzyna,
Jasiu, Jasiuleczku.
Kto nas będzie budził,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Jest ptaszek na Rusi,
To nas budzić musi,
Jasiu, Jasiuleczku.
Co będziemy jedli,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Są na boru grzyby,
A w jeziorze ryby,
To je będziem łowili.
A co będziem pili,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Jest piwo w piwnicy
W złocistej szklenicy,
Jasiu, Jasiuleczku.
Czem się będziem bawić,
Kasiu, Kasiuleczko,
Na wojence daleczkiej?
Ułowimy rybkę,
Włożym ją w kolebkę.
Jasiu, Jasiuleczku.

Як бачимо, деякі строфи сеї піснї і весь її уклад досить зближені до нашої козацької, але той характерний зміст — контраст між военним і хозяйським житєм, що лежить в основі нашої, зовсім замазаний у польській піснї, де надто дївчина сама дає відповіди воякови про те, як ведеть ся на війнї, що й позбавляє пісню її серіозного значіня. Чи оріґінал, чи парість сеї версії піснї маємо в збірцї Головацького т. I, стор. 126, записаний десь у Галичинї.

Подаю тут іще один український варіянт, записаний д. В. Яблоновським у селї Каірах, Одеського пов.

Питала ся дївчинонька
Молодого козаченька:
„Коли будем мандрувати?“
„Тодї будем мандрувати,
5. Як поляжуть люди спати,
Молодая дївчинонько“.

Питала ся дївчинонька
Молодого козаченька:
„Ой де будем ночувати?“
10. „Ой там будем ночувати,
Де захватить нічка мати,
Молодая дївчинонько“.

Питала ся дївчинонька
Молодого козаченька:
15. „А що будем вечеряти?“
„Буду їсти з маслом булки,
А ти будеш думать думки,
Молодая дївчинонько“.

Питала ся дївчинонька
20. Молодого козаченька:
„А що будемо стелить ся?“
„Єсть у полї скирта сїна,
Ото наша постїль біла,
Молодая дївчинонько“.

25. Питала ся дївчинонька
Молодого козаченька:
„А чим будем укривать ся?“
„Мене вкрие чорна хмара,
Тебе вкрие людська слава,
30. Молодая дївчинонько“.

Питала ся дївчинонька
Молодого козаченька:
„Чим ми будемо вмивать ся?“
„Я умию ся росою,
35. А ти вмиеш ся сльозою,
Молодая дївчинонько“.

Питала ся дївчинонька
Молодого козаченька:
„А чим будемо втирать ся?“
40. „Я утру ся рушниками,
А ти втреш ся кулаками,
Молодая дївчинонько“.

Варіянт, як бачимо, змодернїзований, але що до мови, форми й композиції просто роскішний. На Покутю розповсюджений ще один варіянт сеї піснї, характерний тим, що з козака зробив ся Ґречин, який підмовляє дївчину мандрувати з собою. Маємо сю пісню в двох відмінках: один записаний Кольберґом у Хоцемирі, товмацького пов. (Pokucie, II, 89—90), а другий, рукописний, записаний д. Сосенком у Межигірцях коло р. 1880. Третїй варіянт, де замісь Гречина стоїть козак, маємо у Чубінського т. V, стор. 337, ч. 662. Друкуємо тут сей другий варіянт, зазначуючи в нотках важнїйші відміни Кольберґового, який врештою має й загалом відмінний розмір.

Підмовив Ґречин дївчину в вечір
На славних вечерницях[1]).
Та завів її у густий лїсок
Під явір зелененький.[2])
5. „Деж ми тепер підемо,
Ґречине, Ґречиночку?“
„Підемо ми в темні лїси,
Дївчино, дївчиночко“.[3])

---

[1]) Так у Кольб., у Сос. Ґречине, Ґречиночку.
[2]) Сї два рядки лиш у варіянтї Чуб.
[3]) У Кольб. тут і далї Гандзунечко.

„Щож ми собі та постелим,
10. Ґречине, Ґречиночку?“
„Постелит сі шовкова[1]) трава,
Дівчино, дівчиночко“.
„Чим же ми сї повкриваєм,
Ґречине, Ґречиночку?“
15. „Укриє нас темна нічка,
Дівчино, дівчиночко“.
„Хтож нас рано тай побудит,
Ґречине, Ґречиночку?“
„Побудят нас ранні пташки[2]),
20. Дівчино, дївчиночко“.
„Чим же ми сї повмиваєм,
Ґречине, Ґречиночку?“
„Я росою, ти слезою,
Дївчино, дївчиночко“.
25. „Чим же ми сї повтираєм,
Ґречине, Ґречиночку?“
„Я полою, ти рукою[3]),
Дївчино, дївчиночко“.
„Що ми будем я снідати,
30. Ґречине, Ґречиночку?“
„Ой я колач, ти ревний плач,
Дївчино, дївчиночко“.
„Деж ми тепер я підемо,
Ґречине, Ґречиночку?“
35. „Я піду в мир, ти скочиш в вир,
Дївчино, дївчиночко“.

Остатня строфа у Кольберґа така:

„Котра дорога, котра дорога,
Ґречине, Ґречиночку?“
Менї каменна, а тобі тьирвава,
Дівчино, Гандзунечко.

Яка була основа, які мотиви сеї перерібки — годї зміркувати. Варіянт Чубінського коротший, має лиже 5 неповних строфок і приплутаний до иньшої пісні.

XVII. Колядка по св. Софію в Києві.

Ще 1885 р. передав менї о. М. Зубрицький серію народнїх колядок (усїх 19), записаних ним у с. Мшанції, тодї ще турецького, тепер старосамбірського повіту. Одна з них, що співаєть ся звичайно „старшому брату“, себто церковному, особливо зацікавила мене своїм змістом. Виглядає вона ось як:

[1]) Кольб. зелена.
[2]) Кольб. Ранни соловій.
[3]) Кольб. Гей я ручничком, а ти ґанчучком.

А що нам было з нащаду світа —
    Славен єси Боже
    по йусім світі і па небесах.
Ой не былож нам, хиба сина вода,
синая вода тай білий камінь.
5. А прикрив Господь сиров землицев,
виросло па ним кедрове древо
барз височейке і барз слічнейке.
Висмотрила го пресвята Діва,
зізвала д нему сорок ремісників:
10. „Ой видитеж ви, ремісничейки?
А вітнітеж ви кедрове древо,
збудуйте з нього святу Софію,
святу Софію в святім Кийові,
би на нїй было сїмдесять верхів,
15. сїмдесять верхів, сїмдесять крижів,
семеро дверий, а єдни підлоги“.
День будували, в ночи втікали,
в ночи втікали, в день прибывали.
А зіслав Господь ангела з неба:
20. „Не влякайте ся, ремесничейки!
Дав вам то Господь ведлуг силойки.
Крижі робіте, верхи зводіте“.
Єден вершейко барз височейко,
барз височейко і барз слічнейко,
25. а в тім вершейку золотий престіл,
за тим престолом сам милий Господь
служит службойку суборовую,
суборовую, заздоровую,
і за здоровя нашого брата,
30. нашого брата і всїх христіян.
Тамтуди лежит з давну стежейка,
стежкою іде польська вінойка,
межи ними йде полковничейко.
Стала вінойка в крижі стріляти.
35. Рече словейко полковничейко:
„А не стріляйтеж в святії крижі,
бо спустит Господь огняний дождджик,
огняний дожджик, громові кулї,
затопит Господь польську вінойку“.
40. Ай так ся стало, як він говорив:

іспустив Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулї,
затопив Господь польську вінойку.
Хиба нам зістав полковничейко,
45. полковничейко, той наш братейко.
Би на здоровя, на многа лїта,
гей наш папейку та наш братойку,
не сам із собов, а з милим Богом,
із милим Богом, з ґосподинейков,
50. з ґосподинейков і з челядойков.

Я зараз же разом з иньшими матеріялами переслав копію сеї колядки М. Драгоманову, який у листї з д. 7 грудня 1885 р. й написав менї про неї: „Кольадка Ваша дуже цікава. Вона з тих, шчо ја колись назвав „богумільськими“, — і тепер, післьа однієјі роботи петерб. академика пр. Веселовского ја бачу конечне, шчо јіх не піјмеш без порівньаньа з грецькими, болгарськими ј румунськими духовними стихами. Ја вже і дльа других цілів виписав собі дејакі букарештські ј атенські виданьньа, а тепер вони пригодьать сьа ј дльа Вашоjі кольадки. Тілько пождіть трохи“ [1]).

В вирі дальших подій Драгоманов, здаєть ся, забув про сю колядку, бо нїякої звістки про неї я від нього не дістав, тай його погляд про її богомильський характер при близшій застанові мусїв і йому самому видати ся нї на чім не опертим. З кінцем 1888 р. я подав текст колядки до прилюдної відомости в „Кіевской Старинѣ“, де вона й була надрукована в січневій книжцї 1889 р. стор. 231—232. До тексту додав я свою увагу, яку передруковую тут у перекладі на нашу мову:

„Що поперед усього цікаве в отсїй колядцї, так се згадка про Київ і сьв. Софію в такій далекій і дошками забитій місцевости, де народ у теперішню пору—ледви чи й знає дещо про істноване Київа, не кажучи вже про св. Софію. Так і хочеть ся підозрівати в сьому місцї (рядки 11 і 12) штучну контрафакцію, хоча збирач відомий менї як чоловік з досить поважною осьвітою і познайомлений з науковими вимогами при записуваню витворів народної пісенної творчости.

„Досить раз поверхово глянути на отсю колядку, щоб переконати ся про її компілятивний характер. Весь її склад при-

[1]) М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і иньших, 1881—1886. Львів, 1906, стор. 114—115.

родно розпадаєть ся на пять частий. Часть перша, рядки 1—6, се не що иньше, як попсована і скорочена колядка про початок сьвіта, в повній формі відома із збірки Головацького (т. II, 5, ч. 7) і розібрана А. А. Потебнею (Объясненія малорусских и сродных народных пѣсень ч. II, стор. 738—740). Але сей мотив зараз переходить у иньший мотив — будованя церкви (рядки 7—15, 22—29). Се також відомий колядковий мотив; належні сюди пісні показав А. А. Потебня (Объясненія II, 619 —620). Суцільність сього мотива нарушена в нашій колядці вставкою (рядки 16—21), в якій очевидно треба бачити уривок зовсім иньшого мотива. Ті рядки досить неясні; в них не сказано, чому „ремісничейки“ в день працювали, а в ночи мусіли втікати з місця своєї праці, чого вони „влякали ся“ так, що треба було аж ангела з неба для їх заспокоєня. Менї здаєть ся, що тут було щось подібне до того, що оповідаєть ся в польській леґенді про „вежу сімох ватажків“, що будували її так: що збудують за дня, те в ночи провалить ся крізь землю; та коли нарештї був виведений верх вежі, стіни її чудесним способом підняли ся з землї. На таке чудо натякає в нашій колядції і переполох робітників, що що ночи тікають із місця праці, і наказ ангела: „Крижі робіте, верхи зводіте“. Згадану польську леґенду чув я колись (у 60-их роках) від одного захожого ковальського челядника родом з під Кракова, що оселив ся і вмер у Нагуєвичах; в польській літературі її обробив знаний свого часу поет Роман Зморский у досить просторій і з талантом написаній поемі „Wieża siedmiu wodzów“.

„Новий і доси в колядках не подибуваний мотив виявляють рядки 30—45. Ті рядки оперті очевидно на якімось апокріфічнім оповіданю, як були покарані поганці за свою наругу над християнськими сьвятощами. Рядок 45 досить механічно звязує се оповіданє з метою всякої колядки — звеличанєм того хозяїна чи дому, якому її співають. Кінцеві рядки (46—50), се звичайний фінал, зложений із бажаня здоровля та многих літ, яке з відповідними стилїстичними змінами повторяєть ся в кождій колядці“ [1]).

Російський учений В. Каллаш (Українець родом) звернув увагу проф. Веселовского на сю колядку, і голосний петербурський академік присьвятив їй у доповненях до своєї праці

---

[1]) Миронъ, Замѣчательная колядка (Кіевская Старина 1889, янв. стор. 233).

„Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха“ ось яку розвідку, яку тут подаю також у перекладі на нашу мову.

Екскурс про Іґґдразіль. В „Кіевской Старинѣ“ 1889 р., за січень, ст. 231—2 поміщено цікаву колядку про сотворене сьвіта, доповнену внесенем подробиць, із яких не всї являють ся розвитем її первісних даних. Вказівку на неї звадячую В. В. Каллашу. Починаеть ся вона ось як (тут цитовано перших 7 рядків колядки). Пресвята Діва велить сороку ремесникам зрубати кедр і збудувати церков з сїмдесятьма верхами та сїмдесятьма хрестами; в однім версї золотий престіл, де сам Господь службу служить. В колядції у Головацького слїдом за згадкою про дерево (явір) іде оповідане про сотворене сьвіта голубами; наш варіянт виходить від того самого образу дерева, але вставляє далї відомий з иньших колядок мотив про будоване церкви; згадаємо в „Повѣсти града Іерусалима“: кипаріс — Софія Премудрость божія з сїмдесятьма верхами; в колядці замісь того — сьвята Софія „в святім Кійові“. Цікаві ще ось які деталї: ремесники „день будували, в ночи втікали“, поки Господь не звелїв ангелови сказати їм, щоб не бояли ся. „Дав вам то Господь ведлук силойки“ — і вони доводять роботу до кінця. Д. Мирон (l. c. 233) догадуеть ся тут відгука якогось мотива в родї відомого в польській леґендї про „вежу сїмох ватажків“: що збудують за дня, те нічю провалить ся під землю, але коли нарештї був виведений верх вежі, то її стїни чудесним робом підняли ся з землї. На таке розуміне в колядцї нема нїяких вказівок, навпаки, вільно догадувати ся, що мотив страху звязаний з деталями поміщеними на кінцї: „іде польська вінойка“, полковник не велить своїм людям стріляти до сьвятих хрестів, та вони роблять се і Господь покарав їх.

Ізпустив Господь огняний дождик,
огняний дождик, громові кулї,
затопив Господь польську вінойку.

„От тих ворогів і боять ся „ремесники“. Думаю, що оріґінал колядки відповідав складови тої апокріфічної статї, що зробила ся основою славянських леґенд про сотворене сьвіта: в початку сотворене сьвіта на синьому морю, в кінцї боротьба ангелів з нечистими духами; Михаіл також боїть ся сатани, але Господь підбадьорює його (кладе на нього схиму), і він скидає сатану і його полки „съ небесъ на землю во адову кромѣшную“ (Свитокъ божеств. книгъ).

„Цікаво, що північно-руська леґенда зрозуміла намір сатани устроїти собі „престолъ надъ звѣздами, въ воздусѣхъ“ як справжню будову: „Саваоѳъ построилъ небо, а сатана другое, выше того; Саваоѳъ построилъ еще небо, а сатана выше того. Сдѣлали они по семи небесъ“ (Барсовъ). Порівняй у колядці церков із сімдесятьма верхами.

„Як у галицькій, так і в нашій (?) колядці лишаєть ся невиясненим, з погляду Свитка, образ дерева в оповіданю про сотворенє сьвіта. Воно виходить із моря, або на морі камінь, на ньому дерево. В славянських і західних Вопросах і Одвітах в основі сьвіта дуб, arbor, над ним лежать верствами (поминаю подрібности) огонь, камінь, вода, земля. Сей дуб стоїть на силї божій; arbor quae ab initio posita est, ipse est Dominus Jesus Christus; се дерево хрестове і райське, а притім і всесьвітне (пор. Разысканія IV, 59: „доубъ есть миръ“). Як всесьвітне воно й на свойому місцї в колядках про сотворенє сьвіта, коли натомісь у иньших із хрестового дерева або з трьох дерев роблять хрести, ставлять церков з трьома престолами, з трьома дверми, з трьома верхами-небесами, а в одні з них іде сам Господь (l. c. VII, ст. 231 і Объ одномъ мотивѣ рождественскихъ колядокъ в Журн. Мин. нар. просв. 1877, лютий стор. 249—250). Як тут образ хрестового дерева-церкви розширив ся до космічного, так і в нашій колядцї уява всесьвітного дерева хрестовим вияснює перехід від сотвореня сьвіта до збудованя церкви. При церкві явили ся замісь ангелів робітники і давні вороги уявлені як полк [польських] вояків. Колядка й співаєть ся — полковникови“ [1]).

Се й дало проф. Веселовскому привід до дальшого його екскурса про сьвітове дерево Іґдразіль (op. cit. 353—359), який ми тут пропускаємо. Хоч як високо я поважав і поважаю широку вченість і незвичайний талант пок. Веселовского, то все таки не можу заперечити, що його міркуваня про мшанецьку колядку зараз тодї видали ся менї дуже натяганими та основаними більше на апріорних ідеях, ніж на безпристраснім вистудіюваню тексту колядки. Проф. Веселовский поперед усього іґнорує компілятивний характер і трактує цїлу колядку як одну орґанїчну цїлість, коли натомісь уже 39 рядок „Тамтуди лежит здавну стежейка“ характеризує рядки 31—50 як окрему цїлість

---

[1]) А. Н. Веселовскій, Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха XI—XVII в. СПетерб. 1889, ст. 351—353.

незалежну від першої части; власне сей рядок творить у колядках звичайно (по коротенькім вступі, де схарактеризовано місцевість, прим. „На горі-горі сніги морози, А на долині руженька цвила“ або щось подібне) початок оповіданя про якийсь драматичний конфлікт: до панни приходять три стрільці, три рибарчики і т. и. Тай зміст обох половин нашої колядки просто противить ся зливаню їх у одну цілість; у першій части (по ніби мітичнім вступі) говорить ся про будоване св. Софії, у другій про подію пізнійшу на яких 500 літ. Твердити, що „ремісничейки“ в першій части на ніч утікають із місця, де працювали за дня, з тої причини, що боять ся „польської вінойки“, можна лише при іґнорованю звязку, чи властиво беззвязности обох тих частий. При тім проф. Веселовский мабуть не завважив усеї недорічности своєї уваги. „Польська вінойка“ приходить і нападає на церков у білий день; яка причина супроти того веліла би „ремесникам“, що будують церкву, працювати в день а тїкати на ніч? Чуючи над собою загрозу війни вони робили би як раз навпаки: коли б се була така будова, що мусить бути виконана як найшвидше, вони будували б її в ночи, а в день мусїли би хиба стояти під оружєм, а ніяк не втікати.

„Дав вам то Господь ведлук силойки“, цитує проф. Веселовский той рядок, та зовсїм не вияснює його значіня. Що обіцює тими словами ангел ремесникам? Ті слова зовсїм не натякають на загрозу воєнного нападу, а відносять ся до самої будови. Я толкую їх так: бачучи вашу малу силу (40 робітників) дає вам свою підмогу, щоб ви не потребували зводити стїн занадто високо в повітрє і доконує для вас що ночи чуда, якого ви не повинні боятися. Правда, вислов колядки дуже скупий; про дальше чудо — виринене цїлої церковної будови з землї в гору нема згадки, та тут швидше можемо допустити забутє, випадене кількох рядків у тексті колядки, ніж такий звязок, як допускає проф. Веселовский.

І Драгоманова і Веселовского в цїлій колядцї заціказив очевидно початок її, перших 5 рядків. Драгоманов добачив у нїм дуалїстичний (богомильський) міт про сотворенє сьвіта і для того й усю колядку назвав богомильською. Чи потрібно доказувати, що нїчого подібного наша колядка не має? Що на початку сьвіта, перед розпочатєм процесу твореня була вода, се стоїть уже в Біблії в перших рядках книги Битія. Про сотворенє каменя гебрейський міт не згадує, але фантазія майже всїх народів згадує про камінь як про один із перших творів

Бога. На се не треба богомилів. Иньша річ із деревом кедром. Проф. Веселовский ідентифікує його з тим кедром, що мав бути частиною хрестового дерева — на якій підставі? Єдино хиба на тім, що в леґендах про хрестове дерево згадуєть ся кедр обік певга і кипариса, і в нашій колядці згадуєть ся „кедрове древо“. Але в леґенді се дерево чудесне, походить із раю і дожидаєть ся появи Христа, а у нас дерево зовсім не мітичне, а звичайна кедрина, з якої з давен давна на Україні будовано церкви. Те, що на нього показує пресьвята Діва і кличе майстрів на будованє церкви, не жаден міт, але леґенда, якої оріґінали любісінько стоять у Літописі та в Печерськім Патерику і оповідають про чудесне покликанє майстрів із Царгороду та перенесенє їх до Київа.

Так само не потрібно ніякого мітольоґічного толкованя образу Господа, що править службу в версї Софійської церкви; се очевидний доказ того, що автор колядки ще в першій половині XVII в. був у Київі і в церкві сьв. Софії і бачив там ту ефектовну стару мозаіку Христа в архієрейських ризах і в молитовній позї, що потім була забілена вапном, і аж недавно віднайдена.

Так само нічого не доказує й порівнанє нашої колядки з великоруським „Свиткомъ божественныхъ книгъ“. Сей „Свитокъ“, пізний, мб. роскольницький фабрикат, що повстав десь при кінці XVII в., правдоподібно пізнійше ніж наша колядка, і як наша колядка не має нічого спільного з мітами про сотворенє сьвіта, так само й він не мав ніякого впливу на її повстанє. Проф. Веселовский очевидно сам чув неможливість такого звязку і для того на борзї видумав якусь невідому „апокріфічну статю, що зробила ся основою славянських леґенд про сотворенє сьвіта“. Що се за статя? Поміж славянськими леґендами про сотворенє сьвіта є всякі, біблійні й гетеродоксальні, прим. наші про сотворенє землї голубами, в яких можна добачити деяку подібність до богомильських вірувань, але спеціяльної такої статї, що послужила ніби жерелом славянських леґенд, нема й не було ніколи, а покликати ся для удокументованя такої теорії на „Свитокъ“, сфабрикований у XVII в. великоруськими раскольниками, нема ніякої підстави. Такі анальоґії, як наведена проф. Веселовским, що в „Свитку“ Бог і сатана творять по сїм небес, а в мшанецькій колядці церков Софії має сїмдесять верхів, зовсїм нагадують приказку lucus a non lucendo.

Сими увагами я не хочу вменшити чести і слави Веселовского; навпаки, менї здаєть ся, що я бороню молодшого Веселовского, сьмілого і тверезого дослїдника, перед старшим, що хилив ся до мітольоґії, хоч і не в дусї Ґрімма та Макса Міллера, а все таки не менше непотрібної. Колись, у розцьвітї своєї сили Веселовский у рядї своїх „Разысканій“ знївечив цїлу масу „мітичних“ уяв, узятих російськими вченими з російських духовних віршів та билїн, в родї каменя Алатиря і иньших, вказуючи на те, що ті леґенди треба роздивляти не в звязку з мітольоґією, а в звязку з палестинськими та иньшими оріентальними місцевими традиціями, що через паломників, вояків, невольників та купців віками приходили на Русь і тут пускали свої паростп. В остатнїх роках свого житя проф. Веселовский, захоплений теорією „християнської мітольоґії“ утвореної нїби то з безладної сумішки християнських леґенд з мітольоґічними уявами романських, ґерманських, славянських та по части фінно-тюркських народів, забував у тих дослїдах добрі давнї прикмети його власної тай загалом порівняної методи: не надуживати анальоґій і не іґнорувати дослїду льокальних традицій леґенд при студіованю творів устної словесности, що походять із даної місцевости. Критика вже виказала важні помилки, в які з сеї причини попадав Веселовский головно в своїх розвідках про дуалїзм у віруванях Славян; цитовані тут його уваги про мшанецьку колядку дають нам добрий зразок не досить обережної методи, допущеної знаменитим російським ученим.

Дещо з тих уваг було для мене ясне зараз по прочитаню замітки Веселовського і я висловив їх у статейцї, яку вислав тодїж до ред. „Кіевской Старины“. Вона була надрукована в грудневій книжцї 1891 р. і ось її дословний переклад:

До пояснення одної колядки. В січневій книжцї „К. Стар.“ з р. 1889 я надрукував колядку записану о. Михайлом Зубрицьким у карпатських горах у с. Мшанцї турецького пов. На сю колядку звернув увагу і проф. А. Веселовский (Разысканія въ обл. русскаго духовнаго стиха XI—XVII). У своїх увагах до тексту сеї колядки я висловив догадку, що в її склад війшли два мотиви: 1) про чудесне збудованє церкви, при чім будова доконана за дня нічю провалювала ся крізь землю; паралельні перекази у Сербів — будованє Скадра, у Румунів — будованє манастиря в Арґісї, у Поляків традиція про вежу сімох ватажків; 2) чудесне знївеченє полків, що нападають на сьвятий храм. Для сього другого мотива можу показати тепер

можливе безпосереднє книжкове жерело. В львівськім виданю відомого і в Червоній Руси дуже популярного твору Йоаннікія Ґалятовского „Ключъ разумѣнія“ додано при кінці опис чудес пресв. Богородиці. На карті рлн (138) читаємо: Чудо нї. Року ахл. (1630). Гды едного часу войско полское приступило подъ монастыръ Печерскій и хотѣло его збурити, чуючи, що тамъ Шулга полковникъ зъ рицерствомъ запорозкимъ знайдуется, в той часъ пресвятая Богородица монастырь свой отъ небезпеченьства оборонила, бо за еи предстательствомъ огнистый дожчъ спалъ з неба на войско польское и одогналъ его от монастыря Печерского, що потымъ сами ляхове и нѣмцы, которыи были зъ ними, повѣдали. Надъ тымъ войскомъ Бутлеръ и Жолтовскій были преложоными“. Полишаю специялїстам історикам справджене історичности сего оповіданя і лише додам, що на мою думку друга половина колядки оперта нї на чім иньшім, як лише на отсьому оповіданю. „Ключъ разумѣнія“ був настільною книгою у сьвящеників у карпатських горах, де й доси не рідко трапляють ся його примірники“ [1]).

До сих уваг додаю тут ще деякі. Що до першої части колядки, себто чудесної будови церкви я ще раз верну до цитованої мною поеми Р. Зморского; тодї, коли я писав свою увагу, я згадував про неї лише з памяти, читавши її ще в 60-их роках у якійсь львівській часописї, мабуть у „Przyjacielu Ludu“, видаванім Іполїтом Ступнїцким. Тепер маю під руками окремий друк сеї поеми і в нїм при кінцї „Przypis“ самого автора про жерела, з яких він узяв її. Сю цікаву дописку подаю тут дословно.

P r z y p i s d o w i e ż y s i e d m i u w o d z ó w. Jak to w kilku słowach pieśń niniejszą poprzedzających powiedziałem (у передмові), podanie, na którem oną osnułem, jest moim z lat dziecinnych nabytkiem. Dzisiaj w Mazowszu, gdzie je byłem niegdyś powziął, zdaje się całkiem że zaginęło, a przynajmniej mnie pomimo najtroskliwszych starań, w późniejszych latach nigdzie się go znaleść nie udało. Jedyny ślad jego w tej części Polski znachodziłem w głuchej wzmiance o s i e d m i u w o d z a c h, o których jednak nic więcej zgoła nikt mi powiedzieć nie umiał.

W innych znanych mi okolicach naszego kraju raz tylko jeden, na Rusi podlaskiej, pomiędzy Janowem i Terespolem zdarzyło mi się

[1]) М и р о н ъ, Къ объясненію одной колядки. К. Ст. 1891 декабръ, стор. 476.

spotkać z tem jakbądź wielce już przetworzonem podaniem. Na gruntach wsi Cieleśnicy zaszedłszy raz na oparzelisko, z powodu jakoby zapadłej w ziemię cerkwi Cérkiewiskiem zwane, zastałem tam samotnie siedzącego kośca, który zagadniony naprzód miejscowe, a potem inne podobne opowiadał mi podania. Z tych jedno prawie co do słowa tak brzmiało:

„Kiedyś żyło na świecie siedmiu braci, bardzo mądrych kniaziów, którzy wszystko, co się stało i stanie, z gwiazd znali. Kiedy wiedzieli, że na nich czas nadchodził, kazali budować wieżę, w której pogrzebieni być mieli. Ale co mularze za dnia zbudowali, wszystko przez noc przepadało w ziemię. I tak trwało to całe trzy lata. Po tym czasie najstarszy brat kazał ukować wielką złotą banię, w której zawarłszy żywego koguta, przytwierdzili ją na wystającym ze ziemi wierzchu. Kiedy kogut w bani zapiał, wieża sama wyszła cała ze ziemi, a była tak wysoka, że się aż o niebo oparła. Wtedy sześciu braci wstąpiło do wieży, by pokładłszy się w niej zasnąć na wieki; najstarszy zaś usiadł na progu, a postawiwszy nogę na kamieniu przed progiem leżącym rzekł: „Skoro ten kamień wrośnie mi po kolano, wtenczas będzie koniec świata". I oparłszy łokieć na kolanie a głowę na dłoni usnął. Wieża ta dotąd stoi jeszcze gdzieś w Polsce, ale czar na nią taki rzucony, że nikt jej ani widzieć, ani dotknąć nie może. Tylko złota bania na jej wierzchu świeci się wysoko w nocy, ale między drugiemi gwiazdami rozeznać jej niepodobna. Kto by to mógł poznać, znalazł by wieżę, a obudziwszy spiącego w progu dowiedział by się od niego o wszystkiem, co się do końca świata dziać będzie".

W oddaleńszej jeszcze stronie Rusi, w starosławnym Kijowie znajdujemy znów inną, więcej jeszcze odstępującą od naszej wersją. Wieżę Pieczarskiej Ławry wystawiło także podług tamecznego podania dwunastu świątobliwych braci. Co przez dzień zbudowano, zapadało w nocy pod ziemię, i tak murowano wciąż przez lat trzydzieści. Przy końcu trzydziestego roku pokazał się im anioł i kazał, aby dach robili i krzyż stawiali. Zrobili dach, postawili krzyż, który że już wieczorem stawiany, dla tego trochę skrzywiony, — położyli się spać i zasnęli na wieki. Dopiero nazajutrz ukazała się z pod ziemi wieża tak wysoka, że (podług wyrażenia miejscowego) o siedm mil ją widać[1]). Для сеї остатньої версії Зморский покликуєть ся на книжку: Władysław, wyciąg z pamiętników nie bardzo starych, przez Aleksandra Grozę, t. II, стор. 173, а сам у дальших рядках, які тут про-

[1]) Roman Zmorski, Wieża siedmiu wodzów, pieśń z podania. Lwów. Nakładem Hipolita Stupnickiego. 1857, стор. 29—30.

пускаємо, зазначує, що й Богдан Залєский згадує в однім своїм творі людові пісні „O trzech zorzach, trzech krynicach, siedmiu wodzach“. Ну, Богдана Залєского можемо йому дарувати, але факт істнованя серед українського люду традиції про чудесну будову церкви видаєть ся мені безсумнівним. Що більше, важне тут сьвідоцтво Олександра Ґрози, відомого члена т. зв. української школи в польській літературі про те, що сю леґенду льокалізовано власне в Київі. Як бачимо з тексту Зморского, він не знаючи нашої колядки, декуди майже буквально наближаєть ся до неї. Думаю, що се сьвідоцтво раз на все мусить підірвати міркуваня Веселовского про мітольоґічний характер нашої колядки; се не міт, а льокальна леґенда.

Як починають ся і як ростуть у народній фантазії такі леґенди, на се маємо клясичний приклад у другій частині нашої колядки. Ми бачили вже оповіданє Ґалятовского про напад польського війська на Печерський манастир у 1630 роції. Послухаймо про той сам факт оповіданє очевидця, печерського монаха Афанасія Кальнофойського, який на кінцевих сторінках своєї книжки „*Τερατουργημα*“ ось як малює сю подію:

Cud IV. Roku po Narodzeniu Pańskim 1630.

> Rożnie deszczu używasz gorącego, Panie,
> Złych nim karzesz, a w dobrym bronisz ludzie stanie.

Poczekalismy byli post on, ktory SS. Apostołowie po przyięciu Ducha świętego odprawowali[1]), y iuż do piątku pierwszego tygodnia postąpiło się było. Więc że post ma być żalem y gorzkością za występki, z wstrzemieźliwością y ciała (boć te rzeczy są ran od grzechów duszy zadanych lekarstwem) vdręczeniem, Pan wedle świętey woli swoiey przydaie k temu y tę woynę, mowię, ktora iak by nas vdręczyła, każdy z woiennych effektow porozumieć może, dla czego o tym opuszczę; o owym powiem, iakoby cudownie od wykorzenienia aż do gruntu y zburzenia ostatniego Monastyr swoy do czasu ieszcze naznaczonego zachowała prawica Boża y Prze. Panny o nim pilne staranie.

Po rożnych Marsowych z niespokoynemi Zaporoskich Mołodcow pod Pereiasławiem kupami rozprawach, gdy im daley tym więcey pułkow J. K. M. Pana nam szczęsliwie panuiącego domowych tudzież iezdnych y pieszych regimentow cudzoziemskich za Dniepr ięło przeprawować się, między innemi we czwartek w wieczor przyciągnęło rożnych Companij do tysiące boiownika pod Kiiow y podle Złotych

[1]) На марґ. Piotrow post zowie się, iż na dzień świętego Piotra kończy się.

wrot otaborzywszy się, tam spokoynie noclegowali. Opuściwszy podziemne dziedziny, gdy miłe słońce na nasz znowu pułsphaerek wziachało a dzień vczyniwszy ludzi do zwykłych prac pobudziło, powstali y żołnierze, a wiedząc blisko barzo o kilkuset zebranych z Szulhą kozakach Dnieprowych, nowym krwie szlacheckiey po oboybrzeżu tey rzeki przelaniem wyniosłych, iakoby (boć tak w rzeczy nie było) w świętocudotwornym Monastyru Pieczarokiiowskim triumphuiących, namowę vważną uczynili, a postanowiwszy ich w miasteczku monastyrskim dobywać, do radnych panow Kiiowskich po armatę, prochy, kule y inne do burzenia rzeczy należne posłali, sami vzbroiwszy się prosto przez Kiiow iedni, drudzy drogą od Kiiowa zwyczayną, trzeci od Łybedzi do vmyślonego podstępowali mieysca Bożego zburzenia, y tym ochoczey, im się y dział, miast wywrócicielów, zaraz spodziewaią po sobie, y piękna pogodę, ktora barzo woysko zweselała, z wiatrem małym od Septentrionu maią na nieprzyiaciela.

Przyszedszy nie daleko harcownik począł wyieżdżać, z miasta nie widać nikogo, boć też w nim iako y w samym swiętym Monastyru z kozakow żadnego nie było, iako się to vkazało z relatii tych paniąt y żołnierzow, ktorzy na cerkwi Pieczarskiey przed tymi junakami wczęsnie zachowani długie godzinki odprawowali, ci albowiem na ten czas stali na ostrowie Dnieprowym, y dla nich wiachałby był lud J. K. M. bezpiecznie sobie do samego Monastyra, lecz wiatr wielki quo malo genio nie wiem dzwignąwszy się, bramę, ktorą zową Kiiowską (iako się to często przydaie) zawarł, do tego pianiczysko iakieś y włoczęga, obaczywszy ano lud niemiecki y polski okrył pola monastyrskie, skoczył natychmiast na ostrow daiąc znać o tym następie przerzeczonemu Szulze pułkownikowi; ten z ludem tudzież przybył, bramy obie y armatę na nich, ktora była na ten czas słomą naładowana, opanował, szańce wkoło tynu porobił y iął z dział palić wprzod do cudzoziemskich ludzi, lecz im nie wiele (iż rzecz była między wielkim drzewem orzechow włoskich y gęstymi domami) radził. Takie były praeludia woyny, a gdy daley siłą wielką miedzy opłoty monastyrskie wieżdżać chorągwie poczęły, a piechota tyny zobalać iedne, drugie rozgradzać, podcinać trzecie chwyciła się y iezdzie wolną drogę gotowała, one ślicznopogodne niebo mienić swą ozdobę pocznie, iakoby z wesołości wielkiey w smutek przykry postępuiąc, niezwyczaynie ciemną chmurą prędko przyodzieie wdzięczną rumianość swoię, y tudzież zlekka deszcz z tak gorących componowany wyleie kropel, iż skoro ktora gdziekolwiek na konia li, na iezdzca li lub pieszego padła, tak ich iakoby barzo wreiący vkrop (iako niekiedyś Kahanowi Naswiętsza Bogarodzica Panna, ktory na miasto Konstantinopol potęgą wielką

z Saraceny nastempował, vczyniła) oparzywszy piekła[1]). A gdy to takie nie iednemu się przydało vpalenie, raźnie się ich wiele po hyżach roziachało, w ktore wlazszy osobliwie Niemcy y pacholikowie z piechotą poczęli wewnątrz palić, ogień do ścian przykładaiąc, dranice y słomę z nadworza tymże ogniem podpalaiąc, wszakże żadną miarą zapalić iedney nie mowię chałupy, ale ani ktorey deszczki lubo słomki nie mogli. Obaczywszy te dziwne dzieła żołnierze J. K. Mci sami odwrot vczynili, a to tym intentem, aby nazaiutrz przecię Monastyra Pieczarskiego dla niektorych respektow dobywać przygotowali się. O ktorym to takowym ich zamysle wziąwszy przez swoich wiadomość Jas. prze. w Bogu J: M. ociec Archimandryta nasz vżył ich MM. PP. pana Henrika Kaszewskiego y pana N. Szaszewskiego, ktorych był od rąk kozackich w iedno z Jego Mcią panem Kazimierzem Tyszkiewiczem, na ten czas woiewodzicem Mińskim, zachował, iakom rzekł wyżey, na cerkwi Naświętszey Panny Pieczarskiey, y wyprawił ich do starszych Companiy tych, gdzie przybywszy, gdy Ich MM. Panu Butlerowi, panu Żołtowskiemu y innym nad tym ludem przełożonym oświadczyli dobroć J. M. oyca Archimandryty, y gdy przełożyli, co by za angariae sam, a prawie codzień ciężką biadę od lichych tych ludzi cierpiał, iaki dishonor z nabożną w Chrystusie Bracią swą, iakie sług obelgi, iak wiele szkod w dobrach cerkiewnych poczynionych ponosił, nakoniec iakby ieszcze z wieczora powciekali, sprawili to, iż y J. M. oyca Archimandrita naszego z niepotrzebney suspiciey v woyska J. K. M. eliberowali, y wszelaką securitatem mieyscu swiętemu ziednali; do ktorego wiele ich po tey Tragaediey przyieżdżaiąc, cud ten, ktory sami widzieli, iawnie wszystkim nam, a osobliwie narod niemiecki i nabożnieyszy z panow Polanow [sic!] powiedzieli, iam go zaś dla więtszey pochwaly Matki Bożey y prędkiey w biadach pomocnicy tu dla wiekopomnych czasow y dla oswiadczenia za dobrodzieystwo wdzięczności inserował[2]).

Як бачимо, з мітичної боротьби ангелів з демонами, яку віднайшов А. Веселовский у основі нашої колядки, робить ся звичайна авантура між козаками і Ляхами біля Печерського манастиря в Київі 1630 року, перервана наглим „горячим" дощем,

---

[1]) На марґ. Cuda tego pamięć co rok z Procesyą wkoło Monastyra y miasta obchodzimy.

[2]) Τεϱατουϱγημα lubo Cvda, ktore były tak w samym swiętocudotwornym monastyru Pieczarskim Kiiowskim, iako też w obudwu świętych pieczarach, w których po woli Bożey Błogosławieni Oycowie Pieczarscy pożywszy y ciężary ciał swoich złożyli. Wreszcie y pilnie teraz pirszy raz zebrane y swiatu podane przez W. oyca Athanasivsza Kalnofoyskiego, zakonnika tegoż S. Monastyra Pieczarskiego. Z drukarni Kiiowo-pieczarskiey. Rokv 1637, стор. 318—321.

від якого одначе ніхто не згиб. Не вважаючи на свою малозначність сей епізод був монахами роздутий до розміру чуда і зроблений предметом свого рода культу; не диво, що відомість про нього, чим раз далї набираючи фантастичних форм і спарувавши ся з загально відомою леґендою про кулї та стріли, які з безоборонного сьвятого місця летять на оружних напасників (така леґенда вяжеть ся і з церквою та манастирем Почаївської Богородицї), перейшла нарештї і в колядку. А що колядка, зложена на підставі устної традиції, перемішала Печерську церков зі сьвятою Софією, се вже дїло маловажне; головна річ — виразна льокалїзація в Київі і виразні натяки на певний історичний момент, і то такий, що швидко забув ся. Се й змушує нас приняти для зложеня мшанецької колядки дату не пізнїйшу 1650 року.

XVIII. Пісня про Кочубая.

Великий народнїй рух званий Хмельниччиною викликав значне оживленє національної сьвідомости серед української маси, підніс давнїй антаґонїзм Руси до Поляків до ступня національного і державного змаганя до самостійности і мав також немалий вплив на оживленє пісенної творчости, що була лїтературним висловом того антаґонїзму. Маємо починаючи від самого 1648 р. досить довгий ряд українських дум і пісень про Хмельницького і його товаришів (Перебийноса, Ничая, Богуна), про поодинокі битви (Жовті води, Пилявцї, Берестечко і т. и.), які досить добре малюють коли не самі факти, то в усякім разї настрій і надії українського народу з того часу.

Не бракувало певно й лїтературної полєміки, обопільного обсьміюваня та кпин. Пару таких пісень, викликаних Хмельниччиною, хочу тут обговорити троха докладнїйше, маючи в руках деякі їх варіянти старші від тих, які відомі в друкованих доси збірках.

У збірцї пісень Головацького (І, ч. 5, стор. 6—7) передруковано зі збірки Вацлава з Олеська (стор. 182) пісню п. з. Козубай. Головацький помістив її між т. зв. „былевыя думы“ на ряду з піснями про Байду, Ничая, Морозенка і навіть додав під титулом дату, р. 1651, коли нїби то мало стати ся те, що описано в піснї. Комбінація о стілько вірна, що про якогось Кочубея, сотника в однім із козацьких полків у р. 1648—50

маємо справді звістку в реєстрі козацькім уложенім в часї білоцерківського мира 1651 р. Можливо, що й справді в тім роцї в часї білоцерківських переговорів була зложена ся сатирична пісня, і то якимось Поляком, що протверезивши ся від панїки 1648 - 49 років бажав посьміяти ся над козаками їх зовсїм не лицарською вдачею. Ся пісня чи вірша була ще в XVIII в. популярна в польських дворацьких та школярських співанниках, та народною не була нїколи і з уст народа нїде не була записана.

Маю під рукою дві копії сеї піснї, обі старші від виданя Вацлава з Олеська. Одна копія містить ся в співаннику Михайла Кирницкого (в моїм посїданю) списанім у р. 1821, писана руською скорописю, а друга в збірнику т. зв. Валашкевича, (значу В.) з р. 1780, також у моїм посїданю. З тих двох копій подаю тут текст із варіянтами.

Пѣснь 19 свѣцка до розривки.

Ѡй вибрав[1]) сѧ Кочубай
на войну з Лѧхами,
та взѧвъ собѣ самопалъ
и лукъ со[2]) стрѣлами.
5. Казалъ собѣ войскового[3])
Конѧ дати вороного,[4])
шаблю зо спѣсою,[5])
горѣлки зъ флѧшкою.[6])

Ѡй вибрав сѧ Кочубай
10. изъ Фед'комъ частію
под Бѣлую Церкву, та впавъ
на саму тростію:[7])
горѣвки сѧ напиваєтъ
и ѡхоти додаваєтъ,[8])
15. думаєтъ собою:[9])
Чи стати до бою?

[1]) W. Ta zbyrau [2]) W. ze [3]) W. woronoho [4]) W. woyskowoho [5]) W. yz dzydoiu [6]) W. flaszku z horiłkoiu. [7]) У W. ся строфа виглядає ось як: Oy pryichał z Ukrainy z wełykoiu właściu,
Stał sy w Pryspi pod cerkwoiu pod samoiu traściu.
[8]) W. згідно з Вацл. із Ол., хоч поправнїйше:
Horyłki mu ne stawało,
Kiepskie serce ustawało
[9]) W. i W. z Ol. z soboju.

Ѡй приихалъ Фет'ко братъ,
братъ его стриечный.[1])
Напивши ся горѣлки
20. Кочубай беспечний; [2])
горѣлки имъ не ставаетъ,
смутокъ серце в них трухлѣетъ,
думаютъ собою:
чи стати до бою? [3])

25. Ѡй ти Фет'ку, брате мой,
не боймо ся страху,
вилѣзу я на вербу
на собачихъ Ляховъ.[4])
Самопали вирихтую,
30. ци много их заморлую,
будемъ за вуха брати,
безъ руки вязати.[5])

Еще Кочубай [6]) на вербѣ,
цюракъ к нему бѣжитъ;
35. въпавъ Кочубай на землю,[7])
южъ безъ душі лежитъ.[8])
Цюракъ къ нему прибѣгаетъ,
батогомъ[9]) ёго затинаетъ, —

---

[1]) W. Pryszoł k niomu, W. z Ol. Федько и Иванъ стриечний. [2]) W. napyty sia sywuhy, aż Koczubay hreczny. [3]) Сей чотиростих у W. инакше:
na łuk stryły układaie,
na Lachow ich wysyłaie,
baczyt, czy sut Lachy?
Na Koczubay strachy.

W. z Ol. має скрізь назву Козубай, тут: на Козуба, а надто в анальоґічних місцях: накладає, випускає. [4]) W. має сю строфу инакше:
Wylizu ia na werbu
na pohańskych Lachow,
iak ia stanu rubaty,
naberut sia strachow.

У W. z Ol.: Крикнув Козуб на своїх: не бійте ся страхів,
Я сам влїзу на вербу на собачих Ляхів.

[5]) У W. i W. Ol. майже згідно в обох:
Na werbi sia wszykuiu
y samopał wyrychtuiu
budu Lachow braty,
po trochy strylaty.

(y W. z Ol. hołowy stynaty). [6]) W. Sidyt Koczub. [7]) W. Spawszy Kozub yz werby. [8]) W. тут через помилку повторяє рядок, що стоїть нижче: Koczubay ne żije. [9]) W. batiożkom ho.

Кочубай безъ душѣ,
40. собою не рушитъ.

Варіянт W. має ще одну кінцову строфу:

Pryszow k niomu Fedko —
ciura ieho byie;
Fedko go ruszaie, —
Koczubay ne żyie.
45. Zapłakawszy Fedko sobi:
„Pasty buło swyni tobi,
a ne woiowaty,
żalu zawdawaty“.[1])

Як бачимо, найстарший варіянт не згадує виразно про Білу Церкву, але подає иньшу місцевість, село Приспу. В обох старших копіях герой називаєть ся не Козубай анї Козуб, але Кочубай. Що так власне читано загально і що в такій формі ся назва перейшла і в уста люду, доказує одинокий відомий доси варіянт, записаний 1862 р. д. Іваном Должицким у селї Плотичі, золочівського пов. (сей запис разом з иньшими піснями записаними сим збирачем, є у мене з паперів В. Навроцкого). Ось той варіянт:

Ой поїхав Кашуба на війну з Ляхами,
червонії чобітки, підківки бляшані,
а піка з фасолї,
кулї з бараболї,
а сїделце горіхове, а кінь бураковий.
Кашубу забили,
а сїделце взьили,
а коника бурака до борщу нагнали.

Як бачимо, з Кочубая тут зробив ся Кашуба, але зміст піснї перемінив ся; людова память, не розуміючи польської іронії, переплутала Кашубу-козака, що йде воювати з Ляхами, з тим „Ляшком із Варшави“, який їде цівілїзувати Русь, та тут переходить тверду школу „руського звичаю“. Пісню про того Ляшка ми розберемо далї, а тут додамо лише, що інтенція вірші про Кочубая занадто очевидна — поглумити ся над козаками, щоб була якась найменша підстава признавати їй (крім отсеї самої тенденції як історичного сімптому) якесь фактичне, історичне ядро.

---

[1]) Сеї остатньої строфи у текстї К. нема, то додаємо з Вал. У W. z Ol. варіянти: Приспів... Та глядит на него... Подумавши... Свинї було пасти... додавати.

XIX. Пісня про Ляшка.

Немов у відплату за Кочубая, карикатурного козака, що хоче воювати з Ляхами сидячи на вербі і впавши з верби гине від самого страху, творить руська фантазія, фантазія очевидно руського письменного чоловіка, школяря чи дяка чи попа, карикатуру противну — гордого а глупого Ляха, що їде на Русь як у завойований край, гордий на свою зверхню подобу та певний свого успіха. Се тип не новий у нашій літературі. Ще мітичний Іван Мелешко каштелян смоленський у своїй сатиричній промові, яку датують роком 1589, а яку проф. Сумцов признав не дійсною польською промовою в соймі, а дійсною сатирою, говорив про такий тип отсі памятні слова: „И то, милостивые панове, не мала шкода, слуги ховаемъ Ляхи: давай же іому сукню хвалендышовую, кормижъ іого тлусто; а зъ нихъ службы не пытай! И только убравши ся на высокихъ подковкахъ до дѣвокъ дыбле и ходить, а зъ великого кубка трубить: ты пане за столъ, а слуга собѣ за столъ; ты борщикъ, а слуга за п8катѕю штуку мяса; ты за фляшк8, а онъ за другую, а коли слабо держишъ, то онъ и ту зъ рукъ вырветъ! Только пильнуєтъ: скоро зъ дому ты, то онъ моучкомъ приласкается до жонки. И такого чортополоха зъ Нѣмцями выгнати, што до насъ влѣзли противъ праву нашему... И гетая не малая штука — кони дрыганты на стайни держати: давай же имъ въ лѣто и въ зимѣ овесъ и сѣно, подстелай же што ночь, ховай же для нихъ слугу Ляха, конюшню и маштелѣра, а зъ нихъ жадной службы не пытай. А колижъ еще Ляхъ какъ жеребецъ ржетъ коло дѣвокъ, какъ дрыгантъ коло кобылъ, прыймижъ къ нему двохъ Литвиновъ на стражы, бо и самъ дѣдко не упилнуетъ“ [1]).

Кандидата на такого панського слугу оспівує українська пісня, відома в кількох варіянтах. У Вацлава з Олеська маємо один варіянт, у Головацького один в томі II, стор. 474—5 і другий в томі III, 1, стор. 488—90, один галицький, другий угорський, записаний у селї Верові Земплинського комітату. У Чубінського т. V, ст. 1161—2 маємо зведені до купи три варіянти иньшої редакції, яким у Головацького відповідає один варіянт у томі II, стор. 485—6, записаний невідомо де й ким. Додаймо до сих друкованих ще рукописні, а власне один, за-

---

[1]) Акты Южной и Зап. Россіи, т. II, стор. 189.

писаний М. Царем 1871 р. в с. Вербиці жовківського пов. і два зі старших рукописних співанників, то й будемо мати весь засіб доступних мені варіянтів. Пісня більше відома в Галичині, де очевидно й повстала; на Україні записано лише зразки пізнійшої редакції, що одначе також, бачить ся, повстала в Галичині; до Дніпра або й за Дніпро пісня не дійшла.

Найстарший із друкованих доси варіянт Вацлава з Олеська, взятий по всякій правдоподібности не з уст люду, а з якогось рукописного співанника. Тут мабуть самим видавцем перемінено скрізь „Ляшок" на „цюра". Подаю його в тій формі, яку дав йому видавець (стор. 492—493):

1. Jichaw ciura iz Warszawy,
na nym syni szarawary
i kanczuk u boka,
ne bojit sie mużyka.

2. Bida ciuru iskusyła,
szo win wstupyw do Rusyna,
w neho szapki ne zniaw,
pomahajbih ne widdaw.

3. „Podaj meni żinko buczka,
teper budu wczyty bratka,
pomahajbih dawaty,
w domach szapku zdijmaty".

4. Pirwaw ciuru[1]) za czuprynu:
„Teper znajesz, suczyj synu,
pomahajbih dawaty
i szapoczku[2]) izniaty!"

5. Ide ciura dorohoju,
aż tam płyne huś wodoju:
„Pomahajbih, biła huś!
Nauczyła mia zdijsna Ruś".

6. Widiszow[3]) ciura wid husy,
aż tam biżyt medwid' kusy;
no to Rusyn, ciura dumaw,
szapoczku zniawszy pomahajbih daw.

7. Medwid' dumaw, szczo to hraw[4]),
taj ciuri hołowu obirwaw,

[1]) В друку: ciura. [2]) В друку: szapku. [3]) В друку: Widzow
[4]) В друку: to liraw.

i ne ostawyw ho na dorozi,
no potaszczyw w bili łozy.

8. Prybihła łaska taj jemu każe:
„Oj wstań ciuro, ne łeży!
Oj wstań, ciuro, ne wmeraj,
szcze zo mnoju poihraj“.

9. Idut kupci iz Warszawy,
wziały ciuru, pochowały;
łeżyt ciura w dubyni —
ne kłaniaj sia durnyni!

Надіюсь, усякому по прочитаню сего тексту видно, що весь він сильно підгладжений польською рукою.

У Головацького пісня являєть ся в значно відмінній формі; подаю її транскрібуючи на нашу сучасну правопись:

1. Їхав Ляшок із Варшави,
на нїм були суквї шарі,
мав канчук у бока,
не боїть ся мужика.

2. Їхав Ляшок по над лугом,
аж там оре хлоп із плугом, —
помагайбіг не казав
нї шапочки не здіймав.

3. Аж той його привитав,
за чуприну похитав:
„Добре Ляшок, добре мав,
що помагай біг не казав!

4. „Ти подай, хлопче, батога,
научу тя, Ляшуга,
як шапочку здіймати,
і помагайбіг казати!“

5. Їде Ляшок дорогою,
аж там плине гусь водою:
„Помагайбіг, біла гусь,
навчила мя здїшня Русь
як шапочку здіймати,
помагайбіг давати“.

6. Аж ту біжит медвідь кусий,
Ляшок гадав, що то Русин,
вдалека ся кланяє
і шапочку здіймає.

7. А медвідь ся розіграв
тай волосє обірвав;
не лишив го на дорозї,
но потащив в білі лози.

8. Ідут купцї із Варшави,
занесли го до діброви,
там_му погріб iсправили,
хрін у зуби му встромили.

9. Лежит Ляшок в дубинї:
Не кланяй ся дурнинї!
Аж там біжит лисиця,
коло Ляшка вертит ся.

10. „Добре ся той Ляшок мав,
коли так хрін заживав!
Ой встань, Ляшку, не дрижи,
хоть за хвостик подержи!“

Записаний о. М. Царем варіянт дещо коротший, але виявляє нові додатки. Стр. 1, р. 1. Ішов, р. 2. Мав на собі, р. 3. Мав при боку канчука. Стр. 2. Ішов, р. 2. мужик оре. Стр. 3, р. 1. мужик го, р. 2. поторгав, замісь р. 11—16 вставлено в уста мужика отсї слова:

„А так, Ляшку, добре знай,
помагайбі віддавай!
Кажи: „Дай Боже щисливо
виворати тую ниву!“

Пішов Ляшок, оглянув ся,
мужик тогди усьміхнув ся.

Се замісь стр. 4 Головацького справдї кращий варіянт. Стр. 5, р. 2: Сидять гуси над водою. Стр. 6, р. 1 ведмідь, р. 3 і 4:

помагайбі сказав
і шапочку здоймяв.

7. Ведмідь мислив, що то грати,
став го за чуприну брати;
Ляшок стоїт і дрижит,
і ведмідя се держит.

8. „Чекай, Ляшку, не дріжи,
ще за лапку подержи!“

9. Аж там біжит лисиця,
тай на Ляшка дивит ся.
„Чекай, Ляшку, не вмирай,
ще з ведмедем троха грай!“

10. Їхали купці із Варшави,
здибали Ляшка на мураві,
погріб йому справили,
і хрон в зуби встромили.

Варіянт М. Царя справді найкращий, найбільше льоґічно викінчений і тому певно найпізнійший. Стрийський варіянт (Гол. Ш, 1, ст. 489—490) куценький, усего 15 рядків, кінчить ся поклоном Ляшка гусям („Навчила мя твоя Русь“), але в сцені з мужиком має пару нових рядків:

А Русин го догонив,
за чуприну го зловив
та за вуха накрутив.

Додаток дешевенький. Угоруський варіянт має також 8 строф, близший до вар. Головацького, але має одну інтересну відміну: рядки 9—22 виглядають тут ось як:

3. Ішов Ляшко по над луги,
а там оре Русин з плуги,
почав Ляшко думати,
што мать єму казати?

4. Думав Ляшко до пов дня,
пішов тишком до плуга
і шапочки не ізняв,
„Помагайбіг“ не сказав.

5. „Давай, жено, батога,
буду вчити Ляшка я,
як шапочку знимати,
помагайбіг казати“.

Стр. 6 в тім варіянті — стріча з гусьми, стр. 7 — стріча з ведмедем, стр. 8:

Медвідь ся в ним поіграв,
голову му обідрав:
„Вставай, Ляшку, не лежи,
ше ся во мнов подержи!"

Три середні строфи, се не угроруська вигадка, а слід версії старшої від текстів Вацлава з Олеська. До тої старшої версії належить без сумніву варіянт Б. Грінченка (Этнографическіе матерьялы III, 607—608), записаний Д. Ісаковим у Славяно-сербськім уїзді Катеринославської ґуб., отже на лївім березї Днїпра. Ось повний текст сего варіянта:

Біжить Ляшок по над лужком,
Аж там оре мужик плужком,
Він до його добіга,
А шапочки не знїма.

5. Мужик Ляшка прикликав,
За чуб Ляшка посмикав:
„Подай, малий, батіжка,
Проучим цього Ляшка,
Щоб він шапочку знїмав,
10. Помагайбі казав!"

Біжить Ляшок по над бережком,
Аж там плава лебедь ставком.
„Ну, здоров, здоров, сіра гусь,
Що навчилаж ваша Русь,
15. Щоб я шапочку знїмав,
Помагайбі казав!"

Біжить Ляшок по над лїском,
Аж там ведмідь під кущиком,
Він до його добіга,
20. Уже шапочку знїма.
Зняв шапочку худеньку,
Поклонив ся по тихеньку.

Ведмідь шуток не приняв,
Ляшку голову зірвав.
25. От ідуть купцї із Варшави,
Взяли Ляшка, поховали:

„Лежи Ляшку в дубині,
Не братай ся із дурними!
Лежи, Ляшку, під кущем,
30. Ти присипаний хрящем!
Лежи Ляшку під ліском,
Ти присипсний піском“.

Варіянт дуже інтересний для студіованя мандрівки пісень на далеких просторах. Строфічна будова вірші вже затемнена, мова виявляє впливи лівобережної, дещо дороблено (остатні 4 рядки), та все таки деякі подробиці заховали ся вірно із старих варіянтів з XVIII в. Таких рукописних варіянтів маємо два неоднакового обєму, з яких одначе можемо зложити найповнійший зразок пісні сеї редакції. Основою сеї реконструкції кладемо варіянт із співанника Кирницького, писаного 1821 р., а для порівнаня беремо неповний варіянт із співанника, що містить ся в музеї Петрушевича в Нар. Домі під ч. 254 і походить десь із половини XVIII в. Ось текст Кирницького:

Пѣснь свѣцка о Лѧшкѹ з Русиномъ.

1. Ишовъ[1]) Лѧшокъ изъ Варшави,
на нѣмъ сукнѣ, шаравари[2])
и канчѹкъ[3]) у бока,
не боитъ сѧ мѹжика.

2. Да йшовъ Лѧшокъ доломъ, лугомъ,
а тамъ Русинъ воре плугомъ;
ой ставъ Лѧшокъ гадати,
щоби ёму сказати.

3. До полуднѧ вистоѧвъ,
Русинови нѣцъ [не] сказавъ,
нѣ шапойки не знѧвъ,
и щастѧ не сказавъ.

4. Русинъ пѣзнавъ, що то Лѧшокъ,
бо пѣдъ носомъ му порошокъ.
„Ой стій, хлопче, погоди,
ѝмай Лѧшка безъ бѣди!

5. „Дай но, хлопче, батога,
будемъ вчити Лѧшуга,
ѧкъ шапойку знимати,
а҃ намъ щастѧ давати.

---

[1]) П. Да пѣшовъ [2]) П. бѣлѣ, шарѣ [3]) П. мечъ.

6. „А ти Лѧшку ни пиши[1]),
канчука въ боку не носи,
мужикамъ сѧ покланѧй
й добридень ѿдавай!“

7. А такъ Лѧшка научаетъ,
батомъ ёго затинаетъ:
„Ѿ такъ, Лѧшку, добре знай,
помагайбѣ ѿдавай
и пѣдъ носомъ витирай!“

8. Да йшовъ Лѧшокъ дорогою,
ажъ сидитъ гусѣ над водою:
„Помагайбѣ, бѣла гусь,
навчила мѧ тая Русь!“

9. Ажъ тамъ идетъ медвѣдь куси,
Лѧшокъ мислитъ, що то Русинъ,
знѧвъ шапочку борзейко,
уклонив сѧ низейко.

10. Медвѣдь мовитъ, що то грати,
въ Лѧшкомъ собѣ жартовати;
зъ Лѧшкомъ собѣ попѣгравъ
и чупринку ѿбервавъ.

11. Пѣшовъ медвѣдь в густі лози,
покинувъ Лѧшка на дорозѣ:
„Лежи, Лѧшку, въ дубинѣ,
не кланѧй сѧ звѣринѣ“.

12. Ажъ тамъ идетъ лисицѧ
тай на Лѧшка дивитъ ся:
„Почкай, Лѧшку, не дрижи,
хоць за лапку подержи!“

13. Ой дивит сѧ лисицѧ
тай изъ Лѧшка смѣет сѧ:
„Почкай, Лѧшку, не вмирай,
хоцъ за нöжку потримай!“

14. Да ихали купцѣ въ ѡбозѣ,
знайшли Лѧшка на дорозѣ,
поминки му справили,
хрѣнецъ в зубы вправили.

---

[1]) В знач. не пишай ся, в Наг. пишити сї.

15. И такъ Лꙗшка споминали,
барзо ёго величали:
„Тогди сꙗ Лꙗшокъ добре мавъ,
коли хрѣнецъ заживавъ“.

Варіянт Петрушевича, хоч значно старший, заховав ся не добре; він, здаєть ся, уриваєть ся десь на половині; лишило ся всього 9 строф, які зрештою і в ході оповіданя виявляють по троха иньший уклад. І так стр. 1, р. 1 має: Да ишовъ, р. 2. сꙋкнѣ бѣлѣ, шарѣ, р. 3. мечъ оу бока, та далї бракує ще слів, мабуть було ще: зъ патика або щось подібне. Між строфами 1 і 2 тексту Кирницького вставлено тут ось які строфи:

12. Да бѣда Лꙗшка спокꙋсила,
да пѣшовъ Лꙗшокъ до Рꙋсина;
Рꙋсинъ познавъ, що Лꙗшокъ,
що подъ носомъ порошокъ.

13. Да пѣшовъ Лꙗшокъ мꙋравникомъ,
надибавъ жѣнкꙋ з чоловѣкомъ,
помагайбѣ не сказавъ,
и шапочки не скидав.

14. Рꙋсинъ єго привитавъ,
за чꙋпринꙋ похитавъ:
„Ѿтакъ, Лꙗшкꙋ, добре знай,
помагайбѣ людемъ дай!“

Далї йде строфа відповідна до стр. 2 Кирницького:

15. Да пѣшовъ Лꙗшокъ мимо лугомъ[1]),
ажъ тамъ ѡре мꙋжикъ плꙋгомъ,
ставъ сꙗ Лꙗшокъ гадати[2]),
що мꙋжикови казати?

16. Гадавъ Лꙗшокъ хвилю, дрꙋгꙋ,
пѣшовъ блище ажъ до плꙋгꙋ,
[а що дꙋрень] Лꙗшокъ бꙋвъ,
помагайбѣ позабꙋвъ.

17. „Гей дай хлопче бич-пꙋгꙋ,
ѡй най навчꙋ Лꙗшугу,
ꙗкъ помагайбѣ казати
тай шапочкꙋ знимати“.

Дальші строфи відповідають стр. 8 і 9 варіянту Кирницкого, тілько що тут у стр. 8, р. 1 було на кінці мабуть „бо-

[1]) В рукоп. через помилку: боромъ. [2]) В рук. радити.

роздою“, в р. 4 „дѹрна Русь“, а в стр. 9, р. 1 Ажъ ѿнъ йде, р. 2 Лѧшокъ каже, р. 3 хѹтенко, р. 4 поклонив сѧ. Решти тексту не стає.

Нема сумнїву, що сей найстарший текст найблизший до орігіналу, який очевидно був лїтературний, писаний і ширший від усїх пізнїйших варіянтів. Текст Кирницького поробив уже деякі скорочення, а головно стягнув первісні дві стрічі Ляшка з руськими мужиками в одну, чим і осягнув більшу артистичну суцїльність та викінченість оповіданя. Тілько маючи перед очима ті старі, писані варіянти, що вже в рукописах переходили ріжні редакції, ми можемо зрозуміти, як мало творча, як дрібно консервативна буває та містична сила — народня память, якій наші етноґрафи так часто приписували шлїфоване та вдосконалюване пісень, нїби то з разу невироблених та недотепних. Коли йде яке вироблюване та шлїфоване в народнїй памяти, то хиба таке, як на монетї, що ходить з рук до рук: рисунок затирає ся, блїдне і обем зменшує ся, пропадають або псують ся імена, побутові та історичні деталї, затирають ся язикові особливости, рисунок робить ся більше шабльоновим і конвенціональним, іноді переходить у карикатуру, а не навпаки. А навпаки буває лиш у виємкових випадках, коли обезбарвлена та обшлїфована пісня знов попадає ся в руки талановитої одиницї, яка зуміє надати їй хоч по части нову, індівідуально закрашену подобу. За такий приклад можна вважати варіянт нашої піснї записаний М. Царем, хоч і в ньому що найкраще, те старе, а не нове.

Се можемо бачити також і на другій редакції нашої піснї, до якої переходимо тепер. Вона повстала правдоподібно на правобережній Українї (з лївобережної не маємо нїякого її слїду), повстала під безпосереднїм впливом першої редакції та також мабуть під впливом піснї про Кочубея або подібних польських кпин. Ляшок являє ся тут уже не гордим, та в людських звичаях нетямучим блазнем, якого Русь учить розуму і не може навчити; він тут сходить на карикатуру, що пропадає не від руського ведмедя, а від свиний. Чубінський подає три варіянти сеї піснї, один із Ушицького повіту, другий записаний Костомаровим невідомо де, очевидно також десь на Волинї, а третій записаний Новіцким. Подаю тут текст першого варіянта, зводячи иньші в нотках:

Їхав Ляшок моркв'яний.
коник буряковий,

на нїм шапка з пустернаку,
жупан лопуховий,
5. кожушина оріхова,
пояс з кукурузи,
а чоботи із редьки,
повязки з гарбуза.
А сіделце капустяне,
10. стремена з берези, —
як напьєть ся лепетухи,
стане нетверезий.
Пістолєти з качана,
кулї з бараболї,
15. а шабелька з пустернаку,
а похва з фасолї.
Їде Ляшок з під Варшави,
під ним коник пляше, —
надибали його свинї:
20. „Злїзай, вражий Ляше!“
Він вихватив пістолєта,
став свинї стріляти, —
свинї кулї похватали,
нїчим воювати.
25. Вихватив він шабельку,
став свинї рубати,
свинї шаблю ізгризли, —
нїчим воювати.
Під ним коник розгуляв ся,
30. став хвостом вертїти;
бачить Ляшок, що не жарти,
тай став їх просити.

Тут в Ушицькім варіянтї очевидна люка, яку доповнює добре варіянт Новіцкого:

Стягли Ляшка свинї з коня,
стали тузувати;
35. прийшла Ляшку, прийшла нужда,
треба пропадати.

Далї йде остатня строфа ушицького варіянта:

Ідуть люди, ідуть люди,
ідуть край дороги:

зовсім Ляшка з'їли свині,
40. тілько видно ноги.

Варіянт Костомарова крім ріжниць у деталях при мальованю Ляшкового костюма підчеркує різче катастрофу. Ляшок

Обернув ся сюди, туди,
хотів в ліс тікати.
„Через тії люті звірі
мушу погибати!“
І коника поглотили
й Ляшка зовсім з'їли,
тілько стремена з берези
зостали ся цілі.

Варіянт Головацького (Пѣсни II, 485) найблизший до Костомарівського і виявляє тілько дрібні язикові ріжниці.

Ся друга редакція, як бачимо, трактує Ляшка вже зовсім несеріозно. Сатира переходить у злобний насьміх: упадок і розділ Польщі, її розшарпане „свиньми“, якими колись Поляк так гордував, отсе та їдка іронія історії, що визирає до нас із сеї карикатури. Перед розбором Польщі ся редакція не могла повстати. Літературна пімста за карикатуру Кочубая була повна. Що з часом іронія „людової творчости“ перемішала обі ті, так супротилежні пісні і утворила варіянт, де Кочубая з'їдають свині, се ми вже бачили в розвідці про Кочубая.

XX. Лямент України.

У Головацького (т. I, ст. 29—30) надруковано під ч. 26 віршу „Жалоба Украины“; Головацький не згадує нічого, звідки взяв її текст; що його не записав із уст народа, се видаєть ся мені певним. В співаннику Кирницького під ч. 9 маємо троха коротший, та декуди поправнійший текст сеї вірші, на підставі якого можна реконструувати її цілість. Подаю тут сей реконструований текст з варіянтами:

1. Лѧментуєтъ Оукраина изъ великимъ жалємъ,
   же [1]) будучи наполнена смуткомъ и печалєвъ:
   Ѡх [2]) ти мнѣ, бѣда [3]) мнѣ, щожъ [4]) ѧ оучинила!
   Ох [5]) ти мнѣ, бѣда [6]) мнѣ, щомъ переступила.[7])

[1]) Гол. а [2]) Гол. Ахъ [3]) Гол. да бѣда [4]) Гол. що [5]) Гол. Ахъ [6]) Гол. да бѣда [7]) Гол. що я преступила.

2. На короля, пана свого, руки подносила,
Не раз, не два і не десять з ним ємь воювала.[1]

3. Ис котрыми поганцами так ꙗ воєвала,[2]
Мѣста, села и фольварки мечемъ плюндровала.[3]

4. Братство мѣла любимоє з пани Султанами:
Ведутъ панов повязаних руки арканами.[4]

5. Не єдинъ ꙗ монастиръ изъ добръ изълупила,[5]
И не єдну[6] ꙗ̑ церковъ ѿгнемъ испалила.

6. Отец, мати дитя своє на руки хватає,
Оставивши всї маєтки од страху вмлїває.[7]

7. Довідалам ся і о тих, що живуть в утробі,
Не скриють ся предо мною і мертві у гробі.[8]

8. Скубутъ мене зо всѣхъ сторонъ, ꙗ̑къ ꙗ̑ сама бачу,
Затинаютъ карбачами, ꙗ̑къ цигани клꙗчу.[9]

9. Теперъ же ꙗ не вѣдаю, где сꙗ маю подѣти,[10]
При комъ будутъ зоставати козацкіи дѣти?

10. Пойшла бимъ ꙗ̑ до королꙗ, схочетъ нꙗ принꙗти?[11]
Але будутъ за мною Лꙗхи жаловати.[12]

11. Поддала бимъ сꙗ Турчинови, лечъ тамъ гараздъ буде:
И такъ мене проклинаютъ всѣ вѣрніи люде.[13]

12. Такий буду московскому цареви голдовати[14]
И подъ єго державою буду ѡставати.[15]

13. Аби в тихости, в мирности жити і сидїти,
А спокойне всї прожили козацькії дїти.[16]

Вірша очевидно написана в 80-их роках XVII в. по страховищах руїни, коли переважна часть козацької старшини разом з Мазепою хилила ся рішучо до Москви, бачучи в нїй ґарантію супокою. Сам автор вірші не криє своїх симпатій до союза з Польщею, називає короля „своїм паном", висловляє сумнїв (по варіянту Головацького навіть зовсїм не вірить), чи король захоче назад приняти Україну, хоч і знає, що Ляхи будуть жалувати за нею. Троха неясне стилїзоване в строфі 11 про союз із

[1]) У Кирн. vac. [2]) Гол. так си починала [3]) Гол. сплюндровала [4]) Кирн. vac. [5]) Гол. изъ добра иструтила [6]) Гол. не одну теж [7]) Кирн. vac. [8]) Кирн. vac. [9]) Гол. vac. [10]) Гол. А тепер я не відаю, що маю чинити. [11]) Гол. Вернула б ся... не схочет... [12]) Гол. vac. [13]) Гол. vac. [14]) Гол. Волю [15]) Гол. vac. [16]) Кирн. vac.

Туреччиною, очевидний натяк на гетьманованє Дорошенка, заховане лише в однім варіянті Кирницького. „Лечъ тамъ гараздъ буде“, — автор очевидно хоче сказати, що гаразду там не буде, та надто такий союз робить Україну ненависною серед иньших „вірних“, християнських людий.

XXI. Ведмедівка.

Пісня про зруйнованє Ведмедівки має за собою історію, яку треба розповісти. В р. 1841 вийшла книжка польського збирача Едварда Руліковского (E. Rulikowski, Opis powiatu Wasylkowskiego), в якій на стор. 118 надруковано ось яку „пісню“ (подаю її текст—у транскріпції П. Куліша, про яку зараз далї буде мова):

1. Да не славнїйший город Медведівка із своїми городами,
Як славнїйший Пилип Орлик з двома козаками.
Один Грицько, другий Андрій, на віру гонитель,
Всїм городам українським він був разодитель.

2. В неділю рано-пораненьку у всї дзвони дзвонять,
І старії і малії в весь голос голосять,
На колїна упадають і Бога просять:
Поможи нам, боже, Київ город боронити,
Дождемо першої Пречистої, будем обід становити.

3. В неділю рано-пораненьку города достали,
Всїм церквам українським верхи позбивали,
Полотняні образи під кульбаки клали,
Дзвонами спижовими конї наповали,
В святих церквах конї становили.

Руліковский додав до сеї піснї ось яке поясненє: „Сю думу треба віднести до часу нападу хана Батия на Русь і Київ. Хоча в її складі видно недавнє походженє, але вона виразно пронята сим спомином. Про руйнованє Київа, а власне його церков, „Синопсіс“ говорить ось як: „Крестъ съ главы церковныя золотокованный сняша, а верхъ до полу-церкве по окна повелѣніемъ проклятого Батыя испровергоша, такожде и верхъ олтара великого по перси иконы Пресвятои Богородицы избиша“. Із сього видно, що отся пісня згідна з історичною традицією, бо згадка про Пилипа Орлика і його двох товаришів зовсім не перечить сему, бож відомо, що народна пісня

часто міняє старі імена своїх героїв на нові. Народ не дбає про те, чи так, чи сяк називав ся герой пісні; для нього важний характер виявлений оспіваною особою, важна думка і слово, якими запечатана ся особа. От тому то Пилипом Орликом може бути у нього тут Батий, а два його товариші, се Манку і Пета".

П. Куліш передрукував сю пісню 1856 р. в своїх „Запискахъ о Южной Руси" (т. I, 315) і подав також отсю псевдонаукову ґаліматію польського збирача, додавши до неї ось яку свою увагу: „Шановний автор помиляєть ся думаючи, що народ здібний складати пісні про давно минулі часи; се можуть робити тілько письменники. Медведівка, що прославила ся гайдамацтвом, і Пилип Орлик показують лише мішанину пісенних споминів, яка походить із забутя старовини. Приклад нерідкий". Певно, так само як нерідкий приклад безкритичности Куліша. Замісь висловити якийсь сумнів що до самого тексту пісні, що своєю нескладністю бє в очи, Куліш так само як і Руліковский скидають усе на народню память, приписуючи їй свою власну недогадливість, і бавлять ся пустими теоріями про Батия, Манку і Пету.

В р. 1874 надрукував П. Чубінський у першім томі „Записокъ Югозападнаго Отд. И. Р. Географическаго Общества" на ст. 299—300 ось яке оповіданє: Ведмедівська попівна. В народній памяти зберіг ся образ дівчини, начальниці козаків, попівни з Ведмедівки. Мені пощастило записати уривок пісні про сю українську Йоанну Дарк, а також переказ про напад Турків, у якого відбитю брала участь та дівчина. „Орда як ішла, то люде ховались у замок, і під землею були такі ходи, що їми до води добірались. Там довго вони жили, поки орда не піймала чоловіка, і той мусів їм показати, куди ввійти їм до брами. А там була попівна, котра не пускала їх у замок, поки вони її не подужали і не скопювали, а людей порубали. Тітку моєї баби у Цариград з дочкою узяли. Вона потім утікла відтіля, а дочка там остала ся і заміж вийшла".

Далї йде пісня:

Славний город Ведмедівка всіми сторонами,
Та не много жило людей да за ворогами.
На святую Пречистую в усї дзвони дзвонять,
А старії і малії у голос голосять:
5. „Вийдіть, вийдіть, Ведмедівцї проти орди з хлїбом!"

„Ой не будемо, прокляті, не будем корить ся,
Єсть у нас ясне оружжя, будем боронить ся“.
Ведмедівська попівна голос учинила,
Сїмсот Турок-яничар з коней повалила.
10. І старії й молодії кіньми збраковали,
А молоду челядоньку у полон погнали.

Чубинський забув додати, де й від кого й коли була записана ним пісня і устна традиція про ведмедівську попівну. А жалко, бо традиція перечить пісні. Традиція не подає місця, де стала ся пригода з повівною; що се не було в Ведмедівцї, се видно з того, що, як побачимо далї, нїякого замку з погребами в Ведмедівцї не було. Оповідач додає надто вість про „тїтку його баби“ взяту тодїж до неволї; коли оповідач говорив се в 70-их або й 60-их роках XIX в., то дата самого факту нїяк не може сягати навіть 100 лїт у зад, значить, не дальше половини XVIII в., коли тимчасом штурм Турків чи Татар на Ведмедівку старший майже о цїле столїтє.

В р. 1883 М. Драгоманов надрукував у своїй книжцї „Полїтичні піснї українського народу XVIII—XIX ст. Частина перша, роздїл перший“, стор. 130 новий варіянт піснї про Ведмедівку, записаний Андрієм Шевченком у Кирилівцї Звенигородського пов. Київської губ.

Та славний город Ведмедівка всїма сторонами,
Та не прожили добрі люде та за ворогами.
Тече річка з Ведмедівки, тече вона з тиха;
Ой хто не був в Ведмедівцї, той не знає лиха.
5. Ой чи був хто в Ведмедівцї, як церкву грабували,
[Священника] отця Йвана в річцї утопили.
До пристола [до] святого коників вязали,
Восковими ставниками коней поганяли,
І ризами, патрахилями коней накривали.

Згадавши про текст Рулїковского Драгоманов додає: „Можна побачити, як незручно хтось переробив цю пісню, вставивши в неї Орлика з товаришами й припутавши Київ до Ведмедівки. Це проста й ясна пісня про поход Турків на Україну за часи Дорошенка в 1667 і в 1678 р., коли (1677) була взята Турками й Ведмедівка (Лѣтопись Грабянки 224). До першої половини піснї записаної Шевченком подібна й пісня про ведмедівську подівну, напечатана д. Чубинським в Записках Юго.-Западн. Отд. И. Р. Географическаго Общества т. I, 299—300.

Чи не підправлено другу половину пісні напечатаної д. Чубиньским?“

Сим питанєм кінчать ся уваги Драгоманова. Він вірно добачив фальсіфікат у записі Руліковського, та не знав, куди приткнути й запис Чубинського, вважаючи його що найменше за якусь окрему пісню, в гіршім разї також за варіянт штучно підправлений. Може виведе нас із тої плутанини ще один варіянт, знайдений мною в рукописнім Співаннику бібліотеки Оссолїнських у Львові ч. 3586, списанім десь у початку XIX в., в усякім разї значно давнїйше, ніж були занотовані ті етноґрафічні записи, що ми навели висше. Ось її текст:

Славна була Ведмедовка всѣма сторонами,
Не много в ней люде жили перед ворогами.
Славный гетманъ Феликорънисъ, на вѣру гонитель,
Христіянского народу праздный разоритель,
5. Буджацкому Солтанови онъ рады додавалъ,
Гды от боку своєго семъ вождовъ посылалъ.
„Иди, княже, на Вкраину, отъ теперъ часъ маешъ,
Бо подъ рукою своею добрыхъ вождовъ маешъ“.
А в суботу барзо рано под городъ подступали,
10. Бо тамъ они исъ собою вси рештунки мали.
А в суботу о полудне города достали.
Як старых людей, славних мѣщанъ всѣхъ подъ мечъ забрали.
По заходу солнечка церкви разорали,
З икон святих вельми злати очи видирали,
15. Всѣ святости церковніє под ноги топтали,
А образы полотняніе под кульбаки клали.
А в неделю барзо рано не в звони звонили,
Як старіє, так маліє ревне голосили.

От і маємо „просту“ — не як здавало ся Драгоманову — пісню, а віршу книжного походженя, зложену по сьвіжим фактам. Правда, дещо з неї перейшло в уста народу, та тут з тими обривками повторило ся те, що часто бачимо на подібних запозиках: усе конкретно-історичне, отже більша часть імен і species facti пропали, забули ся; лишив ся лише неозначений близше спомин про Ведмедівку і про її катастрофу — зруйноване Турками. І лишило ся ще одно цінне, що затрачено в рукописній копії — згадка про попівну. З другого боку псевдо-вчені в роді Е. Руліковского і собіж прикладають руку до затемненя

первісного малюнка, кермуючи ся зовсїм фантастичним „widzimisię“.

Розберемо за порядком ті новійші додатки, чи не поможе нам решта, що лишить ся потім, реконструувати віршу в її первісній формі, бо копія в Співаннику Оссол. очевидно також неповна. Порівнюючи текст Співанника з текстом Руліковского впевняємо ся від разу, що сфальшовано в ньому — чи рукою самого Руліковского, чи якого йому подібного мудрця — другу частину середнього уступа, від слів „на коліна упадають“ аж до „будем обід становити“. Руліковскому тут дорога була згадка про Київ, що помогла йому перенести всю подію на Батия. Так само бачимо руку фальсіфікатора в рядку: „Всїм церквам українським верхи позбивали“. Такої нїсенїтниці не сказала б народна фантазія, яка не ґенералїзує так безоглядно; се міг сказати тілько такий, що знав цитований висше уступ Ґізелевого „Синопсиса“ про руїну Київа і доконче хотїв бачити його в своїй вірші. Баламуцтво з Пилипом Орликом і двома козаками міг подати Руліковскому якийсь малотямучий співак, що проказував йому сю віршу; імена козаків, Грицько й Андрій, не мають ніякого значіня; взято, які попали на память, щоб заступити забуту назву „гетьмана Феликорниса“. Та за тим текст Руліковского не позбавлений інтересу при реконструкції прототипа вірші; власне вставка в серединї другого уступа з фальсіфікатом показує, що тут вірша вже вчасно почала псувати ся. Поступ того псованя бачимо в варіянтї Чубинського; уступу про Феликорниса і його намови до буджацького „султана“ нема, та за те маємо уступ про те, яке становище заняла Ведмедівка супроти турецького нападу, разом з епізодом про ведмедівську попівну. Чи можемо сказати, що сей уступ — пізнїйша народня видумка і не належав до первісного складу вірші? Менї здаєть ся, що катеґоричного суду тут висловити не можна, бож наша копія вірші дуже пізна і могла бути написана з дефектного оріґіналу. З другого боку бою ся, чи й Чубинський, або той, хто піддав йому сю знахідку, не позволив своїй руцї та своїй фантазії троха погуляти над нею. Не богато, а дуже троха. Про те, щоб ведмедівська попівна справдї „з коний повалила“ сїмсот яничарів, нема, розуміється, що й балакати. В устнім оповіданю, що правда, сказано, що вона стояла в тїсній, але отвореній брамі і вбивала Турків, поки ті не вбили її списами. Але пісня, коли уважно читати її, малює девчому иньшу ситуацію. Ведмедівку, очевидно зовсїм безоборонну, нападають Турки серед

білого дня і жадають, аби піддала ся. Переляканe міщанство домагає ся від своєї старшини, щоб піддала місто Туркам. Та в тім із юрби переляканих вирізуєть ся голос смілої попівни: „Не будемо корить ся, будем боронить ся!“ Сей окрик від разу „зсаджує“ Турків із коний, вони кидають ся грабувати та руйнувати місто, при чім учинила ся бійка, в якій Турки могли понести значні страти і дївчина була вбита. Певне за її горячий поклик Турки по здобутю місточка помстили ся й на попі Йвані, її батькови, якого втопили в річцї. Зрештою Турки задовольнили ся обграбованєм церкви та домів та покаранєм міської старшини, а не руйнували Ведмедівки до тла; се можемо бачити з кінцевого двовірша співанникового варіянта, де виразно кажеть ся, що другого дня по тім нападї, себто в неділю „не в звони звонили, а старії й молодії ревне голосили“. Значить, рядки про повну руїну Ведмедівки в варіянтї Чубинського треба вважати пізнїйшою приставкою, зрештою досить шабльоновою в укр. піснях.

З тими застереженями можна доконати реконструкції сеї вірші-піснї, може не в тій формі, як була первісно написана, але в тій, у якій дійшла до нас двома течійками — в пізнім відписї і ще пізнїйших устних переспівах.

Славна була Ведмедівка всїма сторонами,
Не много в нїй люди жили перед [1]) ворогами
Славний гетьман Феликорнис, на віру гонитель,
Христіянського народу праздний разоритель,
5. Буджацкому султанови він ради додавав,
Гди од боку свого сїм вождів посилав.
„Іди, княже, на Вкраїну, от тепер час маєш,
Бо під рукою своєю добрих вождів маєш“.
А в суботу барзо рано под город подступали,
10. Бо там вони із собою всї риштунки мали.
На святую Пречистую в усї дзвони дзвонять,
А старії і малії у голос голосять.

(Тут у варіянтї Чубин. бракує очевидно одного рядка, де було сказано, хто саме кричить Ведмедівцям отсї слова:)

„Вийдіть, вийдіть, Ведмедівцї проти орди з хлїбом!“
15. „Ой не будемо, прокляті, не будем корить ся,
Єсть у нас ясне оружжя, будем боронить ся“.
Ведмедівськая попівна голос учинила,

[1]) Язиково кращий варіянт Чуб. і А. Шевч. та за ворогами.

Сімсот Турків яничарів з коней повалила.
А в суботу у полудне города достали,
20. Старих людей, славних міщан всїх под меч побрали.
До заходу соняшного церкви грабували,
З ікон святих вельми златі очи видирали;
Всї святости церковніє под ноги топтали,
А образи полотняніє під кульбаки клали.
25. Священника отця Йвана в річцї утопили,
До пристола, до святого коників вязали,
Восковими ставниками коней поганяли,
А ризами, патрахилями коней накривали.
А в неділю барзо рано не в звони звонили,
30. Як старіє, так маліє ревне голосили.

Наведені висше історичні деталї вичитуємо з самої віршіпіснї. Нїяких посторонніх жерел для історичного виясненя сего факту не маємо. Цитована Драгомановим Лѣтопись Грабянки анї на стор. 224 анї на жаднїй иньшій зовсім не згадує про Медведівку чи Ведмедівку, і ми не знаємо, відки взяв Драгоманов сей цитат. Та менї насуваєть ся думка, чи за прозвищем того „славного гетьмана Феликорниса", (рогатого кота або котячого рога?) не треба бачити „гонителя" й „разорителя" України та турецького підніжка, Юрася Хмельниченка? В такім разї похід Турків на Ведмедівку був би одним із тих походів Юрася по його осадженю турецьким султаном у Немирові, якими він держав під загрозою околичні українські повіти при помочи турецьких та татарських сил. І в такім разї сам факт турецького нападу на Ведмедівку треба б посунути від 1677 р. назад до р. 1668—9.

(Далї буде).

Трильоґія проф. А. Кримського.

Написав **Володимир Розов**.

I.

В останнїх роках між російськими фільольоґами-язикознавцями найбільш активним борцем против гіпотези Поґодіна й Соболєвского про великоруське походженнє старинних Киян показав ся проф. А. Кримський. Недавно, в короткім протязї часу, він видав три досить великі статї, присьвячені сїй справі. В тих статях різко виявили ся всї позитивні сторони й хиби Кримського, властиві йому, яко дослїдникови мови. Та як би суворо не ставила ся критика до хиб згаданих праць ш. ученого, їх вартість повинна спонукати кождого безстороннього дослїдника признати тим працям визначне місце серед розвідок останнього десятилїтя, які присьвячені дослїджуванню українського язика в минувшости і в нові часи. Тому крім коротких заміток про них, поданих в нашій працї про галицько-волинське наріче[1]) вважаємо потрібним спинити ся ширше на сих розвідках.

Першою зпоміж сих праць д. Кримського вийшла статя: „Филологія и Погодинская гипотеза. Даетъ ли филологія малѣйшія основанія поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевскаго о галицко-волынскомъ происхожденіи-малоруссовъ? I—IV. Разборъ общихъ историко-филологическихъ данныхъ и обзоръ письменныхъ памятниковъ старо-кіевскихъ. Оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“. Кіевъ, 1904“. Повстала ся статя значно ранїйше від того року. В первіснім начерку вона друкувала ся з перервами в „Кіевскій Старинї“[2]) ще в 1898 та 1899 pp., а пізнїйше з'явила ся яко окрема відбитка по значнім доповненню і переробленню.

---

[1]) Записки т. LXXVII.

[2]) Див. „Кіев. Стар.“, червень, с. 347—365; вересень, с. 234—266; 1899 р., січень, с. 9—29; червень, с. 307—316; вересень, с. 277—311.

Через такі обставини свого повстання будова статї представляєть ся хаотичною, а арґументація — розкидана. Докази порозкидувані в самій статї, численних і широких примітках до неї і в передмові на 36 сторінок. Далї, через деякі особисті причини, автор не міг використати в свій час важних для него праць: рецензії Потебнї на дісертацію Соболєвского[1]) і заміток Соболєвского „Изъ исторіи русскаго языка“[2]). Він використав ті працї тільки при продовженню своєї статї. Коли Кримський вже кінчав свою працю, вийшла ще важна для него розвідка Шахматова: „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“[3]). Всї сї обставини значно заплутали первісний плян статї Кримського, і тепер треба не мало попрацювати, аби зібрати його арґументи в якусь одноцїльну систему.

Друга хиба нашого автора — се крайно різкий тон, який не відповідає анї заслугам Соболєвского для российського язикознавства, анї гідности наукового розслїду. Значний і старанно дібраний Кримським, в цїли оправдання свого поведення, ряд грубих і ненаукових вибриків в российській науковій лїтературі за останні часи[4]) не виправдує його, а хиба тілько сьвідчить, що такий гріх подибуєть ся не рідко серед российських учених.

Праця поважаного ученого розділяєть ся на чотири голови. Перша має титул: „Что такое галицко-волынская гипотеза и какъ смотрятъ на нее ученые?“[5]). Вона подає збитий, але основний і зручний перегляд лїтератури до даного питання, починаючи від Максимовича і кінчаючи відомою працею Колесси: „Dialectologische Merkmale des südrussischen: Żitije sv. Savy“[6]). Докладнїйше автор застановляєть ся тілько над останньою розвідкою. Критика його, як звичайно, дуже різка, але взагалї добре викриває численні хиби сеї працї, котрі прийшли у молодого ученого наслїдком не доста доброго знання української мови. Але найважнїйшим науковим здобутком сеї критики являєть ся збите діялєктольоґічного значіння тих критеріїв, на основі котрих Яґіч, а за ним Колесса зачислили Житіє сьв. Савви і деякі

---

1) „Извѣстія Отд. Русск. языка и Слов. Импер. Акад. Наукъ“, 1896 р., кн. IV.

2) „Журналъ Мин. Народн. Просвѣщ.“, 1897 р., кн. за май.

3) „Журналъ Мин. Народн. Просвѣщ.“, 1899 р., кн. за цьвітень.

4) Див. стор. XXI—XXXVI.

5) Филологія и Погодин. гипот., стор. 2—11 і III—VII.

6) Archiv für slavische Philologie. B. XVIII, стор. 207—228, 473—523.

иньші „галицько-волинські“ памятки до осібної київської ґрупи[1]).

Слїдуючий розділ: „Отношеніе г. Соболевскаго къ малорусской рѣчи и степень его знакомства съ нею“[2]) найслабша в цїлій статї. В першій половинї розділу Кримський полємізує, переважно на гумористичнім ґрунтї, з Соболєвским з приводу його заперечування для українсько-руської мови значіння язика[3]), але й сам Кримський, не вважаючи на те, згоджуеть ся признати в українсько-руській мові галузь загально-руської[4]) і вважає за більш відповідне „в фільольоґічних порівняно-історичних розправах“ прикладати до тої мови назву „наріче“, а не „язик“[5]). В другій половинї розділу автор змагаеть ся довести іґноранцію Соболєвского „в найбільш загально знаних питаннях малоруського наріча“[6]). Кримський вірно і влучно вказує на кілька помилок в тім напрямі ученого Великоросса, які по більшій части вийшли з слабої практичної знайомости з живою мовою ріжних галузей українського племени. Але, звичайно, такі закиди не можуть підкопати поваги Соболєвского, яко ученого дослїдника української мови.

Далеко цїкавійший третий розділ: „О способахъ, которые г. Соболевскій предлагаетъ, сверхъ сличенія рукописей, для поддержанія своей гипотезы“[7]). Одним з доказів великоруського походження старинних Киян служить Соболєвскому спостереженнє, що в старих київських памятниках нема здрібнїлих на **ся**, котрі так часто подибують ся тепер в українсько-руській мові, а натомість в них дуже багато здрібнїлих на **ша**, властивих тепер нїби-то тільки великоруській галузї. Студія Кримського про здрібнїлі на **ша**, одно з найкращих місць його статї[8]). Він наводить цїлий ряд імен і назвиск мешканцїв Галичини і Волинї і иньших людей українсько-руського походження, який вповнї доводить розповсюдженнє сего закінчення в українсько-руських іменах власних, починаючи з XII віка[9]). В нові часи сї закінчення випирають ся іменами власними иньшого формовання, але що до повного їх заникнення ще далеко — про те сьвідчать

1) Филологія и Погодин. гипот., стор. IV—V. Вони суть в противенстві зі стор. 8—9.

2) Филологія и Погодин. гипот., стор. 12—19 і VIII.

3) Ibidem, стор. 13—16. 4) Ibidem, ст. 12. 5) Ibidem, стор. 13.

6) Стор. 18. Див. взагалї стор. 17—19.

7) Ibidem, стор. 19—51 і VIII—XIV.

8) Ibidem, стор. 21—40 і VIII—X. 9) Ibidem стор. 25—31.

численні приклади їх, зібрані Кримським серед сучасних Українців[1]). На прикінці автор, навівши на доказ зверх 50 прикладів, вказує, що закінченнє **ша** в українській мові властиве не тільки іменам власним, але й взагалї іменам загальним. „Слова на **ша**... а) ...бувають формою пестливою, — чи то здрібнїлою, б) ...вказують збільшену, інтензивну, постійну якість або дїйство (подібно до слів на **тель** і **ун**“[2]).

Слабша розвідка Кримського „Объ именахъ на **съ** и **ся**“[3]). Правда, він блискучо довів, що в словах галицько-волинської лїтописи „по Вольдрисѣ“, „Блусъ“, „Митусу“ (accusativ.) не можна вбачати нинїшних українських здрібнїлих на **ся** і **сь**. „По Вольдрисѣ“ — то locat. від першого відмінка „Ольдрихъ“[4]). В імени „Блусъ“ не можна вбачати здрібнїле через те, що до него не можна добрати нормальної форми[5]), а слово „Митуса“ склало ся за помічю суфікса **са** а не **ся**[6]). Але проба автора довести властивість сього останнього закінчення великоруській мові скорше переконує, що воно в нїй дуже мало розповсюджене. Кримському вдало ся зібрати дуже невелике число великоруських слів з закінченнєм на **ся**, **сь**. Майже всї вони пестливі, для найблизших свояків, і ними послуговуєть ся більше, так би сказати, дитяча мова, нїж звичайна бесїда дорослих. Сї слова — бабуся, дѣдуся, дѣдусь, матуся, мамуся, мамусь, мамысь, тетуся, татуся, милуся, милуська, дуся, мурысь[7]). Однїське власне імя на **ся** (Катуся) наводить Кримський з такого непевного що до народньої бесїди джерела, як оповіданнє Боборикіна[8]).

Екскурс „о буцахъ и гуцалахъ“ збиває гіпотезу Соболевского, що буци то „зіпсуте старе галицьке бойци-бойки“, а гуцали „зіпсуте галицьке гуцули“[9]). Тому що сї назви прикладали ся мешканцями Черкаського повіту для означення мешканцїв Полтавщини і Поділля, то Соболевский бачив в тому доказ походження теперішньої людности Наддніпрянщини від галицьких переселенцїв. Але Кримський виясняє, що сї слова зовсїм не зіпсовані пазвиска галицьких племен, а насьмішливі прізвища, що походять від українських слів: „гуцало“ — валило, неповоротний, і „буць“ — забіяка, але незграбний, сьмішний. „В очах рухли-

---

[1]) Ibidem стор. 33—38. [2]) Ibidem стор. 38—39.
[3]) Ibidem стор. 40—46. [4]) Ib., ст. 42—43.
[5]) Ib., ст. 43—45. [6]) Ib., ст. 45—46. [7]) Ib., ст. 41—42 і X.
[8]) Ib., ст. X. [9]) Ib., ст. 46—49 і XI—XIV.

вого, жвавого Черкасця повільний Полтавець дуже неповоротний, а жвавість Подолянина пригадує Черкасцеви задирливість барана, і через те Черкасець називає насьмішливо Полтавця гуцалом, а Подолянина — буцьом"[1]).

Замітки „Объ имени Малая Русь" і „О должны были" не мають особливого значіння.

Ся без сумніву зручна критика зробила враженнє на Соболевского. В 3-ім виданню „Лекций" він викинув міркування про Вольдриха, Блуса, Митуса, гуцалів, буців і про імя „Мала Русь"[2]).

Але найбільше цікава і цінна з наукового погляду четверта і найбільша глава розвідки: „Кіевскіе и мнимо-кіевскіе памятники XI—XV вв."[3]). В ній автор робить цінну аналїзу мови відомих в науцї памяток, які стоять в правдивій чи фіктивній звязи з Київом і його областю. Глава має три роздїли: перший обіймає памятки передмонгольські (с. 51—77), другий — помонгольські (с. 77—84), третій рецензує працї Соболевского і Шахматова в справі українського діялекту (с. 84—107).

З памяток передмонгольських Кримський особливо широко розглядає Ізборник Сьвятослава 1073 і 1076 рр.[4]). Відомо, що Соболевский зачисляв їх до великоруського письменства. Головним його арґументом були форми: тобѣ (= тобе) дѣлѣ, поямлються, Єлисавять, ея-жя, кажаника (з **я** замість **е**), в яких він вбачає явні антиукраїнїзми[5]). Кримський наводить кілька прикладів, які вказують, що і сучасна українська мова знає форми **тобе** і **собе** для другого відмінка[6]). Далї він докладно застановляєть ся на доказах істновання в сучасній українській мові переходу **е** в **я**. Він приходить яко загальне правило у всїх іменниках ніякого роду, що кінчають ся в загально-руській мові на **иє** або **ьє**[7]), чого не заперечує і Соболевский[8]). То саме подибуємо і в particip. pass. і в іменниках, що походять від них, але тут ми, правдоподібно, маємо до дїла з яви-

---

[1]) Ib., стор. 47. [2]) Лекціи по исторіи русск. языка. Изд. 3-ье. 1903 г., ст. 278—279.

[3]) Филологія и Погодинская гипотеза, ст. 51—107 і XIV—XX.

[4]) Ib., стор. 51—62 і XIV—XVI.

[5]) Ж. М. Н. Пр., 1885, II. Источники для знакомства съ древнекіевскимъ говоромъ. Див. також: Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ, 1884, стор. 84.

[6]) Филолог. и Погодинск. гипотеза, с. 52—53.

[7]) Ib. с. XV. [8]) Очерки, с. 84.

щем нефонетичним[1]). Окрім того, Кримський наводить звиш 150 прикладів переміни **е** в **я** після шипячих[2]), йоти[3]), л[4]), губних[5]), н[6]), зубних[7]), свистячих[8]) і р[9]). Третя причина, через яку Соболєвский зачисляє Ізборники до великоруського письменства, то брак в них нового **ѣ**, себто **ѣ** з **е** в позиції перед складом з зникшим глухим. Кримський справедливо вказує, що коли глухі в XI в. ще не зникли, з чим згоджуєть ся і Соболєвский, то нове **ѣ** в сім часї ще не могло розвити ся і тому шукати його в Ізборниках Сьвятослава передчасно[10]).

Збивши таким способом істнованнє великорусизмів в Ізборниках, поважаний дослїдник наводить з них кілька явних малорусизмів. Се заміна **ѣ** і **и** при одночаснім помішанню **и** та **ы**[11]) і заміна **в** в **оу**[12]). Значіннє сих доказів трохи зменшуєть ся через те, що автор бере приклади з других рук, до того не завше певних[13]), і не завсїди вказує джерело, з якого він ті приклади взяв.

Далї Кримський аналізує коротше иньші памятки, які Соболєвский зачисляє до київських. Пандекти Антиоха XI—XII він зачисляє до рукописів новгородських[14]) через те, що в них помічають ся типові новгородські особливости: заміна **ѣ** та **и**, **ц** та **ч**, **ш** і **с**.[15]) Уважаючи на заміну **ш** і **с**, їх лїпше було би зачислити до псковських памяток, як що можна робити лінґвістичні розслїди на основі „розвідки" Амфілохія.

Мстиславове Євангеліє Кримський зачисляє до новгородських на підставі приписки.[16])

Юрєвське Євангеліє він зачислив до новгородських так на підставі приписки, як і з огляду на прикмети мови: заміна **ѣ** та **и**, **въ** та **оу**, **ч** та **ц**.[17])

Подати позитивні докази проти гіпотези Срезневского та Соболєвского, що юрєвська грамота була написана 1130 р. в Київі, Кримський не міг.[18]) Але тут цікавий його екскурс, в котрім він

---

[1]) Филолог. и Погодин. гипотеза, с. 53—54.
[2]) Ib., с. 54. [3]) Ib., с. 54—55. [4]) Ib., с. 55—56.
[5]) Ib., с. 56. [6]) Ib., с. 56. [7]) Ib., с. 56.
[8]) Ib., с. 56. [9]) Ib., с. 57. [10]) Ib., с. 58—59.
[11]) Ib., с. 59—60. [12]) Ib., с. 60—61.

[13]) Він користуєть ся виданєм Збірника 1076 р. Шимановського. Ib., с. 61. Окрім того всї приклади заміни **и** та **ы** можна пояснити і нефонетично.

[14]) Ib., стр. 63. [15]) Ib., стр. 62. [16]) Ib., стр. 63.
[17]) Ib., стр. 63. [18]) Ib., стр. 64—66.

доводить, що уживаннє букви **о** замість **ъ** перед дальшим **о** властиве не тільки київським памяткам, як думав Соболєвский, але й иньшим, переважно новгородським.[1])

В Успенськім збірнику XII—XIII в. наш автор згоджуєть ся вбачати джерело „до студіовання київського говору", але „тільки для говору часів Нестора (до 1091 р.), та й то з великою обережністю; а припускати, щоб переписувач XII—XIII в. був Киянином, нема жадних підстав".[2]) В оборону своєї гадки він вправдї не наводить жадних позитивних доводів, але коли і Соболєвский не надає вже сїй памятцї такого значіння, як перше, то можна не вимагати більшого й від Кримського.

Архангельське євангеліє, котре Шахматов і Соболєвский вважають за київське, Кримський довільно хоче вважати за галицьке, на підставі мішання **ѣ** і **и**, хоч сам він застерігає, що ся риса властива і Північній Руси і Київу.[3])

Румянцівську лѣствицу XII—XIII в. наш дослідник без близшої аналїзи язика признає непридатною до студіовання руської діялєктольоґії на підставі осуду Срезневского, що ся памятка „заховала старинну правопись неруського оріґіналу".[4]) Таке довірє до авторітету лєдви можна назвати вповнї відповідним.

Сказаниє Іполїта про Антихриста XII—XIII в. зачислене автором до новгородських і псковських рукописів на підставі малюнка псковського сьвятого кн. Всеволода-Гаврила на першім аркуші Сказания.[5])

Оршанське євангеліє він признає за північне на підставі мови (а́каннє, заміна **ч** і **ц**) і місяцеслова, в котрім нема південно-руських сьвятих, але втягнені сьвяті північні.[6])

Ширше застановляєть ся автор над Тріодю Мойсея Киянина, котру Соболєвский зачисляє до „найбільш авторітетних" памяток київського говору передмонгольського часу.[7]) Соболєвский дїлить Тріодь на дві части: перша і запис написані на його думку Мойсеєм Киянином, тоб то, як він припускає, чоловіком, що походив з Київа, а друга — Новгородцем. Кримський вказує, що в Записи виразно сказано, що Мойсей скінчив рукопис.[8]) Отже Мойсей був Новгородець, а прізвище Киянин не має нїчого спільного з Київом.[9]) До того ж новгородські при-

---

[1]) Ib., стр. 64—65. [2]) Ib., стр. 69. [3]) Ib., 69—70.
[4]) Ib., стр. 70. [5]) Ib., стр. 71. [6]) Ib. стр. 71—73.
[7]) Ib., стр. 73—77. [8]) Ib., стр. 74, 76. [9]) Ib. стр. 73—74.

кмети подибують ся не тільки в другій, але і в першій части Тріоди.[1])

Таким чином Кримський заперечує (і, як ми виділи, по більшій части з серйозних причин) київське походженнє всїх памяток, які Соболєвский зачисляє до київських, окрім Ізборників Сьвятослава 1073 і 1076 рр. Але і в них він вмів виказати присутність малорусизмів і брак явних великоруських прикмет.

Менше цїнний його розбір памяток з помонгольських часів. В київській псалтирі 1397 р.[2]) Соболєвский вирік ся добачати типовий взірець київського говору ще перед статею Кримського. Євангеліє 1411 р., до котрого не привязує великого значіння і Соболєвский, розібране дуже поверхово і не переконує нас.[3]) Вкладну князя Долголдата Долголдатовича 1427 р. Кримський без жадної аналїзи мови зачисляє до українських,[4]) збувши річ фразою: „Читач бачить, що мова сеї вкладної незвичайно близька до сучасної української".[5]) Але долучений передрук памятки, як що він вірний, сьвідчить безперечно про білоруські прикмети грамоти. Нема нї одного випадку заміни и та ы, ѣ та и, нового ѣ, у і ю памість сучасного нового українського і, за те е замість ѣ вживаєть ся майже систематично. Через те Соболєвский поступає цїлком справедливо, називаючи мову сеї грамоти „офіціяльною західно руською."[6]) Що до тестаменту кн. Андрія Володимировича 1446 р.[7]) то сам Кримський „не може рішити, Українець чи Білорус писав сей тестамент."[8]) Він зробив не злий начерк українїзмів „грамоти київського кн. Семена Олельковича", котрих вправдї не заперечує і Соболєвский.[8]) Окрім того Кримський вказує ще на одну українську грамоту: „грамоту Стародубського князя Олександра Патрикієвича 1400." р.[10]) Але текст, яким користував ся автор, такий непоправний, що не дає можливости користувати ся ним для лїнґвістичних цїлей. В тому легко переконати ся порівнавши дані Кримського з текстом грамоти в виданню петербурського археольоґічного інституту: „Палеографическіе снимки

---

1) Ib., стр. 76. 2) Ib., стр., 77—78.
3) Ib., стр. 78—79. 4) Ib., стр. 79—80.
5) Ib., стр. 80. 6) Ib., стр. 79.
7) Ib., стр. 80—81. 8) Ib., стр. 81.
9) Ib., стр. 82. 10) Ib., стр. 83—84.

съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка“, Спб., 1903, аркуш 48.[1])

Ми бачимо, що Кримському вдало ся довести українізми тільки в грамоті кн. Семена Олельковича.

В третім відділї сеї глави Кримський стежить по працях Соболевского, як помалу зміняли ся його погляди і як він що далї більше вирікав ся своєї теорії (так стояла справа до 1897 р.),[2]) і переповідає статю Шахматова: „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей.“[3]) Тому що Кримський не висловлює при тім оріґінальних поглядів, то сю часть його працї можна поминути. Цїкава тілько примітка на стор. 100—101, в котрій Кримський, розвиваючи думку Дашкевича і Шахматова, потверджує загально-руське значіннє Київа підчас всїх часів житя руського народу, мішаність його людности і почасти говору.

Ми бачимо, що статя Кримського розбила ті підстави, на яких тримала ся київська гіпотеза Соболевского, і останньому довело ся шукати иньших памятників і иньших доказів для відбудовання тої гіпотези наново.

II.

Наукове значіннє дальшої працї Кримського: „Деякі непевні крітерії для діялектольоґічної клясифікації старо-руських рукописів. Львів. 1906“ — значно нижше, ніж першої. З'явила ся вона первісно в Збірнику в честь проф. Грушевського,[4]) а потому вийшла і окремою відбиткою. Основні тези автора: деяка хиткість і непевність головнійших ознак, якими звичайно користують ся до пізнання українського походження рукопису, — цїлком правильні. Звичайно, пригадати зайвий раз про потребу обережного уживання діялектольоґічних критеріїв — річ користна і цінна, але властиво в тих осторогах Кримського нема нїчого нового. Та Кримський, як здаєть ся, не для того і написав сю працю. Йому всьміхала ся ідея зробити з так

[1]) Про цїкаве „Повчѣнье Зарубьскаго Черноризца“ автор обіцяє поговорити пізнїйше. Стр. 84.

[2]) Ib, стр. 84—95. [3]) Ib., стр. 95—107.

[4]) Науковий Збірник присьвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилїтньої працї в Галичинї. Львів, 1906.

званими „галицько-волинськими памятками“, які відкрив Соболевский, те саме, що ранійше він зробив з київськими. Як ранійше про більшість рукописів, приписаних Соболевским Київу і його области, Кримському вдало ся довести, що вони не київського походження, так тепер він хотїв виказати, що „галицько-волинські“ памятки Соболевского зовсїм не галицько-волинські. Заперечивши певність старих діялектольоґічних критеріїв, він береть ся зробити переоцінку тих памяток і клясифікувати їх по свойому. Але в тому не помогли Кримському анї однобічний добір фактів, анї визначна наукова дотепність автора: статя не переконує навіть при побіжнім читанню, а по справдженню її джерел приходить цїлковите розчарованнє.

В доказах в сїй працї стільки штучности, в даних про памятки, на котрих будуеть ся їх характеристика і клясифікація, стільки недокладностей і неповностей, що провірювати детально виводи автора — то праця і трудна, і безкористна. Аби показати, як Кримський користуєть ся памятками, я розберу ті способи, за помічю яких він змагаєть ся доказати північне походженнє[1]) полїкарпового євангелія 1307 р.

Головні прикмети його, в котрих Соболевский вбачає рішучо українізми, се нове ѣ і форми вôцѧ, вôци. В тих формах Соболевский видить попередників сучасних українських вітця, вітцї, в котрих і, як відомо, повстало з о через його здовженнє (під впливом зникнення ь), діфтонґізацію і стягненнє діфтонґа в і. Кримський не хоче доглянути і пояснити систематичну появу в певних випадках ѣ замість е. На його погляд „Полїкарп дуже сильно плутає є і ѣ“.[2]) В формах вôцѧ і вôци він радить бачити „відоме явище“, „північно-великоруське уо такого типу як собуолья, спруось“,[3]) забуваючи, що як раз форми вуотець, вуотца цїлком не „відоме явище“ для північного Великоросса.

Потому Кримський викриває в памятцї ряд північних, почасти псковських прикмет: заміну ч і ц, ж і з, оу і в, ѣ і е, тверде л, зниканнє в в зооуща, идѣвши, приставку в перед початковим о (вôцѧ, вôци, вътъ), форми воскьснетъ, оуставльше, жидовьськы, припоясавса, обѣманадьцать, никъдѣ.[4])

---

[1]) Деякі непевні крітерії, стр. 1.
[2]) Ib., стр. 3. [3]) Ib., стр. 3 і примітка 1-а.
[4]) Ib., стр. 3—5.

Виходить, що памятка псковська і в усякім разї — північна.

Але, 1) в Полікарповім євангелії нема багатьох важнійших прикмет псковського діялєкта: псковського ǎкання, заміни **а** на **о** по j і по мягких співзвуках, **жг** замість **жд**, форм першої особи многого числа на **ме** і иньш.[1])

2), майже всї вказані Кримським псковські прикмети памятки не мають в собі нїчого спеціяльно псковського і дуже легко поясняють ся і на українськім ґрунтї. Заміна **оу** і **в** значно більше поширена в українській мові, нїж в великоруській. Приставлюване **в** в формах вобца, вобци, вътъ значно більше наближаєть ся до українських вітця, вітцї, від, нїж до північних вотчина, вотчим. **ь** по **с** в жидовьськы прикмета зовсїм українська, і сучасна українська правопись завсїди каже писати закінченнє „скій“ в формі „ський“. Заміна **ѣ** і **е** подибуєть ся не рідко в південно-руських памятках церковного характеру і викликала особливе поясненнє з боку Яґіча і Шахматова. А як що памятка знає заміну **ѣ** і **е**, то й форма никъдѣ не має вже рішучого значіння, бо в нїй закінченнє **дѣ** може виплисти з **де**. Тверде **л** властиве так багатьом сучасним українським діялєктам, як і рукописам, починаючи з XIV в. Перехід неакцентованого **о** в **оу** (оуставльше) сам Кримський трохи далї признає рисою, властивою і українській мові.[2]) Закінченнє **са** в препоясавса можна поясняти зтвердженнєм **с**, яке зустрічаєть ся в північних українських діялєктах. Через що Кримський вважає форму обѣманадьцать противною українським, я не можу зміркувати. Більше ваги має вказана їм заміна **ц** і **ч**, **ж** і **з**. Се характеристична псковська прикмета. Але і Соболєвский, і Мочульський, і ученик Яґіча Колесса признають сю прикмету також і для галицько-волинських памяток. Мої власні обсервації над галицькими грамотами XIV—XV в., здаєть ся, дають підстави признати їх гадку вірною. Правда, явища, в котрих можна добачати мішаннє шипячих і свистячих, нечисленні, і мене ще не зовсїм покинули сумнїви що до сеї ознаки, але вбачати в нїй рішучу прикмету псковського діялєкту без дальшого студіовання справи тепер не можна. Форми воськснеть я не надибав в південно-руських памятках поза тими, які Кримський вважає сумнївними. Але неможливість сеї форми в галицькім діялєктї не дове-

---

[1]) „Очерки“ Соболєвского, стр. 144—156.

[2]) Деякі непевні крітерії, стр. 27.

дена. Се явище стоїть, як відомо, в тісній звязи з иньшим явищем, яке Соболєвский називає недокладно „твореннєм плавних самозвуків“ і яке подибуєть ся в наші часи власне тільки у галицьких Лемків.[1]) Що до форм „зооуща“ і „идѣвши“, то вони справді належать до чудних і трудних до пояснення на українськім ґрунті. Але з двох припадкових не цілком ясних форм, може помилок писця, трудно вивести походженнє рукопису, особливо коли є иньші рішучі прикмети. А такі прикмети є, тільки Кримський не вважав за потрібне звернути на них увагу. Наша памятка знає поруч з заміною ы і и[2]) помішаннє ѣ і и[3]) (що сам Кримський признає за рішучий українїзм),[4]) перехід ъ і ь перед заіменником и в ы і и[5]) (що являєть ся загально признаною українською ознакою), перехід и в ь перед йотованими самозвуками[6]) (в чому більшість дослїдників від часу Яґіча добачають південно-руську прикмету), перехід а в ѣ[7]) (котрого відгук ми зустрічаємо тільки в сучасних галицьких діялєктах),[8]) нарештї таку характерну українську форму як „мам“[9]) замість великоруського имѣю, котра, окрім української, могла би прийти тільки в білоруській памятцї.[10]) Про всї сї відзнаки Полїкарпового євангелія Кримський навіть не згадує.

Таким чином з прикмет Полїкарпового євангелія 1307 року деякі рішучо українїзми, про значіннє деяких може бути суперечка; але загально беручи, вони дають богатий подробицями образ власне українського, близше означуючи — галицького, живого діялєкта.

Так само аналїзує Кримський і иньші „галицько-волинські“ памятки. Він висуває на перше місце ті ознаки, які сьвідчать за його гадкою, перемовчує противні, а часом толкує їх значіннє штучно, прикладаючи до того дуже багато ерудиції й бистроумности. Таким способом він робить памятку білоруською, північною

---

[1]) „Лекціи“ Соболєвского. Вид. 2., стр. 55—56.

[2]) Але що до сеї ознаки Кримський трохи далї доводить, що в прикладах полїкарпового євангелія можна вбачати нефонетичну заміну ы і и, див. стор. 38—39.

[3]) „Очерки“ Соболєвского, стр. 38.

[4]) Филолог. и Погодин. гипот., стр. 59—60.

[5]) „Очерки“ Соболєвского, стр. 38. [6]) Ib., стр. 37.

[7]) Ib., стр. 39. [8]) Ib., стр. 94, 103. [9]) Ib. стр. 38.

[10]) Карскій „Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи“. Москва, 1886, стр. 150, 152.

і т. д. Я не піду за ним далї по сїй дорозї. Скажу одно. Міркування Кримського не мають, та й не можуть мати сили переконання, поки він буде ігнорувати в памятках нове ѣ. Дякуючи дослїдам Соболєвского, піддержаним авторітетом Яґіча і Шахматова, в российській фільольоґічній науцї твердо уставило ся для нового ѣ значіннє одної з найбільш типових прикмет українського діялєкта XII—XIV столїть. Поки Кримський не зібє сеї гадки, поясниввши систематичне уживаннє в певних випадках ѣ замість е на основі законів великоруської мови і вказавши безперечні великоруські памятки, які знають таке ѣ, доти він не має права при клясифікації рукописів ігнорувати сю прикмету, доти вчені будуть признавати більшу рацію поясненню прикмет таких памяток на українськім, а не на якімнебудь иньшім ґрунтї. Правда, Кримський обіцяє повалити гіпотезу Соболєвского про нове ѣ: „Про оте ніби то „галицько-волинськѳ“ ѣ, видумане д. Соболєвским, я колись писатиму ширше, в інакшому місцї. Що воно не може звати ся „галицько-волинським“ і не є жадна малоруська особливість, се видко ось із чого:

а) Єсть чимало рукописів, що їх д. Соболєвский не зважив ся признати за галицькі або волинські, а тимчасом у них писано букву ѣ замість е таким самим способом, який д. Соболєвский охрестив „галицько-волинським“. Ті рукописи — сербські (в тім числї — грамоти), новгородські, білоруські (прим. Євангеліє 1339 р., ще й з типовим московським ắканнєм).

б) Пригнїтаюча більшина тих ніби то „галицько-волинських“ рукописів, в яких д. Соболєвский познаходив оте своє ѣ, не є анї галицька, анї волинська, анї малоруська взагалї. Се рукописи переважно білоруські та новгородські або псковські, і на них здебільша написано точні місцеві дати.

в) В староруських грамотах XIII—XV в. (чи будуть вони галицькі, чи волинські, чи які) зовсім не має того мнимого „галицько-волинського“ ѣ замість е. А вжеж грамоти найкраще віддають собою тодїшню справжню, народню мову.

г) Буква ѣ, писана замість е способом д. Соболєвского в його ніби то „галицько-волинських“ памятниках, не має для себе відповідних рефлєксів у сучасній живій малоруській мові, за дуже нечисленними виїмками.“[1])

---

[1]) Деякі непевні крітерії, стр. 17.

Але сповнити такі обіцянки — річ не легка.

Переходжу до виложення важнїйших тез статї Кримського. Перша голова має титул: „воовьчии замість овьчий (овечий)“ [1]) і присьвячена питанню про значіннє подвійного **о**, яке приходить в деяких „галицько-волинських“ памятниках. Автор розбирає се питаннє в звязи з більш широким явищем подвоювання самозвуків в старих руських памятках взагалї і приходить до таких висновків: „Причини, задля яких самозвучна буква иноді подвоювала ся на письмі, могли бути такі:

1) Простїсінька „прихоть писца“.[2])

2) Звичка писати (зовсім етимольоґічно по церковному): дѣлаахъ, великааго, велиихъ, добрыихъ і т. п. там, де писець вимовляв і чув: дѣлахъ, великого, велихъ, добрыхъ — легко могла привести до звички писати **аа**, **ии**, **ыи** в таких випадках, де не було жадної звукової підстави до подібних злучень.[3])

3) Староруські писарі могли позичити такий ґрафічний спосіб із сербських рукописів; а у Сербів, знов, — каже д. Соболевский, — ґрафічне подвоєннє самозвучних букв могло повстати, як знак довгости, не без деякого впливу живої сербської мови.[4]) Тільки ж спеціяльний історик сербської мови А. Майков не може, як ми бачили вже, признати за тим подвоєннєм будь яке „внутреннее значеніе.“[5])

4) Причиною подвоєння міг бути й наголос: „Написаніе двухъ гласныхъ часто совпадаетъ съ древнимъ или современнымъ удареніемъ“.[6]) Се витолкуваннє могло б здавати ся дуже природним, коли б замість „часто совпадаетъ“ ми сьміли сказати: „в с е г д а совпадаетъ.“[7])

Все те чиста правда. Але до подвоєння **о** в українськім рукописі в положенню перед заниклим глухим ми маємо можливість з таким самим правом припустити фонетичну причину — довге українське **о**, чого Кримський через щось не хоче припустити[8]). В тій самій главі приходить також розглянутий висше екскурс Кримського про псковське походженнє Полікарпового євангелія 1307 р.

---

[1]) Ib., стр. 1—12. [2]) Соболевский: „Очерки“, стр. 97.
[3]) „Журналъ Мин. Народнаго Просвѣщ. 1897, май, стр. 57.
[4]) Ib., стр. 58.
[5]) А. Майковъ. „Исторія сербскаго языка“. Москва, 1857, стр. 464.
[6]) „Журн. Мин. Нар. Просв. 1897, V, стр. 58.
[7]) Деякі непевні крітерії. Стр. 10.
[8]) Ib., стр. 11.

Друга глава затитулована: „**оу** та **ю** замість **о** та **е**".[1]) Вона доводить, що далеко не в всякім **оу** і **ю** замість **о** і **е** можна добачати рефлекс українських діфтонґів, а також **у** і **ю**, котрі стояли на місце сучасного нового українського **і**. В церковних памятниках такі **оу** і **ю** могли з'явити ся з паннонських, болгарських[2]) та сербських оріґіналів.[3]) Далї, подібний спосіб писання міг бути відгуком „живої великоруської або білоруської мови".[4]) В північно-великорускім діялектї **у** з'являєть ся на місце **о** через вузьке вимовлюваннє останнього.[5]) На Білій Руси через ӑканнє „ненаголошене **о** може часом давати такі фонеми".[6]) Окрім того Шахматов зауважив, що **ю** приходить часом і не в українських памятках замість jö.[7]) Кримський наводить ряд прикладів з ріжних старо-руських памяток.[8]) Все се цїлком справедливо. Але довести легкість поміщання при дослїдї сих **оу** і **ю** з українськими авторови не вдало ся: з поміж його прикладів дуже небогато таких, що могли би впровадити дослїдника в таку помилку. Решта глави присьвячена пробам довести неукраїнське походженнє тих „галицько-волинських" памяток, котрі мають **оу** і **ю** на місце **о** і **е** перед складом де зник глухий. Сюди належать Добрилове евангеліє 1164 р.,[9]) евангеліє Московської Синодальної Типографії XII—XIII в. № 6,[10]) Часослов XIV віку Петербурської Публичної Бібліотеки,[11]) Показчик до евангельських чтений XIII—XIV віку.[12]) По тім, що сказано було висше, я не буду робити деталїчного розбору доказів Кримського. Нарештї Кримський радить бути обережним при подибуванню **оу** і **ю** замість **о** і **е** в українських грамотах, бо і тут вони не завсїди вказують на діфтонґ.[13])

Третя глава: „Паралельні написання букв **ы** та **и**"[14]) доводить, що й сей крітерій до пізнання українських памяток не завше певний. Кримський доводить, що заміна **ы** і **и** по

---

[1]) Ib., стр. 12—29. [2]) Ib., стр. 13—14.
[3]) Ib., стр. 14—15. [4]) Ib., стр. 15 і слїд.
[5]) Ib., стр. 3, 5, 15.
[6]) Ib. стр. 15. А часом заміняєть ся в **у** і акцентоване **о**.
[7]) Ib. стр. 16. [8]) Ib., стр. 15—16.
[9]) Ib., стр. 17—20. [10]) Ib., стр. 20—21.
[11]) Ib., стр. 21—24. [12]) Ib., стр. 25—26.
[13]) Ib., стр. 26—27. Далї йде дрібна полеміка з Соболевским, стр. 27—29.
[14]) Ib., стр. 29—42.

більшій части нефонетична, иноді фонетична — зустрічаєть ся і тепер в сучасному північно-великоруському наріччу",[1]) „в південно-великоруському сучасному наріччу",[2]) „у Білорусів".[3]) Подибуєть ся вона і „по старих рукописних великоруських, а по части і білоруських памятниках".[4]) Приклади подають ся переважно з новгородських[5]) і псковських[6]) памяток. Але вони не переконують, бо майже у всїх тих памятках поміщаннє ы і и має нефонетичний характер.[7]) На закінченнє розгляд Євангелія XII віку Московської Синодальної Типографії № 7 змагає до того, щоб переконати читача в пра-московськім походженню сеї памятки.[8])

Остання глава: „Поплутаннє ѣ та и" доводить потребу обережного прикладання і сього крітерія.[9]) Заміна и і ѣ буває і в иньших руських діялєктах на фонетичнім і нефонетичнім ґрунтї. Автор починає від останнього. По перше, багато дієслів творять основу infinit. і на и і на ѣ. Звідси походить нїбито поміщаннє сих звуків і в всїх словах, що походять з них.[10]) По друге, то, що здаєть ся поміщаннєм ѣ і и, буває часом наслїдком впливу твердих основ на мягкі і навпаки.[11]) По третє, в старім великоруськім і в білоруськім приходить и замість ѣ в певних формах заіменника „вьсь", але ту воно з'явило ся через анальоґію першого відмінка мн. ч. і иньших відмінків иньших заіменників.[12]) В формах nominat. accusat. мн. числа мягких основ заміна ѣ і и се наслїдок поміщання nominat. і accusat.[13]) ѣ замість и в nominat. plur. твердої деклїнації новгородських памяток може бути наслїдком анальоґії.[14])

Фонетична заміна ѣ і и буває двох родів: одна властива новгородському і псковському діялєктам — се переміна акцентованого ѣ в и,[15]) друга, яка поясняєть ся а́каннєм, помічаєть ся в неакцентованих складах і властива білоруському і південно-великоруському діялєктам.[16])

Окрім того в тїй самій голові Кримський доводить новгородське походженнє Служебника св. Варлаама Хутинського XII віку[17]) і аналїзує мову Поучень Єфрема Сиріна 1492 р.,[18])

[1]) Ib., стр. 30—31. [2]) Ib., стр., 31—21. [3]) Ib., стр. 32.
[4]) Ib., стр. 32. [5]) Ib., стр. 33—37. [6]) Ib., стр. 37—38.
[7]) Ib., стр. 32, 33, 33—34, 34—35, 35, 36, 36—37, 37, 37—38.
[8]) Ib., стр., 39—41. Див. „Очерки" Соболевского, стр. 8—11.
[9]) Ib., стр. 42—63. [10]) Ib. стр. 44—46. [11]) Ib., стр. 46—47.
[12]) Ib., стр. 47—48. [13]) Ib., стр. 48—49. [14]) Ib., стр. 49—50.
[15]) Ib., стр. 50—52. [16]) Ib., стр. 54—55.
[17]) Ib., стр. 52—53. [18]) Ib., стр. 55—58.

Лїствиці XIII -- XIV в. московського архиву мінїстерства заграничних справ[1]), Виголексинського Збірника XIII в.[2]) і Уривку з апостола XIII в. новгородської Софійської бібліотеки.[3]) Поученія він вважає за білоруські, Лѣствицу — за білоруську або південновеликоруську, Виголексинський збірник — за псковський, уривок з апостола — за новгородський або псковський. Перші три памятки справдї мають характеристичні приклади ӑкання і через те жадним способом не можна вважати їх за типові українські. Їх можна вважати хиба тільки відписами українських оріґіналів, бо инакше годї витолкувати систематичне уживаннє в них нового ѣ. В сїй главі цікаві замітки автора про „Повчѣнья черноризцѧ зарубьскыя пещеры“.[4]) Ся памятка київського походження, відписана на Білій Руси, має безліч нових ѣ.[5]) Сї ѣ моглиби бути рефлексами правописи київського оріґіналу, що мало би значіннє, але Кримський се заперечує[6]). Має значіннє також вказівка автора, що українське написаннє ѣ приходить і в білоруській Четії-Минеї 1489 р.[7])

Отже, офіціяльну задачу статї Кримського — вказаннє на потребу обережности в прикладанню діялектольоґічних критеріїв, що служать до пізнання українського походження рукописів, — можна вважати за сповнену. Друга задача — поваленнє українського походження ряда „галицько-волинських“ рукописів — осягнена тільки по части. Вповнї не можна її осягнути, аж поки Кримський не повалить діялектольоґічного значіння нового ѣ, чого він в тій статї не зробив.

III.

Третю працю Кримського: „Древне-кіевскій говоръ“[8]) треба розглядати в звязи зі статею Соболевского: „Древне-кіевскій говоръ“[9]), котру Кримський зрецензував в своїй працї. Се

---

[1]) Ib., стр. 59—60. [2]) Ib., стр. 60—62.
[3]) Ib., стр. 62—63. [4]) Ib., стр. 57—58.
[5]) Ib., стр. 57. [6]) Ib. стр. 58. [7]) Ib. стр. 58.

[8]) Извѣстія Отдѣл. русск. языка и словесности Имп. Академ. Наукъ. 1906, т. XI, кн. 3, стор. 368—411.

[9]) Ib., т. X, кн. 1, стор. 308—323. Я користую ся відбиткою: „А. И. Соболевскій. Древне-кіевскій говоръ“. I—III. Спб. 1905.

безперечно найважнійше з всього, що написав Кримський в сій справі, одна з найбільш талановитих і блискучих розвідок в сій области.

Хто стежив за статями Соболєвского в справі київського говору, той постерігав факт, який зазначив Кримський[1]), повільне відріканнє поважаного ученого від його гіпотези. В 1897 р. він згоджував ся вважати київський говір за перехідний від великоруського до українського або за мішаний[2]), а се стоїть дуже близько до припущення Шахматова, що даний говір належав до північно-українських, перехідних на середнє-руський. Але недавно С. видав нову працю, в якій не тільки відновляє свою гіпотезу в повнім обємі, але твердить, що Кияне були Великорусами ще в XVI в. Мабуть його спонукали до такого твердження праці істориків, що підносять крайне спустошеннє і зруйнованнє України по татарськім наїзді і збільшеннє кольонізації з заходу. До таких праць належать: „Очерки, замѣтки и документы по исторіи Малороссіи“ Лазаревського[3]), і „Курсъ русской исторіи“ В. Ключевского[4]). Але Соболєвский підніс також ряд нових доказів на місце тих старих, які цілком втратили значіннє. Та Кримський, піддавши ті докази критичному розглядови, дуже основно довів їх хиткість.

Статя Соболєвского ділить ся на три глави. В першій він подає ті виводи Лазаревського і Ключевского[5]), що мають для него значіннє, покріпляє і розширює їх своїми міркуваннями як історичного[6]) так і лінґвістичного характера[7]). Історичну сторону я лишаю історикам і просто приступаю до лінґвістичної. Соболєвский вказує на дуже велику складність процесу, через який повстало з первісного **о** і **е** сучасне українське **і**.[8]) Такий процес, на його думку, „не міг відбути ся серед широко пороскидуваної людности, на значнім просторі території; він повинен був розвинути ся серед збитого, більше

---

[1]) „Филологія и Погодин. гипотеза“, стор. 84—95.

[2]) „Изъ исторіи русскаго языка“. Див. Ж. М. Н. Пр. 1897, V, стр. 50.

[3]) Див. Вип. III. Київ, 1896, стор. 97—100.

[4]) Ч. І. Москва. 1904, стор. 345—346.

[5]) Соболєвский. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 1—4.

[6]) Ib., стор. 4—5.

[7]) Ib., стор. 5—7.

[8]) Ib., стор. 5—6.

густого залюднення, на невеликій розмірно теріторії" [1]). Не міг він „відбути ся в двох кінцях південної Руси — і в Галичині, і в Київщині — самостійно, незалежно в однім місці від другого" [2]). „З сього один вивід: південно-руська людність, що говорила вже на **і**, прийшла під Київ, в наддніпрянський степ з Заходу, з Поділля, Галичини, Волини і ту асимілювала з собою старих мешканців, в більшій чи меншій мірі незначних чисельно і пороскидуваних по теріторії" [3]).

Кримський в своїй рецензії дотикає сих виводів Соболєвского тільки в одній з приміток. Покликаючись на авторітет Потебні і акад. Корша, він твердить противне, що „всякий, хто знає українську діялєктольоґію і історію української мови, *повинен* признати, що звук **і** виробляв ся в західнім і східнім українських діялєктах (у Львові і в Київі) самостійно, незалежно один від другого (о скільки можна говорити про повну незалежність при постійних зносинах Львова з Київом), і не в один час в ріжних говорах" [4]). Важною підпорою сеї думки служить „Топографическое описаніе Черниговскаго намѣстничества" Шафонского 1786 р. (видане в Київі 1857 р.), яке сьвідчить, що навіть в кінці XVIII в. Переяславці ще не встигли були виробити звук **і**, а вимовляли здовжене **о** близько до **у**" [5]), в той час як в західніх памятках **і** відоме від XVI в.[6]).

Друга глава праці Соболєвского (Древне-кіевскій говоръ, стор. 7—14) присьвячена доказам, що старинно-київський діялєкт належав до діялєктів „білорусько-великоруського типу" [7]). Перший доказ збудований на теорії хвиль в розвитку язиків і діялєктів[8]). Найбільш типова особливість українського діялєкта се „здовженнє **о** і **е** наслідком заникання глухих" [9]). Вона відома також в мовах польській і чесько-словацькій[10]). Через те і

---

[1]) Ib., стор. 6. [2]) Ib., стор. 6.

[3]) Ib., стор. 6.

[4]) Примітка 5-а до стор. 379, див. на стор. 380.

[5]) Топографическое описаніе Черниговск. намѣстничества, §§. 5, 12.

[6]) Кримський. „Древне кіевскій говоръ", примітка 5-а до стр. 379, див. на стор. 380.

[7]) Соболєвский. „Древне-кіевскій говоръ", ст. 14.

[8]) Ib., стор. 9 і 7.

[9]) Ib., стор. 7. [10]) Ib., стор. 7.

в руській мові вона повинна була виробити ся в тих діялєктах, які безпосередно прилягали до обширу, зайнятого тими двома племенами. В білоруськім діялєкті її нема, бо він „підчас заникання глухих в руській мові був відділений від польської мови широкою смугою литовського населення (Ятвягів)“[1]). Не могло се явище розвинути ся і в Київщині, бо на заході вона була відділена від сусїдів „багнистим і мало заселеним Полїсєм“[2]). Тільки Галицько-волинська область безпосередно і тїсно стикала ся з обширом польської і чеської мови. Через те тільки в ній могло витворити ся згадане здовженнє **о** і **е**, тільки вона могла стати ся вітчиною українського діялєкта[3]).

З другого боку, „мова Київської Руси в передмонгольську добу (повинна була бути) близька до мови Дреговицької і Сїверської областей“[4]), що були сусїдні з нею. Але в говорах-нащадках дреговицького і сїверського нема слїдів здовження. Говори білоруські, що походять від дреговицького — Гомельського повіту Могилевської ґубернії, спільно з сусїдною частиною Річицького повіту Минської ґубернії... і всеї білоруської частини Чернигівщини“ становлять перехід „не до українського, але до великоруського“[5]). Нащадки „старинно-сїверського діялєкту — діялєкти західної частини Орловської та Курської ґуберній“ мають переходові риси тільки до білоруського наріча“[6]).

Сих доказів Кримський не зачіпав. Головним арґументом против них служить їх апріористичність, що признає сам Соболєвский[7]). Окрім того, гіпотезї, що положена в їх основу, далеко до безумовної справедливости. Далї, кожде розширеннє якого-небудь явища повинно мати свої межі. Коли-б кождий діялєкт, сусїдний з говором, що має здовженнє, мусїв також присвоїти собі се здовженнє, то, очевидно, здовженнє повинно було би стати загально-славянською, коли не загально-людською цїхою. Нарештї, про діялєкт Дреговичів і Сїверян і про їх долю ми знаємо так мало, що будувати на сьому ґрунтї сьмілі і певні висновки неможливо. Сказавши коротко, в сїм доказї кождий крок стоїть на хиткій гіпотезї.

Нарештї, Соболєвский переходить до розбору мови памяток, котрі він вважає за київські. В даній статї він став в тім зглядї обережнїйшим, ніж був в попередних. „Єдиний документ, що дійшов до нас в оріґіналї від старого Київа“,

---

[1]) Ib., стор. 7. [2]) Ib., стор. 8. [3]) Ib., стор. 7, 8.
[4]) Ib., стор. 8. [5]) Ib., стор. 9. [6]) Ib., стор. 9. [7]) Ib., стор. 7, 9.

се Мстиславова грамота 1130 р.[1]). Текстами церковно-словянського походження, що безперечно були переписані в Київі, він признає „тільки два збірники Сьвятославові“ [2]). „Ймовірно переписані в Київі“ Мстиславове і Юрєвське євангелія [3]). Тріодь Мойсея Киянина на його думку, як твердив він і перше, була написана Киянином[4]). „Всї згадані київські памятки що до мови і правопису творять щось однородне, слабо зазначене, звичайно через те, що старо-київський діялєкт кінця XI в. і першої половини XII в. не мав яркійшої закраски, наближаючись з того погляду найбільше до середно-великоруських говорів“ [5]). Особливо відріжняють їх від памяток галицько-волинських брак здовженого **е**, то-б то нового **ѣ** [6]), і форми першої особи многого числа на **мо** [7]).

Розглядови сих доводів Соболєвского Кримський присьвятив першу главу своєї статї[8]). Полємізуючи в різкім тонї з Соболєвским, він одначе не дає нових доказів не-київського походження спірних памяток. Цікава тільки його аналїза мови Ізборників Сьвятослава[9]). Він підкреслює, що сї Ізборники знають одночасно заміну **ѣ** і **и** та **ы** з **и**, а се типовий українїзм[10]); доводить, що в випадках заміни **въ** і **оу** в Ізборниках треба вбачати явище фонетики київського діялєкту[11]); справедливо вказує, що шукати в памятках XI в. нового **ѣ** іще передчасно, бо воно повстало пізнїйше[12]). Але поза сими доказами, що він наводив і ранїйше, Кримський подає ряд нових доводів українського походження Ізборників. Ізборники, подібно як і сучасні київські Українцї, знають „ростягненнє звука **е** в **я** перед мягкими складами“ [13]), „зміцненнє пня зъл в зол“, перехід **е** „по шипячих і йотї перед твердими складами“ в **о**, зближеннє ненаголошенного **о** до сусїднього **у** (в ablativ. sing. femin. **ою**, в суф. **ов**, **йов**, в **оу** (= ав) густин.), заниканнє

---

[1]) Ib., стор. 10. [2]) Ib., стор. 10. [3]) Ib., стор. 10.
[4]) Ib., стор. 10—11. [5]) Ib., стор 11. [6]) Ib., стор. 10.
[7]) Ib., стор. 11.
[8]) Кримський. „Древне кіевскій говоръ“, стор. 368—375.
[9]) Ib., стор. 369—374. [10]) Ib., стор. 370.
[11]) Ib., стор. 370—372. Докази не вповнї переконують, поки ми не побачимо §. 13, г „Української граматики“ Кримського.
[12]) Ib., стор. 373—374.
[13]) Про се Кримський писав також в статї: „Филологія и Погодин. гипотеза“, стор. 53—58.
[14]) Але прикладу до сього не подає.

є в дієсловах: розгнївати, згнити, грішити, чергованнє **мн** і **вн**"[1]), західно-українське ствердженнє звука **р** в одних випадках і його замкненнє в других"[2]). „Сї явища, як справедливо говорить автор, се риси дрібні, підрядні, навіть не виключно українські; цікаві вони тільки тодї, як що брати їх в купі, яко ілюстрація однаковости сучасної фонетики Київщини з фонетикою XI віка" [3]).

Потому Соболєвский переходить до київських памяток, але таких, що переховали ся для нас в не-київських відписах. „Се — Начальна лїтопись, Київська лїтопись в двох редакціях (Лаврентієвської і Іпатської копії), Житіє Теодосія Печерського, писання київських митрополитів Греків, переложені в Києві і т. п."[4]). Але „в них ми можемо студіовати лише словарний матеріял, що заховуєть ся переписувачами досить докладно і що до котрого легко справдити одну копію другою" [5]). Виявляєть ся, що в Начальній і Київській лїтописях нема здрібнїлих типу: Грицько, Гриць, звичайних в галицьких грамотах XIV—XV в. і в сучасній українській мові[6]). В Київській лїтописи імя Георгій „звучить Дюрдь, Дюрдий, Дюргь", а в такій формі ми не подибуємо його в жаднім з руських діялєктів. „Анї галицько-волинські памятки XII—XIV вв., анї галицькі грамоти XIV—XV вв., анї сучасні українські діялекти не знають змякнення **г** в **д** (рівно як **і к** в **т**) нї в сьому, анї в подібних до нього словах" [7]). І Лаврентієвська і Іпатська копії віддають назву ріки Льто в формі Ольто. Се форма білоруська або великоруська, бо в українській мові було-б **і**. Між тим сю форму треба вважати за рефлєкс живої київської вимови[8]). Начальна і Київська лїтописи вживають слово „старѣйшина" для означення одної особи, між тим Українцї знають його тільки в значінню збірнім; слово „зоря" — в значінню „зірниця", в той час як в українськім воно значить „зьвізда"; слово „лошадь" — чуже для Українців" [9]). З другого боку, в них нема слів „кохати", „гай", „квѣтъ", між тим як „коханъ" приходить в Житії Савви осьвященного XIII в. (галицько-волинськім), а „гай" є в Волинській лїтописи[10]). Розглядови сих доказів Соболєвского Кримський присьвячує глави II—VI своєї статї.

---

[1]) Для сього чергования одначе не подано прикладів.
[2]) Ib., стор. 373. Примітка 1-а.
[3]) Ib., прим. 1-а до стор. 373, див. стор. 374.
[4]) Соболєвский. „Древне-кіевскій говоръ", стор. 11.
[5]) Ib., стор. 11—12. [6]) Ib., стор. 12. [7]) Ib., стор. 12.
[8]) Ib., стор. 12—13. [9]) Ib., стор. 13. [10]) Ib., стор, 13.

Гл. II трактує про закінченнє цько[1]). Кримський твердить, що воно повстало під польським впливом, яко наслідуваннє польських здрібнілих „типу Стець“, „Яць“ з додатком звичайного українського (і загальноруського) закінчення ко[2]). Через те до XIV—XV вв. їх нема тай не може бути не тільки в Начальній і Київській літописи, але й в Галицько-волинській[3]). Гл. III[4]) блискуче доводить, що в формах Дюрдій і т. д. треба вбачати „поодинокі прояви **загального** фонетичного українського закону, після котрого мягкі **т** і **д** (котрі тепер в багатьох випадках вже ствердли) мішають ся з **к** і **г**“ [5]). Приклади наводять ся численні, ріжнородні і вповні переконують[6]). Є також приклади з Київщини. Не менше переконує глава четверта[7]), яка доводить (навязуючи до форми Ольто), „що неорґанічне **о** вповні властиве українській мові“ [8]). На доказ Кримський наводить близько 30 прикладів з грамот, сучасної української літератури, Гоголя, Огоновського і словаря Желехівського[9]). В гл. V[10]) він застановляєть ся над словами старѣйшина, зоря і лошадь. Автор змагаєть ся довести, що українській мові слово старѣйшина відоме і в значінню одного чоловіка. Але всі його приклади взяті з сучасної штучної літератури, в котрій уживаннє сього слова може бути пояснене впливом церковної і великоруської мови[11]). Більше сили мають його докази двоякого уживання Українцями слова „зоря“ (в значінню „зірниця“ і „зьвізда“), але й тут краще би було дати більше прикладів з чисто народної мови і старого письменства[12]). Цікава замітка Кримського, що слова „лошадь“ і „кінь“ і в сучасній українській мові вживають ся так само, як і в Київській літописи: конь (кінь) для означеня звичайного і доброго коня, а лошадь прикладаєть ся до коня малосилого і замореного[13]). Потому Кримський вибирає з Літописи і Житія Теодосія ряд слів, що пригадують сучасні українські[14]), щоб довести „масову близькість українського словарного матеріялу сучасної Київщини (північної і середньої) до

[1]) Кримський. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 375—376.
[2]) Ib., стор. 375—376. [3]) Ib., стор. 375—376.
[4]) Ib., стор. 376—383. [5]) Ib., стор. 378.
[6]) Ib., стор. 378—383. [7]) Ib., стор. 383—386.
[8]) Ib., стор. 384. [9]) Ib., стор. 384—385.
[10]) Ib., стор. 386—397. [11]) Ib., стор. 387—388.
[12]) Ib., стор. 388—389. [13]) Ib., стор. 389—391.
[14]) Ib., стор. 393—397.

словарного матеріялу київських літописей"[1]). Сї дані збивають твердженнє Соболевского про виключну близькість словаря і складні літописи до велико-руського діялекту, доводячи не меншу близькість їх з українським діялектом. Але справдити масову близькість мови літописи до того чи иньшого сучасного діялекту можна тілько по більш основному розглядї її з лексичного боку ніж той, який зробили Соболевский і Кримський. Гл. VI присьвячена словам „кохати", „гай" і „квѣтъ" [2]). Кримський підносить, що сих слів могло не бути в Київській і Начальній літописи припадково. Отже-ж слова „кохати" і „квѣтъ" не приходять ні в одному з правдивих галицько-волинських памятників, а прото і сам „Соболевский не зважуєть ся вносити з того, що старинні Галичане і Волиняне не належали до Українцїв"[3]). До того слова „квѣтъ" і „гай" властиві не тілько українському, але також великоруському діялектови, і через те не можуть мати рішаючого діялектольоґічного значіння[4]).

Третя глава статї Соболевского виясняє долю київського діялекту по татарськім погромі[5]). На його думку сей діялект „в XV—XVI вв. задержував ся іще... може бути зі значним числом позичених слів, але зі всїми своїми головними особливостями"[6]). За доказ служить „Київо-Печерського помянника з першої половини XVI в., виданого С. Голубєвим в „Чтеніяхъ" Історичного Товариства Нестора Лїтописця (кн. 6), з а́каннєм, з **д** намість **г**, **т** намість **к**, **л** замість **в**, **ф** замість **х**"[7]). Але київське населеннє посувало ся на південь в вільні степи, а Київщина залюднювала ся зайдами „з волинського, без сумніву північно-українського Полїся"[8]). „Окружений ними, Київ повинен був поволї присвоїти собі один з північно-українських говорів"[9]). Се потверджує помянник Михайлівського монастиря, перша часть котрого належить до другої половини XVI в. і має **у** замість старинного **о** поруч з властивими Київщинї: Радионъ, Сафонъ, Саламія, Макеівна, Євдакѣя, Ходаръ, Алеферь, Адарія, Адинцевичь, Овдотья, Вовдотья, Мартіанъ, Малафей, -фѣй -офей, Алексей, -ѣй, Олексей, -ѣй, Євдокея, -ѣя, Парасковея, -вгея, Єремей, Яремей, Опраксинея, Бряславского, Ирына, Остря (genetiv.)[10]). На мапі Бопляна першої половини XVII в. в ряді полтавських назвиск

---

[1]) Ib, стор. 393. [2]) Ib., стор. 398—400.
[3]) Ib., стор. 398. [4]) Ib., стор. 399—400.
[5]) Соболевский. „Древне-кіевскій говоръ", стор. 14—16.
[6]) Ib., стор. 14. [7]) Ib., стор. 14. [8]) Ib., стор. 15.
[9]) Ib., стор. 15. [10]) Ib., стор. 15—16.

місцевостей здибаємо північно-українське **у** з **о**, але **і** замість **о** в ній нема [1]).

Розглядови сих тез Кримський придїлив главу VII своєї рецензії [2]). Перш за все він вказує, подібно як перед ним зробив з приводу тих самих памяток проф. Дашкевич, на загально руське значіннє Київа та його сьвятинь, через що в памятки повинні були попадати також великоруські імена [3]). Через те про язик Київа XV—XVI вв. треба судити не на основі таких сумнївних памяток, а на основі грамот [4]). Грамота кн. Семена Олельковича 1450 р., писана в Прилуцї за Днїпром, представляєть ся типовою українською що до своєї мови [5]). Далї Кримський поясняє, що „з а г а л ь н е тло київських памяток українське“ [6]), та що багато з імен, які Соболевский має за велико-руські, вживають ся в тих самих формах і на Україні. Так, Українцям відоме імя „Алексей“ з звуком **е**. Приклади, одначе, не численні і мало переконують [7]). За те вповні переконують докази Кримського, що українській мові відоме **л** замість **в** і в іменах власних, і в иньших випадках з XV—XVI вв. [8]). Далї автор наводить з галицьких грамот імя Малофѣй, Малофьй і дає иньші приклади переходу **х** в **ф** в власних іменах з українських писаних памяток [9]). Се **ф** повстає „через змаганнє писати наче-б то етимольоґічно і через страх попасти в простацтво“ [10]). В словах: Саламонъ, Саламія, Явдакимъ, Євдакѣя **а** се результат „зближення до попереднього складу, а не а́кання“ [11]). На Україні і тепер часто подибують ся імена: Саламон, Явдаким, Явдак [12]). Також розповсюджені імена Сафонъ, Макей, Радион, Фатіан. **А** в тих іменах результат анальоґії: „Сафон“ зближене до „Іосафъ“, „Макей“ до „мак“ і „Маковей“ [13]). Не менше вживають ся в Українців імена, що починають ся на **А**. Акання ту не могло бути через те, що воно повстало аж в XIV в., а початкове **А** зявило ся в XI в. [14]). Кримський наводить імена з початковим звуком **А** з українських памяток XV—XVII вв., доводить його часте уживаннє в сучасній українській мові [15]), а потому переходить

---

1) Ib., стор. 16.
2) Кримський. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 400—410.
3) Ib., стор. 400—402. 4) Ib., стор. 401. 5) Іб., стор. 402.
6) Ib., стор. 402. 7) Ib., стор. 402. 8) Ib., стор. 402—403.
9) Іб., стор. 403—404. 10) Ib., стор. 404. 11) Ib., стор. 404.
12) Іб., стор. 404. 13) Ib., стор. 405—406.
14) Ib., стор. 406. 15) Ib., стор. 406—407.

до питання: „Фонетично чи не фонетично він ту розвив ся?“ [1]). Можливе і перше. „Можна пригадати, що українській мові властива евфонїчна протеза **а** — вправдї, вона значно менше уживаєть ся, нїж протеза **о** і **и**, але все таки її можна подибувати[2]). Прикладів того Кримський наводить небагато і вони не переконують[3]). Але „головною причиною повстання звука **А**... були впливи нефонетичні“ [4]). „Імення з грецьким початковим **А** переходили в руське то з **А**, то з **О** [5]). З того виробив ся погляд про „правильність“ початкового **А** і вульґарність початкового **О**“ [6]). А по тому вже стали переробляти імена на **О** „в правильні“ форми на **А**: з „Оксенія“ повстало „Аксенія“, з „Овдотья“ — „Авдотья“. Особливо легко повстали такі явища, коли в сьвятцях або в народнім словарі були подібно звучачі слова, що починали ся на **А**. „Анисимъ“ і „Анисифоръ“ повстали через анальоґію з іменем „Анисья“ і назвиском ростини „анисъ“ (= ганус) [7]). „Анциперъ“ (= Онисифор) вийшло з „Онципоръ“ через анальоґію слів „анцихристъ“, „анциболотъ“ [8]). „Арехвір“ зявило ся не без впливу імени „Ареѳа“ [9]).

Ми бачимо, що ся в високій степени цікава праця Кримського не тільки дуже переконуючо повалює нові доводи Соболевского на користь його гіпотези, але також дає ряд незвичайно цінних відомостей про українську фонетику взагалї. Се дає підставу сподївати ся, що „Украинская грамматика“ поважаного автора, на яку довго чекало ся, зробить цінний вклад до науки і дасть тверді вихідні пункти для студіовання як історії української мови, так і її сучасного діялектичного стану.

З російського рукопису, призначеного для „Записок“, переклав Вс. Козловський.

---

[1]) Ib., стор. 408. [2]) Ib., стор. 408. [3]) Ib., стор. 408.
[4]) Ib., стор. 408. [5]) Ib., стор. 408—409. [6]) Ib., стор. 409.
[7]) Ib., стор. 409. [8]) Ib. стор. 410. [9]) Ib., стор. 410.

Miscellanea.

З житя старої школи.

В львівськім церковнім музею переховуєть ся між иньшим цікава: Tabella w którey wyraża się Pilność Grzegorza Tatomira Kleryka Pedagoga w nauczaniu niżey wyrażonych Dzieci w Szkole Parochialney przy Cerkwi na Przedmieściu Dunaygrodzkim [1]) Móhylowka pod założeniem S-go Michała zostaiącey przez Examen Publiczny okazana 1789 Roku Dnia 20 Lutego Miesiąca WSK. — (Ркп. на 2 л. F⁰, н-р CLVI—35). З неї бачимо, що учеників мав клерик Татомир 22: Szlacheckiey kondycyi 13, prostey 9; обряду латинського 9 (шляхт. 7, прост. 2), грецького 13 (шляхт. 6, прост. 7); родом з Могилївки 10 (шлях. 8, прост. 2), з Тарнави 5 (шл. 2, прос. 3), з Голозубинець 2 прос., з Лошовець (шл.), Дунайгороду (пр.), Панасівки (пр.), Іванковець (шл.) і Горчичної (шл.) по одному. Віку — 4 шл. 8 літ, 1 шл. 9 л., 1 шл. 10, 2 шл. + 1 пр. 11 л., 1 шл. + 1 пр. 12 л., 1 пр. 13 л., 3 шл. + 2 пр. 14 л., 2 пр. 16 л., 1 шл. + 1 пр. 18 л., 1 пр. без означеного віку. Всї вчились катехизму; 2 шляхоцькі сини вчили руську граматику — один з них вивчив силябізувати, другий належито читав; часословець зачав тільки один шляхтич; псалтир вивчив 1 шляхтич Русин. Elementarza учились 4 шляхтичі латинники і 2 „простаки“ Русини 13 і 18 літ. Початки латинського Альвару вчили 2 шляхтичі і 2 прості (1 Рус.); латинську граматику брали 5 простих (4 Рус) і 3 шляхтичі (2 Рус.). З „lidźby“

---

[1]) Дунайгород або Дунаївцї на Поділю російськім. *Ред.*

вчились 10 хлопців — 5 шл. (3 Рус.) і 5 простих (4 Рус.) нумерації, адиції (7) і субтракції (1). Писати не вчились 5 хлопців (3 шл. і 1 пр. Русини).

Табеля ся, що мала дати сьвідоцтво учителю через поступ учнів (вповні справедливо!) одначе позволяє нам вичитати в ній дещо більше. І так — хлопці називались: Michał Laskoski 14 л., Jan Laskoski 11 л., Michał Dąbroski 8 л., Kazimierz Laskoski 8 л., Jakób Czerkaski 10 л., Floryan Czerkaski 8 л. (все шляхтичі латинники), Dmytro Sosnoski Dzwóników 13 л. (пр. гр.), Bazyli Manastyrski 8 л., Michał Raczyński 12 л., Jakób Kłódnicki 14 л. (все шляхтичі Русини), Bazyli Browiński Mielników 18 л. (пр. Рус.), Wawrzyniec Latyczeski-Szewców (пр. лат.), Dmytro Kerzoski[1]) Hucułów 11 л., Antoni Łotocki Mielników 12 л., Mikołay Fiałkowski Pańków 16 л. (все прості Русини), Filip Podrucki Kapłański[2]) (шл. Рус.) 18 л., Jan Nadubniewicz Dadobów (пр. Рус.) 14 л., Piotr Komarnicki 14 л. (шл. Рус.), Kazimierz Czupłan 11 л. (шл. Пол.), Michał Wóytowicz Tkaczów 14 л. (пр. Пол.), Jędrzey Rezymborski (шл. Рус.) 9 л. і Bazyli Podskocki[2]) 16 л. (пр. Рус.) — їх батьки, одначе, що власноручними підписами ствердили табелю, поставили своє назвиско без шляхоцьких додатків. Василя Бровиньского Мельникового отець називав ся по просту Hryhor Mielnik (†), Wawrzyńca Latyczeskiego Szewcowego — Błażey Szwiec (†), Дмитра Кержоского Гуцулового — Sztefan Hucół (†), Антона Лотоцкого Мельникового — Daniło Mielnik (†), Миколи Фіалкоского Панькового — Pańko Wóyt (†), Филипа Подруцкого — Xdz Jędrzey Podrucki Paroch Jiwankowski mp., а Івана Надубнєвича Надобового — Fedor Nadobny (†).

Звідки взялись ті шляхоцькі додатки при прозвищах учнів не знати: могли се бути звичайні місцеві призвища, але могли бути й дороблені самим учителем шляхтичем. В кождім случаю перед нами одно з записаних новійших жерел твореня західно-українських родинних назв.

Самі вітці дали собі сьвідоцтво грамотности. На 19 підписів підписались власноручно: 4 шляхтичі Поляки + 3 шл. Русини + 1 простий Русин; поставили тільки хрестики: 3 шл. Русини + 6 простих Русинів + 2 пр. Поляки. Виходить що серед Русинів було 9, а серед Поляків тільки 2 неписьменних.

---

[1]) Може Korzoski? горішня часть букви не викінчена, тому трудно рішити. [2]) Додано блїдим чорнилом.

На обороті табелї читаємо: „Niżey na podpisie wyrażony zaswiadczam Grzegorza Tatomira Kleryka Pedagoga, iako przy Cerkwi moiey Mohylowskiey Parochialney od Zaczęcia swoiey Pedagogii nieodstępnie trzyzwo przy należytym statku z pozytkiem uczniow swoich należytym będąc i onym przykładem pobożności i wzorem obyczayności funkcyą swoiey Pedagogii sprawował, w Cerkwi nietylko w Dnie Niedzielne y swiąteczne, ale nawet w dnie powszednie na Iutrzniach Mszy S. y Niesporach (!) znaydował się. gdzie przez czytanie, y spiewanie razem z Diakami w Ustawie Cerkiewnym exercytował się y do czego był obowiązany należycie dopełniał. In quor. fidem etc: Datt. na Mohylowce Przedmieściu Dunaygrod. Dnia 19 kwietnia 1789. Roku. — M. Uranowicz". Се потверджене було видане для духовних властий, до яких Григорій Татомір вдавав ся за сьвяченем. *І. Свєнцїцкий.*

Причинок до характеристики лїтературної творчости Івана Головацького.

Посилаючи з Відня 1845 р. о. д-ру Томі Полянському[1]) примірник „Русалки Днїстрової", виписав Іван Головацький (брат

---

[1]) О. Т. Полянський (ур. 1822 р.), проф. ґімназії в Перемишлї, потім ґімн. директор у Самборі (1856 р.), Ряшеві (1862 р.) й знов у Перемишлї (1867 р.), брав живу участь в національно-полїтичнім руху галицьких Русинів у 1848 р. Він зібрав був вірші молодого тодї питомця львівського духовного семінара Івана Гушалевича, що ходили тільки в рукописних копіях і видав їх власним накладом; він видав у 1848 р. летюче письмо п. з. Słowo jedno w celu wzajemnego porozumienia się, в якому пропаґував польсько-руську згоду в Галичинї; під його проводом з'орґанїзував ся в Перемишлї руський театральний кружок, що давав вже тодї руські аматорські вистави. Коли-ж вкінцї завязала ся в Перемишлї філїя „Головної Руської Ради", він став її секретаром. Та недовго витримав на свойому становищу; незабаром зірвав зовсім з напрямом „Гол. Руської Ради" й перейшов у польський табор. Коли в 1867 р. польські круги поставили його посольським кандидатом до Сойму з Перемишля, він у своїй кандидацькій промові назвав свій колишнїй руський патріотизм „mrzonką" молодих літ. Вибраний послом, йшов разом з польською шляхтою. Пізнїйше одначе зірвав з Поляками й вернув назад до Русинів. Умер 1886 р. (пор. О. Ѳ. Полянскій. — Лит. Сборникъ Гал.-рус. Мат. 1886, в. I—II; Ал. Тороньскій, Причинокъ до житьеписи о. Томы Поляньского. — Дѣло, 1889 чч. 39—40, 42—43, 45—46, 49—51).

Якова) на окладинці книжки свою довшу присьвяту, зредаїовану гарною народньою мовою й пів-фонетичним правописом. Присьвята ся дає цікавий причинок до характеристики літературної творчости й національних поглядів її автора, пізнійшого редактора віденського „Вѣстника" й прихильника російсько-церковного макаронїзма в галицько-руській лїтературі[1]). Вона починаєть ся словами: „Чесному Высокоученому Господину Ѳомѣ Полянскому доктору Богословія и проч. в доказ высокого почтенія вôд Ивана Богд. Головацкого. Вѣдень 18/6 мая 1845".

Дальше йде:

От' и минýла зимá,
Та снѣги́ ровтаяли;
Сóнѣнько грѣ́є святé —
Та єгó ж' то ми ждáли!
Сѣ́ймо же, дóки порá,
Дай нам, Бóже, щасли́ву —
Нáдѣймо сь' — лѣто минé —
Та на óсѣнь вродли́ву.

* * *

Бувáла в нас óсѣнь весéла, ряснá:
Настáла по нѣй, ох! люта зимá,
Студéна, голóдна для тѣла й умá.
Хвалáбог', вертáє сь' нам знов веснá:
Нуж' пóрай сь' — бо кáжут, онá
Лиш раз краснá.

Предвѣцька, незмѣнная судьбá присýдила всякому человѣку, нáроду, ми́ру своѣ́ дóлю: а хочь дóброго зле не минé, так завсѣгды дóбре на верх вы́плыне, а злóму хочь дóбре, лишé до чáсу сь' ведé — се о людéх — а о нáродах такóж' те самé, в первовѣка аж до сегóдне: — Жид, Грек, Римляни́н, чи нѣмы́й Гермáн, Мадя́р-Татари́н, Тýрок чи Поля́н, за прóчих вже не пытáй — всѣ жили и пережили сами́ себé, бо чужóго глядѣли, а не самы́х себé. — Лишé однá Русь-Славя́не, перебýла самá собóю ты́сяча лѣт нáпасных бѣля завидуючих сусѣдôв, и побѣдонóсна вы́лынула на чи́стее плéсе всеми́рных дѣя́ній на мнóгіи,

---

[1]) Пор. також И. С. Свѣнцицкій, — Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ, 1906. Т. I, ст. 163—171 і 195—197; Вѣстникъ „Народного Дома", Львовъ, 1906, ч. 4, ст. 71—72.

премнóгіи столѣтья! Велика Русь завсѣды, чи в нещáстью чýвствіем, чи в щáстью дѣлом! Але гóре ѣй! скоро недóлею и пригóдами свóими и чужими не научила сь' в щáстью статковáти, скоро за вчасу не схаменýвши сь', в слѣд за тамтыми пôйдé — бо онá лиш' тым перебула все, що лиш' голубила своé, и за нéго дбáла, а чужóго и не забагáла — а тут думаю о руськôм всемиру. — И. Б. Г.

Примірник сей „Русалки Дністрової" дістав ся в спадщині по пок. проф. Мих. Полянськім до бібліотеки „Наукового Тов. ім. Шевченка" і вписаний в катальоґ під ч. 8.563.

Подав *Ів. Кревецький.*

Богдан Бучинський.

Посмертна згадка.

З сердечним жалем приходить ся мені записати на сторінках нашої часописи утрату одного з наймолодших, надійних її співробітників Богдана Бучинського, що вмер 15 липня н. с. на 24-ім році житя в Станиславові.

Було се в осени 1901 року, коли пок. Мелитон Бучинський ввів до мого кабінета свого синка Богдана, якого привіз записати на львівський університет, і поручив його моїй уваї, як будучого слухача-історика. Молодий Бучинський робив тоді враженнє ще цілком дитинне — пещеної, нервової, трохи зманерованої дитини. Я з охотою обіцяв батькови ним зайняти ся. Але зачинали ся бурхливі часи боротьби за університет, які дуже мало приляли правильним й спокійним науковим зайнятям. На початку зимового семестру 1901/2 сталось звісне віче, що потягло за собою сецесію студентів-Українців з львівського університету. Бучинський опинив ся в Празі, і я бачив його тільки хвилями. Вернувши ся до Львова, він також тільки періодами з'являв ся на моїх викладах і в моїм семінарі: вражливий, нервовий до хоробливости, він з запалом віддавав ся всякій політичній акції, яку розпочинала академічна молодїж, і се вічно відривало його від наукових зайнять, тим часом як при його нерівній, нервовій вдачі власне тільки методична, правильна праця могла його науково вишколити. А так при всїй роботящости й здібности він не годен був нїчого довести до кінця, розпочинав працю, кидав, відкладав на пізнійше, хапав ся до иньшої стрічної теми, і т. д.

Першу тему він вибрав собі сам, надибавши у себе в Станиславові ревізію львівської Ставропіґії з першої половини XVIII в. Радив ся зі мною, як її обробити. Потім переконав ся, що вона не може дати повного образу житя Ставропіґії, й знеохотив ся до тої теми. Вернувши ся з Праги взяв у мене семінарійну тему — поручив я йому зайняти ся автентичністю звісних уніятських памяток: посланнєм Місаіла до папи Сикста і листом патр. Нифонта до митр. Йосифа. Посланнє Місаіла зайняло Бучинського дуже, він пустив ся в дуже деталїчну аналїзу його, але на семінарі предложив сю роботу in crudo, в видї нотаток, не зведених до якихось ширших виводів. Я порадив йому вести далї сю роботу й звести її до якогось обробленого виду, з становища його провідної гадки (він доводив неавтентичність Послання). Під впливом мого V тому, де вказані були арґументи за автентичністю Послання, покійник одначе кинув гадку про неавтентичність, захотів обробити з сього нового становища сю тему, але тим часом узяв у мене нову тему з тогож круга питань: про книгу Сакрана і зачав для неї архивальні роботи в Кракові. Серед семінарійних зайнять, маючи в рефератї працю одного з иньших членів мого семінара про Остапа Дашковича, зладив невеличкий реферат на сю тему, але ладячи ся до учительського іспиту, не викінчив сеї роботи на стільки, щоб її можна було надрукувати. Минулого року здав іспит дуже гарно й дістав посаду. Я, жалуючи його недокінчених робіт, предложив йому невелику підмогу з Наук. Товариства ім. Шевченка, щоб він відложив на один рік свою учительську посаду й зайняв ся докінченнєм розпочатих робіт по історії унїї. По деяких ваганнях, з огляду на свої матеріальні, не дуже сьвітлі обставини, Бучинський прийняв сей проект і ми з ним уложили плян його роботи. Мала вона дати причинки до історії унїї почавши від Ісидорового виступу до половини XVI в. В рядї розвідок-епізодів, в звязку з певними ґрупами матеріялу, мали бути тут подані причинки до Ісидорової унїї, Місаілів епізод, унїя м. Йосифа, історія й аналїза книги Сакрана, причинки до історії унїї в першій половинї XVI в. Сї епізоди мали обробляти ся й друкувати ся в міру свого приготовання. Бучинський виїхав для архивальних студій до Кракова. Але тут все нові матеріяли, попадаючи ся під руки, вабили його й розтягали його пляни. Intra parentesim виладив він перегляд нових праць по історії в. кн. Литовського в серединї й другій половинї

XV в., видрукований в LXXV кн. Записок. Потім задумав обробити кілька документів до часів Свитригайла — ся праця була надрукована в LXXVI томі. Тим часом захорував і мусів виїхати до дому. Замість відпочати, він одначе не витримав виборчої горячки, яка опанувала Галичину під весну — кинув ся в вир виборчої аґітації з цїлою неповздержністю свого нервового до хоробливости темпераменту; уряджував десятки віч, аґітуючи за українським кандидатом, і в результаті зліг після сеї кампанії до ліжка, без всяких надій на видужаннє... Кілька день перед смертю у відповідь на мій лист до нього продиктував він менї лист, де висловляв утїху з доброго обороту своєї слабости, сподївав ся вернути ся скоро до зайнять, але в дійсности вже не було для нього ніякої надії: сухоти були в останній стадії.

Переїздячи з Кракова, покійник просив одного з товаришів зайняти ся його працями в разї його смерти й приладити до друку. Се порученнє покійника буде правдоподібно сповнене і наукова спадщина, підготовлена на стільки, що може появити ся в друку, буде опублікована, як памятка по предчасно страченім молодім адепті історичної науки.

М. Грушевський

Наукова хроніка.

Етноґрафія в західно-европейських часописях за 1905 р.

1. Етнольоґічні часописи загального змісту.

Internationales Archiv f. Ethnographie, 1905, XVII був вже обговорений в попереднім огляді (с. 166—167). В додатку до XVII тому появила ся праця C. H. de Goeje, Bijdrage tot de Ethnographie der Surinaamsche Indianen (1906, ст. IV+117+16 таблиць), де крім більшого слівника (31—117) подано замітки про розділ племен, торговельні зносини, одіж, хати, знаряди, човна, занятя (польоване, рибальство і т. д.), вироби, передовсїм ткацькі, орнаментику, музику.

2. Ґеоґрафічні часописи.

Geographische Zeitschrift, 1905, XI. K. Dove, Grundzüge einer Wirtschaftsgeographie Afrikas (1—18). K. Östreich, D. Bevölkerung von Makedonien (268—292): автор обговорює расові і національні відносини М—ї і подає статистичні дані. K. Hassert, Fr. Ratzel (305—325, 361—380). G. A. Lukas, Helgoland (325—44). L. Chalikiopoulos, Wirtschaftsgeographische Skizze Thessaliens (445—75): клїмат, положенє, фавна, населенє, господарство. E. Mogk, Island u. seine Bewohner (629—637).

Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg, XXI, 1905. В сїм річнику уміщено саме статї, що мають для нас більший інтерес. Розвідка Г. Міхова, Das erste Jahrhundert russischer Kartographie 1525—1631 und die Originalkarte des Anton Wied von 1542 (1-61, 1 фототипія і 4 мапи) буде далї окремо зреферована. Behrmann Walter дає в статї Über die niederdeutschen

Seebücher des fünfzehnten u. sechzehnten Jahrhunderts (63—176, 4 ілюстр. і 4 мапи) характеристику, бібліоґрафію і огляд долїшно-нїмецьких морських мап. Етноґрафічні замітки приносить статя М. Альбрехта, Durch den Daghestan auf der Awaro-Kachetinischen Strasse im Mai-Juni 1904 (177—201 з 14 фототипіями). В відділї рефератів уміщено між иньшим відчити Thilenius'a, Die ältesten Menschenrassen (216—220), Фрідеріхзена, Russland, Land u. Leute (224—228) і L. Mylius-Erichsen'a, Über den Verlauf u. d. Ergebnisse der Dänischen Literarischen Grönlandexpedition 1902/3 (221—224).

Zeitschrift der Gesells. f. Erdkunde zu Berlin, 1905. S. Passargue, D. Grundlinien im ethnogr. Bilde d. Kalahari-Region (20—36, 68 і д.): автор дає також образ культурних і національних обставин і ілюструє свою статю численними образами. Дещо можна стрінути в студії A. Voeltzkow'a, Berichte... (продовж., 89—119, 184—211, 285—296). T. Preuss, D. Einfluss d. Natur auf d. Religion in Mexiko u. d. Vereinigten Staaten (361—380, 433—460): сонце і зоря, підземна подорож сонця, подорож в сьвіт і зі сьвіта, вода, що окружає землю, служить домом сонця. До того дає примітки Зелер, Einige Bemerkungen (461—3), заосмотрені примітками автора (464—6). Статя L. Siegert'a, D. Becken v. Guadix u. Baza містить також деякі етноґр. подробиці.

Mitteilungen d. Vereins für Erdkunde zu Leipzig, 1905 (Leipz. 1906). Ґ. Геннінґ публїкує простору працю D. Reiseberichte über Sibirien von Herberstein bis Ides (IV+245—394), основану на богатій, чужомовній, головно нїдерляндській лїтературі. Автор подає витяги справоздань з подорожий взагалї про Сибір, а крім того окремо ґрупує етноґрафічні звістки про поодинокі племена. Спеціяльний відділ присьвячений оглядови картоґрафічних знимок і ґеоґрафічному положеню.

Mitteilungen d. Ver. f. Erdkunde zu Halle a. S. 1905. T. Jacob, D. geographisch bedingten wirtschaftlichen Grundlagen d. Magdeburger Gegend (44—78) і огляд Кірхгофа. До славянської кольонїзації над рікою Саале статя H. Grössler'a, D. Einteilung d. Landes zwischen unterer Saale u. Mulde in Gaue u. Archidiakonate (17—43).

Mitteilungen der k.k. geographischen Gesellschaft in Wien, XLVIII, 1905. Замітки культурно-історичного змісту стрічаємо в статейцї Луки Вааґена, Fahrten u. Wanderungen in der nördlichen Adria (1—30). L. Bouchal реферує про A. Henry Savage-Landers Reisen auf den Philippinen (31—51), Ферд. Люпша описує (свою) Eine Reise am Menam Nakon Nayok (133—139). Ваа-

ґен інтерпретує в статї Amerika im Zwielicht der Sage (140—144) місця з Плятона, Плютарха і иньших про таємничий остров або континент і видить в них перші звістки про Америку перед Колюмбом. Характер реферата має замітка I. G. Schoener'a, Die Kolonisation Südwest-Finnlands durch Schweden (155—156). J. Weiss виступає з статейкою Ein Beitrag zur antiken Topographie der Dobrudza (231—2), де пояснює місцевість з Прокопія *Οὐλμιτῶν* латинською формою Ulmetum (або Ulmeta), знайденою на написи з 140 р. по Хр. Новий матеріял приносить праця О. Гартіґа, Ältere Entdeckungsgeschichte u. Kartographie Afrikas mit Bourguignon d' Anville als Schlusspunkt (1749) (285—383). Деякі етнольоґічні замітки находимо в статї Ем. С. Фішера, Beobachtungen u. Daten von meiner Studienreise nach Panama u. Costa Rica (434—481, з 1 карт.). Уваги достойна праця Й. Добльгоффа, Europäisches Verkehrsleben (vom Altertume bis zum Westfälischen Frieden) (515—560, 592—628). З дрібнїйших заміток і нотаток згадаю одну лише звістку I. G. Schoener'a, Hat es eine vorskandinavische Einheit gegeben? (631—3).

Deutsche geograph. Blätter, XXVIII, 1905. Некрольоґ Бастіяна написаний Лїндеманом (1—9) розпочинає 28 річник, в якім треба занотувати передовсїм розвідку M. Friederichsen'a, Russland, Land, Leute (73—96). Автор зіставляє найважнїйші дані про Росію, про її ґеоґрафічне положенє, підсонє і фльору, про людність, господарство і кольонїзацію і про культурні та полїтичні відносини. Між „Руськими" відріжняє автор Великорусів і Малорусів, від яких тепер відділюють Білорусів. Українцї стоять до Москалїв що до мови в таких відносинах, як горішні Нїмцї до долїшних, що до антропольоґічного типу, як взагалї усї полудневі народи до північних. „Somatische Erscheinung d. Kleinrussen ist gegenüber dem plumpen, schwerfälligen Grossrussen eine gefälligere, schlankere, zierlichere" (82). Українцї чорняві, Москалї біляві; Українець живійший і більше поетичний: „auch politisch leichter erregbar, wie dies die an sich äusserst charakteristische Bewegung d. sog. „Ukrainophilen" beweist". Відтак згадує ще автор про укр. поезію, про кольонїзацію і подає число Українцїв (1897) на 20 м. З иньших розвідок обходить нас більша праця J. Weissenborn'a, Tierkult in Afrika (113—146), що є витягом з дисертації автора, надрукованої в Int. Arch. f. Ethn., 1904. З подорожий важна розвідка А. Оппеля, Reise in d. Prairien u. Seengebieten v. Nordamerika (155—248).

Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München. München, 1904—6, I, 1906 (Продовженє Jahresberichte d. Geogr. Ges. in München) (678—21 таблиць).

З культурно-історичного боку цікаві три статї Райндля Й., Die Weininseln Nord.- u. Mitteldeutschlands (99–148), Dörfer, Weiler und Einzelhöfe in Südbayern. Eine anthropogeographische Studie zur Kenntnis der Siedelungsverhältnisse in Südbayern (501—560) і Die ehemaligen Weinkulturen in Südbayern (261—268, додатки, з 2-ма таблицями). Важна праця А. Волькенгауера, Beiträge zur Geschichte der Kartographie u. Nautik des 15 bis 17 Jahrhunderts (161—260, з 5 табл. і 12 обр. в текстї). Між рефератами знаходимо відчити Conwentz'а про консервоване памяток природи (297–301), п-ї Л. Моравец-Діркес, Land u. Leute in Finnland (475—478) і п-ї Ц. Зелєр, Archäologische Streifzüge in Mexiko (669–670).

Petermanns Mitteilungen, 1905 і Geographischer Literaturbericht f. 1905. Останнїй річник приносить мало що інтересного для нас. Стати Stahl'а про подорож по центральній і зах. Персії не приносить нїчого для етнольоґа; більше матеріялу подибуємо вже у Seidel'a, D. Bevölkerung d. Karolinen u. Marianen (36—39). Варта уваги статя Ґрубауера, Negritos (249 і д., 271 і д.), де зібрано гарний матеріял про звичаї і обряди Маляйців.

Mitteilungen des k. u. k. militärgeographischen Institutes, Wien, XXIV, 1904 (Wien 1905), XXV, 1905 (W. 1906). 24 і 25-ий том приносять м. и. показчик до усїх попереднїх томів, з якого випотовуємо отсї статї, що дотикають України: Бєлявскі, Die Schreibung geographischer Namen nach russischen Kartenwerken (XVII, 1898), Truck, Die Entwickelung der russischen Militärkartographie vom Ende des 18 Jahr. bis zur Gegenwart (XVIII, 1898, XIX, 1899). Бєлявскі і Гаардт, D. topographischen Arbeiten im westrussischen Grenzgebiete (XX, 1900) і їхже, D. Fortsetzung der topographischen Arbeiten im westrussischen Grenzgebiete (XXIII, 1903). Усї иньші працї належать до фізичної ґеоґрафії.

Abhandlungen der k. k. geograph. Gesell. in Wien, 1905, VI, 1, 2, 3. В другім зошитї ширша праця Schoeppel'а про нїдерляндські Індії, в першім статя Пентера А., Eine Reise in d. Gebiet des Erdschias-Dagh (Kleinasien).

Mitteil. d. geograph. Gesells. (f. Thüringen) zu Jena, XXIII, 1905. G. Kurze, Sitten u. Gebräuche d. Lengua-Indianer (16—33) м. и. про сотворенє сьвіта, люди з землї, вітер крутить ся — пробивати його палкою (17), духи, недуги, смерть, релїґія, одїж, прикраси, пожитє, занятя, губити дїтий (28), клановий систем (29), пожива, огонь через тертє (30), комунїзм (31), сьвята і забави (31—32), хати і знаряди.

Jahresbericht der Geogr.-Ethnogr. Gesellschaft in Zürich pro 1905—1906 ще не з'явив ся.

La Géographie. Bulletin de la Société de Géographie, XI, XII, 1905. Сьогорічні томи убогі на статї етноґрафічного змісту. З першого тому можна хиба згадати розвідку Ch. Rabot'a, La distribution de la population en Suède en fonction de la constitution géologique du sol (359—367). З другого тому треба передовсїм згадати статю Ardouin-Dumazet'a L' Antropologie de l' Égypte d' après M. Chantre (103—108), а далї розвідку E. Sénart'a, Un nouveau champ d' exploration archéologique. Le Turkestan chinois (361—368).

Annales de Géographie, XIV, 1905, містять справоздане з 8 інтернаціонального з'їзду-ґеоґрафів в Вашинґтонї проф. E. de Martonne, а в додатку дуже докладну біблїоґрафію за р. 1904, зредаґовану L. Raveneau'м (стор. 1—336, 1065 чисел). З иньших статей належать до нашого огляду статї C. Vallaux'a L' évolution de la vie rurale en Basse Bretagne (36—51), Б. Ауербаха, La population de l' empire allemand d' après le recensement de 1900 (118—125) і Й. Ердельяновіча, Les études de géographie humaine en pays Serbe (424—432). Для повноти нотую ще коротку розвідку проф. Семірадзкого, La constitution géologique de la Podolie autrichienne (332—338).

Geographisches Jahrbuch, XXVIII, 1905. 28-ий річник містить два огляди, що мають для нас більший інтерес: просторий огляд P. Gähtgens'a, Bericht über die ethnologische Forschung 1901 (1898) bis 1903 (2—104), де зібрана лїтература про усї контіненти, і огляд віденського професора Е. Обергумера, Bericht über die Länder- u. Völkerkunde der antiken Welt (III, 131—194).

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, Wien u. Leipzig, 1905, XXVII. З кількох сот дрібнїйших статей і заміток лише одна має для нас близший інтерес, а то статя Р. Вайнберґа, Nationalitäten u. Konfessionen in Russland (414—418), написана на основі переписи з 1897 року. Крім того трактує кілька нотаток про Росію. З иньших статей згадую статї етноґрафічного змісту. Р. Ваґнера, Portugiesisch-Quinea-Land u. Leute (5—13), В. Германа, Durch d. Argentinische Puna zum Bolivianischen Chaco (13—21), [містить також етноґрафічні фотоґрафії], Фішера-Траєнфельда (Treuenfeld), Kolonie Hohenau in Paraguay (23—31), Майгарда Durch das Rilagebirge (58- 68), Mohr'a P., Casablanca in Marokko (71—78), Л. Коха, Zur Entwicklung der Flösserei im Schwarzwalde (110—115), Lemcke, Quer durch Kanada (145—155), Г. Шнур-

пфайля, D. Samoa-Inselgruppe (216—222), Олїнди A., Das heitige Livland (259—269, 308—319) про все і вся, Fr. Seiner'a, Die Omaheke der Herero (337—345), Rehwagen'a, D. heutige Surinam (394-398). A. Мілера, D. Land der Jakuten (398—405), Bencke, Avembaland u. seine Bewohner (446—451) і E. Müller'a, Von Brasiliens Küste nach Europa (458—462). З нагоди повстаня Гререрів забирає голос F. Seiner (D. Omahehe d. Hereros, 337—345). Поза тим належить навести реферат Fortschritte der geographischen Forschungen u. Reisen im Jahre 1904 (433—446, 487—502 і 548—562).

Zeitschrift f. Schulgeographie, 1905, XXVI. Оппермани містить некрольоґ Рацеля (1—8). O. Jaucker прецизує Einfluss d. Landesnatur auf d. Gesch. u. d. Kultur d. Völker (8—16, 42—51) і пише справоздане з атенського археольоґічного конґресу (328—9). Гарну збірку етн. матеріялу подає M. Reismayr в статї Sternkunde im Volke (119—137). Занотую іще розвідку Л. Ґ. Ріцека, D. im Volksmunde lebenden deutschen Gaue u. Gaunamen (344—356).

Vierteljahreshefte für den geographischen Unterricht, 1905.

Geographischer Anzeiger, Blätter f. d. geographischen Unterricht, 1905, VI, не містить тим разом нїчого для нас, з виїмкою маленьких нотаток про результати переписи в Росії і про книжку Геттнера про Росію.

IX Jahresbericht d. geograph. Gesells. zu Greifswald 1903—1905, hrg. v. R. Credner, 1905. Більша часть тому присьвячена етноґрафії. E. Metzner, Redos u. Rosdal (110—134), причинок до історії повстаня. E. Pernice, Gräber in Thurow bei Züssowvorpommern (161-169): з часів бронзи. W. Deecke, D. Beziehungen d. vorpommerschen Städte zur Topographie u. Geologie ihrer Umgebung (170-200).

Jahresbericht d. Frankfurter Vereins f. Geographie u. Statistik, 68, 69, 1903—1905, hrg. v. H. Traut, Frankf. a. M. 1905. H. Küster, Zur Morphographie u. Siedelungskunde d. oberen Nahegebietes (5—67), м. и. замітки про типи піль, домів (59), людність. В витягах з рефератів більше заміток варто на увагу. З преісторії: Ґайґер про стару культуру Цейльону (166—7), G. Thiersch Archäolog. Forschungen in Palästina (148—50), Герцоґ, Altertum u. Mittelalter auf d. Insel Kos (150—1), J. Hülsen, D. deutsche Ausgrabungen in Priene-Kleinasien (180—1). З етнольоґії й іст. культури: Sarasin, Reisen in Celebes (119—121), H. Dürck, Quer durch Indien (121—2), L. Diels, Reiseskizzen a. Westaustralien (122—4), W. Götz, Von d. Hauptstadt Nordmazedoniens auf den Schardagh (131

—135). E. Schiller-Kyoto, D. Japaner (147—8), особливо про яп. жінку, Г. Шель, D. Weltreligionen u. ihre kulturgesch. Bedeutung (175—8).

Deutsches Kolonialblatt, XV, XVI, 1904, 1905. Спеціяльних статей етноґрафічних не знаходимо; деякі замітки подибуємо в відділї справоздань з подорожий; з культурно-історичного боку будуть інтересні деякі справоздання німецьких властий про торговлю, промисл, просьвіту і т. д. підбитих племен в Африцї, Азії і Австралії (зг. Полінезії).

Deutsche Kolonialzeitung. Organ der Deutschen Kolonialgesellschaft, Berlin, XXI, XXII, 1904, 1905. Богато дрібнїйших заміток про культуру людности німецьких кольоній в Африцї, Азії і Австралії. Більших розвідок не було.

Zeitschritt für Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft, 1905.

Abteilung Berlin-Charlottenburg d. Deut. Kolonial-Ges. Verhandlungen 1903/5, B. VIII, H. 1—4, Berlin 1904, 1905. Містить чотири статї: Франке про духові напрями в сучасних Хінах (1), Wolff'a, D. Durchquerung d. Gazellenhalbinsel, Bismarckarchipel (2, 1—54), де подибуємо і етнольоґічні поміченя, Даґоберта Шенфельда про магометанський рух в египетськім Суданї (3) і Франке, Was lehrt uns d. ostasiatische Geschichte d. letzten 50 Jahre? (4, 91-114).

Land und Leute. Monographieen zur Erdkunde... herausgegeben von A. Scobel. До тепер появило ся 20 томів, в яких представлено околиці і людність Турнвґії (1), Куби (2), Норвеґії (3), Тироля (4), Швайцарії (5), горішної Баварії (6), побережа німецького моря (7) і балтийського (8), Гарцу (9), Рену (10), Рівієри (11), Риму і Кампанії (12), Шварцвальду (13), Берлїна і Бранденбурґії (14), Німеччини на тихім океанї (15), Дрездна (16), Неаполя (18), лібійської пустинї (19) і Карконошів (20). Кождий том, богато ілюстрований має також окремий розділ про звичаї і обряди людности.

Land, hrg. v. Sohnrey, XIII, 1905. Зі статей занотую: Wolff, Die Perlenstickerei (9), Ziegler, Hochzeitsbräuche im Sachsenlande (9), Sohnrey, Die Kunst auf dem Lande (10), Drescher-Hillner, Die Wiederbelebung der Handspinnerei in Baden (16), Wiese, Der russische Bauer (16), Бербіґ, Über die Holzbauten auf dem Lande (18), Шляґ, Heimat- und Dorfmuseen (19), Freybe, Eine alte bedeutungsvolle Sitte (21), Геллєр, Landwirtschaftliche Volksweisheit (21).

Wandern u. Reisen, перестало в р. 1904 виходити.

Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursionsklubs, Lpz., 1905, XXVIII. Як звичайно зміст річника дуже ріжнородний. Побіч поезій і прози та чисто туристичних заміток, стрічаємо тут причинки до етноґрафії і фільольоґії, а передовсім богато сирового фолькльорного матеріялу. Так оголошує Й. Г. Кіндерманн, Kinderreime aus maner Hejmt (35—37), Г. Рунґе, Märchen und Anderes (42—4, про чорну курку, холеричний цвинтар, талїсман, про відміну, чарівницю, замовлюваня), К. Р. Фішер, Sagen aus Gablonz (63—64, нічний стрілець, дикий мисливий, покутник голить в ночи ремісника і увільнюєть ся з зачарованя, про копанє скарбів), К. Лїхтенфельд, Ein alter Neujahrsgruss (85—86) як причинок до збірки Neujahrsgrüsse (84—85), Й. Зімм, Feuersegen und Wassersegen (83), Ф. Кнотте, Volksthümliche Redensarten und Gleichnisse in der Markersdorfer Mundart (269—273), Карафіят, Kinderreime (320—1, 439—440), А. Паудлер лїки і замовлюваня проти болю зубів (354—369), Е. Редер, Das heil. Dreikönig-Spiel in Falkendorf (421—425). А. Фрінд подає спомини і поміченя про різдвяний вертеп (Die Weihnachtskrippe, 158—165), A. Kögler малює Gestalten aus dem Volke (211—219). Історію кільканацятьох осель пише C. Jahnel (Heimatkundliches vom Padloschiner Plateau, 241—265) на основі історичних жерел. З під пера Kögler'a вийшла статя Spiessrutenlauf (274—277), оперта на військових актах з р. 1845. Паудлер докидає кілька заміток Über den Christbaum (318—320), K. Fleck коментує пісню Die Böhmischen Kamnitzer Wirtshäuser (412—415), А. Паудлер містить збірку вірувань і обрядів з різдвяних сьвят (415—419). A. Weinzierl дає і сього року статю Archäologisches aus dem Klubgebiete (427—430).

Mitteilungen v. Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. Schutzgebieten, XVIII, 1905. Dr. S. Passarge, D. Buschmänner d. Kalahari (194—292), з ілюстраціями. Дуже інтересна праця про тип, звичаї, знаряди, орґанїзацію, племена, занятє, будівництво, вироби, рівьби, малюнки, музику, танцї і минувшість.

Altvater. Organ der mährisch-schles. Sudeten-Gebirgs-Vereines — v. Kettner, Freiwaldau 1905, XXIII.

Österreichische Alpenzeitung, XXVII, 1905.

Deutsche Alpenzeitung, V, 1905/6. H. Uhde-Bernay, Schutz und Erhaltung der Naturdenkmäler, Г. А. Теннер, Winzerfest in Vevey, Й. Баум, Alpine Landschaftsmalerei in München.

Jahrbuch des Schweizer Alpenclub, XLI, 1905/6. A. Bähler подає розвій гірництва від найдавнїйших часів до тепер в статї Der Bergbau im Ferreratal (238—243), В. Шіблер описує подорож по Корсицї (In Korsika, 244—267).

Zeitschrift d. Deutschen und Österreichischen Alpenvereins, XXXVI, 1905. Обергуммер кінчить працю Die Entwickelung der Alpenkarten im 19 Jahrh. (IV) і займаєть ся Францією і Італїєю. L. v. Hörmann пише про тирольсько-форальберґську управу вина (1 часть), M. v. Prielmayer про нїмецькі острови в Люзерн і Ферзенталь.

Mitteilungen d. deutschen und österreichischen Alpenvereines, XXI, 1905. З нагоди експедиції Мерцбахера дає Обергуммер статю Die Erschliessung des Tian-Schan.

Illustr. Fremdenblatt für Thun und Umgebung, 1905.

Echo des Alpes, XLI, Gèneve, 1905.

Akadem. Alpenverein München, XIII, 1904/5, Akadem. Alpenclub Innsbruck, XII, 1904/5, Akadem. Alpenverein Berlin, II, 1905, Akad. Alpenclub Zürich, 1905 не приносять нїчого для нас.

3. Часописи фолькльорні загального характеру.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde, XI, 1905. Працї Франка, Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland (17—32, 98—115) і Полївки, Eine alte Schulanekdote und ähnliche Volksgeschichten (158—164) були вже обговорéні окремо в бібліоґрафії. Поза тим прийдеть ся не богато згадати. Ф. Лєнтнер дає працю Über Volkstracht im Gebirge, оперту на сучаснім і порівнуючім матеріялї. М. Габерляндт описує Raufwerkzeuge der Innviertler Bauernburschen (81—85), які ще додержали ся до нинї і спочивають часто по судах як corpus delicti парубочих бійок. Описані знаряди ріжнородні, одначе виділюють ся з поміж них чотири форми. Перша се останки давних боєвих знарядів, друга примінена до оборони пястуком на спосіб наших боксерів, третя і четверта виросла з реміснячих і домових знарядів. Цікавий матеріял оброблює Й. Бляу в статї Vom Brisiltabak und seiner Bedeutung im Volksleben der Böhmerwaldgegend um Neuern (85—97). Автор подає історію уживаня табаки, спосіб виробу, уживаня і переховуваня, описує табакерки, а на конець наводить дані про ролю табаки в народнїх звичаях і обрядах, а передовсїм на весїлю і перегонах. A. John займаєть ся переказом про вільного стрільця (Volkstümliches im „Freischütz“, Ein Beitrag zum Jäger-Aberglauben), переходить історію переказу і його мотиви та доходить до цїкавих результатів, що 1) взагалї нема і не було нїякого переказу про вільного стрільця, бо найдавнїйше записана верзія з 1731 в Monatliche Unterredungen von dem Reiche der Geister трактує се як судовий ви-

падок, 2) що ціла тема витворила ся на тлї ловецьких забобонів і звичаїв, як се показують поодинокі складові мотиви, загально розширені в судетських краях, що видно з наведених автором паралєль і оголошеного матеріялу, та що 3) вітчиною „переказу“ треба уважати західну Чехію.

Далеко богатший відділ дрібних заміток. Е. Цельвекер оголошує Klosterneuburger Dreikönigspiel (32—35) враз з нотами, Р. Едер описує Mittelalterliche Gefässe aus Mödling (35), A. John доповнює статейку Гінтнера (Nochmals egerländisch lei(n) (35—37), Й. ф. Добльгофф дає виписки з Kohl'a як причинок Zur Tazelwurmsage (37), К. Ромсторфер, перенесений тепер з Буковини до Зальцбурґа, зачинає розслїди свого нового місця побуту статейкою Leichenbretter in Saalfelden (117—118), де оголошує між иньшим і 13 написів. Й Шрамек обговорює Das typische Bauernhaus im Böhmerwalde (119—121), M. Bayerl-Schwejda публїкує Sprichwörter im Böhmerwald (121—122). Замітка К. Мозера доповнює дані, врештою не надто повні, про Johannis- und Sonnwendfeier bei den Slowenen (Kres ali Ivanje) (122—125). Матеріял автора уґрупований ясно і не обставлений цїлком мітольоґічними фразами як в подібній розвідцї небіщика Крека, а далї богатий і черпаний з ріжних околиць, замешканих Словінцями. Селяни скроплюють тодї рілю сьвяченою водою, обмають хати цьвітами, які тодї грають особливу віщу ролю, пускають вінцї на воду, ворожать і палять огні, та сьпіваючи танцюють коло них; в Стирії виправляють дївчата, як каже автор, формальні індіянські танцї, в Цїллї перескакують через огонь, в Країнї навіть цїлком нагі. В Сторіє знають „деревце“ і спалюють його, в Каринтії пускають запалені колеса. Взагалї всюди віддають огневи велику честь і приписують йому велику силу відганяти чарівниць і демонів, тому й саджають Хорватки малі дїти дуже близько огня. Е. Весловский описує Osterbräuche bei den Rumänen in den Karpathen der Bukowina (125—128), причім найбільше місця присьвячує писанкам, їх виробови і уживаню. Самі великодні звичаї не відбігають богато від наших: так приміром, подібно як у Бойків, переховують великодну сьвічку в дома проти бурі, в понедїлок не забувають хлопцї обливати дївчата, за що дістають писанки; лушпинки яєць збирають ся і кидають ся на ріку для підземного румунського народу, Роцман, Рохман або Бляїн, аби їм дати знати про Великдень, рахманський Великдень; декуди є також звичай сходити ся в понедїлок на гробах померших. Е. К. Blümml оголошує Zwei Weihnachtslieder aus Tirol (179—180). Е. Цельвекер дає звістки про два інтересні обходи, про Дороту (Dorotea-Singen, 181—2) і Стефана (182, Zum Stephan Singen): лише поясненя про остатнїй не конче переконують. Fr.

Andress займаєть ся описом поживи в статї Aus dem südböhmischen Volksleben (183—185). Едер оголошує Volkstümliche Überlieferungen aus Nordböhmen (186—7), в тім числї на початок про типи домів. Allerlei Glaube und Gesage aus dem Angeltale подає Й. Бляу, з чого можнаб навести неодну паралелю до вірувань нашого народа. Приміром про дзвонене в усї, уроки, ролю комет, силу дощу на ріст волося, і т. д. Не вільно пеленок сушити на вітрі, бо дитина плакати-ме, анї змивати тїмени; деякі камінцї роблять невидимим, зуби ростуть сильно, коли кидати старі, що випали, на піч; сни грають велику ролю, а між иньшим гівно віщує гроші; у кого гріш буде на новий рік, не покине його через цїлий рік; поліжници не вільно йти на забаву, треба їй усе сповнити (193); при надаваню імен не вільно йти назад, щоби дїти не вмирали; порожну колиску заборонено колисати, в першім роцї не вільно дитинї обрізувати нігтїв; як великий вітер — хтось повісив ся. Маленькі доповненя до давнїйших статей подають Цельвекер, Габерляндт, Ромсторфер. Богато етноґрафічного матеріялу стрічаємо ще в австрійській етноґрафічній хронїцї, приміром про Todaustreiben (38), про музей в Mödling Едера (41), про виставу коронок і вишивок (129, 195—7), про музей в Freiwaldau (131—132), про зальцбурґські вистави (196—7) і т. д.

Як третїй Supplement Heft уміщено працю М. Höfler'a, Weihnachtsgebäcke. Eine vergleichende Studie der germanischen Gebildbrote zur Weihnachtszeit (стор. 77, з 13 таблицями і 69 ілюстраціями).

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, XV, 1905. Пятнацятий річник приносить також ряд оглядів, Lauffer'a про досліди над народним будівництвом, народною одїжю і штукою в Нїмеччинї за рік 1903 (107—124, 182—204), Брікнера і Полївки про новійші працї з обсягу славянської етноґрафії (204—226), між якими одначе не зазначено чомусь нїде українських. Больте про найновійші збірки казок і О. Ебермана про нїмецьку етноґрафію в 1904 роцї (442—448). З цїлого спису заголовків лише два інтересують нас трохи близше. В. Kahle дає деякі доповненя про звичай комори (Ein russischer Hochzeitsbrauch, 438-9) з статей Бартельсової, Норка і Купчанка і констатує, що червона краска — се ознака дївочої невинности. Шкода лише, що автор не має понятя про істноване великої лїтератури на сю тему і приймає за свій здогад се, що від десятків лїт знають наші етноґрафи. Завважу також, що і праця Вовка авторови незнана. Друга статя вийшла з під пера R. Croon'a, Grussformeln russischer Formeln im Gouvernement Smolensk (166—171): автор подав в нїй понад 50 повитань при всїляких нагодах, шкода тільки, що лише в нї-

мецькім перекладі. До статї доданий досить богатий спис лїтератури про поздоровленя і повитаня. П. Сарторі в статї Vogelweide обговорює звичай кормленя птахів на гробі помершого, як про се розказує переказ про гріб Вальтера з Фоґельвейде і звязує його з почитанем душі в формі птиць. При тім робить автор богато цїнних заміток про культ померших і про душу. Й. Больте обговорює метелики з 15 і 16 столїтя про заздрість, названу іменем старого мінезенґера Нейдгардтом (Neidhardt, eine volkstümliche Personifikation des Neides, 14—27). Подібний характер має також праця Кам. Венделера, Bildergedichte des 17 Jahrhunderts (27—45, 150—165), видана з поясненями Больте, де оголошено і оброблено 12 ілюстрованих образків (1. Die Rockenstube, 2. Der Nasenmonarch, 3. Duck dich, Seel, es kompt ein grosser Platzregen, 4. Herr Über-sie, 5. Männerbefehlich an alle Gernemänner, 6. Der Weiber Privilegien und Freiheiten [чоловік сьвітить жінцї в хатї, накриває до столу, з'їдає останки страв, замітає кухню, коли жінка грає з молодим мущиною, провадить її до купелї між мущин, пукає тихенько до спальнї, де жінка весело забавляєть ся з любком, а вкінци простягає її і побиває патиком по місци, призначенім до сидженя], 7. Der Kampf des bösen Weibes mit den Teufeln, 8. Doktorprobe, 9. Der diebische Zöllner und seine Frau, 10. Die verkehrte Welt, 11. Die widerwärtige Welt, 12. Die thörichte Welt). Велику вартість мають тут богаті поясненя Больте, незрівнаного знавця старої фолькльорної лїтератури. M. Rehsener дає збірку Aus dem Leben der Gossensasser (46—60). Продовжене інтересної розвідки П. Тольдо, Aus alten Novellen und Legenden (60—74, 129—137, 365—373), складаєть ся з обробітки 5 тем, до яких Больте додає численні і цїнні замітки бібліоґрафічного і річевого змісту. Тема про мужа, що дораджує несьвідомо свому ученикови, як звести жінку, була дуже популярна в італїйській лїтературі, стрічаєть ся у Джіованні в Пекороне, у Страпаролї, а також в збірцї казок з 1001 ночі і в народнїх казках. Головний мотив в усїх верзіях — що любко жінки зраджує несьвідомо тайну її чоловікови. Се дїєть ся або цїлком припадково, або основане на вступі, у якім сам муж учить молодця, як зводити жінки або хоче через нього спробувати її вірність. Результат в усїх разах неґативний для правного подруга: його заходи приловити пару на горячім учинку не удають ся, навіть тодї, коли молодець, запрошений до нього в гостї і трохи підпитий, оповідає історію своєї любови. В дальшім роздїлї займаєть ся автор розслїдом теми про ошуку при помочи дотепно видуманого назвища. Так оповідаєть ся приміром в 1001 ночі, як одного Сирийця підпоїли три гарні розпусницї, і обікрали, поназивавши ся перед ним так сьмішно, що нїхто не хотїв потім вірити в його страту,

коли він почав розпитувати ся за проворними жінками. Подібну тему стрічаємо і в збірці Sercambi (Novelle inedite — ed. Renier 1889, Nr. 63: De malitia in inganno) і у Beroalde de Verville (Moyen de parvenu ed. P. L. Jacob 1889, c. 278) і особливо часто в французьких оповіданях. Тема прибирає дуже часто „неприличні“ форми, передовсім в версії про наймита, що представляєть ся кождому з домашних під иньшим іменем і використовує се, щоби звести доньку господаря. Больте наводить до того численні паралелї, до яких можу навести і одну українську, записану в Жукові, бережанського повіту, від Недільського. Як осьму з ряду обговорює далї Больте леґенду про монахиню, що хоче покинути в тайні монастир для тїлесної розкоші, одначе остає в дверех, задержана рукою розпятого Христа. І до тої теми додає Больте дуже богато паралель: усї її версії і відміни оброблені зрештою старанно в дісертації H. Watenpfuhl'a, Die Geschichte der Marienlegende von Beatrix der Küsterin (Neuwied 1904). Девята замітка трактує про дївчину, що прикидаєть ся глухою або взагалї уломною, щоби не дістати ся в руки нелюба і вийти за свого любка. В десятім роздїлї розслїджує автор тему про Амфітріона і находить підхожі або принайменьше схожі паралелї в індійській і романських лїтературах: усюди прибирає хитрий розпусник або бог постать неприсутного чоловіка і жиє з його жінкою доки не приходить до конфлїкту з повернувшим подругом. T. Zachariae дає конець студії Zur indischen Witwenverbrennung (74—90) і пояснює тут дуже докладно звичай держати перед спаленєм в одній руцї зеркало, в другій стрілу. Притім заступає гадку, що жінкам призначеним на спаленє, признавано віщу силу, чого знаком саме як раз зеркало. O. Шель збирає звістки про сіль (Das Salz im Volksglauben, 137—149), а спеціяльно про їх походженє і силу (та уживанє) в віруванях народа. Сіль має бути продуктом небесного млина і місцем пробуваня добрих духів. Її уживають, аби забезпечитись перед зачарованєм і уроками (приміром у галицьких жидів). У Литовцїв помагає вона, коли її носити завязану в хустцї довкола шиї, проти зараженя, в Меклембурґу проти трясцї, в Норвеґії проти недугів худоби, якій даєть ся землю змішану з сілю або завішуєть ся дзвінок, наповнений перед тим сілю. В Прусах кладуть її разом з грошем в збіже, аби добре росло, а вже загально уживають її проти чарівниць, що відбирають молоко або напастують хату. Сіль має взагалї силу оживляти і осьвячувати: тому й всипують її до черевика молодої. Велику ролю грає сіль як спосіб проти злих духів, що шкодять малим дїтям або поривають їх: автор поминув одначе ту обставину. За те присьвятив окремий роздїл обговореню ролї соли у східних Славян, а спеціяльно звичаю подавати хлїб і сіль, опираючи ся на інформаціях протоєр. Станровського і проф. Шляпкіна.

M. Höfler пише про Lichtmessgebäcke (312—321), T. Zachariae доповняє матеріял Zum Doktor Allwissend (373—379) індійським матеріялом, причім підчеркує, що санскритські верзії найбільше зближені до славянських, о скілько їх знаємо зі студій Полївки і Яворського. В відділї статей оголошено також досить фолькльорного матеріялу. Р. Печ публїкує Das fränkische Puppenspiel von Doktor Faust (245—260), Кайндль, Deutsche Lieder aus Rosch (Bukowina), (22 пісні німецьких кольоністів з над Райну і з Австрії), C. Müller, Parodistische Volksreime aus der Oberlausitz (274—282), між якими є збірка пародій церковних пісень (прим. Befiehl du deine Wege, Und bleib ein frommer Christ, Und fall mir nicht vom Stege, Wenn du besoffen bist, 275), церковних цитатів (прим. Also hat Gott die Welt geliebt — und der Pfarr die Köchin, 275), шкільних поезій і пісеньок і театральних співів. Герман займаєть ся розширенем, формою, вартістю, іменем, вітчиною, віком, значінем танцю зв. Siebensprung, а далї дотичними піснями і мельодією (Der Siebensprung, 282—311). Б. Халатянц зачинає Kurdische Sagen (322—330) і подає тим разом 4 перекази і вступ про край і про людність та її поезію. K. Dieterich наводить виїмки з праці Полїтіса: *Παραδόσεις* (Aus neugriechischen Sagen, 380—398) про нові верзії про Поліфема, про вічного жида (383—385), Герода (385—6), про демонів і духів в виді пса (387—389), про деякі ростини (390—393), між иньшим і про зеленіючу палицю (Полїтіс 2, 921, 922 прим. 2, 923) і про нові форми старих переказів. K. Reiterer подає Beschwörung der heiligen Corona (424—7). Вкінци лишають ся до занотованя дві статї А. Енґлєрта, Die menschlichen Altersstufen in Wort und Bild (399—412) (про Bilderreime Fischarts zu Tobias Stimmers Altersstufen і про Italienische Ottaven von Johann Christoph Artopeus, genannt Wolckenstern) і P. Beck'a, Die Bibliothek eines Hexenmeisters (412 і д.). Остатня статя приносить реєстр бiблїотеки одного „маґіка", якого посуджувано о збезчещене гробу.

Малі замітки складають ся з 27 статейок. Шуленбурґ і Андре подають звістки про Trudensteine (91—93), О. Зарецкі про Hillebille (93—4), Р. Андре про ABC-kuchen (94—96), K. Reiterer-Bolte про Die zwölf goldenen Freitage. О. Еберманн оголошує дїточу пісню Joli Tambour (99—100) в француській і німецькій верзії, Бранки пісню Mein Mädchen ist nicht adelig (101). O. Schütte, Zimmermannsverse beim Rammen (101—102). О. Кнооп, Sagen aus Kujawien (102—105) про чудесну дитину, що 3 рази перемінила ся, як її несли до хресту; про дїдька і липу, до чого Полївка додав в листї поясненя і паралелї, і про чирак і шмарклї — відміну знаної у Славян казки про блоху і муху, Ciszewski, Krako-

wiacy, I, N. 276, Манжура, Сказки 7, Гринченко, Этн. Матеріалы II, 10 № 16, Етноґр. Збірник 5, 79, XV, 121, № 208, XV, 122, № 209. Pöschl пісню про дротяря, досить масного змісту (172—3). Больте, Das Kutschkelied (173- 176). R. Strele, Weihnachtsfeier in der ehemaligen Deutschbanater Militärgrenze (179—170). P. Schütte, Zaubersegen des 16 Jahrh., aus dem Orgichtboecke im Braunschweiger Stadtarchive (180—1). W. Wisser, Vier Volksballaden aus dem östlichen Holstein (331—335) [Ritter Ulrich, Die Mordeltern, родичі убивають для гроший сина при його повороті, Der Gastwirtssohn und die Mordeltern, син дає ся пізнати сестрі і передає її гроші до переховання, задля яких убивають його в ночі родичі, довідавши ся від доньки про фатальну помилку, убивають ся, Die verkaufte Müllerin, мельник продає розбійникам свою вагітну жінку], K. Krüger, Die Ballade vom Ritter Ewald (335—337) (милий розстаєть ся з милою, йде на війну, по році не застає любки при живих і йде до монастиря; баляда знана в цілій Німеччині), Р. Цодер, Wiener Lieder beim Pilotenschlagen (338—342), Ґ. Зоммерфельдт, Drei Märchen aus Ostpreussen (344—347, з богатими паралелями); A. Andrae гарну збірку Hausinschriften aus Goslar (428—438). R. Loewe дає причинок про Rübezahls Wagenspuren (177—179), O. Schütte обговорює Glockensprache und Geräterufe (342—344), Kahle виступає зі збірочкою малих доповнень (Volkskundliche Nachträge, 347—350): сьвічка на вівтари гасне зі смертю сьвященика, сліди ноги, дух простує ноги сплячим, Wiedergänger, Volksanthropometrie, V. Chauvin займаєть ся правним становищем мерців, що пробудили ся (439—442). Піднести ще належить старанний відділ бібліоґрафії, в якім стрічаємо між иньшим гарний огляд Больте про німецьку народну поезію (350—356).

Hessische Blätter für Volkskunde, hrg. v. Strack, Lpz. IV, 1905. W. Hoffmann, Heidentum, Katholizismus und Protestantismus in unserer rheinhessischen Landbevölkerung (1—24). Автор розбирає сліди давних релїґій поганської і католицької і подає деякі прояви, виросллі на ґрунті протестантизму. Найбільше бачить автор поганщини: видить її передовсім в шанованю природи, ліса і дерев (3), винної лози (4), води, бурі, огня (5), а далї в деяких звичаях, привязаних до змін року і до людського житя, як роди (не вільно порожної колиски колисати, бо дитина не вміти-ме бігати, дитина не може бавити ся огнем, бо мочити-ме), хрестини, відносини між обома полами (зозуля ворожить літа; коли дївчатам розшнуровують ся черевики або розвязуєть ся запаска, то милий думає про них; молодих переймають по дорозї і кажуть оплатити ся), смерть і похорони (віщованя, комашнї, духи). Поганськими останками треба уважати дїдьків, духів, чари і за-

мовлюваня; відпусти, реліквії, амулети і відносини до священика — повстали за те під впливом католицизму. Проф. О. Кнооп наводить кілька оповідань і характеристик про польських демонів (Polnische Dämonen, 24—32) а то: про дідька що умиває нечисті і нечесані діти (Borґіюш), про біса, плонника, кусого і боруту або рокіту. A. Ostheide подає Zwei Kleinigkeiten zum Martinsfest (33—38). Основну студію містить К. Гельм, Die Heimat der Indogermanen und der Germanen (39—71), і доходить до результату, що нема даних, аби доказати прихід Ґерманців на північ з початком неолітичної епохи і що неолітична культура при всіх переходах одноцільна і звязана з палеолітом та представляє витвір автохтонного, ґерманського племени. В другім зошиті стрічаємо обширний виклад C. Bethe, Mythus, Sage, Märchen (97—142). Автор дає розвій поглядів на усї три форми, їх дефініцію і характеристику на основі численних примірів, а крім того аналізує поодинокі мотиви і доказує їх взаємний вплив. Автор доходить також до результату, що в казках і переказах не треба шукати затрачених мітів, противно наводить приміри, як далеко сягає вплив казок на творене мітів і переказів. Широка знайомість фолькльорної літератури підносить значно вартість і так гарного і поважного викладу. Про дуже інтересну тему пише О. Шульте, про сільські передражнюваня: Spottnamen und Verse im nördlichen Oberhessen (142—167). Автор клясифікує свій богатий матеріял і відріжняє девять форм: 1) передражнюваня основані на сьмішних оповіданях, 2) викликані економічним положенєм, 3) утворені по поводу моральних прикмет, 5) викликані цілком припадковими річами, яких навіть 6) нераз не можна пояснити. 7) Деякі подражнюваня вандрівні 8), 9), иньші дотикають станів і занять. Поминаючи надто спеціяльну статю Фр. Германа, Eine Geisterbannung im Schlosse zu Darmstadt 1717/1718 (167—176), спинимо ся довше над викладом P. Drews'a, Das Abendmahl und die Dämonen (176—205). Принятє тїла і крови Ісуса грає велику ролю в християнській церкві, анальоґічно до споживаня жертв у поган. Тому окружила церков сю тайну торжественністю і сьвятістю і до 18 майже століття займала ся старанно і горячо тим, аби її не збезчестити, а передовсім, аби відігнати злих духів від зневажаня причастя. Автор подає в своїй студії огляд усїх приписів церковних про споживанє св. тайн і ставить їх в звязь з народнїми віруванями і звичаями. — Дрібні замітки містять статейки Kahle про Unholde vom Gewitter verfolgt (71), Гельма про Eigennamen lebloser Dinge (72—3), Фабріція, Einige Anmerkungen zum „Datterich“ und zum „Tollen Hund“ (73—4), Ебеля, Mittelalterliche Rathausbauten (76—77), Бадера, Eine volkskundliche Regung vor 120 Jahren (205—6), A. C. Das

brennende Fastnachtsrad (211—2): спускати горюче коло з гори. Крім того оголошує А. Шульчевскі куявську казку Cereglo (74—6), Diehl, Kleinere Volkskundliche Mitteilungen aus Archivalien (206—210), а то про І. Купала, про цвинтарі, перекази про один костел і про їзду чарівників в р. 1663, О. Шульте кілька анекдотів про жінки (Die Frau im Spott, 210—211). Дуже солідний відділ рецензій.

Volkskunst und Volkskunde, 1905, III, містить конець студії Гаґера Die Weihnachtskrippe (1—9), інтересний огляд Über die dz. bestehenden bayerischen Ortsmuseen, welche Sammlungen auf dem Gebiete der Volkskunst und Volkskunde besitzen (16—17, 25, 107—109). H. Meyer подає Etwas vom altfränkischen Riegelbau (21—24), O. Löhner, Ein Beitrag zur Pflege der Volkskunst (26—29) та взиває до піддвигненя штуки, H. Grössel замітки про Gewerbeaustellung in Erding (4—11/9 1904) (31—32, 51—55, 59, 72). А. Ліпп оголошує виклад про Das deutsche Volkslied, де подає коротко розвій співу взагалї, повставане і характер німецької піснї і средства, при помочи яких можнаб її піднести. Fr. Völker пише Über Wirtshausschilder (76—83, з ілюстр.), D. E. Зіґмунд, Über Buttermarken in Nussdorf a. Inn. (82—83), а G. Steinlein про Bildstöcke und Wegkreuze (93—96). H. Scherrer гармонїзує на ґітару дві піснї Spinn, spinn (з 1836) і All mein Gedanken з перед 1460 р. (98—99). Остаєть ся ще згадати статю А. Еделя, Über Brautkronen in der fränkischen Schweiz (103—106).

Mitteilungen aus dem Museum f. Deutsche Volkstrachten und Erzeugnisse des Hausgewerbes zu Berlin (Hft. IV), ще не вийшли. 3-ий зошит за 1905 р. був вже обговорений.

Das deutsche Vokslied, VII, 1905. Проф. L. Riemann кінчить свою довшу працю Akustische und tonpsychologische Auffassung des deutschen Volksliedes (I—VI, VIII—X), де підносить між иньшим, що піснї співають ся переважно в области діялєкту, в якім вони зложені, що співане на два голоси се лише прикмета цивілїзованих наций і що терца переважає тепер у народу як другий голос. Обговорені також відносини народної піснї до штучної музики. З більших статей можна згадати про інформуючу статю Поммера, Wirkliches und sogenanntes Volkslied (VI) і про подібні статї Лєсяка, Unsere Dialektdichter und ihre Sprache (VII, VIII) і А. Бендера Vom Deutschen Volkslied (fX—X). Крім того надруковано розвідку Mogk'а, Die Volkskunde im Rahmen der Kulturentwickelung der Gegenwart (I—III) і дві статї про акцію австрійського міністерства в справі збираня і плеканя народної піснї.

Між меншими статейками стрічаємо кілька заміток про походжене і розширене декількох пісень. Кронфус розказує приміром про повстане пісні „Haarmoos-Schwood Liad“ (VII), Blümml подає паралелї до „D'r Malch'r wollt a Reit'r war'n“ (X, 167). P. Мух пояснює строфку пісні Vowandt bei die Knia (I, 7), O. Andersson додає шведську пісню Auf Sund, da wohnt ein schönes Mädchen (80), що становить паралелю до опублікованих Блімлем пісень „Ach, weint mit mir“.

Досить богато заступлений сирий матеріял. Поммер оголошує збірку йодлерів і юхцерів та кілька пісень (Kämmerer, 8, Enta do Doana, 23, Ludler, 93, Schwalangschör-Lied, 78—80), також Кронфус, Фукс, Ганрідер, Кукс, König, Pöschl, Öhler, Келер, Ярц, Шалер, Попеляк, Єґер, Юнґбауер, Майредер, Мандичевський виступають з малими причинками. Не бракує, як і в попередніх річниках, діялектольоґічних записий, загадок (25, 63), пословиць (62, 6, 151), поговорок (96, 112), діточих римів і пісеньок (Kinderreime aus dem Lechtale (VIII—X), колисанок (Фішер, Wiegenlieder aus dem Isergebirge, III, 37) і иньших дрібнійших матеріялів. Кронфус розказує понад те в статї „Angrollen“ (8) про цікавий звичай, як хлопцї обходять ся з своїми суперниками в любови і як їх усувають з дороги. Про залицяне, Das Gaselgehen, подана замітка дра Верле (39).

Wallonia, нїдерляндська Volkskunde i Archivio per lo studio delle tradizioni popolari будуть обговорені при найблизшій нагодї.

Revue des traditions populaires, XX; 1905. Про чудесний спосіб заплодненя наводить Буґель примір з Калляса (144). Про тіло людське в Польщі трактує Карлович в роздїлї Le corps humain, де також уміщені причинки Себільо (N. 12—14). Зі старих серій є тут продовжене збірки Les marques de propriété (N. 20—23), Mythologie et folk-lore de l' enfance (N. 5—9), Les noms et les associations des animaux (N. 2—5), Coutumes et superst. agricoles (N. 12—17), Le folklore de la Picardie (N. 4—9), La fraternisation par le sang (86—89), Les Trad. pop. et les écrivains français (N. 41—49), Les villes englouties (N. 368—403), Les Chasses fantastiques (21—24), Cont. et. supers. d. l. Basse-Bretagne (N. 12—21), Cont. e. sup. d. l. Haute Bretagne (N. 66—68), Cont. de mariage (N. 30—35), Pèlerins et pèlerinages (110—155), Médecine superstitieuse (N. 84—90), La Mer e. les Eaux (393—408), відділ про місяць (N. 52—4), метеори (7—13), мінерали (16—19), Pétit. légend. loc. (412—444), Pet. lég. chrétien (N. 63—79), Contes et legénd. de la grèce anc. (N. 41—45),

Légend. et supers. préhist. (N. 144—147), скандинавські пісні Піно (9—10), і т. д. З нових: збірка Au pays de Baugé (N. 1—9), Les trad. pop. chez les auteurs poitevins (1—3), Lég. franç. sur l' origine de l' homme (N. 1), Lég. des Paumotou (N. 1—8), Chansons de ronde du pays nantais (N. 1—20, M. Edmée Vaugeois) і и.

Folk-Lore, XV, 1904, XVI, 1005. З численних статей лише кілька дотикає фольклору Европи: усї иньші доторкають житя і звичаїв позаевропейських племен. Для нас лишаєть ся до занотованя стата M. L. Hodgson'а (48—55) написана на основі Гуцульщини Шухевича. Автор вибрав лише кілька сторінок з житя наших Гуцулів (весїльні звичаї і вироблюванє писанок) і подав 6 ілюстрацій.

4. Фолькльорні часописи поодиноких територій.

Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, XIII, XIV, 1905. Не маючи тепер під руками саме того річника, обмежу ся поки що на подане змісту: (13) K. Masner, Neue Aufgaben der schlesischen Volkskunde. K. Gusinde, Einiges über Rhytmus, Wort und Weise. Klapper, Alte Arzneibücher. К. Ольбріх, Ein Freund schlesischer Volkskunde vor 100 Jahren (Fülleborn) und seine Zeitschrift. О. Кноон, Aberglaube und Brauch aus der Provinz Posen. A. Lowack, Die älteste Probe schlesischen Volksdialekts im Drama. А. Дрехслєр, Der schlesische Bergmann unter und über Tage. Kuhnau, Hexen und Hexenzauber nebst einem Anhang über Zauberer und Hexenmeister. T. Stäsche, Sagen von Alp und der weissen Frau. Гіппе М, Die Gräber der Wöchnerinnen. Кляппер, Zur Volkskunde aus dem Goldberg-Haynauer Kreise. Philo v. Walde, Lock- und Scheuchnamen für Haustiere. П. Дітріх, Amtliches aus dem 18 Jahrh. T. Siebs, Schlesische Flurnamen. (14) P. Feit, Das deutsche Volksrätsel. В. Нерінґ, Die russische Volksepik. Кляппер, Beschwörungsformeln bei der Gewinnung der Wünschelrute. О. Кноон, Die Freimauer im Volksglauben. B. Kahle, Noch einmal die Gräber der Wöchnerinnen. А. Сульчевскі, Polnische Märchen aus der Provinz Posen. О. Кноон, Aberglaube und Brauch aus der Prov. Posen, III, 1. T. Stäsche, Namen polnischer Herkunft aus Klein-Ellgutt bei Oels. Kühnau, Zaubermittel gegen Krankheiten und leibliche Schäden besonders das Versprechen. Ф. Прадель, Schlesische Volkslieder. П. Клеменц, Zum Gebrauche des Artikels vor Ortsnamen. Th. Siebs, Zu den schlesischen Flurnamen.

Blätter des badischen Vereins für Volkskunde. Freiburg i B. 1905, I. О. Гаффнер отвирає нове видавництво статею

Die Pflege der Volkskunde in Baden (1—7), де подає в коротких словах значіне і обсяг етнографії та звертає увагу на важнїйші її сторони. B. Kahle пише Über einige Volksliedervarianten (8 і д.) поки що про дві пісні 1) Das Volkslied vom Eisenbahnunglück (про дївчину, що зведена кинула ся під кола машини), 2) Die Mordtat der Soldaten (про жовнїра, що убив свою любку і за се дістав ся до тюрми) [доповненя до статї Адлера в Z. V. f. Vk. XI, 459 і д. і XII, 221 і д.]. Річник кінчить ся квестіонарами про купи каміня і дерева, про весняні огнї, про те, як дївчина скаменїла, про танцї, звичай класти ляльку нареченій до ліжка або дитину на колїна при шлюбі, про те, що молоду пару обсипують зерном.

Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde, II, 1905. Річник зачинаєть ся статею П. Трензе, Aufruf zur Sammlung und Erhaltung des Sprachschatzes der rheinisch-fränkischen Mundarten (1—53), почім йде зазив Wehrhan'a, Zur Bibliographie der rheinischen und westfälischen Volkskunde (54—5). Богато статей присьвячено дїтям. Так оголошує K. Wehrhan, Lippische Kinderlieder. I. Schlaf-, Wiegen-, Kose-, Schaukel- und Kniereiterliedchen (55—73). II. Erziehung, Zucht, Lehre und Strafe (98—107). Автор зачинає від колисанок і забавок, між якими подибуємо „численє пальців“, „печенє хлїба“, підкидуванє на колїнах і т. д., переходить відтак до звичаїв підростаючої дитини, оповідає, чим її страшать, як карають, а як успокоюють, як примовляюиь і передражнюють, наводить дїточі пісні, а властиво імітованя звуків природи, обговорює далї забави, вороженє з цьвітів, наслїдуванє звіринного сьвіта, а на кінци містить кількадесять дїточих передражнювань, римів і вичислювань. Weimann обговорює Zaubersprüche und Kinderreime aus dem Hellwege (73—81), P. J. Kreuzberg дїточу забаву Das „Brückenspiel“ in der Rheinprovinz (149—156). П. Зарторі подає в статї Hexen und Werwölfe in der Umgegend von Dortmund (82—87) кільканацять переказів і вірувань, M. Foyen, Einige Sitten und Gebräuche aus Blankenheim in der Eifel (87—91) [між иньшим істнувала до недавна і т. зв. Totenwache, сусїди сходили ся до хати, де лежав померший, і запивали ся при тій нагодї]. О. Шель, Westfälische Sagen (90—91), Th. Ehrlich, Drei Eifeler Volksgebräuche (127—141) [Hillig, Hettesonnig, Pfingstbaum], Ф. Массінґ, Volksthümliches von Nahe und Blies (141—149) [про дїточі недуги, деякі віруваня і звичаї], J. Müller звістки про Schalwaari-Scharewari (156—7) [„демонстрації“ хлопців перед хатою вдівця або вдовицї перед їх весїлем], M. Höfler про Burkart von Halberstadt (158—159), K. Prümer про Westfälische Pfingstbräuche (159—166), Hartnack і Müller подають до-

повненя до статї Шеля про „Gebildbrote“ (160—2), Oeke оголошує два оповіданя Die Geschichte vom Klugen und Dummen i Auf der Reise (162—165), K. Heck, Volkstümliches aus Angermund (166). Богата в зміст статя Th. Wolff'a, Volksglauben und Volksgebräuche an der oberen Nahe (177—209, 277—308). Належить ще згадати розвідки Я. Цендера, Tiere und Pflanzen im Eifeler Volksmunde (210—234), Ляґемана, Das Artländer Trachtenfest (257—276), J. Müller'a Das Zauberer- und Hexendorf Nattenheim in der Eifel (309—311) i Gierlichs'a, Das altsächsische Bauernhaus in der Umgegend von Gladbach (312—314).

Mitteilungen des Vereins für sächsische Volkskunde, III, 1905, Heft 9. П. Бендорф оголошує ряд заговорів і повірий в статї Beiträge zum Aberglauben in Sachsen (263—271, 316—318). Забобонам присьвячені ще статї E. John'a, Aberglaube, Sitte u. Brauch im sächsischen Erzgebirge (278—285, 307—316) i O. C., Aberglaube aus Niederhasslau i. Erzgeb (318—319). P. Zinck збирає і публікує Lotterie-Devisen (297—207), A. Kohlsdorf, Gemeinde-Rügen zu Niederschöna vom Jahre 1665 (348—354), Вернер, Kinderreime (354—355). O. Seyffert подає кілька заміток про Holzmännchen und weibchen (320). Для кольонїзації важна статя A. Meiche, Die Herkunft der deutschen Siedler im Königreich Sachsen nach dem Ortsnamen und Mundarten (327—344). Б. Вольф оголошує Ein Judeneid aus dem XVIII Jahrh. (344—348); цїкава статя П. К. Гельбіґа, Die Steinkreuze im Königreich Sachsen als Grenzzeichen (369—389).

Beiträge zur Volkskunde. Im Auftrage des Vereins für Sächsische Volkskunde, hrg. von Prof. Dr. E. Mogk, Leipzig, 1905, 1, 1906, 2. Перший зошит нового видавництва становить праця Ґ. Шляуха, Sachsen im Sprichwort (c. VI+100), що складаєть ся з двох частин, в першій зібрано пословиці, дотикаючі краю і людности, в другій пословиці, поґруповані по місцевостям. Пословиці наведені в двох рубриках, 1) прихильні і 2) не прихильні вискази. Другий зошит приносить першу часть збірки Б. Ільґової, Maltesische Märchen und Schwänke (VIII+225), в якій оголошено 75 оповідань в німецькім перекладї з арабського.

Mitteilungen und Umfragen zur Bayerischen Volkskunde, 1905, 2—4. Бреннер здає справоздане зі з'їзду істориків, археольоґів і етнольоґів в Бамберґу (17—26) і з книжки Sohnrey'a Kunst auf dem Lande (12—13). Др. П. Кейпер пише про Lokalbahnen und Volkshumor (9—10). Й. С. подає Hochzeitsbräuche um den Hesselberg (11—12), а іменно про т. зв. перегони о курку і про

в'їзд молодих. Він же збирає результати квестіонаря про Kornäpfel (13—15) і заохочує до збирання причинків про назви ростин (Volkstümliche Pflanzennamen, 27—31), щоби заповнити прогалини книжки Пріцеля і Ессена Die deutschen Volksnamen der Pflanzen.

Schweizerisches Archiv für Volkskunde, IX, 1905. Через цілий річник йдуть продовженя давнійше зачатих праць Россата, Les Paniers (16-31, 112—127, 224-237, 292-305) і S. Meier'a, Volkstümliches aus dem Frei- und Kelleramt (32-51, 128—150, 211-223, 306—313). В остатній розвідці приходить на чергу народній календар, опис звичаїв і обрядів. Находимо тут замітки про день сьв. Мартина, про Миколая, що обдаровує чемні діти, про Різдво (ще перед 10 роками ходили діти колядувати, автор наводить кілька колядок, 36, подарунки, деревце, шопка), сьв. Івана Євангелиста (27/12 посьвячують вино, що помагає на всякі слабости), Сильвестра (автор наводить німецькі щедрівки), Новий рік, Трьох королів, сьв. Власія, Аґату, запусти (автор описує забави і обходи), піст, цьвітну неділю, великий тиждень, Великдень (крашанки), prima Aprilis, сьв. Марка, про неділї взагалї, про майову службу божу, про т. зв. Bittwoche і про місцеві процесії (Oberrüter Umgang, 3 мая). Дуже гарну збірку загадок оголошує H. Zahler, Rätsel aus Münchenbuchsee (81—111, 187 і д.), упорядкувавши їх по розвязкам і пояснивши що до форми і змісту. Chr. Luchsinger виступає з гарною студією Das Molkereigerät in den Alpendialekten der romanischen Schweiz (177—186, 251—289); автор обговорює 30 знарядів, на які випадає 150 слів, і доходить до результату, що 66·60% слів латинського походженя, 11·93% німецького, 2·66% кельтийського, а 19·33% неясного. E. Банді займаєть ся в статї Volkstümliche Handwerkskunst und bäurische Zierformen (243—250) сільською керамікою. З більших статей остає ще розвідка E. A. Stückelberga, Über Pergamentbilder (1—15). Між малими замітками стрічаємо збірку діточих римів J. Jeanjaquet'a (Formulettes enfantines accompagnant la fabrication des sifflets de saule, 59 64), документ про парубочу громаду з 1832 р. (A. Zindel-Kressig, Die Knabengesellschaft von Sargans, 52—55), примітки Hoffmann-Krayer'a, Zum sogenannten Hockerlied (56—8) пісню еміґрантів (M. K. F., Ein Auswandererlied, 58-9), замітки A. Ithen, Über Täuze im Kanton Zug (65—67) і виїмки з архівів Verordnungen über das Bad Pfäfers vom Jahr 1603 (150—154), Liebeszauber (Флюрі, 154-5).

Mitteilungen des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde, 1905, 1, 2, з вступним словом A. Strack'a приносить справозданя зі зборів і подає огляди діяльности і розвою поодиноких товариств етноґрафічних і музеїв.

D e u t s c h e V o l k s k u n d e a u s d e m ö s t l i c h e n B ö h m e n, IV, 1904, V, 1905. В обох річниках богато сирового матеріялу. Так оголошено ряд німецьких переказів (№ 42—72, IV), в яких повторюють ся знані постаті і мотиви, як дикий ловець, чорний пес, чоловік без голови, пес без голови, гроші в огни, і т. д. (Sagen aus dem deutschen Osten); до того навязують оповідання про чарівниці (Hexensagen, IV, NN. 73 - 79, V, 80—85, Hexengeschichten V, I—VI) і про поодинокі місцевости (Historische Sagen, V, 86—100). I тут стрічаємо знані перекази, хоч в всіляких формах. Ріжнородний матеріял находимо в розділах Volkstümliche Dichtung і Volkslieder und Reime. Весільним звичаям і обрядам посьвячено кілька розвідок (Brautwerbung und Hochzeit im Tale der Stillen Adler vor 50 Jahren, IV, 32 і д., Ehemalige Bauernhochzeit im Schönhengster-Gau, IV, 146 і д., 241 і д., і Abergläubische Hochzeitsgebräuche in Öls-Döberney bei Arnau, 252 і д.). Про иньші звичаї довідуємо ся з статей Das Starköpfen in Ostböhmen, Das Hahnschlagen, Bräuche im Bezirke Stecken (в V томі), як Gregorigehen, Sumabaum, Totengehen, Schmeckostern і т. д. Неменьше богато заміток про всіляки повіря, опублїкованих в роздїлї Mundartliches nnd Abergläubisches.

B e i t r ä g e z u r d e u t s c h - b ö h m i s c h e n V o l k s k u n d e за рік 1905 принесли 3 зошит 5-го тому і 6 том. В третім зошиті видав Ґ е о р ґ Ш м і д т, Mieser Kräuter- und Arzneibuch (XIV+66), де зібрано заходами родини Райсерів богато матеріялу з обсягу народної медицини на протягу двох столїть. Шестий том займає велика і дуже цїнна праця звісного фолькльориста A. J o h n'a, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen (XVIII+458). В одинацятьох розділах зібрав автор і оцїнив критично незвичайно обширний і ріжнородний матеріял, що цїлком не уступає що до якости подібній збірцї Дрехслера (Sitte, Brauch u. Volksglauben in Schlesien). Йдучи за його взором і подїлом E H. M e y e r'a (Badisches Volksleben im 19 Jahrh., 1900) відріжнює автор отсї роздїли, з яких заздалегідь виключені казки, оповіданя, перекази, леґенди, пісні і правні погляди: народній календар, роди і хрестини, весїлє, смерть і похорони, хлїборобські звичаї, народнї погляди і віруваня, пересуди і народня медицина, народнє право, пословицї і поговірки, пожива і імена. В додатку кілька проб народнього гумору і мапа.

U n s e r E g e r l a n d, IX, 1905. Найбільше статей присьвячено представленю місцевих звичаїв і обрядів. Так подає К. А л ь б е р т і, Maibräuche im Ascher Gebiete (3—6). I. Б а х м а н, Egerländer Hochzeitsgebräuche (8 - 12) і Egerländer Totenbräuche. A. F i e t z, Begräbnisbräuche an einigen Orten der Jechnitzer Sprachgrenze (15—

17). A. Hauffen, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. A. John веде далї огляд переказів (Der Sagenschatz des Egerlandes. B. Geschichtliche Sagen...) і займаєть ся звичаями і обрядами, привязаними до печі (Herd- und Herdgeräthe im Volksglauben des Egerlandes, 17—27). Остає ще згадати статї Höflera, Egerländer Gebildbrote і Майвальда, Beiträge zur volkstümlichen Pflanzennamenkunde.

(Конець буде).

З. Кузеля.

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, Краків, 1907, т. IX, стр. 142+239+78 табл.

Більша частина сього тому належить до етноґрафії і історичної антропольоґії, а тільки дві невеликі обємом праці подають звістки о передісторичних памятниках і про них хочу сказати кілька слів.

Автор першої, др. К. Гадачек, описує керамічні вироби з неолїтичного цвинтарища в селї Золотій, недалеко Сандоміра. Дослїдом гробів займав ся коло 1890 р. З. Лєнартович, що видобув з землї передусім велику скількість добре утриманих посудин, котрі закупив музей Дзєдушицких у Львові. Відкриті гроби зачисляє автор до неолїта і опираючись на пересланих рисунках дослїдника-аматора виводить, що були вони наймовірнїйше рядові, де умерших клали в скорченій позиції в викопаній ямі з дном виложеним камінними плитами. У ніг ставляли глиняні посудини найріжнороднїйших видів, а додавали також оброблені знаряди камінні, кремінні відкрески. Цікаві два кремінні і оден ґранїтовий топірець з пересвірленою дірою на держак.

З 101 примірників посудини в посїданю музея, описує автор лиш самі характернїйші формою або орнаментикою і дїлить всї на миси, горщки, чарки, чаші з вушками, амфори з накривками і на самі накривки. Що до форм не представляє та збірка численнїйших відмін, а інтересна передусім задля ріжновидних прикрас і орнаментів. Витискані шнуркові лїнії, прості, рівнобіжні або хвильові виріжняють ся докладністю виробленя і почутєм естетичного розкладу на стїнах посудини.

Деяка схожість форм і орнаментів цвинтарища з села Золотої і посудиною т. зв. передмикенського типу в полудн.-східній Галичинї каже ш. авторови бачити в сїм слїди взаємин між надвислянською і галицькою людністю, що однакож мусить лишитись непевним і проблєматичним задля більшого числа ріжниць як анальоґій. Більше правдоподібне порів-

нане з неолітичним гончарством північної і західної Европи (op. cit. ст. 10), а декотрі відміни від загального його типу треба толкувати льокальними відносинами. Обставина ся уповажняє зовсім ш. автора до означеня keраміки з Золотої, як окремого типу надвислянського, що сягає не дальше як до північно-східної Галичини, яко басену Висли.

Досліджене мною в дорічю Буга неолітичне городище в селї Станинї, пов. Камінка Струмилова, керамікою своєю, котру вправдї міг я лиш з черепів пізнати, дїйсно подібне дещо до золотівської, яка тим чином представляє ся відмінним типом.

Автор другої статї д. В. Шукевич описує знайдену ним в 1903 р. урну в селї Начі, пов. лїдського на Литві. На сухім місци посеред підмоклих торфястих лук, де находили кремінні клини, викопав автор під брилами каміня черепи розбитої посудини, з яких склав одну урну 83 мм. високу, на котрій є орнамент з трох цїлих і трох недокінчених свастик і одного ледво видного знаку.

До двох сих праць додані гарно відбиті фототипічні таблиці з русунками посудин і кремінних знарядів. *Б. Януш.*

Hughues Obermaier — Les restes humains quaternaires dans l' Europe centrale par. (L' antropologie, XVI, 1905, стор. 385—410).

Автор взяв собі за цїль подати огляд останків людського істнованя в четверичній епосї, в середній Европі, а властиво в Австрії, і вивязав ся дуже добре з своєї задачі. Богато заміток поробив вже вправдї проф. Гернес в своїй Urgeschichte des Menschen i Der diluviale Mensch, але нїхто не зібрав ще цїлого матеріялу в однїй статї. Автор ґрупує знахідки про територіям, описує їх і дїлить на такі, що цїлком певно походять з четверичної епохи і такі, яких вік не дасть ся докладнїйше означити. До перших зачисляє знахідки в Шіпцї, Крапінї, Предмостї, Віллєндорфі, Бернї і в печері Ґуденус; до другої катеґорії належать знахідки в Зузлавицях, Ічінї, в Праховській печері, в Брікеї, Подбабі, Лїбенї, Стребиховицях, на червонїй горі, в печерах Костелїк, Буціскаля, Бальцарова, Nagy-Sap і в галицьких печерах коло Ойцова. До розвідки додана мала орієнтацийна карта Австро-Угорщини. *З. Кузеля.*

M. Hoernes — Die Hallstattperiode (Archiv für Anthropologie, N. F. III, 1905).

Се короткий витяг з давно заповідженої працї. В пятьох роздїлах розбирає автор сумарично місце, походженє і зміст гальштатської епохи, попираючи свої поміченя численними ілюстраціями і значною лїте-

ратурою. Від твору Sacken'а (D. Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Alterthümer, Wien 1868) се перша більша праця, в якій зібрано в цілість порозкидані замітки і знахідки і пороблено виводи. Осторожність в виводах і критичність супроти всяких теорий расових і національних напрямів, робить нову працю Гернеса тим важнїйшою і певнїйшою і дає нам добру надію на заповіджену велику моноґрафію, яку хотїли-б як найскорше повитати.

В першім роздїлї трактує автор загальні питаня про територію, час і культуру гальштатської епохи, остерігаючи перед докладним відграничуванєм що до часу поодиноких територій, перед оцїнюванєм гальштатського віку як щось одноцїльного і одностайного та перед вишукуванєм всяких вандрівок та національних місий. Гальштатська епоха і що до часу і що до культури дуже ріжнородна і виказує дві головні ґрупи — полудневу і північну, з яких кожда має кілька головних піддїлів і характеризуєть ся иньшими формами і типами. Спільних форм для Гальштатта до тепер не знайдено, про богато прояв культурного житя знаємо взагалї дуже мало. Тільки близші студії поодиноких ґруп і територій позволять нам з часом завершити дах над цїлою епохою, як се приміром по більшій части зроблено для камінного і бронзового віку. Хибний безперечно погляд деяких дослїдників рас і минувшини поодиноких народів, що анектують поодинокі території і культурні прояви певним народам; не так народи заслужили ся тут, як положенє і окруженє. Нема також потреби приймати вандрівок народів для поясненя певних змін і поступу в культурі: і той сам нарід потрафить видосконалити ся або й змінити свою культуру під впливом обставин, евентуально й зносин з иньшими народами. Гальштатську культуру не занесла східна, короткоголова раса, навіть Греки не вплинули на неї виключно і безпосередно, бо грецький вплив ішов середземним морем через Масілїю і Францію і зачав ся значно пізнїйше, коли вже гальштатська культура дійшла до досить значної точки розвою; гальштатська культура специяльно середноевропейська і не доходить до моря.

В другім роздїлї обговорені оселї і гроби, в третім вироби з металю, які доперва надають характер епосї. Золото не грало тодї великої ролї, знахідок не богато, а знайдені предмети переважно італїйського походженя. Цїлком иньшого походженя золоті знахідки з Галичини і Угорщини, а передовсїм Михалковецький скарб і збірка з Фокору, що годять ся з собою так значно в матеріялї і формах, що можна приймити їх спільне походженє. Се певно місцеві вироби з семигородського золота, подібно як і деякі старогальштатські бронзові предмети з Угорщини, Босни і Країни. Характеристичним матеріялом гальштатського віку було желїзо, що прийшло на чергу, тому що бронзи стало меньше, а більше людий, що стали оброблювати желїзо. Форми, яким присьвячено третїй роздїл,

не богато ріжнять ся від бронзових, слїдно тільки вироблене стилю і технїки. Яке їх походжене, не можна на певно розслїдити; се буде залежати від близших розслїдів над поодинокими ґрупами і степенями, про які автор говорить в пятім роздїлї. *З. Кузеля.*

В. А. Розовъ — Значеніе грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорусскаго языка, К., 1907, стор. 20 (відб. з „Унив. Извѣстій“ київських).

Д. Розов взяв на себе вдячну роботу — перенести спірні питання української діалєктольоґії на ґрунт грамот XIV—XV вв. і на їх підставі вияснити діалєктичні прикмети тодїшньої мови й відносини тодїшнїх діалєктів української території. Се друге завданнє має величезний інтерес не тільки для фільольоґів, але і для істориків, і се саме кладе на них певний обовязок — бути помічними в сїй роботї. Тим більше, що така поміч і потрібна, щоб дати оцїнку вартости чи то поодиноких грамот чи цїлих ґруп їх — їх автентичности, певности, і їх придатности для певних історично-діалєктольоґічних виводів. Инакше фільольоґ без такої помочи, без попереднїх обслїдувань історичних і палеоґрафічних, може піти фальшивими дорогами й заплутати ся в неупорядкованім матеріялї.

Матеріял, на якім опер ся д. Розов, власне в високій мірі вимагає таких Vorstudien. Був ним збірник петербурського археоґрафічного інституту, зладжений Соболєвским і Пташицким. В своїй замітцї, поданій в Записках т. LXV, я вказав, що сей збірник, при всїм інтересї поданого в нїм матеріалу, має характер механїчної, безсистемної збірки непровіреного критично матеріялу, так що в нїм знайшли місце і явні фальсифікати, й грамоти непевні, і датовані фальшиво. Далї, сей палеоґрафічний збірник не дає нїяких палеоґрафічних вказівок для оріентовання в сїм матеріалї, і се при дуже слабкім станї староруської палеоґрафії й дипльоматики взагалї вимагає від всякого, хто схотїв би користувати ся сим збірником, певних палеоґрафічних попереднїх студій. Моя замітка лишила ся, очевидно, незвісною д. Розову й тому він вводить в круг своїх дослїдів фальшиву грамотку Витовта 1383 р., яка і з фільольоґічного погляду вийшла дивоглядом: мішаниною елементів українських і білоруських, неможливою в тім часї (Розов с. 19). Зверну увагу його також, що з грамот включених в білоруську ґрупу (с. 16—17) з палеоґрафічного погляду дуже непевною що до своєї автентичности представляєть ся менї грамота Свитригайла 1433 р. (л. 21) і досить непевною також і дальша (л. 22), з 1454 р. (дата теж неможлива). Я лишив би на боцї також і грамоту Витовта Бедриху (л. 19), а вже конче грамоту Іляріона (л. 13): її індикт і рік не відповідають урядо-

ванню Петра Яновича і ми мабуть маємо тут фабрикат XVI віка.

При уставленню ґруп української й білоруської треба памятати, що взаємини білоруської й української письменности, книжности, взагалї культури в XIII—XIV в. були сильнїйші в землях в. кн. Литовського, до котрого належала Волинь, Київщина, Сїверщина, Полїсє, а далеко слабші в українських землях Корони. Від галицько-подільських грамот треба отже передусїм виходити і в палеоґрафічних і в діалектольоґічних дослїдах. Далї, треба міркувати, де ми можемо мати писара місцевого, і де лист може йти з великокняжої чи королївської канцелярії, — що стояла під переважними впливами білоруськими. Напр. ґрупа поручних записей л. 9—11 і 48 писана характеристичним півуставом, спільним землям білоруським і великоруським; у д. Розова ся ґрупа розділена — л. 10 і 11 зачислені до білоруських, а л. 9 і 48 до українських „без нового ѣ". В дійсности вони становлять мабуть одну ґрупу, писану, можливо, писарями білоруськими (великокняжими). З палеоґрафічного погляду вони виразно відріжняють ся від таких грамот, як трактати 1352 та 1360 р., або грамоти галицько-подільські.

Статя д. Розова — се тимчасовий комунїкат, і автор заповідає дальші і докладнїйші студії в сїм напрямі. Витаючи сї його заміри, сподїваємо ся, що й отсї мої замітки, і загальні й спеціяльні, можуть придати ся йому в тих дальших дослїдах. *М. Грушевський.*

Hansisches Urkundenbuch, herausgegeben vom Verein für hansische Geschichte, IX Band, bearbeitet von W. Stein, Липськ, 1903, ст. 43+751.

Сей том ганзейського корпуса обіймає всього тільки 8 лїт, 1463—1470. Даючи дуже цїнний матеріял для історії балтійської торговлї, безпосередно для наших країв дає він дуже мало. Інтересний статут для німецької торговлї в Ковнї коло р. 1470 (ч. 688) дає тільки загальну характеристику, але близше не дотикає нашої території. В спорі, чи руські купцї можуть їздити в німецьке море в торговельних справах, Рижане запитували Гданьщан, чи вони чого небудь не знають в сїй справі, і Гданьщане відповідали, що вони розпитували ся в сих справах у старожилів гданських, і ті казали, що за давнїх часів в Гданську бували не тільки Русини, але й Литвини, Вірмени, Бесермени і Подоляне, але що до їх морських подорожей їм нічого не звісно: dat in langen vorschenen tyden nicht alleyne Russen, sunder ok Littouwen, Armenier, Betermenier und Podolier tho unns thor stede beide winter und zamer tho lande unnd tho wather mit erer kopenschopp treckende synt gekamen, sunder dat że sulden tho Lubeck adder yn andere zeestede vorkeret und gesegelt hebben, ok eft se tho unns also

kamende over zee synt gesegelt efte nicht, is unns nicht witlik. Питаннє сє порушили були Полочане і перед в. кн. Казимиром доводили, що за часів Витовта вони їздили в Німецьке море (ч. 711 і 716). Завважу, що при слові Betermenier видавець зовсїм непотрібно дає знак запитання. Значіннє слова ясне — се „Бесермени", орієнтальні купцї. В 1464 р. Гданьщане звертають увагу англїйського правительства, що англїйські сукна стали не дотримувати міри, робити ся з гіршого матеріалу, і через те мешканцї Угорщини, Польщі, Чехії, Шлезка, Морави, Литви й Руси, що давнїйше купували англїйські сукна, тепер звертають ся по брабантські, голяндські, фляндрські (ч. 149). *М. Грушевський.*

Liv,- est- und kurländisches Urkundenbuch, zweite Abteilung, Band 2, herausgegeben von Leonid Arbusow, 1905, Ріґа—Москва, ст. 20+759.

Сей том другої серії ливонського корпуса обіймає документи до років 1501—5, головно з міського ревельського і державного кеніґсберського архіву. Як і попереднїй том сеї серії, для нас дає дуже мало інтересного — подробиці до характеристики відносин вел. князївства Литовського і Польщі до Москви й татарських орд, побіжні й мало інтересні згадки про унїю 1501 року, деякі подробиці до торговлї вел. кн. Литовського. Лист вел. маґістра до Мих. Глинського інтересний як показчик впливового становища його в тім часї (1503, літо). Будемо надїяти ся, що дальший том принесе щось до історії його повстання. В показчиках занотуємо ще невеличкий виказ урядників в. кн. Литовського і Польщі, згаданих в сих актах. *М. Грушевський.*

Corpus iuris polonici, sectionis primae privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata regnum Poloniae spectantia comprehendentis volumen tertium, annos 1505—1522 continens, typis mandavit, adnotationibus instruxit Osvaldus Balzer, Краків, 1906, XLII+796, 4⁰.

Сїмнадцять літ тому, в 1890 р., на польськім історичнім з'їздї у Львові поставлено було справу видання нового корпуса памяток польського права на місце давнїх Volumina legum. Краківська академія, а близше — її правнича комісія, взяла сю справу на себе, а галицький сойм вставив в свій буджет спеціальну запомогу на сю цїль, на кілька літ. Проґрама була начеркнена широко, аж занадто — в корпус мали війти памятки права, в дуже широкім значінню слова, не тільки самої Корони, а й її аннексів, отже й Прусії і земель в. кн. Литовського. Редакційна робота наразї була розділена між проф. Уляновским і Баль-

цером: проф. Уляновский разом з пок. Пекосіньским взяли на себе середновічні часи — до кор. Олександра включно, проф. Бальцер — XVI вік. Робота над середновічними памятками захрясла в передвступних студіях і публікаціях: рішено видавати поодинокі тексти, їх том оден вийшов, а два иньші мають вийти ще в Archiw-i komisyi prawniczej, так що до корпуса польського права до 1505 р. і нині майже также далеко, як і давнійше. Натомість проф. Бальцер взяв ся до приготовання збірки памяток права з часів Жиґимонта Старого, і нині, по десятилітній інтензивній праці, як довідуємо ся з передмови отсеї книги, має вже весь матеріял приготований, а перед нами тепер лежить перша третина сеї колекції, що обіймає перші 15 літ панования Жиґимонта, 274 акти; I і II том полишені на памятки до р. 1505, а дальші роки Жиґимонта Ст. будуть обняті томами IV і V-им.

Нинїшній том представляєть ся не тільки на зверх роскішно, але і що до свого укладу дуже гарно. До кождого документа редактор постарав ся стягнути його звісні рукописи і подав варіянти; випереджують вступні його замітки, під текстом подані пояснення в потках; крім показчиків імен поданий широкий показчик річевий. Одним словом редактор скористав з тих матеріяльних і всяких иньших засобів, які дали йому академія, крайова репрезентація, весь польський науковий і всякий иньший апарат Галичини, щоб дати видання справді гарне. Але видання стоїло так багато коштів і трудів, що трівога за сповнення зачеркненого пляну, обчисленого скорше занадто скромно, ніж побільшено, на яких двадцять томів в відділї короннім і більше меньше стільки ж в відділї литовськім — опанували самого проф. Бальцера. В передмові він вважає потрібним просити й закликати, щоб сього пляну „корпуса польського права“ не закидувано, і хоч поволї, крок за кроком здійснювано далї. Для себе проф. Бальцер полишає часи до Баторія включно, до иньших відділів закликає иньших охочих. Відділ литовський, очевидно, зістаєть ся в сфері проєктів.

Для української науки виданий тепер том має визначний інтерес, але головно посередній — о скільки пізнання загальних обставин польського державного і правного житя потрібне для нашої історії. Безпосередно для українських справ тут не багато і переважно вже звісне з иньших видань. Але важно мати їх вкупі, в виданню ліпшім, науковім, ніж всї попередні. *М. Грушевський.*

Dr. Tadeusz Troskolański — Dzieje reformacyi polskiej w latach 1556—1560, skreślone w związku z działalnością Andrzeja Zebrzydowskiego, biskupa krakowskiego, Льв., 1907, ст. 184.

Історія польської реформації до недавна була досить занедбана і мало виходила поза праці Лукашевича та инших протестантських письменників. В остатнїх десятилїтях на тім полї видно живійший рух, появляють ся і повні компендії тої історії і спеціяльні моноґрафії. Одна з них, се праця д. Тросколянського, властиво друга часть другого тому його моноґрафії про кракізського епископа Андрія Зебжидовского. Чим властиво заслужив Зебжидовский на двотомову моноґрафію, сьвятий знає; анї в історії краківської діецезії, тим менше в історії тодїшньої Польщі, анї в історії польської реформації сей фундатор маґнатської фортуни не відіграв нїякої визначної ролї. Праця дра Тросколянського визначаєть ся о скілько дрібязковістю оповіданя і богацтвом зведеного матеріялу (головно з кореспонденції Гозія), о стілько й повною безталанністю та браком усякого ширшого погляду на річ, про яку говорить. Тим забавнїйше виглядають компліменти, які він сам собі говорить у передмові сеї книжки, підносячи її значінє. „Автор — читаємо тут — слїдячи пильно кождий прояв реформації, щоб відкрити в нїм тайні пружини, що кермували житєм і дїлами тодїшнїх людий, а особливо Зебжидовского, утворив поневолї (!) ширший образ цїлого реформацийного руху, представив в і р н о боротьбу всїх таборів релїґійних, що ґрупували ся коло питаня реформи церковної і звязаної з нею реформи держави“. Нїчогісїнько того в моноґрафії нема анї слїду по за вкучним оповіданєм безконечних дрібниць, компільованим механїчно із відомого вже друкованого матеріялу. *Ів. Фр.*

S z c z ę s n y M o r a w s k i, A r j a n i e p o l s c y, Львів, 1906, стор. 564.

Відомий у наущі автор Sandeczczyzny та Materjałów do dziejów Konfederacyi Barskiej умер іще 1898 року, полишивши отсю свою працю в рукописї і заразом призначивши фонд на її опублїкованє. Ся праця має бути продовженєм його „Сандеччини“ і справдї виявляє нам у авторі старого знайомого — невтомного збирача матеріялів і при тім дїлетанта та декуди фантаста в його обробленю. Щ. Моравский поклав собі метою представити детально події польських Аріян, але зробив властиво лише часть тої задачі, а власне дав масу деталїв про Аріян Малопольщі. Його оповіданє йде значно живійше від оповіданя Тросколянського, але його полїтичний і релїґійний сьвітогляд так само обмежений та безкритичний, як у його о 50 лїт молодшого наступника. Представлєнє держить ся осіб — чим менше відомих у історії, тим лїпше. На підставі маси актового матеріялу автор переповідає їх дрібні, щоденні справи, сусїдські свари, сеймики, заїзди, напади опришків, декуди підіймаючи ся до висоти правдивого беллєтриста, та нїде не

сягаючи дїйсного історика. Для історика і спеціяльно для Українця інтересні в тій книзї деталї про селянські рухи в західнім Підкарпатю XVI і XVII в.; Щ. Моравський полишив навіть спеціяльну моноґрафію про ті рухи, та вона лишила ся доси неопублїкована. До книжки додано коротеньку біоґрафію автора, його портрет і біблїоґрафію, з якої довідуємо ся, що крім праць історичних та беллетристичних він писав псевдонаукові річи про фенїкійське походжене польської мови і польської шляхти, про Пра-Славян і Пра-Литву і т. и. *I. Фр.*

Ks. Dr. I. Warmiński — Andrzej Samuel i Jan Seklucyan, Познань, 1906, стор. 550.

По безталанних або старомодним способом писаних працях Трокоськолянського та Фр. Моравского про історію реформації в Польщі приємно прочитати отсю солїдну книгу кс. Варміньского, познанського вченого, про одного з перших діячів польського лютеранства, Яна Секлюціяна. Хоча кс. Варміньский переконаний католик і стоїть на ортодоксальному католицькому становищі, яке й зазначує зовсім спокійно й обєктивно там, де того вимагає зміст його викладу, то се не чинить йому нїякої перешкоди в званю історика і дослїдника історичних звязків подій та людської псіхольоґії. Кождий і найдрібнїйший факт він силкуєть ся осьвітити всесторонно на основі першорядних документів та власних слів діячів того факту, даючи читачеви повну змогу виробити собі власний суд про річ, не раз значно відмінний від суду автора, інколи подіктованого ясно зазначеним становищем автора. До того треба додати, що Секлюціян, один із ініціяторів реформаційного руху і один із перших авторів, що вживали польської мови в половині XVI в., був доси дуже мало відомий і як релїґійний і як лїтературний діяч і що його духову фізіономію приходилось авторови відтворювати з його праць та публїкацій захованих переважно в біблїоґрафічних унїкатах; до того він додав дуже старанні архівальні пошукуваня (при кінцї праці додано 27 архівних документів та листів, що доторкають ся особи Секлюціяна). Надзвичайна старанність і совісність аналїзи Секлюціянових творів, яких лишило ся до нас 20 штук, се одна з найважнїйших прикмет книжки о. Варміньского і запевняє їй тривку вартість також для історика початків польської лїтератури. Не треба забувати, що Секлюціян був одним із перших Поляків, що з своїми ідеями і лїтературними працями звертав ся просто до народньої маси її мовою і подавав їй не лише релїґійну полєміку в протестантськім дусї, але також пісні духовні, розвідку про правопись, діяльоґи (між иншими „Rozprawa księdza z popem“ про целїбат, написана правдоподібно М. Реєм), переклади письма св. і тзв. постиллю, відповідну до наших учительних євангелій

і тим обік протестантизму ширив також загальне зацікавлене до культурних та літературних питань, доси невідомих ширшим масам у Польщі. Правда, старанною аналізою всіх тих творів і публікацій Секлюціяна кс. Варміньский доказує, що вартість Секлюціяна як письменника і мислителя дуже мала, що він був більше популяризатором чужих ідей, перекладачем і перерібником чужих творів, але се не вменшує історичного значіня сього чоловіка. Секлюціян був новатором з неодного погляду; вигнаний із Польщі він осів у Королевці і хоч сам чоловік незаможний, присьвятив свої сили й працю видавництву творів, які вважав потрібними для польської публіки. Автор закидує йому нераз нещирість у висловах, хоча те, що він цитує з його писань і листів, свідчить далеко кориснійше про отвертість і правдомовність Секлюціяна, ніж се признає йому автор. Звісно, треба мірити людий мірою їх часу; що ми вважаємо сьогодні мірою літературної правдомовности, отвертости та щирости, се зовсім іще не було обовязковим у часах половини XVI в., в часах безлічи безіменних пасквілів та трактатів, а з другого боку в часах, коли тиск духовної цензури робив неможливим у Польщі найменший вислов теольоґічних поглядів незгідних з принятими тоді поглядами. Характеристика сеї нетолєранції духовної цензури, яка в кождім разї мала до своєї помочи королівські декрети та засуди немилих авторів на грошеві кари, тюрму, баніцію або й на смерть, се дуже інтересний момент у праці о. Варміньского і рішучо перечить брехням новійших апольоґетів старої Польщі, буцім то Польща споконвіку була захистом для всяких вільнодумців, гонених і проскрібованих у инших краях. Історія Секлюціяна і його товариша, монаха Андрія Самуеля, якого позаочно засуджено на баніцію і смерть і якого писаня видавані в Липську пропали безслідно, палені в Польщі катівською рукою, показують найкраще, що перші кроки польської реформації були дуже важкі, а та толєранція, якої в другій половині XVI в. добили ся реформовані завдяки протекції впливових маґнатів таких як Ґорка в Познані та Радивили в Литві, не була ані повна, ані нічим запоручена і вже в початках XVII в. щезла безслідно. *І. Фр.*

Архивъ Югозападной Россіи, часть седьмая, томъ III, Акты о заселеніи Южной Россіи XVI—XVIII вв., К., 1905, ст. LXXXI+317+140+596+66+III.

Київська археоґрафічна комісія останніми роками вийшла з свого летарґічного стану, в який попала була в середині девятдесятих років, і досить енерґічно випускає залеглі томи. Так років зо два тому з'явили ся акти львівської Ставропіґії (з датою 1904 р.), десь з кінцем минулого року з'явив ся в книгарськім обороті отсей том з історії ко-

льонїзації (дату він носить, як бачимо, 1905 р.), нарештї в останнїх місяцях з'явив ся дальший (IV) том сеї серії. Тїшимо ся з сього оживлення заслуженої наукової інституції й бажаємо її неослабної енерґії й на будуще — не тільки в випусканню давно приладженого й видрукованого матеріялу, але також і в орґанїзації дальших археоґрафічних зайнять.

Розглядаючи сї томи, ми повинні памятати, що се переважно томи залеглі, давно видруковані, тільки з ріжних причин не випущені в свій час. Так отсей том складаєть ся з трох осібних частин: збірки актів до історії української кольонїзації XVI—XVII вв., зладженої проф. Владимірским-Будановим, з його вступною статєю, з збірки люстрацій й інвентарів королївщин Київського воєводства 1765 і 1789 рр., зладженої В. Щербиною, з його ж вступною статєю, і показчика до I т. актів про кольонїзацію (для чогось оправленого в середину сього тому). Збірка В.-Буданова була видрукована давно, і чимало з документів, поданих тут, повиходило за той час в иньших виданнях, а видавцеви лишила ся досить сумнївна сатисфакція констатувати, що вони перше були видруковані в його збірцї, хоч і виходять значно пізнїйше. Давно задумана була, очевидно, і вступна статя редактора. Властиво, по початковому пляну в сїм томі ми повинні були дістати розвідку автора про кольонїзацію України від акту 1569 р. до Хмельнищини. Але замість того видавець дав нам зовсїм щось иньше — критичні замітки до звісної працї Яблоновского Ukraina (Źródła dziejowe, т. XXII). Таку заміну шан. учений мотивує двома зовсїм відмінними мотивами. По перше він уважає, що замало до сього предмету видано матеріялу, і треба використати наперед матеріяли варшавського головного архіва, Лит. Метрики, київського архіва, инакше боїть ся стягнути на себе і комісію незаслужені обвинувачення в тенденційнім доборі фактів і виводів. По друге — праця Яблоновского здаєть ся шан. авторови на стільки всесторонньою й повною, що „почти упраздняетъ необходимость новой работы по тому же вопросу съ фактической стороны", — „со стороны содержанія богатый подборъ фактовъ въ ней не оставляетъ, повидимому, желать ничего большаго (за исключеніемъ, какъ сказано, частновладѣльческой колонизаціи). Затѣмъ всѣ детали вопроса о колонизаціи охвачены въ этой книгѣ съ полной подробностью и аналитической точностью". Автор не вдоволяєть ся тільки виводами працї Яблоновского і ставить до них поправки в своїй статї.

Трудно згодити ся з таким мотивованнєм. Коли справдї матеріялу нема досить, то як тут поправляти виводи? І пощо звертати ся до видавання матеріялів з другої половини XVII в., коли справдї така маса матеріялу до ранїйшого часу лежить по згаданих автором архівах і така в нїм пильна потреба? Але коли д. Яблоновский, опираючи

ся на дотеперішнім матеріялї, дав книгу, яку В.-Буданов вважає за „громадное и прочное пріобрѣтеніе для науки“ (с. LXXX), то очевидно, що матеріялу не так мало, аби не можна було брати ся до образу кольонїзації України в тих часах і иньшим дослїдникам. В кождім разї його незмірно більше, нїж для історії кольонїзації східньої України в XIII—XV вв., одначе тойже д. В.-Буданов не відступив перед тою метою анї перед перспективою стягнути на себе закиди сторонничости. І розуміє ся, тодї поступив вповнї оправдано. Бідність матеріялу не увільняє дослїдника від обовязку його синтезовання, а богацтво матеріялу не забезпечає від закидів тенденційности чи односторонности, однаково — чи будуть ті закиди оправдані, чи нї. За десять літ, які ділили передмову В.-Буданова від працї Яблоновского (праця Яблоновского має цензурну апробату 22/XI. 95) наука не стояла на місцї. Сам Яблоновский не зістав ся незмінним в своїх поглядах на завдання своїх студій — порівняти його „Україну“ з новійшою працею про „Червону Русь“. Тим більше operis pretium—обробити історію кольонїзації східньої України людям, які можуть до сього оброблення внести й нові матеріяли, й нові погляди на відносини, й инакші точки погляду на сам предмет дослїду.

Високо оцїнюючи (навіть переоцїнюючи) фактичний матеріял і його оброблення в книзї Яблоновского, В.-Буданов піддає критицї головно його погляд на кольонїзаційні заслуги Польщі — польського правительства й польської шляхти в заселенню східньої України. Його критичне становище в сїй справі анальоґічне з тим, яке зайняла моя давнїйша критична статя про сю працю Яблоновского (Записки т. XVII, за 1897 р.).

Але в подробицях з поглядами, які притім висловляє сам В.-Буданов, не завсїди можемо згодити ся. З одного боку ш. автор задалеко йде в своїх признаннях для державної полїтики Польщі, коли признає, що не можна було видумати нїяких лїпших способів оборони України від Орди, нїж які практикувало польське правительство (с. 18), або в конституціях про утїкачів добачає „мѣры по урегулированію движенія переселенцевъ“ (с. 24). З другого боку не пристанемо на противставлюваннє кольонїзаційної полїтики панів тубильних панам захожим так як його робить ш. автор: в чім доглянув він „стремленіе къ прочной культурѣ“ таких панів як Горностаї, Аксаки і т. и. в противставленню польським кольонїзаторам (с. 45), зістаєть ся нам невідомим. Досить дивне вражіннє робить, коли автор катеґорично твердить, що не панщинний гнїт, а „прикрѣпленіе“ було причиною масової міґрації селянства на Українї (ст. 72—3). „Унія 1569 года, въ особенности же непосредственное присоединеніе Южной Руси къ Польшѣ, послужила окончательнымъ моментомъ въ процессѣ прикрѣпленія“, пише він. По дотеперішних працях по історії

правних і економічних відносин на Україні — в тім і в працях самого автора, досить дивно, кажу я, бачити сей 1569 р. в ролї якогось терміна закріпощення. Рік сей був переломовим в загальній еволюції відносин, се правда; але акт 1569 р. зіставляв і на Україні і в Литві дотеперішні кодекси права, і такого моментального впливу на селянську долю тим самим вже не міг зробити. Але за найслабшу сторону статї вважаємо погляди ш. автора на козаччину й її еволюцію. Автор все ще вірить в Баторієву реформу (с. 78), козаччина представляєть ся йому вповні скристалїзованим явищем в тих часах, коли розвивало ся залюдненнє України; він припускає в тім часї орґанїзацію козацьких громад (общин). В дрібнїйші хиби його виводів в сїй справі не входжу.

Другу половину тому становлять, як сказано вже, люстрації королївщин Київщини з другої половини XVIII в. Люстрації 1765 р. надруковані в цїлости, люстрації (чи інвентарі, як вони звуть ся в ориґіналї) — в скороченню. Сї скорочення зроблені одначе не зовсїм щасливо. Виключеннє ріжних формальностей, розумієть ся, вповнї оправдане; але непотрібно викинуто поіменні реєстри селян з означеннєм числа худоби. Се річ цїнна, цїннїйша від описей ріжних фільваркових забудовань, полишених в цїлости.

В цїнній передмові ш. автор збирає головно статистику людности Королївщин і цифри оподаткования. Завважимо маленьку подробицю. Для р. 1765—1789 виведена 24% приросту людности. Автор вважає се „значительним приростом“, і шукає його об'яснення в припливі нових осадників. В дійсности сї 24% далеко низші від натурального приросту і, очевидно, коли покладати ся на докладність люстраційної статистики і авторових обчислень, відплив людности мав би перевагу над припливом. *М. Грушевський.*

П. Жуковичъ — Сеймовая борба православнаго западнорускаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.). Первый выпускъ (1609—1614 гг.), Спб., 1903, ст. V+148; второй выпускъ (1615—1619 гг.), Спб., 1904, стор. IV+122.

Перша частина сеї книги, що доводила річ до 1609 р., була вже рецензована в Записках; друга має ті самі прикмети, що перша, передовсїм критичність і прозорість викладу. Коли в дечім загальний вигляд роботи стоїть низше як в першім томі, то тут вина не так автора, як взагалї стану студій над предметом; початки унії оброблені лїпше, як дальші часи; тут мусїв автор часто ставити перші кроки, зводити що йно до купи не оброблений нїким матеріял. Заголовок книжки говорить за мало — сама соймова борба української і білоруської шляхти займає в працї дуже небогато місця. В часї, котрий обіймає

автор, відбувало ся всього сїм соймів: 1611 р. (вип. I, стор. 86—9), в лютім 1613 р. (I, с. 108—111), в груднї 1613 р. (I, стор. 130), 1615 р. (II, с. 20—22), 1616 р. (II, с. 37—44), 1618 р. (II, с. 76—81), 1619 р. (II, с. 115—118). На грудневім соймі 1613 р. справа унії не була зовсїм порушена, на иньших хоч і була дискутована, то дискусія або була невелика або про неї знаємо дуже небагато. Сойми отже служать лиш тим осередком, докола котрого автор ґрупує цїлу борбу за унію, і ся позасоймова борба представлена дуже докладно. Решту місця займають справи, що лиш з далека вязали ся з унією. Внутрішні відносини в Польщі очевидно мали великий вплив на справу унії, їх треба було узглядняти. Але пощо так широко обговорювати московсько-польські кампáнії, котрі не мали безпосередно значіння для борби православних в Польщі, а лиш остаточним вислїдом або підпирали сю борбу, або їй шкодили? Більше лучать ся з боротьбою шляхти початки релїґійних змагань в козаччинї. В спорах Киян з уніятським протопопом Грековичем беруть участь й козаки: гетьман Григорій Тискиневич в листї 1610 р. отверто годить ся на се, щоби Грековича убити „як пса"; й дійсно 1618 р. Грековича пущено на Днїпро під лїд не без помочи козаків. Так само від козаків гине уніят шл. Оклинський (II, с. 108).

В тих убійствах бачить автор дїло н и з ш и х, менш сьвідомих елементів козацьких (с. 109); може бути, що руку прикладали до сього лиш такі одиницї — але, треба признати, з ними спочувала цїла козаччина, найлїпший доказ сього — лист г е т ь м а н а Тискиневича.

Козаччину сих часів д. Жукович представляє також дуже докладно; се може без потреби в працї про унію, але гнївати ся за се на автора не будемо: се н а й п о в н ї й ш и й з в і д ф а к т і в про козаків двох перших десятиліть XVII в. Цїну його підносить і се, що тут, таксамо як в цїлій працї, використано дуже богато рукописного матеріялу (головно з Публичної бібліотеки в Петербурзї). Так нпр. цитуєть ся незвісний універсал Жиґимонта III з 12 лютого 1613 р. до козаків „в Путивлї, на Запорожі, на Українї і в иньших місцях" (I, с. 128); є звістки про побіду козаків над Татарами 1612 р. і відбите 5000 невільників (I, с. 129); докладно вичислені точки житомирської комісії з козаками 15 марта 1614 р. (I, с. 136); є звістки про комісії 1615 і 1616 рр. (I, с. 26, 27, 47) і т. и. *Ів. Крипякевич.*

П е т р ъ О р л о в с к і й — *У ч а с т і е з а п о р о ж с к и х ъ к о з а к о в ъ в ъ в о з с т а н о в л е н і и (і е р у с а л и м с к и м ъ п а т р і а р х о м ъ Ѳ е о ф а н о м ъ) п р а в о с л а в н о й ю ж н о - р у с с к о й ц е р к о в н о й і е р а р х і и в ъ 1620 г о д у* (Кіевская Старина, 1905, т. XCI, стор. 133—141).

Розвідка опираєть ся головно на недрукованій дотепер протестації митр. Йова Борецького з 28 цьвітня 1621 р. (переховуєть ся в синодальнім архіві уніятських митрополитів, ч. 458). В своїм письмі дає Борецький між иньшим характеристику козацтва і його релїґійности. По його словам у козаків незвичайна любов до церкви: вірно служать старій вірі св. Володимира, мають у себе сьвящеників, читають сьвяте письмо, знають правила церкви; як ідуть на море, все поперед відмовляють молитви; освободжають з неволї христіян-полонників, віддають здобичу на церкви, монастирі, шпиталї... В 1620 р. козацькі посли стріли ся в Москві з патріярхом Теофаном; треба дорозуміти ся, що познайомили патріярха з церковними відносинами на Українї. Коли Теофан був в Київі, сї „рицарські і горіючі духом люди" рішучо зажадали від нього висьвятити нову єрархію: „Не будеш ти патріярхом, не будеш добрим пастирем, не будеш намісником Христа і апостолів, як не посьвятиш і не оставиш руському народу митрополита!".

Автор приймає сї вискази протестації без критики; але треба бути обережнїйшим. Підчас побуту козацьких послів в Москві впвідували ся московські дяки, чи польський король не робить яких кривд Українцям, якого „посяганья" на православну віру; козаки відповіли, що ніяких кривд не було (Кулїш, Матеріалы для ист. возсоединенія Руси I, с. 94). Чи могли так говорити ревні православні?! Маємо й иньший доказ, що релїґійна справа була ще досить рівнодушна для козаччини: Кияне в листї писанім 1621 р. до самих Запорожцїв — не pro foro externo як протестація Борецького — закидають козакам, що вони вірять в „поганські ворожки", що „піп на всяку потребу нещасливий" (Археографическій Сборникъ т. I, стор. 265). Декотрі козаки ставили ся навіть ворожо до церкви, забирали монастирські ґрунти (Архивъ Ю.-зап. Р. ч. III, т. I, стор. 262). Супротив того усього можна також сумнївати ся, що козаки дійсно робили таку пресію на Теофана в справі відновлення єрархії і що патріярх аж на їх жаданнє згодив ся сьвятити епископів; скорше можна припустити, що події йшли тут в противнім напрямі, що не козаки мали вплив на патріярха, лиш патріярх на козаків й аж на його зазив козаки підняли релїґійну справу. Найлїпше видно се на Сагайдачнім, котрий до 1620 р. не проявляє ніякого заінтересовання для оборони православя й аж за приїздом патріярха стає горячим заступником віри.

Одно місце розвідки викликало замітку редакції Кіевск-ої Старини; се питаннє, як ставив ся король до справи відновлення православної єрархії. Д. Орловський представляє се так, що Жиґимонт III не знав з початку нічого про сьвяченнє владиків, котре робило ся тайно; коли дізнав ся, видав острі універсали на православних епископів. Редакція вислов-

люе відмінну гадку: мовляв, король не лиш знав давно про цілу справу, але й дав тайне зізволеннє на висьвяченнє єрархії, а зате Сагайдачний з козаками мали взяти участь в хотинськім походї; пізнїйші унїверсали на владиків були тільки уступкою для клерикальної партії без фактичних наслїдків. Нам здаєть ся, що правда тут по сторонї д. Орловського. Жиґимонт III, горячий католик, ледви чи згодив би ся потайно давати дозвіл на відновленнє православя: противно, по словам пізнїйшого хронїста, він сказав, що скорше зложить корону, як буде терпіти православного митрополита в Київі. Якби король був згодив ся на пляни православних, то з'обовязав би козаків не до походу хотинського 1621 р., лиш передовсїм до участи в ц е ц о р с ь к і й кампанії 1620 р.; тимчасом коли Жолкевский кладе в жовтнї 1620 р. свою голову під Цецорою, козаки сидять над Днїпром і — асистують сьвяченню владиків! Очевидно відновленнє єрархії діялось без дозволу короля і як раз завдяки тому, що річпосполита з причини турецької війни не могла сьому перешкодити. І пізнїйше також король не годив ся на православну єрархію. Що правда Теофан в своїм листї до козаків говорить про се, що король благочестивих епископів „консенземъ своимъ королевскимъ и привилями змоцнитъ и обваруетъ" (коли козаки підуть на війну під Хотин) (Сборникъ лѣтописей Ю. З. Россіи, с. 89), але й сам патріярх не мав на се нїякого досить вірного запевнення: в листї короля, в котрім жадаєть ся від патріярха, аби козаків заохочував до війни, н е м а н ї с л о в а п р о є р а р х і ю (Сборникъ, с. 88). Обітницю затвердження єрархії дістав він що найбільше неофіціяльною дорогою, устно. А може й не дістав зовсїм: „патріярх хоч неприязний нам, але як Грек venalis", каже якийсь безіменний полїтик (з рукописей бібл. Чарториских в Кракові); чому правительство не мало вхопити ся й сього способу — перекупити патріярха? Сам Теофан в цитованім листї говорить облесно про „ласку панскую" і про вірність, до якої обовязані козаки для „вітчини"; таксамо вихваляв патріярх козакам московську вітчину — діставши дарунки в Москві. *Іван Крипякевич.*

П е т р ъ О р л о в с к і й — К і е в с к и й с о б о р ъ в ъ 1629 г о д у (Кіевская Старина 1905, т. XC, стор. 166—173).

До загального осьвітлення собора 1629 р. розвідочка не приносить нїчого нового, дає лиш оден незвісний дотепер акт, що вяжеть ся з собором. Перед собором митр. Йов Борецький розіслав в ріжні сторони до православних запрошення прибути до Київа; такі запрошення дістали нпр. львівське братство і кн. Григорій Четвертинський (Ґолубєв: Петръ Могила т. I, додатки с. 360, 363). Автор публїкує (с. 168) ще третю таку грамоту, адресовану „всїх посполитим россійського рода, так

в короні польській як й у великім князівстві литовським, всякого достоїнства духовного і сьвітського, високого шляхетного і низшого посполитого стану людям". Інтересне тільки, що козаки демонстративно не були запрошені й аж самі мусїли впрошувати ся до Київа. Лист гетьмана Леона Івановича на сей собор автор друкує також, але він вже був публікований (у Голубєва I, с. 370). *Ів. Крипякевич.*

Dr. Br. Łoziński — Z czasów nowicyatu administracyjnego Galicyi (Kwartalnik Historyczny, 1907, стор. 105—116 +411—440).

Др. Броніслав Лозіньский веде далї свої пошукування в старих т. зв. Gestions-Protocoll'ах, тоб то домінїкальних та парафіяльних збірках урядових циркулярів. Сим разом він зупинив ся на циркуляріях йосифінського часу (1784—1787) і пізнїйших (1794—1807) і малює на їх основі дуже інтересну картину тодїшньої т. зв. домінїкальної орґанїзації. Обовязки дїдича і його приватних офіціялїстів, мандаторів, роля циркулярних старостів, комісарів, ляндсдраґонів, усе те описано детально на підставі урядових документів. На тій же підставі змальовано історію йосифінських реформ, отже доконаного ним т. зв. урбаріального поміру ґрунтів, реформи податкової і т. и. Не треба й казати, що в представленю дра Лозіньского галицький дїдич виходить гуманним і високо цівілїзованим чоловіком, батьком своїх підданих, а цісарські урядники здирцями, що спекулюють лише на наживу і, ненавидячи шляхту, друть її немилосерно і підюджують проти неї темного, лїнивого, розпіяченого хлопа. Всякі відмінні ідеї та погляди на тодїшнїй лад др. Лоз. відкидає як неварті діскусії. З усїм тим статя читаєть ся з великим зацікавленєм, хоч і вимагає пильної документальної контролї власне задля своєї шляхетської тенденції. *Ів. Франко.*

Дѣйность на Венелина по българския фолклоръ, отъ Хр. П. Стоиловъ (відбитка з „Периодическо Списание" кн. LXVI), [V] 1905, стор. 46, 8⁰.

Заголовок розвідки д. Стоілова не цілком годить ся зі змістом. Тільки в першій, меньшій частинї (ст. 1—16) обговорюєть ся діяльність Венелїна на полї болгарського фолькльору. Другий розділ присьвячений систематицї пісень зібраних в „Сбирка отъ български народни пѣсни", і їх змістови. В третїй частинї подано реєстр найважнїйших моноґрафій і статей про Венелїна (36—40), а в четвертій докладний показчик його творів (41—46). Вступна розвідка опираєть ся головно на дневнику Венелїна і займаєть ся переважно представленєм його заходів коло збирання народньої поезії. Новійшого не приносить вона нїчого, бо опираєть

ся лише на друкованій літературі; інтересний хиба погляд автора на відносини Венеліна до Апрілова, про якого прийняла ся в історії літератури гадка, висказана також і Шішмановим, що „Априловата дѣйность е вдъхновена всецѣло отъ Ю. Венелина“. Стоілов виступає рішучо проти того погляду і доказує, що перші почини літературної праці Апрілова вийшли цілком независимо від Венеліна.

Показчики і бібліоґрафічні матеріяли зібрані дуже совісно і докладно. Особливого признаня заслугує виказ рецензій на поодинокі твори Венеліна. *З. Кузеля.*

Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca d-ra Sama Czambela. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečový. (1 čiastka: Východnoslovenské nárečie). Турчанський св. Мартин, 1906, ст. VI+624.

Угорські Словаки належать до тих народів, про які можна періодично прочитувати в кождій ґазеті, особливо у Славян, майже все однакові і все облудні падькання на їх страшний угніт із боку Мадяр. Ті самі побратими не ворохнуть одначе й пальцем, аби причинити ся до зменшення того угніту — дійсно великого; ба, вони не старають ся навіть познайомити докладнійше своїх власних земляків із політичним та культурним житєм Словаків і тому поза спеціялістами про них знає так мало загал, як про який небудь некультурний народець середної Африки. Правда, по части винні тут і самі Словаки, яких учені не дали доси ще загальних компендіїв ріжних відомостий про свій нарід, чекати-ж, доки сього не зроблять чужинці, доводить ся нераз довго. Та останніми часами видно й тут зворот до ліпшого, а перед у тій діяльности веде дуже живий, плодовитий та серіозний учений др. С. Цамбель. Сей автор займаєть ся вже цілий ряд літ дослідами над духовим житєм свого народа, оголосив цілий ряд праць, переважно у словацькій мові (дещо й у мадярській) і то майже всї власним накладом, (а що се коштує, можуть зрозуміти докладно лиш ті, що самі того спрактикували), а деякі його праці (примірок: Slováci a ich reč) викликали були завзяту полєміку не тільки між його земляками, з яких одні проголошували його навіть народним зрадником, але і між сусідами, головно Чехами. Річ була в тім, що др. Цамбель силкував ся науково доказати окремішність словацької мови від чеської і окремішність словацького народа від чеського, для чого виступив навіть із новою теорією про походжене Словаків від полудневих Славян. Чехофільській словацькій партії, як і Чехам, не сподобав ся сильно такий виступ і тому вони накинули ся були так завзято на автора.

Словацьке національне питане подобає загалом дуже на українське.

У Словаків є чехофільська партія, що не признає самостійности свого народа, у нас москвофільська. Словаків уважають чехофіли відломом чеського народа, Українців москвофіли „разновидностью русскаго народа“; до останніх прилучають ся ще й деякі „присяжні учені“, як Будилович, Філевич, Флорінский і ин. (дивним дивом обстоюють усї ті учені за окремішністю Словаків від Чехів!). Та таких питань не рішають нї партії, нї тим менше одиниці, хочби й учені, але саме житє. Уложать ся відносини так, що Словаки зможуть розвивати ся культурно й полїтично, то стануть eo ipso окремим народом, хоч би їх нїхто не признавав; а не уложать ся, то нїякі штучні експерименти не зроблять із них народа. Те саме з всїми иньшими народами непризнаваними за самостійні.

Праця, якої наголовок поданий висше, не цїла ще; вона має складати ся з пятьох окремих частин, до яких увійдуть: 1) Вступ. 2) Osnovy a iný materiál rečový (містить ся в сїй книжцї). 3) Grammatický rozbor osnôv a iného materiálu rečového. 4) Lexikálny rozbor osnôv a iného materiálu rečového. 5) Umiestenie slovenskej reči v rodine slovanských jazykov.

Друга частина, оголошена тепер друком, складаєть ся з трох окремих, незалежних від себе глав: I. Загальні відомости про східно-словацьку теріторію. II. Тексти діялєктів в сеї теріторії. III. Словарець. Усї ті три частини приносять так багато і так цїнного матеріялу для учених, як рідко котра книжка, що належить з признанєм зазначити. З неї може користати не тільки славіст, не тільки словакольоґ, але й чехіст і україніст і польоніст. Для фільольоґа вона послужить невичерпаною копальнею всяких язикових скарбів, але й фолькльористам зробить не одну прислугу. Історикови-ж та етнольоґови стане вона в пригодї спеціяльно через те, що вливає багато сьвітла в національні відносини, помотані доси так сильно на словацько-руськім пограничу та не в однім напрямі невияснені ще.

Перейдемо по черзї всї три глави, присьвячуючи найбільше місця першій, як найважнїйшій для нас.

Говорячи про східно-словацьку етноґрафічну і язикову теріторію, автор розріжняє в нїй дві окремі полоси: полосу словацької мови і полосу впливу словацької мови, значно ширшої від першої. Про другу полосу, хоч і не в тім самім обсязї, мав нагоду і я свого часу говорити, при чім, вичисляючи Русинів пряшівської епархії, робив я так само ріжницю між чисто руською мовою і пословаченою і тих що говорили першою називав Руснаками (як вони себе самі називають), другою — Словяками (також народнїм терміном). Обі ґрупи підтягав я під один знаменник і причисляв їх до руської нації, називаючи їх „Русинами пря-

шівської епархії“. Др. Цамбель Руснаків зачисляє також до Русинів, але Словяків причисляє до Словаків, ступаючи слідом багатьох иньших учених. Понадто розширив він свої досліди на безпосередних сусідів Словяків, що говорять близьким до них діялектом (подібним дуже до діялекту бачванських Русинів), і зробив із сього одну національну одиницю, назвавши дотичних мешканців східними Словаками, а їх діялект східно-словацьким діялектом. На перший вид виступає між сими двома поглядами сильна контрадікція. Коли одначе розберемо їх глибше, то побачимо, що за обома стоїть однакова рація: др. Цамбель зачисляючи Словяків до Словаків робив се на підставі розбору їх говору, якого зверхній вигляд, особливо фонольоґія, майже зовсім словацький; одначе й він признає в говорі сильний руський вплив і на тій підставі виділяє його в окрему ґрупу з цілого східно-словацького діялекту, подаючи відповідні язикові тексти, як: 1) Osnovy východnoslovenského nárečia samosvojho (в столицях: Спіш, Абауй, Шарош); 2) Osnovy východnoslovenského nárečia pomiešaného (в столицях Земплин і Унґ). Я зачисляв Словяків до Русинів не тільки на підставі говору, але й на підставі віри (Словаки в історичних часах відомі як римо-католики і протестанти, а не як греко-католики) та тих відомостий про словаченє Русинів, якими можна було мені розпоряджати. В обох разах було сконстатоване, що так звані „Словяки“ се не чисті Словаки і не чисті Русини, лише національна мішанина, в якій видні як словацькі, так і руські елєменти. Розуміє ся, що такий мішаний національний тип витворював ся не через одну ніч, але цїлі столїтя, а міг витворити ся тільки на пограничу двох таких близьких народів, як Словаки і Русини.

Супроти того нема властиво між моїм поглядом і поглядом д-ра Цамбеля рішучої ріжницї, бо питанє, куди зачисляти Словяків, чи до Словаків, чи до Русинів, другорядної натури і може бути невідклично полагоджене тільки по відповідних історичних та етнольоґічних дослїдах, quod primum faciendum est! Найвигіднїйше мабуть булоб на разї називати сей мішаний тип словацько-руським (чи русько-словацьким) типом, що відповідало би вповнї дїйсности.

Що се питанє не таке легке до полагодженя, видно з отсього факту. Так звані бачванські Русини говорять більше пословаченою мовою, як Словяки так, що на її підставі можна їх зачислити до східних Словаків „nárečia samosvojho“ по термінольоґії д-ра Цамбеля. Значить, зачисляти їх до Русинів не можна би нїяким чином. Так і були зробили свого часу проф. Пастрнек та проф. Соболевский, назвавши їх просто Словаками. Тепер одначе змінили вони оба свій погляд, а проф. Пастрнек називає їх у своїй найновійшій працї „Rusíni jazyka slovenského“,

І ся назва відповідає також дійсности, бо хоч ті Русини говорять пословаченою мовою, то національне почуте в них руське і того не можна їм відобрати.

Розбираючи найдавнійші народописні відносини східно-словацької теріторії[1]), автор розріжняє згідно з правдою, також двояку руську теріторію: одну масову, яку вважає продовженем теріторії галицьких Русинів, що в своїм природнім розрості посунули ся з бігом часу поза Карпати; другу кольонїзаційну, пізнїйшу, яка була еманаційною супроти першої, але і в ній розріжняє давні оселї і зовсім нові, одні й другі порозкидані по етноґрафічній теріторії иньших народів. Нечисленні руські села на Спішу зачисляє до першої катеґорії, вважаючи їх продовженем новоторгських Русинів (Шляхтова, Явірки, Біла й Чорна Вода Руська). Йдучи одначе за С. Мішіком не признає їм великої давности і кладе їх на конець XIII та початок XIV ст., мотивуючи свій погляд тим, що в документах XIII ст. не згадуєть ся ні одно село, нинї руське, хоч словацькі згадують ся в XIII, а по части навіть у XII ст. Понадто підкріпляє свій погляд іще й тою обставиною, що всї руські села на Спішу (а так само й у Шароши) лежать на найгірших землях; колиж би Русини були прийшли на Спіш (і Шарош) швидше, як у XIII—XIV ст., то були би займали лїпші землї; тимчасом лїпші були заняті і вони брали те, що лишало ся ще вільне.

Очевидно, що кольонії, відірвані від матїрного ґрунту і окружені чужими елементами, мусять денаціоналїзувати ся, а на східно-словацькій етноґрафічній теріторії словачити ся, одначе й пословаченого Русина можна пізнати по деяких прикметах мови: „Poslovenčený Rus — каже автор — alebo taký, ktorý sa poslovenčuje, nevyslovuje *ś*, *ź*, ale *sь*, *zь*; *ь* vyslovuje aj po iných hláskach, ale trochu inakšie; po *s*, *z* počut' tvrdý pazvuk, po *z* počut' *j*. Vyslovuje na pr.: s'vina, m. šviňa, vz'ac, m. vžac, macerj, m. macer, zarobit (ak nie zarobiti) m. zarobic, de m. dze, bü m. bi (že bü m. že bi), išou m. išol atd. (ст. 29).

Що тикаєть ся масової руської етноґрафічної теріторії, то до неї — по думцї автора — повисших слів про денаціоналїзацію не можна прикладати. Про мадяризацію Русинів і про її добровільність чи недобровільність автор не хоче говорити, але про словачене каже: „Čo sa týče odnárodňovania v prospech slovenskej národnosti, úprimne vyznávam, že sú Hnatiukove obavy neopodstatnené. Národnost' ruská ustupuje síce slovenskej, ale len v medziach prirodzených konsekvencií a len vel'mi pozvol'ne. Tam sa Rusi skoro poslo-

---

[1]) Для уникненя непорозуміня задержую всюди термінольоґію автора.

venčujú, kde bývajú malými ostrovami v slovenských krajoch alebo menšinami v slovenských obciach. To je ústup prirodzený. Silnejšie počtom ruské obce zachovávajú svoju národnosť uprostred inorečového obyvatel'stva po celé stoletia" (ст. 87). Найлїпше про се може посьвідчити приклад руського села Остурнї, висуненого найдалї на захід (під самі Татри). Градський (Szepesvm. Helysn.) цитує се село ще під р. 1628, з чого виходить, що воно істнує вже що найменше 300 літ, а хоч воно відірване від матерпка руської народности, хоч окружене зі всїх сторін польськими оселями, то все таки серед таких неприхильних для себе обставин заховало до нинї свою руську народність. Вправдї мешканцї Остурнї знають усї говорити також по польськи, але се не губить їх первісного народного характеру. Се й може послужити найлїпшим доказом повільности денаціоналїзації.

З дальших слів автора можна одначе поробити иньші висновки про словаченє Русинів, так що слова тих авторів, що вказували на се словаченє, не такі вже дуже безпідставні. Говорячи про церковні впливи на східно-словацькій вузшій етноґрафічній теріторії, автор констатує виразно, що греко-католицька (значить руська церква) не витискає ніякого впливу на східно-словацький діялект, а швидше сама руська народність. Греко-католики тої теріторії закинули навіть поздоровляти себе звичайним „Слава Ісусу Христу", а поздоровляють себе „Похвален Єжіш Крістус". Вони закинули навіть називати себе Русинами, хоч їх руське походженє безсумнївне, а називають себе Словаками, як і иньші їх побратими і говорять по східно-словацьки. При дослїдї їх говору треба одначе дослїдникови мати все перед очима їх первісне походженє, бо лиш таким чином можна вияснити руські елєменти говору (ст. 146).

„В говорі земплинських і унґських Словаків є цїлі громади руських слів і висловів, а також фоно- та морфольоґічних прояв. Вони не могли увійти в говір при помочи угорсько-руської культури, бо її нема, анї при помочи галицько-руської культури, яка не мала нїколи (?) впливу на теріторії Угорщини. Мусїли отже дістати ся від великих мас руського селянства, що осїло на східно-словацькій вузшій етноґрафічній теріторії та піддало ся чисельній силї і культурній перевазї Словаків. На 679 сїл жиють Русини з абсолютною процентовою більшістю тільки в 91 селї, а з меншістю висшою понад 20% у 124 селах. Решта розсипана у 5—19-процентових меншостях. Коли проте порівнаємо число їх із числом греко-католиків, зрозуміємо, що доля руських сїл і руських жителїв, розсипаних по великім просторі, не могла бути інакша, як була. Зазначую, що ще доси є такі гр.-католицькі села, в яких старі люди

знають говорити по руськи, а ще більше є таких, в яких старі люди оповідають про те, що їх батьки говорили по руськи. Села, що лежать при гостинци з Михайловець до Унґвара, дають наглядний доказ того, як зміняєть ся мова гр. католицьких Русинів у користь словацької мови[1]). Те саме тикаєть ся сїл у Земплинї, положених на північ від Доброї і Гуменного. В Лачнові, в шіроцькім окрузї, вміють іще тепер усї люди говорити по руськи, але говорять і по словацьки і називають себе вже Словаками. Коли опремо ся на сїм і тім, що ми говорили висше (§. 18—19), мусимо припускати, що руські села і руські більшости на східно-словацькій вузшій теріторії і на її полудневих околицях не можуть бути старші від XIII ст. З того знов виходить, що гр. католицькі Словаки се пословачені Русини, які не можуть бути останками кирило-методійської церкви" (ст. 147—148).

Сей самий погляд стверджує автор іще й далї. В роздїлї: „Výbojná sila východnoslovenského nárečia" (ст. 178—185), в якім займаєть ся виясненем, чому иньші народи словачать ся досить легко, констатує такі причини сеї появи: 1) Прихильність панів до словацької мови, які послугують ся дуже радо нею в зносинах із селянами так, що вона відграє в північній Угорщинї ролю інтернаціональної мови. Наслїдком того уважають селяни словацьку мову за висшу, панську і горнуть ся до неї. 2) Висший рівень словацької осьвіти в порівнаню з осьвітою угорських Поляків та Русинів, зовсїм відірваних від культурних впливів своїх заграничних братів. 3) Суспільні упередженя. На цїлій східно-словацькій вузшій теріторії висьміваютъ ся з людий, що говорять по славяньски, але не місцевим говором. В Собранцях тому закидають руську мову, бо через неї виріжняють ся Русини і з них насьміхають ся по сусїдних селах і місточках[2]). Те саме повторяєть ся і в иньших місцевостях.

---

[1]) „Ponad hradskú michal'ovsko-ungvársku do vrchov nenie ešte poslovenčovací priebeh ukončený, „stare l'udze išče bešeduju i po ruski, a mladše už obracaju po našim, po slovenski", hovorili mi v Sobranciach. Je zaujímavé zistit', že poslovenčovanie ide od poludňajšej strany. Povedal som, že ponad spomenutu hradskú do vrchov posial' nie sú Rusi dostatočne poslovenčení, zaznamenávam, že pred pokolením alebo pred dvoma, ani té osady neboly ešte všetky poslovenčené, ktoré ležia na hradskej" (ст. 124). Констатую, що я в своїй працї про пряшівських Русинів говорив те саме і то як на підставі місцевої традиції, так і на підставі лїтературних згадок у ріжних письменників.

[2]) „Ked ja buŭ chlapčisko das dvanasročňi — оповідав авторови в Собранцях Михайло Щавницький — teraz mam śedzimdześacjeden, ta v Sobranci hutoril'i po ruski, a teraz už l'em po slo-

Розглядаючи теперішні національні відносини на східно-словацькій етноґрафічній теріторії, автор констатує, що на ній побіч Словаків живуть іще Поляки, Німці, Русини і Мадяри. В містах і місточках бувають вони звичайно всї помішані, а посередничою мовою між ними на цїлій теріторії стала словацька. По черзї вичисляє він усї села, приналежні до кождої нації. На східно-словацькій вузшій етноґрафічній теріторії констатує острови мадярські, нїмецькі, польські і руські. Останнї такі: в Шароши: Ренчишів, Миклошевцї, Решів. У Земплинї: Бакське, Цабів, Казимір, Ґіровцї, Рафайовцї, Дедачів, Машківцї, Штефанівцї. На ширшій знов теріторії констатує словацькі острови, які годять ся з вичисленими у мене словяцькими селами з виїмком одного села Тисинця, яке він уважає словацьким, а менї назвали його були руським. До словацьких островів зачисляє також бачванські руські оселї, але я вже зазначив, що на їх руськість згодили ся тепер навіть проф. Пастрнек та проф. Соболевский.

Між польськими оселями вичисляє також село Ґранастов на Спішу, хоч дехто вважає його руським, а мене запевняв парох Кремпаха також про руськість Ґранастова. На ст. 68 подає цитат з Еляша-Радзїковского, який уважає Остурню польським селом, хоч далї вчисляє її сам між руські села. Та се певно вийшло тільки через неувагу. Цїкаво, що польські села відділені від словацьких нїмецькими і отсими руськими: Годермарк, Якубяни, Ториски, Нижнї Репаші і Ольшавиця.

Перейшовши до руських осель, автор зазначує, що вони розкидані по всій ширшій східнословацькій теріторії та що Русини живуть не лише

---

venski. Vtedi hutoril'i ceper, mi teraz hutorime: teraz; predtim što chočete a de pojdeš, a dňeśka l'em: co chceš a dze pujdzeš; ŭtedi besedovati, dňeśka hutoric. Od moho chlapcoŭstva šitko śe premeňilo. Mladi už zaochabjaju calkom rusku besedu aj popod huri. Stari išče po ruski hutorel'i popod huri, a teraz už mladi l'em po slovenski. Preto zochabjaju rusku besedu, bo śe vidrižňaju, viśmivaju z Rusnakoch po varošoch i po bl'ižňich valaloch". А в Вишнім Нїмецькім оповідав авторови тамошний житель: „Dakedi tu u našim valal'e stari l'udze po ruski hutorel'i, a mlada čel'adz śe naučila čisto slovenski; škol'are znaju i po mad'arski" (ст. 125). В тім самім селї говорив Михайло Тимкович: „Naši l'udze preto śe vilamal'i na slovenski jazik, bo tu žiju i katol'ici u valal'e, a mlada čel'adz ŭśe chodzi uvedno u ňedzel'u a chcu jednim jazikom rečovac medži sobu, bi śe jeden iz druhoho ňe śmejal'i. Slovenski jazik za krašši trimaju jak toten davni ruski, co stare l'udze hutorel'i; preto śe i ruski l'udza uča po slovenski. Našim l'udzom bridzi śe tot jazik, co hutora u Domaninci, bo u varošu viśmivaju jich i šickich Rusnakoch". До сих слів додає автор від себе, що ся поява загальна та що вона ширить ся з гори (ст. 185).

між Словаками, але й між Німцями та Поляками. Констатує при тім, що в Спішу та Шароши нерадо признають Русинам їх народність та що коли тому не спротивлять ся греко-католицькі уряди, їх причисляють усе до Словаків. Але й самі люде обстоюють нераз за тим, аби їх зачисляти до Словаків. Наслідком таких непорозумінь було, що в 1900 р. записано при конскрипції отсї руські села в цілости або в части за словацькі: Бенядиківцї, Бистра Крайн., Бистра Стропк., Бодруджал, Боґлярка, Бокша, Брусниця, Бзане, Цабів, Цернїни (Тернини), Дедачівцї, Детріх, Долгоня, Дрічна Шар., Дрічна Земпл., Дзурдзош, Гавранець, Ґіровцї, Грибів, Ганиґівцї, Гавай, Гельцманівцї, Грабовець Строп., Іновець, Якушівцї, Капішова, Кельбівцї, Кобульниця, Кольшів, Комарник Ниж., Комарник Виш., Кожухівцї, Кремпах коло Любовнї, Кришлївцї, Криве в Шар., Криже в Шар., Кружльова, Ладомірова в Шар., Люцина, Маковець, Мальцов, Машківцї, Микова, Мироля, Мравівцї, Олїйників, Ольшави Ниж., Ольшави Виш., Онокївцї, Поляна, Полянка Нехвальова, Прикра, Просачівцї, Пстрина, Реґетівка, Ременини, Репаші Ниж., Рівне в Шар., Сташківцї Шар., Сташківцї Земпл., Стебник, Суха, Свидничкі, Шандал, Щавник в Шар., Штефанівцї в Земпл., Токаїк, Ториски, Вальків, Владиче Ниж., Владиче Виш., Завадка в Сп. Разом 72 села з 22.499 душ. В Березївцї (Брезувцї) записано підчас конскрипції 30 Словаків і 39 Русинів на 69 душ. Між ними є 33 римо- і 36 греко-катол., але всї говорять по руськи (ст. 76).

Та національна мішанина походить найчастїйше звідти, що на східно-словацькій теріторії ідентифікують звичайно римо-католицьку віру зі словацькою народністю, а греко-католицьку з руською народністю. Про се знав автор, бо переконав ся на місци про такі факти, але так уже став недовірливим на тій точцї, що про бачванських Русинів висловив ся: „Všetci sú grécko-katolíckej viery a preto ich Hnatiuk za Rusov pokladá“ (ст. 63), хоч я виразно зазначив уже в „Руських оселях в Бачцї“, що між тамошними Русинами є й назореї і навіть кілька православних та що називаю їх Русинами тому, бо вони так самі себе називають і почувають себе Русинами.

Такі qui pro quo бували одначе тільки там, де конскрипцію переводили мало інтеліґентні люди; деінде відріжнювано звичайно вірно віру від народности. Так приміром у Нижних Ольшавах начислено 207 римо- і 175 греко-католиків, але обидва села згідно з дїйсністю приписано до руської народности. В Глибокій на 200 римо-католиків записано до Словаків лише 13 душ, а до Русинів 384 души, хоч греко-католиків було лише 208. Але в Середнім була вже віра тим фактором, яким кермував ся конскрипційний комісар при списуваню людности; начислено там 529 римо- і 768 греко-католиків, але почислено з того

507 душ до Словаків, а 713 до Русинів. В дійсности се всї Русини з виїмком кількох зайдів. Так само в селї Оноківцях знайдено 492 римо- і 172 греко-католики. На тій підставі причислено село до словацької народности, хоч в дійсности там Русини, як се й видно з текстів, записаних д-ром Цамбельом (ст. 77).

Бажаючи подати як найправдивійші факти про етноґрафічну східнословацьку теріторію, автор опирав ся при своїх висновках на свої власні інформації. Правда, він не був у кождім селї особисто, як се зазначує, але добуті собою дані піддавав аж потрійній контролї. Коли при збираню інформацій (звичайно від старих людий) про сусїдні села, яких не мав відвідувати, всї дані не годили ся з собою, автор виїздив туди, аби на місци розслїдити і справдити фактичний стан. „Дані Вол. Гнатюка — каже автор — на скільки їх має про ті села, годять ся зовсїм із сими, які я подаю. Отсї лише села подає Гнатюк за словяцькі: Машківцї, Грабовець Стропк., Ґіровцї, Дзурдзош, Дедачівцї, а відповідно до моїх інформацій в тих селах говорять іще до нинї більше по руськи, ніж по „словяцьки", тому я зачислив їх до руських" (ст. 78). Загалом автор не опирав ся при своїх розслїдах анї на конфесійні цифри, анї на конскрипційні (з 1900 р.) і одинокою крітерією для нього, куди зачисляти деякі села, чи до Русинів, чи до Словаків, була мова, — се й найраціональнїйше. На тій підставі вичисляє він отсї руські села на згаданій теріторії:

На Спішу: Фольварки, Гельцманівцї, Гондермарк, Якубяни, Ярембіна, Камйонка, Кольшів, Кремпах коло Любовнї, Липник Великий, Літманова, Мнїшок (зі значною польською меншістю, записаною за словацьку), Ольшавиця, Остурня, Порач, Репаші Ниж., Словенки Вишнї і Нижнї, Сулин, Ториски, Завадка. Разом 20 сїл.

В Шароши: Андрійова, Баєрівцї, Бехерів, Белеївцї, Біловежа, Бенядиківцї, Бистра Крайн., Блажів, Бодруджал, Боґлярка, Березівка, Тернини, Ціґелка, Цигла, Чорна Крайн., Чорна-на Маковицї, Чірч, Доброслава, Долгоня, Дубова, Дзурдзош, Фіяш, Фрічка, Гавранець, Ґералт, Ґерляхів, Грибів, Гайтівка, Ганиґівцї, Грабівчик, Грабське, Городиско (Градзіско), Гунківцї, Гута Лївівська, Гутки, Яковяни, Ястреб, Єдлїнки, Єдлова Ниж., Єдлова Виш., Капішова, Кечківцї, Кіїв, Кобульниця, Комарник Ниж., Комарник Виш., Комлоша, Корсївцї, Кожани, Кожухівцї, Криве, Криже, Крушинець, Кружльов, Кружльова, Курімка, Курів, Ладомірова, Леґнава, Липник Малий, Липова, Лївів, Люцина, Луків, Мальцов, Матяшка, Матисова, Матівцї, Медвеже (Медзведзє), Мерґешка, Миклошівцї, Мирошів Ниж. і Виш., Міроля, Млинарівцї, Никлова, Обручне, Олійників, Ольшавка, Ондавки, Орлїх Ниж. і Виш., Орлів, Ортутова, Писана Ниж. і Виш., Питрова, Поляни, Полянки Ниж. і Виш., Порубка

Крайн., Потоки, Прикра, Просачівцї, Пстрина, Раківчик, Реґетівка, Ременини, Ренчишів, Решів, Рівне, Розтоки, Снаків, Собош, Старина, Стебник, Суха, Сулин у Шар., Свиднички, Свидник Ниж. і Виш., Шамброн, Шапинець, Шарбів, Шашова, Щавник, Шеметківцї, Шома, Штефурів, Штельбах, Тварожець Ниж. і Виш., Уяк, Вагринець, Вальківцї, Вапеник, Варадка, Вавринець, Венеція, Вислава, Вишківцї, Воля Юркова, Воля Руська в топл. окр., Воля Руська у втор. окр., Завадка, Жатківцї. Разом 136 сїл.

В Земплинї: а) Острови на східнословацькій вузшій теріторії: Баньске, Цабів, Казимір, Ґіровцї, Рафаївцї, Дедачів, Машківцї. б) Поза північно-східну границю східно-словацької вузшої теріторії є всї руські села з виїмком лише трьох: Хоча, Стропкови і Бережницї (ст. 78).

Вичисливши руські села, автор наводить коротку характеристику угро-руського говору, сусїдного зі східнословацьким, а властиво подає ріжницю між одним і другим, на якій і він сам опирав ся, зачисляючи дотичних жителїв до Словаків або Русинів. Ся характеристика не цїкава для нас, бо подає загальновзвісні елементарні річи, тому й я не затримую ся довше над нею.

Цїкавійша для нас була би характеристика східнословацького діялекту, але й вона дуже коротесенька з тої причини, що автор буде розбирати його докладно в дальших частинах працї, заповіджених і зацитованих у нас повисше. Належить лише зазначити, що побіч чисто східно-словацького діялекту відріжняє він і мішаний говір (про що було також висше), який ділить на два підговори: 1) земплинсько-унґський (в обох тих столицях); 2) лучівнянський, в полудново-західнім кутї Спіша. Але й чистий східнословацький діялект має так багато руських елементів, що автор кілька разів звертає на те увагу[1]) тих, що схотять на його основі робити етноґрафічні висновки.

---

[1]) Автор зазначує приміром, що на Спішу, в Абаую і Шароши говорять Словаки однаково, та при тім додає: „Ale ten, kto skúma reč v obciach týchto stolíc, nesmie zabúdat' na etnografičné složenie obcí. Je tu ešte vel'a obcí, v ktorých sa osadnícke obyvatel'stvo ruské alebo pol'ské dostatočne neposlovenčilo a v ktorých poletuje tedy mnoho ruskostí alebo pol'skostí. Obec Lačnov v Šarišskej pripočítal som už k obciam slovenským, lebo jej obyvatelia skutočne po slovensky rozprávajú, ale zle by pochodil ten, kto by sa reči východnoslovenskej od nich učil. Tam ešte ne zabudli po rusky. Následkom toho, že sa do reči samosvojej mnoho ruského a pol'ského živlu dostalo už novším prist'ahúvaním Rusov a Poliakov, najde čitatel' aj na území samosvojho nárečia dost' takých vecí, o ktorých myslí, že ony patria do pomiešaného nárečia. Andrej Kvaka hovoril mi: V Maloveski i v Sentištvaňe ešči hutora stare l'udze: ja pojd*u*, prid*u*, buła

Східно-словацький діялект пробував дехто ввести також до літератури. Перші проби сягають 1752 р., коли то кальвіни видали для своїх духовних потреб дві книжки. За ними пішли иньші, яких огляд подає автор на ст. 186—191. На сім діялектї видають навіть деякі ґазетки, але стати лїтературним не має він таки виглядів задля малого числа людий, що послугують ся ним. Всеж сї проби мають вагу для дослїдників.

На ст. 192—205 подає автор огляд дотеперішних фолькльорних записів на східно-словацькім діялектї, які робили побіч Словаків і чужинцї. Найбільшу вартість признає записам чужинців[1]), бо иньші записували по аматорськи, вмішували лїтературні фрази, зміняли довільно, що хотїли і т. д. Закінчує нарештї главу викладом про правопись (ст. 205—208), якої ужив у своїй книжцї і в текстах, записуваних від селян.

Я спинив ся найдовше на першій главі, бо вона найважнїйша для нас, як се й видно з дотеперішного представленя. Дальші глави мають уже вартість тільки для спеціялїстів, фолькльористів і фільольоґів, тай то в першій мірі словацьких, а в дальшій наших.

У другій главі (ст. 209—479) подає др. Цамбель тексти оповідань, записані власноручно між селянами в часї своїх подорожий в **73** селах. З того припадає на словацькі тексти 63 села, з чого знов йде на чисто словацькі матеріяли (по термінольоґії автора) 38 сіл (в столицях: Спіш, Шарош, Абауй), а на мішані 25 сіл (в столицях Земплин і Унґ); на польські тексти припадає 4 села, на руські 6 сіл. Тексти мають у першій лїнїї діялектольоґічну вартість, у другій фолькльористичну, головно для порівняного фолькльору. Томуж, що др. Цамбель записував їх для фільольоґічних цїлий, вони уложені по селах, а не поділені на ґрупи по темах; не мають також нїяких приміток, нї відсилачів, а навіть наголовків. Бачимо між ними майже самі відомі оповіданя у сьвітовім фолькльорі, хоч декуди є й нові або інакше представлені мотиви. Я назву тут кільканацять наголовків тих оповідань, із чого найлїпше буде видна їх широка звісність: Дївчина й розбійники; Як парубок визволив прин-

---

šmi itd., ale mi už hutorime: ja pojdz*em*, pridz*em*, buła *som* itd. V Kavečanoch ešči dodňeśka tak hutora. Aj v Kapušanoch, v súsedstve Prešova, počul som: robil *mi*, pisal *mi* m. robil *som*, pisal *som*. A zemplínsko-ungské genitívy: moj*oho*, dobr*oho* atp. počuť možeš aj na území východnoslovenskej reči samosvojej od ruských osadníkov, ktorí sa ešte dostatočne neposlovenčili" (ст. 122)

[1]) „Uvážiac akosť doterajšich všetkých žriedal východnoslovenského nárečia, treba nám uznať pravdu, že, až na príspevky inostrancov Brocha a Hnatiuka, všetky sú nárečoslovne nedokonalé a okrem toho — jednostranné" (ст. 201).

цесу від чорта і оженив ся з нею; Дурний брат, три сестри і закляті шурини; Дїдова дївка і бабина дївка; Як три баби пряли за дївку, що вийшла за царевича; Майстерний злодій; Дївчина безручка; Кровосумішка брата з сестрою; Як брат оживив закаменїлого брата; Чорт наймит; Брат олень, сестра золота качка і відьма; Богородиця і її служанка; Чорт коханок і дївчина з квітки; Чудесна калитка, дутка і пояс; Яќ війт розбогатїв через шкіру мельника; Як високо до неба і де середина сьвіта; Як циган викрутив ся в попа від покути; Дурний Кузьмина; Дурні люди; Чудесна скрипка; Так сьвіт платить; Як господар кидав дві дутки в болото, дві давав на інтерес, дві на довг, а дві на житє; Жінка, що їла трупи і т. д. Найбільше між оповіданями є казок, але приходять і новелї і анекдоти і леґенди. Замітне, що нема ніяких історичних оповідань та–оповідань про місцевости. Так само нема ніяких згадок про теперішнїй побут селян, хоч такі оповідання нераз схоплені дуже вірно з житя і через те незвичайно цінні. Оповідачі були у д-ра Цамбеля дуже ріжнородні, через те й матеріяли, записані від них, дуже нерівномірні і неоднакової вартости. Побіч більших і стилїстично викінчених та заокруглених оповідань маємо й відривки й прості змісти забутих оповідань, які не заслугують нїякої уваги. До переважної частини тих оповідань можна знайти паралелї і в нашім фолькльорі.

Що до вірности в передачі текстів, то належить сконстатувати, що всї східно-словацькі записи схоплені вірно і передані дуже добре. Про польські тексти не можу сказати нїчого рішучого, бо в польських селах я не був і не мав нагоди чути тамошного польського діялекту. Деякі вирази насувають одначе сумнїв про вірність передачі, прим. přiňesła (przy-), gvareła (h-), mjesa i mjisa (без ę), senuv зам. synuv, bedeme зам. będziemy, jasromb, jastremba зам. jastrzębia, krici зам. krzyczy, ubjeres зам. ubierzesz і т. д., які звучать вправдї і в иньших польських діялектах відмінно, як у лїтературній мові, але всеж заховують характеристичні звуки польської мови (як носівки, хоч би й у дифтонґах *en, on, om,*; rz = ř; dz і ин.), чого в наведених прикладах не видно.

Що до передачі руських текстів, то тут др. Цамбель у багатьох випадках не міг собі дати ради і то головно, здаєть ся, з тої причини, що не вповнї володіє нашою мовою. Найбільшу трудність справляв йому звук *ы*, який в угроруських говорах жиє ще в повній силї і виговорюєть ся значно твердше, як наше „*и*“, але не має у всїх говорах постійної фонеми і дуже часто хитаєть ся в ріжних відтїнках перехідних звуків між *и* і *о* так, що деколи чути його навіть як виразне *о*, найчастійше в дієсловах, зложених із приіменником *ви*, прим. вôйшов = вийшов. Бачучи сю хитливість *ы*, я ставив усюди в „Етн. Матеріялах з Угорської Руси, т. I—II“ замість нього звичайне *и*, зазначивши се в передмові,

а виходячи з тої засади, що для фільольоґа (не кажу фізіольоґа звуків) така замітка вистане, а для нефільольоґа улекшить ся значно читанє через викиненє ріжних незрозумілих йому значків. Із того зробив мені свого часу закид др. О. Брох, а й др. Цамбель повторяє його в легенька, кажучи: „Fotul (імя оповідача) tiež pazvukom vyslovuje „y“, ale Hnatiuk nevšímal si toho píšuc za „y“ z pravidla hlásku *и*“ (ст. 82). Сей закид мав би на мою думку лиш тоді рацію, коли б наше *и* зближало ся своїм виговором до російського *и* (наше і) і словацького *y*. Др. Цамбель здаєть ся розумів се так навіть, бо цитуючи наші тексти латинкою, передавав фальшиво наше *и* через *i*, що зовсїм незгідне з дійсністю. Але хто знає твердий виговір нашого *и* (рівний виговорови польського *y*), той того закиду не зробить. Та хоч як хотїв др. Цамбель бути докладним, то не встеріг ся від цїлого ряду навіть дуже грубих помилок проти виговору звука *ы*. Так приміром він передає його раз звуком *e*: b*e*ti (быти, бути), pjat*e* ruk (пятый рук, пятий рік), čot*e*ri roki (чотыри роки), то знов звуком *i*: tot chudobn*i* (тот худобный, той бідний), то звуком *ü*: bul'i sam*ü* sob*ü* svidkove, де одним звуком передано і с а м и і с о б і. Звук *ы* не може одначе ніколи так передавати ся, бо його виговір дуже далекий і від *e* і від *i* та *ü*. Але так само допустив ся др. Цамбель і иньших промахів при передаваню нашої мови. І так у фразї: ne bülo sem roki püpa — остатня фонема зовсїм неможлива; правда, є говори, в яких перший відмінок звучить: пып або пип (літер. піп), але в другім нема ніколи пыпа чи пипа, лише попа. Я за далеко зайшов би, коли б хотїв докладно розбирати такі промахи, тому обмежу ся тільки на кілька цитатів, при чім подаю в скобках зректифікований виговір: pšenicü (pšenycі, пшениці), všetko (všytko, вшитко), mitle noseu (мітли носив), musiš (мусиш), takej žonü statočnej (такій жонї статочній), vil'iki (вилнкі), prosila (просила), si (чи, чі), šl'evek (= чоловік, члек), dal'eko (далеко, а не далеко), s hrüšmi tömi (з грішми тими) і т. д.

Третю главу (ст. 477—624) займає словар, зроблений не тільки на підставі фолькльорних записів автора, але й иньших, друкованих уже давнїйше, які він використав вповнї. Розуміеть ся, що сей словар має велику вагу і для словацького і по части для нашого великого словаря, тому й належить ся за нього признанє авторови. Жаль тільки, що деякі вияснення подає він на мадярській мові, яка не належить до европейських і поза мадярським ґльобусом мало кому відома.

У цїлій книзї полемізує автор сильно з двома чеськими авторами: Ф. Пастрнеком, який не признає теорії д-ра Цамбеля про полуднєве походженє Словаків, і з Нїдерлє за його етноґрафічну карту Словаччини, видану перед кількома роками. Що до першого, то автор не розвинув

іще своєї теорії на стілько, щоби признати її певною, тому на разї не можна супроти неї займити рішучого становища. Що до другого, то автор має майже всюди рацію, бо сам особисто досліджував терен і збирав матеріял через иньші певні особи, гідні довіря. Др. Нідерле не міг того зробити і мусів опирати ся на урядові дані, а найбільшою його виною було тільки те, що приймав їх занадто довірливо, на що вони не заслужили. Та далеко лекше зміняти, доповнювати і провірювати якусь працю, як зробити її перший раз при неприхильних іще для того обставинах. Тому заслугою д-ра Нідерле буде все таки те, що він перший зладив етноґрафічну карту Словаччини, хоч і які вона мала би недокладности. З поглядом автора про писане місцевих назв також не все можна згодити ся, особливо на такім мішанім терені, як приміром Шарош. Один вимовляє назву зі словацька, другий з руська, котра-ж ліпша? І одна і друга, аби тільки народня. А про те, аби народнї назви передавати як найвірнійше, не може навіть бути суперечки.

Не все можна згодити ся також на фільольоґічні висновки автора. В однім документї з 1264 р. приходить приміром місцева назва Chetena (= Četena). Сю назву ставить автор у звязь із словацьким čečina (що врештою зовсїм справедливе) і сербським četina (Nadel an Bäumen), що знов служить йому посередно до підтримання його полуднево-славянської теорії. Але чи не богато розумнійше було б сягнути тут до нашого чатиня або четиня і чи се не пояснило би ліпше назву, як сербський вираз, тим більше, що Русини були й лишили ся фактично сусїдами Словаків, а Серби хто знає, чи були? Є богато одначе заміток автора й зовсїм справедливих та оправданих. Др. Брох подає прим. датів від cel'e — cel'u (побіч cel'ecu). На се завважує автор, що форми cel'a, cel'u, cel'om зам. cel'eca, cel'ecu, cel'ecom зовсїм неможливі, з чим кождий мусить згодити ся, а д-ру Брохови подав хтось очевидно фальшиво сю форму.

Не все також ставить ся автор досить критично до своїх жерел і часом трактує те, що нїчого не варта так само, як би воно було вартне. На ст. 75—77 подає він приміром великий цитат із брошури Гр. Купчанка „Угорская Русь", хоч кождому відомо, що ся брошура не має нїякої наукової вартости і не може бути брана під увагу ученого. Через те й усї замітки автора, які при тім подані, про назву Русин, Руспак і т. д. зовсїм безвартні.

Такі одначе дрібні недостачі трафляють ся у кождій працї і в кождого автора, тому й не можуть впливати на загальну оцїнку твору, особливо такого богатого на нові факти, як книга д-ра Цамбеля, яку можна поручити кождому, що студіює порушені питаня. Я маю повну надїю, що вона знайде собі належну оцїнку в славянській науцї.

Вол. Гнатюк.

Richard Weinberg. Die Gehirnformen der Polen. Eine rassenanatomische Untersuchung. Eingeführt durch eine kurze Darstellung des Körperbaues dieses Volksstammes. Von Dr. Richard Weinberg. Aus dem Anatomischen Institut der Universität Dorpat (Zeitschr. für Morphologie und Antropologie, VIII, 1905, стор. 123—214, 279—424, 19 таблиць).

До дуже недавна звертали антропольоґи переважно увагу на поміри черепа і скелета, аж в остатнїх часах зачали займати ся студіями мягких частин тїла, шкіри, мязів, нервів, поодиноких знарядів, мозку і т. д. Тою обставиною можна собі пояснити се, що до тепер не знали ми нічого про мозок Поляків, коли не рахувати принагідних заміток Вайсбаха (Die Gewichtsverhältnisse der Gehirne österr. Völker mit Rücksicht auf Körpergrösse, Alter, Geschlecht und Krankheiten, Arch. f. Antrop. I, 1866) і Бірулї-Бялиніцкого. Вайнберґ перший забрав ся до переведеня студій над мізком Полякіь, хоч мав не дуже великий матеріял до диспозиції, бо усього 25 мізків, і дав гарну і основну працю.

Не можу подавати змісту і обговорювати цїлої розвідки, спеціялїсти мусять її і так перечитати докладно. Обмежу ся тільки до кількох конечних заміток. Розвідка Вайнберґа розпадає ся на дві части. В першій подано огляд научних результатів про расові відносини Славян, про етноґрафічне становище Поляків і про поміри поодиноких частин скелета і тїла та про иньші расові прикмети, в другій розслїджено форму мізку, при чім присьвячено спеціяльну увагу лїтературі і методольоґії та описови мізкових звоїв. На кінци зведено в цїлість загальні результати і описано подрібно мізки 25 Поляків. Перша частина має більше характер реферата і не вичерпує предмету. Стрічають ся навіть подекуди й помилки та непорозуміня: автор зачисляє приміром Поляків до найвисших зростом по Сербах, знає три народи: сербський, хорватський і кроатський; думає, що лише деякі мазурські кольонії в Східних Прусах протестантського віроісповіданя, що польські кольонії розсипані також по цїлій Австрії, Німеччинї і по цїлій Европі і т. д. За те друга частина оброблена дуже солїдно і завершена цікавими висновками: от хочби, що Поляки стоять що до ваги мізку і числа звоїв на передї славянських племен і що мають питомі расові прикмети мізку.

Завважу, що праця вийде розширена і по российськи.

З. Кузеля.

T. de Arauzadi, Weihnachtliche Tonwerkzeuge in Madrid (Globus, 1905, 88, ст. 30).

Як звісно, удержує ся у нас декуди, особливо по містах, звичай

ходити підчас колядованя зі знарядом, званим „гуком“. Зроблений він дуже примітивно, і складаєть ся з малої, деревляної бочілочки і з притвердженого до дна волосіня, яке потягають при співі пальцями, викликуючи в сей спосіб глухі тони. При обговорюваню студії Беднарескуля про різдвяні звичаї у буковинських Румунів, згадали ми про розширенє сього інструменту на Буковині. Тепер можемо занотувати його уживанє на двох противних кінцях Европи.

H. Leuss стрічає його на побережю північного моря (Zur Volkskunde der Inselfriesen, Globus, 84, 223) під назвою Rummelpott. Се звичайний горнець, з напнятою на верху шкірою, на якій уміщений в середині кусень шувару. Хлопці потягають його вохкими пальцями і видобувають характеристичні тони.

Arauzadi подає знов відомість про істнованє „гука“ в Мадриді і то в двох відмінах. Rummelpott'ови відповідає тут „la zambomba“, зроблена з старої, округлої бляшаної пушки, на яку натягаєть ся шкіру з привязаним в середині прутом або тростівкою. Найменша zambomba має 38 цм. довжини, з чого припадає 26 на прут, а 12 на пушку, широку на 8 цм. в промірі. На різдвяні сьвята уживають її як акомпаніямент при співі веселих пісень, і то і в хаті і на улиці. Друга форма еспанського гуку називаєть ся „Chicharra“ і ріжнить ся тим від цамбомби, що місце прута займає сильна, навоскована нитка. Хіхарра, яку можна купити за 10 ц. — цамбомба коштує 15 ц. — має що найменше 8½ цм. довжини і 5½ цм. в промірі. Оба інструменти видають неприємні, глухі звуки, одначе тон хіхарри має бути найбільше переразливий. Відмінно зроблений третій інструмент; він подібний до скрипки з одною струною з тою тільки ріжницею, що струна попроваджена через надутий міхур.

До статейки долучені три ілюстрації. *З. Кузеля.*

Записки Имп. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XXVI, Од. 1906, ст. 275+60+90+51+110+66.

В відділї „Матеріалы“ треба занотувати замітки Нікіфорова з історії церков в Александрійськім повіті, Херсон. ґуб., де наведено деякі цікаві вказівки з духовних архівів XVIII в.; оповіданнє про кольонізацію сього краю не дає нових вказівок, бо зроблено його головно на підставі відомих вже джерел. Більбасов надрукував офіціяльне рішеннє в приводу одного факта, як 1821 р. козак Ященко подарував на церкву свою землю: через те виникло прінціпіяльне питаннє, чи мають козаки право розпоряджатись по своїй волї своїми землями: прийшлось шукати прецедентів та роздивлятись в давнїх козацьких правах і привилеях. Нарешті в 1828 р. в Державнім Совіті (Государственный Совѣтъ по

департ. фактовъ и экономіи) справу порішили на користь Ященка та церкви: так рішено було се прінціпіяльне питанне.

В відділї „Смѣсь“ треба зазначити статю Курдиновського „Легенды въ Бессарабіи“: автор підкреслює міцні культурні впливи Молдавії на бесарабських Українців і в релїґіозних леґендах бесарабських Українців також думає простежити „доминирующее господство молдаванизма“. На жаль автор лише переказує народні леґенди, застановляючись над їх поясненнєм, але не дає паралель, які б були дуже потрібні для вияснення в деталях румунських ідейних впливів на українські релїґійні перекази та леґенди.

Проф. Линниченко умістив невеличкий некрольоґ Маркевича та свої спомини про нього, де досить яскраво характеризує покійного вченого яко людину (1—23); до некрольоґа долучено писаний самим Маркевичем показчик наукових та публїцистичних статей його (25—48).

Як звичайно, богато місця присьвячено в сїм томі археольоґічним статям та рефератам. Темам клясичної еленїстичної штуки присьвячені статї Штерна, Вальдгауера; археольоґ і нумізмат Берте-де-ля-Гард дав статю про херсонські монети та дрібні замітки про кримські археольоґічні досліди (Херсонес, Бахчисарай, Судак); д. Коллї критично розібрав оден барелєф з Теодозійського музея. Проф. Штерн умістив цікаву замітку про болючу тему сьогочасної археольоґії — нові фальсифікати античних річей. Нарештї з більш близької до нас сфери — української археольоґії — занотуємо статї Хвойка та Данилевича; ми ще звернемо ся до них в иньшім місцї. *Ол. Грушевський.*

Bibliographisches Repertorium. Veröffentlichungen der deutschen bibliographischen Gesellschaft. Erster Band. Zeitschriften der Romantik. In Verbindung mit Prof. Dr. O. Fr. Walzel, herausgegeben von Dr. Heinr. Hub. Houben. Berlin, B. Behr's Verlag, 1904, стор. 18+XX+523. II. Die Sonntags-Beilage zur Vossischen Zeitung 1858—1903. Zweiter Band. Herausgegeben von Dr. Heinr. Hub. Houben. 1905, XXIV—1072. III. Zeitschriften des jungen Deutschlands. (Erster Teil). Herausg. v. Dr. H. H. Houben. 1906, VIII-480.

Нове підприємство бібліоґрафічного товариства варте повного признаня; рідко де знайдеть ся стільки пильности, докладности і викінчености, посуненої аж до педантизму, що в виданих до тепер трьох томах; рідко в якім бібліоґрафічнім лексиконї використана так зручно економія місця, як в наведених працях д. Губена.

В першім томі появив ся огляд 25 часописий з часів романтизму

[як Athenäum (1798—1800), Europa (1803—5), Die Musen (1812—1814), Polychorda (1803—5), Jahreszeiten (1811—1814), Die Harfe 1815—1819), Für müssige Stunden (1816—1821) і ин.], зроблений спільними силами на підставі пляну Губена. В зіставленю подано докладно всї заголовки статей, навіть найдрібнїйших, розвязано псевдонїми, а при поезіях позазначувано форму і розмір; вартість книжки підносять також коротенькі, але старанні змісти поодиноких розвідок і статей.

Другий том містить дві короткі вступні статї Мункера, що обробив часопись „Das neueste aus dem Reiche des Witzes", видавану Лєссінґом в р. 1751, і Губена, що подав бїблїоґрафічний огляд додатку до Vossische Zeitung. Належить також піднести дуже докладний показчик осіб і тем.

В третім томі зачав ся друкувати огляд часописий Молодої Нїмеччини (як Aurora, вид. Ляубе, Forum der Journal-Literatur і Deutsche Revue Ґуцкова, Liter. Zodiacus і Dioscuren Мундта і ин.).

З. Кузеля.

Часописи, книги й статї обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1905.

Internationales Archiv f. Ethnographie.
Geographische Zeitschrift.
Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg.
Zeitschrift der Gesells. f. Erdkunde zu Berlin.
Mitteilungen d. Vereins für Erdkunde zu Leipzig.
Mitteilungen d. Ver. f. Erdkunde zu Halle.
Mitteilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien.
Deutsche geograph. Blätter.
Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München.
Petermanns Mitteilungen.
Geographischer Literaturbericht.
Mitteilungen des k. u. k. militärgeographischen Institutes.
Abhandlungen der k. k. geograph. Gesell. in Wien.
Mitteil. d. geograph. Gesells. (f. Thüringen) zu Jena.
La Géographie.
Annales de Géographie.
Geographisches Jahrbuch.
Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik.
Zeitschrift f. Schulgeographie.
Geographischer Anzeiger.

Jahresbericht d. geograph. Gesells. zu Greifswald.
Jahresbericht d. Frankfurter Vereins f. Geographie u. Statistik.
Deutsches Kolonialblatt.
Abteilung Berlin-Charlottenburg d. Deut. Kolonial-Gesellschaft.
Land und Leute.
Land
Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursionsklubs.
Mitteil. v. Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. Schutzgebieten.
Deutsche Alpenzeitung.
Jahrbuch des Schweizer Alpenclub.
Zeitschrift d. Deutschen und Osterreichischen Alpenvereins.
Mitteilungen d. deutschen und österreichischen Alpenvereines.
Zeitschrift für österreichische Volkskunde.
Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
Hessische Blätter für Volkskunde.
Volkskunst und Volkskunde.
Das deutsche Volkslied.
Revue des traditions populaires.
Folk-Lore.
Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde.
Blätter des badischen Vereins für Volkskunde.
Zeitschrift des Ver. für rheinische und westfälische Volkskunde.
Mitteilungen des Vereins für sächsische Volkskunde.
Beiträge zur Volkskunde.
Mitteilungen und Umfragen zur Bayerischen Volkskunde.
Schweizerisches Archiv für Volkskunde.
Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen.
Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde.
Unser Egerland.

А. Кримскій — Филологія и Погодинская гипотеза, 1904.
— Деякі непевні крітерії для діялектольоґічної клясифікації старо-руських рукописів, 1906.
А. Соболевскій — Древне-кіевскій говоръ, 1905.
А. Кримскій — Древне-кіевскій говоръ, 1906.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, IX, 1907.
H. Obermaier — Les restes humains quaternaires dans l' Europe centrale, 1905.
G. Hoernes — Die Hallstattperiode, 1905.
В. Розовъ — Значеніе грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорусскаго языка, 1907.

Hansisches Urkundenbuch, IX, 1903.
Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch, II Abt., II, 1905,
Corpus iuris polonici, III, 1906.
T. Troskolański — Dzieje reformacyi polskiej w latach 1556–1560, 1907.
S. Morawski — Arjanie polscy, 1906.
I. Warmiński — Andrzej Samuel i Jan Seklucyan, 1906.
Архивъ Югозападной Россіи, ч. VII, т. III, 1905.
П. Жуковичъ — Сеймовая борба православнаго западнорускаго дворянства съ церковной уніей, I—II, 1903.
П. Орловскій — Участіе запорожскихъ козаковъ въ возстановленіи православной южно-русской церковной іерархіи въ 1620 г., 1905.
П. Орловскій — Кіевскій соборъ въ 1629 году, 1905.
B. Łoziński — Z czasów nowicyatu administracyjnego Galicyi, 1907.
П. Стоиловъ — Дѣйность на Венелина по българския фолклоръ, 1905.
S. Czambel — Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov, I, 1906.
R. Weinberg — Die Gehirnformen der Polen, 1905.
T. de Arauzadi —Weihnachtliche Tonwerkzeuge in Madrid, 1905.
Записки Имп. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, XXVI, 1906.
Bibliographisches Repertorium, I—III, 1904—1906.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складї між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Дослїди з поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями . . .	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посїлість в Галичинї	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верн М.. Біблїя, студія	0·40
„ Євангеліє, студія	0·40
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по . . .	2·—
„ Про говор долївський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї . . .	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угоруські духовні вірші	2·50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по . .	7·50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в. .	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V . .	12·00
„ Останні романи Г. Сїнкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщинї XVI в. . .	0·50
„ Звичайна схема „русскої" історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові . . .	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства . .	0·45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0·60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3·00
З. Ґінтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка . . .	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30

	Корон
Драгоманів М. Листи до Ів. Франка і инших, т. I.	3·40
„ Шевченко, українофіли й соціялїзм	2·00
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0·50
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1·50
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор., т. V, VI XIII—XV по 4·00 кор., т. XI	6·00
Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королївщин в землях Галицькій і Перемишльській	4·00
„ т. II: Люстрації королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській	5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королївщин з р. 1570	4·00
Житє і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0·40
Заневич — Знесенє панщини в Галичинї	1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXVII по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по	120·00
Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на лїпшім папері 4·00, в оправі	5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на лїпшім папері	4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на лїпшім папері	4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський	4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський	5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862	7·00
Збірник історично-фільософічної секциї т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на лїпшім папері	5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7·50
Збірник математично-природописно-лїкарської секциї, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI	5·00
„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по	10·00
„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12 00
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї	4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Гал. Русь	3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Українї-Руси XVI—XVIII вв.	2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького	3·20

Корон

XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинцї, В. Антонович. Останнї часи козаччини на Правобережі . . . 6·60
XIX. Розвідки про народнї рухи на Українї-Руси в XVIII в. . 3·60
XX. Шульгин — Начерк Колїївщини . . . . 3·00
XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Українї-Руси в XV—XVIII ст. . . . . 5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . . . 5·00

Інґрем Дж. Історія полїтичної економії . . . . 4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки . . . . 0·60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до лїтератури апокрифічної . . 0·70
Кельнер Л. Др. — Історія педаґоґії . . . . 1·20
Кареєв М. Фільософія історії . . . . 0·25
„ Фільософія культурної й соціяльної історії . . . . . 2·80
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович . . . . 0·60
Кониський О. Листи про Ірляндію 0 45
Конрад и. Національна економія . . . . 2·30
Костомарів М. — Руська історія в житеписах ч. II і III по . . . . 1·00
„ Письмо до ред. Колокола . . . . 2·00
Кримський А. Мусулманство і його будучність . . . . . . 1·70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу . . . . 0·60
Левицький К. Др. — Нїмецько-руський правничий словар . . . 7·00
„ Руська Правда . . . . 1·00
Лїтературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1906 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попереднїх книжках статей . . . . 12·00
Ляссаль Ф. Про суть конституції . . . . 0·30
Масарик Т. Ідеали гуманности . . . . 0·36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I . . . . . 2·80
Л. Маячанець. Про шлюб на Українї-Руси в XVI—XVII ст. . . . 0·30
Матеріяли до українсько-руської етнольоґії т. I, III і VI . . . . 17·00
„ т. II, IV—V і VII (містять моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів) . . . . 22·00
„ т. VIII. . . . . 4·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту . . . . 2·00
Міцкевич А. До галицьких приятелїв, зі вступом і поясненнями . . 0·46
Огоновський Ом. Др. Історія руської лїтератури, т. III. 8·00, т. IV. . . . 2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache . . . 3·00
Олехнович В. Раси Европи . . . . 0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III 3 00
Памятки українсько-руської мови і лїтератури, т. I. Апокріфи старозавітні 4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по . . . . 5·00
„ т. IV. Апокріфи і леґенди з українських рукописів . . . . 8·00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. 6 00
Павлик М. — Про читальні . . . . 1·00
„ М. П. Драгоманів, єго ювілей, похорон, автобіоґрафія і спис творів 4·00
„ Якуб Ґаватович . . . . 1·00
Партицький О. — Старинна історія Галичини . . . . 6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами лїт . . . . . 0·20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка . . . . 0·70
„ Скандинавщина в давнїй Руси . . . . 0·40
„ Слово о полку Ігоревім . . . . 1·60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім 2.80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по 2.00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2 . . . . . . —
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по 4·00, т. VIII—IX по . . . . 5·00
„Правда“ письмо лїтературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по . 4·00
„ в р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненем . . . . 3·00

	Корон
Пулюй І., Непропаща сила	0·20
„ Нові і перемінні звізди	0·16
Раковський І., Вік нашої землї	0·10
„ Вулькани	0·30
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1·00
„ Руські землї Польської Корони при кінцї XV в.	0·80
Сеньобо Ш., Австрія в XIX ст.	0·80
„ Міжнародні революційні партії	0·40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0·45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє	0·60
Спис творів Ів. Франка за 25 лїт його лїтературної дїяльности	1·00
П. Стороженко. Історія західно-европейських лїтератур до кінця XVIII ст.	4·40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·40
Студинський К. Др. — Лїрники, студія	0·40
„ Пересторога, історично-лїтературна студія	2·00
Тен Г., Фільософія штуки	1·00
„ Нариси із старинного сьвіта	0·65
Терлецький О. Москвофіли й народовцї	0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р.	2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0·10
„ Маруся Богуславка в українській лїтературі	2·00
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів	0·30
„ Розвій астрономічних поглядів	0·46
„ Розвій поглядів на лихву	0·30
„ Розвій поглядів на вселенну	0·90
„ Розмови з Л. Толстим	0·30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свєнціцкий, Опис рукописів Народного Дому	4·00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлїрі в Галичинї 1784—1840 р.	4·00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар росийсько-український т. I—IV	12·00
Фер Л. Будда і Буддізм	0·80
Ферріер Е. Дарвінїзм	1·30
Флямаріон К. Про небо	2·00
Франко Ів. Нарис історії фільософії	0·60
„ Наші коляди	0·40
„ Іван Вишенський	2·00
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0·60
„ Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·50
„ Апокріфічне евангелиє Псевдо-Матвія	0·30
„ Шевченко героєм польської революційної леґенди	0·40
Др. А. Форель. Гіґієна нервового і духового житя	2·40
Е. Фрас. Нарис ґеольоґії	1·60
Е. Цеклєр. Єзуіти	0·75
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2·40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1·00
Е. Шірер. Полїтична історія Палестини	3·50
Щурат Чернеча република на Афоні	0·20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0·20

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševśkyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahr., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und sozialle Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50, VIII u. IX B. 4·50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Musäums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhdt. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratśkyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizirte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratśkyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen de königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelienkreis. Bd III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetz. erschienen 19 Bände. Preis Bd. 1—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr

2. Materialen zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, uber die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie. Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bd. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.